

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО**

**ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ:
МІКРО- ТА МАКРОРІВНІ**

Колективна монографія за редакцією

Черевка О. В.

Черкаси – 2017

УДК 338.24.053:336](477)(02)
I-66

Рекомендовано до друку Вченою радою Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького (Протокол № 3 від 14 грудня 2017 р.)

Рецензенти:

Кавун С.В. - доктор економічних наук, професор, Харківський навчально-науковий інститут Державного вищого навчального закладу «Університет банківської справи»;

Штангрет А.М. - доктор економічних наук, професор, Українська академія друкарства.

ISBN 978-966-920-272-7

I-66 Інноваційні підходи до забезпечення фінансової безпеки України: мікро- та макро-рівні: монографія / За ред. Черевка О.В. – Черкаси : видавець Чабаненко Ю.А. – Черкаси, 2017. – 365 с.

Монографія підготовлена в межах виконання науково-дослідної роботи «Інноваційні підходи до державного регулювання фінансової безпеки України» (номер держреєстрації 0117U000578).

У монографії розкривається проблематика забезпечення фінансової безпеки України, конкретизуються теоретичні основи та проблемні питання цього процесу на макро та мікрорівнях. Пропонується інноваційний підхід до регулювання економічних трансформацій в контексті економічної безпеки. Уточнено можливості використання державного регулювання економічної безпеки фінансових установ як інструменту забезпечення фінансової безпеки України. Встановлено особливості державного регулювання безпеки ринку страхових послуг в Україні. Обґрунтовано роль моніторингу в забезпеченні банківської складової фінансової безпеки держави. Досліджено можливості застосування різних форм забезпечення фінансової безпеки на різних рівнях функціонування економічної системи.

Розраховано на науковців, фахівців з питань тіньової економіки та економічної безпеки, студентів економічних спеціальностей та інших зацікавлених осіб.

Усі розділи монографії подані у авторській редакції зі збереженням стилістики і пунктуації. Поданням матеріалу до монографії автор матеріалу тим самим підтверджує факт, що в поданому матеріалі відсутній плагіат та автором дотримано принципів академічної доброчесності. У випадку виникнення претензій з боку третіх осіб щодо академічної доброчесності та наявності в наданих автором матеріалах плагіату, всі претензії мають бути адресовані автору матеріалу.

УДК 338.24.053:336](477)(02)
I-66

ISBN 978-966-920-272-7

© Черевко О.В. 2017
© Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, 2017

ЗМІСТ

Передмова	5
РОЗДІЛ 1. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ	7
1.1. Інноваційний підхід до регулювання економічних трансформацій в контексті економічної безпеки.....	8
1.2. Система демографічної безпеки України	24
1.3. Стратегічні напрями стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку економічної безпеки України	42
1.4. Екологічна складова економічної безпеки та стійкого розвитку регіонів	60
РОЗДІЛ 2. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК УМОВА СТАБІЛІЗАЦІЇ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ	70
2.1. Роль економічної діагностики в системі управління фінансовою безпекою підприємств	71
2.2. Протидія рейдерству як вагома складова діяльності товариств з метою забезпечення високого рівня економічної безпеки	86
2.3. Процес ризик-менеджменту: зміст і формалізація	111
2.4. Стратегія управління оборотними активами в контексті економічної безпеки підприємства.....	130
2.5. Система регулювання якості облікової інформації у забезпеченні економічної безпеки підприємства.....	140
2.6. Економічна безпека суб'єктів господарювання.....	158
2.7. Забезпечення економічної безпеки підприємств за рахунок ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності	172

РОЗДІЛ 3. НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ	190
3.1. Забезпечення фінансової безпеки України: теоретичні основи та проблемні питання	191
3.2. Державне регулювання економічної безпеки фінансових установ як інструмент забезпечення фінансової безпеки України	204
3.3. Державне регулювання безпеки ринку страхових послуг в Україні	229
3.4. Ділова репутація топ-менеджменту як умова банківської економічної безпеки у системі фінансової безпеки держави	269
3.5. Роль моніторингу в забезпеченні банківської складової фінансової безпеки України.....	305
3.6. Зарубіжний досвід моніторингу рівня корупційних загроз у процесі управління економічною безпекою банків у системі фінансової безпеки держави	327
3.7. Загрози фінансовій безпеці банківських установ України	350

ПЕРЕДМОВА

У сучасних економічних умовах роль та значення фінансової безпеки держави є надзвичайно важливими для гарантування належного стану національної безпеки країни. Актуальність забезпечення економічної безпеки держави взагалі і її фінансової складової зокрема пов'язані з низкою факторів економічного, політичного і соціального характеру, які несуть загрозу національним інтересам молодій українській державі. Загалом, фінансова безпека – це комплекс заходів, методів і засобів щодо захисту економічних інтересів держави, корпоративних структур і фінансової діяльності господарюючих суб'єктів, здатність держави адекватно реагувати на внутрішні і зовнішні негативні фінансові впливи. Фінансова безпека України сьогодні виходить на одне з перших місць в ієрархії цінностей, які уряд повинен захищати.

У Стратегії національної безпеки України до 2020 року заявлено такі напрями стабілізації стану фінансової безпеки, як забезпечення ефективного використання бюджетних коштів, міжнародної економічної допомоги та ресурсів міжнародних фінансових організацій; дієвий контроль за станом державного боргу; сприяння стабілізації банківської системи, забезпечення прозорості грошово-кредитної політики та відновлення довіри до вітчизняних фінансових інститутів; гарантування системної протидії організованій економічній злочинності та «тінізації» економіки на основі формування переваг легальної господарської діяльності та водночас консолідації інституційних спроможностей фінансових, податкових, митних і правоохоронних органів, виявлення активів організованих злочинних угруповань та їх конфіскації. Однак, усе нові види загроз, які стають притаманними для вітчизняної фінансової системи, викликають необхідність розробки спеціалізованих стратегічних документів, зокрема окремої стратегії фінансової безпеки України, яка б враховувала наявність на ринках фінансових послуг гібридних загроз і

містила низку заходів щодо забезпечення розвитку вітчизняного фінансового ринку та діяльності його учасників в умовах інтеграції України до фінансової системи Європейського Союзу.

Аналіз ситуації у фінансовій системі України свідчить про суттєві диспропорції у рамках суспільного відтворення. Однак держава може ефективно здійснювати функції фінансового контролю і регулювання соціально-економічного розвитку країни на основі моніторингу індикаторів економічної безпеки фінансової системи в цілому. Тому виникає необхідність у визначенні системи таких індикаторів і пошуку оптимальних механізмів формування структурних пропорцій щодо реалізації фінансових відносин у цілому. При цьому особливу увагу необхідно приділити можливостям державного регулювання фінансового ринку, так як економічні тенденції, які чинять вплив на стан ринків фінансових послуг, виявляється вирішальним у формуванні умов забезпечення фінансової безпеки держави.

Критерієм фінансової безпеки виступає стабільний і збалансований розвиток грошово-кредитної, банківської, бюджетної, податкової та інвестиційної сфер. Створення сприятливих умов для функціонування фінансової системи держави є важливим завданням для багатьох країн світу, і Україна не є винятком. Це завдання стає особливо пріоритетним перед небезпекою настання чергової фінансової кризи. Для відновлення фінансової безпеки необхідні відповідні умови, визначенню переліку яких і присвячено наукове дослідження, результатом якого є представлена увазі читача колективна монографія.

*З повагою,
ректор Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
д.е.н., професор Черевко Олександр Володимирович*

РОЗДІЛ 1
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ:
ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

1.1. ІННОВАЦІЙНИЙ ПІДХІД ДО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*ПРЯМУХІНА НАТАЛІЯ ВАЛЕНТИНІВНА, д. е. н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

Трансформаційні процеси, які є характерним елементом складної нелінійної системи, якою нині є економічна, потребують відповідних інноваційних методів і підходів до дослідження і регулювання, що є необхідним для держави та її регіонів, якщо її стратегічною метою є економічний розвиток. Актуальність державного регулювання трансформаційних зрушень обумовлена відкритістю економічної системи, динамічністю ринкових процесів, їх мінливістю, непередбачуваністю щодо наслідків (як у часі так і щодо масштабів) та впливу на складові елементи. Саме від ефективного регулювання, що безпосередньо залежить від результатів прогнозування економічних трансформацій, залежить формулювання ефективних стратегічних цілей розвитку країни і її регіонів.

Різкі економічні зміни пов'язані ще з однією важливою для держави складовою, яка стимулює або стримує економічний розвиток – економічною безпекою. Очевидність взаємозв'язку і взаємозалежності економічних трансформацій та економічної безпеки створює окрему платформу для підходів до їх регулювання. Тут на перший план виходить інноваційність та гнучкість підходів, що нині формує малодосліджену та актуальну проблематику.

Економічна безпека ринкових процесів у відкритій економічній системі у період трансформацій має схильність до таких самих коливань, які відбуваються в економічній системі. Оскільки економічна безпека безпосередньо пов'язана з елементами ринку та економічної системи, її

можна розглядати не як явище чи стан, але як процес, якому властиві коливання внаслідок впливу різних (екзогенних чи ендогенних) чинників. Дослідження динаміки економічної безпеки як процесу свідчать про прямо пропорційний вплив на неї трансформацій економічної системи. Все зазначене свідчить про високу актуальність досліджень у цій сфері для створення нових підходів та методів до регулювання економічних трансформацій.

Трансформації економічної системи, їх перебіг, закономірності, характерні риси, вплив на складові економічної системи та особливості регулювання досліджують такі вітчизняні і зарубіжна вчені: І. Волощука, І. Бузько, Н. Прямухіна, В. Василенко, П. Ґудзь, Р. Манн, М. Пашкевич, А. Полянська та ін. [27, 10, 28, 8, 9, 15, 22, 26].

Проблематика економічної безпеки, її складові, критерії, специфіка на регіональному та державному рівнях є предметом досліджень В. Андрієнка, А. Бесчасного, Н. Зачосової, І. Мігус, С. Назаренка, О. Кириченко та ін. [5, 16, 18, 23, 24].

Недостатньо дослідженими, незважаючи на кількість наукових праць із досліджуваної тематики, є аспекти пов'язані зі створенням інноваційних підходів до регулювання трансформаційних зрушень в економіці з урахуванням вимог, що висуваються економічними елементами та їх сукупністю до економічної безпеки.

Метою дослідження є висвітлення окремих інноваційних підходів щодо регулювання економічних трансформацій для їх забезпечення економічної безпеки елементів економічної системи.

Інноваційні наукові підходи щодо регулювання економічних трансформацій нерозривно пов'язані і направлені на ефективне прогнозування майбутньої ситуації. Особливо це актуально у мінливому середовищі, коли вдалий прогноз може врятувати елемент, ієрархічний рівень чи всю систему. На основі проведених досліджень можемо

стверджувати, що трансформації в економіці є масовими та інертними. Ці характеристики у трансформаціях взаємозумовлювальні, оскільки тільки масовість запускає процеси перетворень (причому не важливо яку основу вона має: ресурсну, фінансову, корупційну та ін.). Масовість же і зумовлює інертність. Трансформаційні зрушення відбуваються хвилеподібно, для їх розвитку потрібен час, а агенти ринку інертні за природою. Загалом, висновок про те, що трансформаційні економічні процеси можуть бути скеровані агентами, елементами архітектури економічної системи країни та світу, є очевидним. І чим більше невизначеності у наслідках трансформацій, тим актуальнішим є прогнозування для створення підходів до результативного регулювання. Трансформаційні зрушення у економічній системі є платформою для докладання наукових зусиль щодо дослідження розвитку ринкової ситуації та економічної безпеки. Її постулати стверджують, що легше попередити ситуацію, намагатися врегулювати її, аніж ліквідувати згодом її наслідки. Виходячи з маси причин для активізації трансформаційних процесів та їх специфічних рис, регулювання трансформаційних зрушень складні і багатогранні. Їх складність полягає у динамічному, нестабільному стані самого ринку та його складових, багатогранність – стосується складових економічної системи, їх інтересів, потреб, особливо у момент, коли їх збіг набуває рис масовості. Тоді складові економічної системи об'єднуються для лобіювання цих інтересів, чим стимулюють трансформаційні процеси. За відсутності регулювання наслідкові ефекти змін можуть мати катастрофічний характер як для економічної безпеки, її так і для економічної системи країни в цілому.

Сценарії перебігу трансформаційних зрушень можуть бути різними, їх безліч, як і складових економічної системи, що ускладнює вибір підходів до регулювання. Питання не в тому, щоб скеровувати усі процеси змін, але лише масові, основні, доленосні для ринку та економіки. То якими ж

характеристиками мають володіти трансформаційні процеси для обґрунтованого використання арсеналу підходів регулювання? Вважаємо, що до основних таких характеристик належать:

- масовість;
- невизначена спрямованість;
- спрямованість на порушення економічної та (або) ринкової рівноваги;
- складність регулювання;
- вищий за середній рівень ризику та ін.

Перейдемо до методів, які здатні регулювати трансформаційні зрушення економічної системи для забезпечення її економічної безпеки. Для цього за доцільне вважаємо висвітлити суть регулювання в розрізі його видів, методів, підходів. Але перш ніж перейти до їх розкриття маємо провести розмежування між методами регулювання та методами прогнозування трансформацій, яке ґрунтується на усвідомленні первинності прогнозування. Регулювання ж здійснюється на вже наявних висновках прогнозування і залежить від нього. Такий підхід був актуальним весь час, доки ринкові та економічні системи проявляли себе як відносно замкнені утворення, інертні та несхильні до трансформаційних зрушень. Нині, коли замкнена система – поодинокий випадок і більшість з них перетворилися на відкритий економічний інформаційний простір, який складається із своєрідних «пазлів», готових до змін у будь-який момент часу, наявні підходи до прогнозування (складовою якого є планування) і регулювання у відокремленому стані один від одного неефективні. Формується нова парадигма методів, що є синергованими з різних видів планування, прогнозування та регулювання водночас. І тільки такий підхід може бути використаний для того, щоб трансформуватися самому водночас зі зміною «пазлу». Найцінніша риса такого підходу – не чекати зазначеної зміни, але стимулювати її, причому в напрямі, який

максимально ефективно вирішити ситуацію і забезпечити її очікуваний і керований розвиток. З іншого боку, наявність комплексного підходу до регулювання трансформацій економічної системи з самого початку відіграє роль «громовідводу» через описану вище характеристику його динамічності. Тобто зміни відбуваються незалежно від наявності методів їх регулювання, але якщо їх уникнути не вдається, то кращим варіантом є застосування методів результативного регулювання.

Отже, тіснота зв'язку між поняттями прогнозування, планування і регулювання трансформаційних зрушень настільки очевидна, що їх методи нині в умовах нестабільної економічної системи та гнучких ринків, схильних до перетворень, використовуються паралельно, перетікаючи один в інший. До таких методів належать (рис. 1) [4, 6, 12, 13, 19, 21, 33].

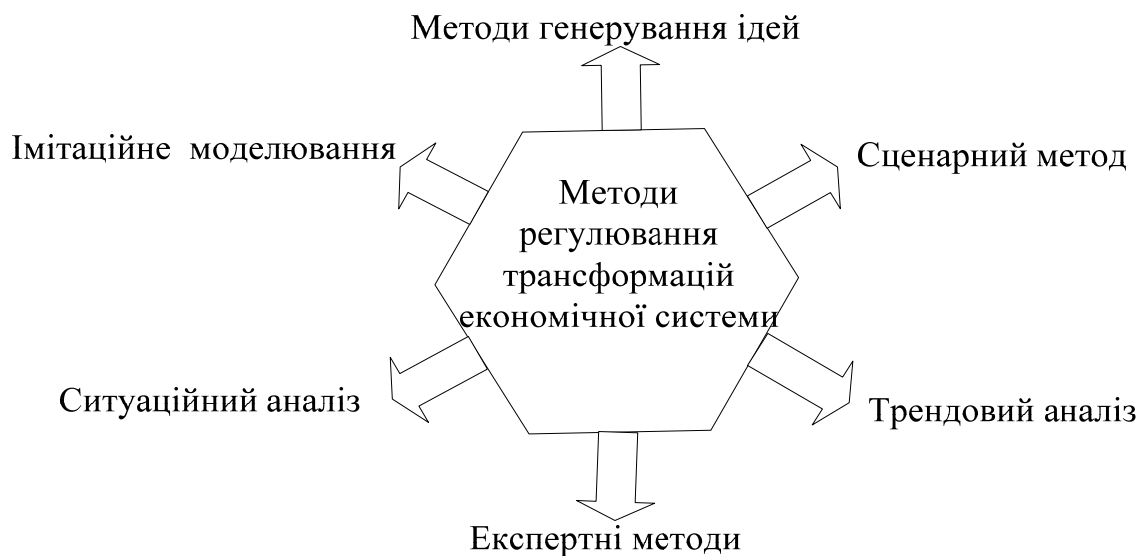

Рис. 1. Методи регулювання трансформацій економічної системи

Побудувала автор за джерелами: [4, 6, 12, 13, 19, 21, 33]

Для вибору підходів до регулювання трансформацій економічної системи зупинимося на розгляді двох методів, які, на нашу думку, є найбільш результативними в комплексному використанні: сценарний та генерування ідей.

Сценарний метод є одним із перспективних з тих, які застосовуються для управління в динамічних системах і який нині перетворюється на незалежну гілку управлінського механізму, тому можемо говорити про сценарний менеджмент.

То що ж є сценарний менеджмент та яка його роль у регулюванні економічних трансформацій?

Розглянемо наявні наукові точки зору щодо сценарного менеджменту. Загалом сценарному підходу в управлінні та регулюванні економічних трансформацій присвячено багато робіт зарубіжних і вітчизняних науковців, таких як: Б. Грабовецький, О. Большаков, Х. Бандхольд, А. Білоусов, М. Грачова, Д. Кевін, Д. Кононов, І. Кормановська, С. Кульба, В. Ковалевський, Т. Лаєва, М. Ліндгрєн, В. Павловець, Є. Птіцина, С. Переслегін, О. Пітканен, Дж. Раткліф, Дж. Рингланд, К. ван дер Хейден, І. Ягнюк та ін.

Так, Б. Грабовецький дотримується думки, що основне призначення сценарію – це визначення генеральної лінії розвитку об'єкту прогнозування з урахуванням дій факторів (зовнішніх і внутрішніх), формування критеріїв для оцінки кінцевих цілей. Сценарій може бути побудований на будь-якому ієрархічному рівні управління [13]. І. Ягнюк вважає, що сценарний підхід найбільш ефективний на мікрорівні для прогнозування розвитку підприємства, причому ототожнює сценарування із прогнозуванням [33, с. 80-81]. У її роботах розглянуто різні сценарні підходи із акцентуванням уваги на інноваційних сценаріях. І. Кормановська та Є. Птіцина вважають, і ми розділяємо цей погляд, що причиною зростання популярності сценарного підходу як для мікро-, так і макроекономічного прогнозування, є посилення невизначеності, нестабільності, непередбачуваність політичних, соціальних та економічних подій [19, с. 122].

Техніка побудови сценаріїв виникла у сімдесятих роках, коли виявилось, що органічно непов'язані між собою прогнози не в змозі в достатній мірі передбачити і тим самим запобігти несподіваним потрясінням об'єктів, позбавити їх від зростаючих проблем зовнішнього середовища, які характеризуються, як правило, повною невизначеністю [19; 33]. Сценарний підхід на той час переважно використовувався для окремих агентів ринку і не мав макроекономічного застосування. Передовий досвід сценарного менеджменту використовують у своїй діяльності такі відомі у світі корпорації як, Shell, ICL, Volvo [6; 32; 1].

Важливо зазначити, що сценарний менеджмент, який з успіхом використовується великими корпораціями передових країн світу, а значить актуальний для масивів інформації різних видів і масштабних процесів, є інноваційним у регулюванні трансформаційних зрушень економічної системи.

У наш час інтеграційних перетворень і глобалізаційних процесів сценарний менеджмент, як було зазначено вище, активізується майже водночас із методами прогнозування, стаючи в певній мірі їх частиною. Він супроводжує трансформаційний прогноз, намагаючись випередити його перебіг і скоригувати напрям (рис. 2).

Дія методів сценарного менеджменту завжди направлена на можливий кращий результат, позитивні наслідкові ефекти трансформаційних зрушень і (або) зменшення негативних чи їх проявів. Мета сценарного менеджменту – ефективний вектор трансформаційних зрушень. Оскільки в цьому процесі одночасно трансформуються і самі сценарії, окреслимо їх основні властивості для економічної системи:

- архітектурний та процесний підходи;
- динамічність;
- адаптивність і гнучкість;
- змістове наповнення;

- консолідація інформаційної складової з аналізом, синтезом і прогнозом;

- індикаторність;

- інституційність.

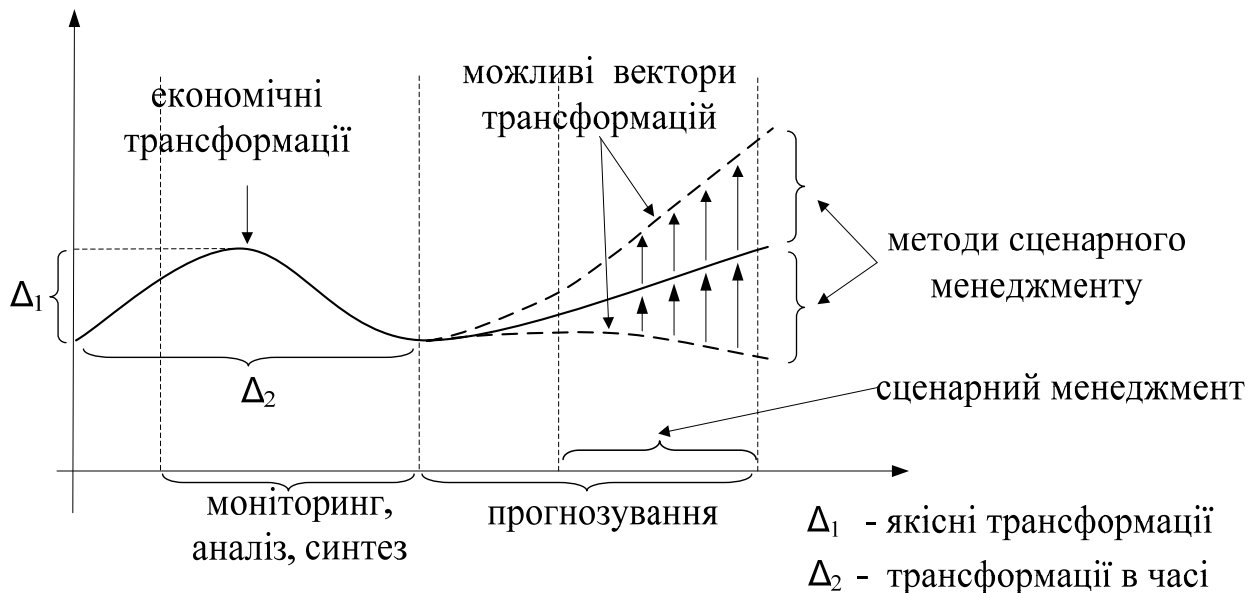

Рис. 2. Активізація сценарного менеджменту як методу регулювання економічних трансформацій*

Розробила автор

Усі ці властивості формують специфічний інструментарій сценарного менеджменту як методу регулювання трансформаційних зрушень та досягнення економічної безпеки. Кожен з них проявляється у тісній взаємодії з іншими. Наприклад, архітектурність економічної системи і її ієрархічність, передбачає використання різних підходів аналізу, синтезу, прогнозування, інформаційної складової. Використання сценарного менеджменту для регулювання трансформаційних зрушень економічної системи передбачає також процесний підхід, що означає одномоментне охоплення великої кількості процесів. Хоча процесний підхід розглядається науковцями відокремлено як самостійна теорія [3, 7], при дослідженні інструментарію сценарного менеджменту будемо розглядати

його як теоретичне підґрунтя, виділене з метою розвитку системи регулювання трансформаційних зрушень. Адаптація сценаріїв до умов перебігу економічних змін передбачає, на наше переконання, не стільки відповідні зміни самого сценарію, скільки його гнучкість до використання нових, щойно створених трансформаційними процесами важелів регулювання, які готові до застосування зараз, паралельно із уже активованими. Причому арсенал нових інструментів регулювання має формуватися на основі вже наявних, можливих прогнозних та перспективних світових.

Науковий світ нині зосереджує увагу на недоліках методів сценарного менеджменту, аргументуючи їх аморфність і тому неефективність. З іншого боку, позитивні риси сценаріїв у поєднанні з їх аморфністю і застосуванні до прогнозів трансформаційних зрушень, забезпечують динамічний менеджмент із вливаннями в будь-який момент нових інструментів і підходів управління та регулювання (табл. 1) [6, 12, 24, 21, 29, 31].

Окрім зазначених вище моментів, до негативних належить також безперервність процесу, яка, наголошуємо на цьому, є основою сценарного менеджменту трансформаційних зрушень економічної системи. Проявляється вона у всіх вхідних даних та розповсюджується на складові регулювання, в результаті чого отримуємо *трансформаційний сценарний менеджмент*.

Звернемо увагу на один з пунктів останньої таблиці. Йдеться про алгоритм сценарного менеджменту, що може бути використаний як базова складова для будь-якого вектору трансформаційних зрушень економічної системи з метою його регулювання та недопущення наднормальних змін у діапазоні коливань показників економічної безпеки. В загальному вигляді алгоритм представлений на рис. 3.

**Позитивні та негативні риси сценарного менеджменту регулювання
трансформацій економічної системи**

Позитивні риси	Негативні риси
створення уявлення про всю систему	необхідність глибокого кількісного дослідження кожного сценарію
формування системи координат та умовного нуля процесу сценарування	невизначеність меж сценаріїв
розробка системи індикаторів трансформаційних зрушень	прозорість меж економічних сценаріїв, певний волюнтаризм при виборі сценаріїв
розробка альтернативних сценаріїв (алгоритмів)	логічна кількість комбінацій змінних у економічних сценаріях обмежена, що веде до обмеження практичної цінності використання сценарного підходу
невпинність сценарного процесу, що передбачає швидке реагування на трансформаційні зрушення, формування більш якісних аналітичних масивів інформації, індикаторів, управлінських інструментів	великий ризик помилитися із прогнозом трансформаційних зрушень через масштабність, а, отже, із сценарієм

Побудувала автор за джерелами: [6, 12, 24, 21, 29, 31]

Сформулюємо основні передумови ефективного трансформаційного сценарного менеджменту:

- наявність перехресної інформації про складові економічної системи та їх трансформаційні зрушення;
- застосування передових методик прогнозування та сценарування;
- застосування сучасного інструментарію аналізу та синтезу інформації;
- формулювання підходів до взаємоузгодження сценаріїв (альтернативних сценаріїв) на різних ієрархічних рівнях системи;
- прогнозування «точок розриву» – моменти можливого включення альтернативних сценаріїв.

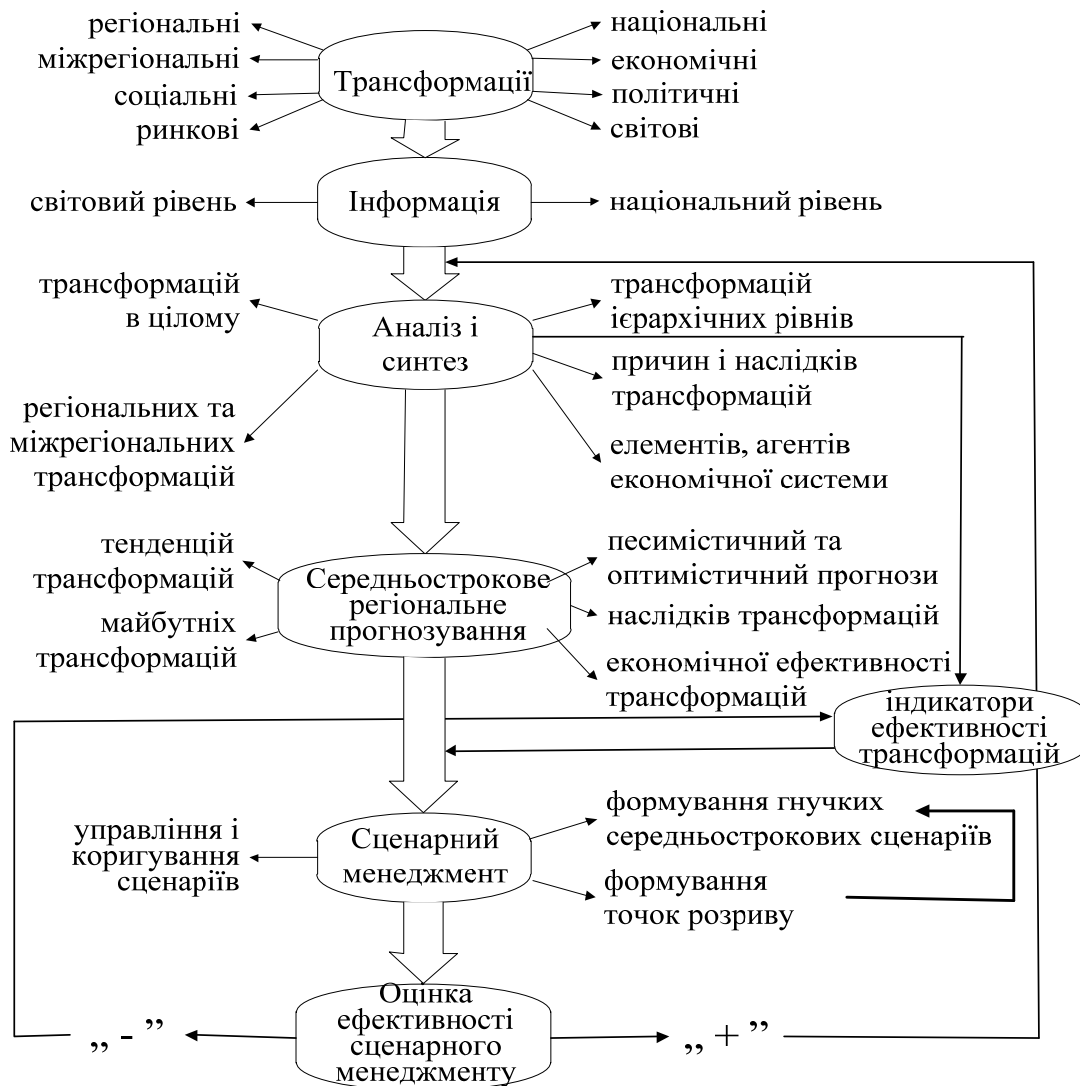

Рис. 3 Алгоритм сценарного менеджменту

Розробила автор

Ефективність сценарного менеджменту залежить від пропорційного, взаємоузгодженого, взаємозалежного і взаємозумовленого застосування визначених передумов, зокрема, від методів сценарування. На особливу увагу заслуговують *методи генерування ідей* як результативні при великій кількості альтернативних варіантів, кожен із яких, у свою чергу, залежить від впливу сукупності факторів та вектору трансформаційних зрушень. Крім цього, для економічної системи характерні недостатньо досліджені ситуації, висвітлені інформативно, та недостатні знання елементів чи ієрархічного рівня.

Для вирішення зазначених та інших проблем на початку 40-х рр. ХХ ст. методи колективної генерації ідей почали широко використовуватись у корпораціях та асоціаціях. Ці методи є різновидом методів експертної оцінки, хоча між ними є певні відмінності: перші обмежуються, як правило, лише якісними оцінками без кількісного підтвердження. Як і методи експертної оцінки, методи генерування ідей входять до сукупності евристичних методів прогнозування. Генерування ідей – це результат розумового процесу, індивідів чи їх груп. У науковій літературі існує декілька методів генерування ідей [6; 21; 29; 31]:

- мозкової атаки – автор Алекс Осборн (США);
- морфологічного аналізу – автор Ф. Цвіккі (Швейцарія);
- синектика – автор Уільям Дж. Гордон (США).

Зосередимо увагу на доцільності виділення в окрему групу методів генерування ідей сценарування як вищої сходинки у зазначеній сукупності методів. Обґрунтуємо такий погляд.

По-перше, наявні методи мають обмежений ареал застосування. Так, метод «мозкової атаки» передбачає формулювання шляхів вирішення конкретної, наголошуємо, однієї проблеми через дискусійний підхід групи дослідників. Метод є ефективним для агентів ринку, його активно застосовують і розширюють підвидами, такими як «тіньова мозкова атака» [21]. Метод «синектика», на нашу думку, є наступною сходинкою після попереднього. Його суть – у пошуку аналогій (інколи, навіть абсурдних на перший погляд) і їх застосування до нової проблеми [21]. Метод морфологічного аналізу – це знаходження найбільшої кількості способів розв’язання поставленої проблеми шляхом комбінування основних структурних елементів систем або ознак рішень, що дає змогу обрати найбільш доцільний з них. Цей метод споріднений із попереднім і, нехтуючи деталями, умовно можна вважати, що він наступний після «мозкового штурму» і спрямований на підбір конкретних кроків для

вирішення поставленого завдання. Метод морфологічного аналізу фактично завершає процес пошуку рішень для вирішення поставленого завдання, адже оцінює їх ефективність. Зі всіх цих варіантів обираються один або декілька, які є оптимальними для досягнення цілі [2, 11, 17, 20, 25, 30]. Ці методи результативні для мікрорівня із відповідними масштабами проблем, тоді як для управління сценаріями та регулювання трансформацій економічної системи потрібне їх якісне поєднання у взаємопов'язаному і взаємоузгоджуваному процесі, який передбачає взаємочутливість до мікротрансформацій. Тому методи генерування ідей сценарування – це, перш за все сукупність нових та уже існуючих з урахуванням прогнозування та індикаторів ефективності.

По-друге, такі методи матимуть чіткий вектор спрямування – сценарії регулювання трансформаційних зрушень економічної системи.

По-третє, їх виділення в окрему групу регламентується як самою сутністю трансформаційних зрушень, так і масштабністю та «різнобарвністю» складових, що передбачає не один, але сукупність методів.

По-четверте, зазначені методи мають характерну рису – відсутність меж: методи генерування ідей сценарування будуть поповнюватися новими та адаптованими класичними методами. На цій основі констатуємо їх приналежність до системи прогнозування форсайту, яка нині є передовим управлінським всесвітньо відомим інструментом.

Підсумовуючи актуальність методів генерування ідей сценарування для регулювання трансформацій економічної системи з метою забезпечення і підтримки економічної безпеки виділимо основні принципи мислення, які лягають в їх основу.

1. Мислення парадоксами – один із основних принципів, що відображає саму суть трансформаційних зрушень. Як зазначає відомий дослідник у сфері стратегічного менеджменту Г. Мінцберг, і ми поділяємо

його погляди, «...Стратегічний менеджмент – це, перш за все, мистецтво управління парадоксами: зростанням і прибутковістю; інноваціями та ефективністю. Одна з найбільших помилок серед менеджерів – небажання визнавати існування парадоксів або, принаймні, недооцінка необхідності управління ними...». Він зауважив, що менеджери схильні фокусувати увагу на якомусь одному аспекті стратегічного менеджменту, нехтуючи всіма іншими [15]. Разом із цим, найбільш важливі парадокси в контексті сценарного трансформаційного менеджменту – це: сталість і динаміка, минуле і майбутнє, структура і гнучкість, схильність до змін та інертність, концентрація та експеримент, одночасна дія класичних і нових законів розвитку.

2. Ресурсне мислення – принцип, на якому має ґрунтуватися будь-який сценарій. Йдеться про усі категорії ресурсів: матеріальні та нематеріальні, наявні та перспективні. Через відкритість економічної системи, виробляється певний стиль поведінки ринкових агентів, який вимагає накопичення й об'єднання матеріальних і нематеріальних ресурсів у певному місці і у певний час. Накопичені ресурси з часом втрачають мобільність, знижується їх ефективність чи продуктивність. Управління трансформаційними зрушеннями з метою їх ефективного регулювання вимагає врахування не тільки «позитивних», але й «негативних» ресурсів з метою їх перетворення, хоча б частково, на актуальні сильні сторони.

3. Мислення з урахуванням сучасних тенденцій – принцип, якого складно дотримуватися при сценарному управлінні трансформаційними зрушеннями економічної системи через наявність досвіду минулого і відсутність досвіду майбутнього, але який є дуже важливим для успішного менеджменту і регулювання. У цьому розумінні сценарний підхід має бути аналогічним до економічної системи після проходження нею точки біфуркації і народження нової, яка містить стару основу, але вже інша за

частиною властивостей, характеристик і складових, що ми розглядали вище.

Для регулювання трансформацій економічної системи, обґрунтовано використання інноваційних методів, зокрема, узагальненого алгоритму та сценарного підходу, що особливо актуально через хвилеподібність та інертність трансформаційних зрушень. За умов інформаційної економіки, коли трансформаційні економічні процеси у значній мірі скеровані елементами архітектури економічної системи та світовими економічними тенденціями, сценарний менеджмент як метод управління з метою ефективного регулювання, активізується майже водночас із методами прогнозування, стає їх частиною, супроводжує трансформаційний прогноз, випереджаючи його перебіг і корегує напрям і підбір важелів регулювання.

Висвітлені інноваційні підходи до регулювання економічних трансформацій сприятимуть побудові адаптивного гнучкого механізму регулювання з метою забезпечення та підтримки економічної безпеки.

Список використаних джерел та літератури:

1. *International Computers Limited: [From Wikipedia, the free encyclopedia] [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/International_Computers_Limited.*
2. Айзард У. *Методы регионального анализа: введение в науку о регионах / У. Айзард. – М. : Наука, 1996. – 87 с.*
3. Беккер Й. *Менеджмент процессов / Беккер Й., Вилков Л., Таратухин В. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.*
4. Беккер Й. *Менеджмент процессов / Беккер Й., Вилков Л., Таратухин В. – М.: Эксмо, 2007. – 384 с.*
5. Бесчастний А. В. *Економічна безпека України у контексті світової економічної кризи // Економіка і держава. – 2009. – № 15. – С. 67–69.*
6. Большаков А. С. *Современный менеджмент: теория и практика / А. С. Большаков, В. И. Михайлов. – СПб. : Питер, 2000. – 416 с.*
7. Бримсон Дж. *Процессно-ориентированное бюджетирование. Внедрение нового инструмента управления стоимостью компании. – М.: Вершина, 2007. – 336 с.*
8. Бузько І. Р. *Трансформаційні процеси в умовах глобалізації : держава, регіон, підприємство [Текст] : монографія / Бузько І. Р. [та ін.] ; Східноукр. нац. ун-т ім. В. Даля. - Луганськ : Ноулідж, 2012. - 547 с. - Бібліогр. : с. 521-547.*
9. Василенко В. Н. *Архітектура регіонального економічного простору: [Текст] : монографія / В.Н. Василенко / НАН України. Ін-т економіко-правових досліджень. – Донецьк : ТОВ Південний «Схід, Лтд», 2006. – 311 с.*
10. Волощук І. А. *Перспективи інтеграції України на рівні її регіонів в світовий економічний простір [Електронний ресурс] / І. А. Волощук // Моделювання регіональної економіки. – 2013. – № 1. – С. 444-454. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Modre_2013_1_45*
11. Галуцук В. Л. *Факторний аналіз сталого розвитку регіонів України [Електронний ресурс] / В.Л. Галуцук // Економічна наука. Серія «Регіональна економіка»: зб. наук. праць. – 2008. – №5 ч.1. – Режим доступу до журн.*

12. Георгієв В. А. Формування концепції сценарного підходу до управління економічним потенціалом підприємства // Наукові записки. Серія Економіка. – 2012. – Вип. 20 – С. 107-109.
13. Грабовецкий Б. Є. Основи економічного прогнозування : навч. посіб. - Вінниця: ВФ ТАНГ, 2000.
14. Грачева М. В. Риск анализ инвестиционного проекта : [учеб. для ВУЗов] / М. В. Грачёва. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 351 с.
15. Забезпечення сталого розвитку економіки промислового регіону на основі інноваційних моделей управління [Текст] : монографія / П. В. Гудзь та ін. ; за ред. проф. П. В. Гудзя.- Запоріж. нац. техн. ун-т. – Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. – 272 с. С.177-205
16. Зачосова Н. В. Теоретичні аспекти наукової категорії економічної безпеки окремих видів вітчизняних фінансових посередників / Н. В. Зачосова // Економічні науки. Сер. : Облік і фінанси. – 2012. – Вип. 9(4). – С. 136-146.
17. Іванов Є. А. Еколого-ландшафтознавчий аналіз гірничопромислових територій: автореф. дис. канд. геогр. наук: спец. 11.00.11 «Конструктивна географія і раціональне використання природних ресурсів» / Є.А. Іванов. - Київ, 2001. – 14 с.
18. Кириченко О. А. Проблеми управління економічною безпекою суб'єктів господарювання : монографія / О. А. Кириченко, В. С. Сідак, С. М. Лаптев та ін. – К. : УЕП «Крок», 2008. – 401 с.
19. Кормановская И.Р. Сценарный подход к прогнозированию развития социально- экономических систем (на примере Новгородской области) / Кормановская И.Р., Птицына Е.В. // Вестн. ЮРГТУ (НПИ), 2011. - № 3 - С. 122-131.
20. Кубатко О.В. Оцінка еколого-економічної збалансованості регіонів України : (стаття) [Електронний ресурс] / О.В. Кубатко // Електронне наукове фахове видання «Проблеми системного підходу в економіці». – 2009. - №3. –Режим доступу до журн. : http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/PSPE/2009_3/Kubatko_309.htm
21. Линдгрен М. Сценарное планирование. Связь между будущим и стратегией / М. Линдгрен, Х. Бандхольд; пер с англ. – М. : Изд-во: Олимп-Бизнес, 2009. – 256 с.
22. Манн Р. В. Теоретико-методологічні засади розвитку регіонального менеджменту: особливості, проблеми, перспективи. [Текст]: монограф. / Р.В. Манн. – Донецьк: «ВІК», 2013. – 382 с.
23. Мізус І. П. Структура та основні елементи системи забезпечення економічної безпеки при управлінні безпекою праці на будівельних підприємствах [Електронний ресурс] / І. П. Мізус, В. М. Андрієнко // Бізнес Інформ. - 2014. - № 10. - С. 213-219. - Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2014_10_36.
24. Назаренко С. А. Особливості наукового дослідження ринкового соціального та економічного простору / С. А. Назаренко // Збірник праць Черкаського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – Черкаси: ЧДТУ, 2015. –№40. – С.3-9.
25. Пашкевич М. С. Методичні підходи до оцінки регіональних відмінностей у сталому розвитку територій / М. С. Пашкевич // Економічний простір: зб. наук. праць. – Дніпропетровськ: ПАБА, 2012. – №.61 - С. 147-156
26. Пашкевич М. С. Механізми регулювання регіонального розвитку на основі сучасних тенденцій інформатизації економіки [Текст] / М. С. Пашкевич // Вісник Хмельницького національного університету: зб. наук. праць, серія «Економ Економічні науки». – 2011. – №3(176). - С. 236-242
27. Полянська А. С. Пріоритети розвитку зовнішньоекономічної діяльності підприємств нафтогазового комплексу на шляху до інтеграції вітчизняного ПЕК у європейський економічний простір / А. С. Полянська // Науковий вісник Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу. – 2013. – № 2. – С. 213-220.
28. Прямухіна Н.В. Проблеми та перспективи розвитку регіонального ринкового простору в умовах трансформації: монографія / Н. В. Прямухіна. – Київ: «Виробництво Ліра-К», 2015. – 332 с.
29. Рингланд Дж. Сценарное планирование для разработки бизнес стратегии / Дж. Рингланд. – 2-е изд.: пер. с англ. – М.: ООО “И.Д. Вильямс”, 2008. – 560 с.
30. Секторальні моделі прогнозування економіки України / [В. М. Гесць, М. І. Скрипниченко, С. С. Шумська та ін.]; за ред. В. М. Гесця. – К.: Фенікс, 1999. – 304 с.
31. Сценарный опыт Shell: Свой бизнес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nejo.ru/scenarnyj-opyt-shell.html>.
32. Сценарный опыт Shell: Свой бизнес. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nejo.ru/scenarnyj-opyt-shell.html>.
33. Ягнюк І. М. Застосування сценарного підходу для прогнозування тенденцій розвитку підприємства // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – Вип. 1. – Т. 2. – 2012. – С. 80-83.

1.2. СИСТЕМА ДЕМОГРАФІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*ЦВІГУН ІННА АНАТОЛІЇВНА, д. е. н., доцент,
завідувач кафедри інформаційних технологій,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Питання безпеки для України в останні роки стало досить актуальним, що пов'язано загостренням геополітичної ситуації – проведення антитерористичної операції і, як наслідок, погіршення соціально-економічної та демографічної ситуації в країні. Слушною є думка Дзьобань О. П. [5; с.34], що безпека є найважливішою фундаментальною цінністю будь-якого суспільства і виступає, з одного боку, як об'єкт суспільної життєдіяльності, а з іншого – втілює й результує в собі її спрямованість, змістовність і ефективність.

На думку Урсул А. Д. [23; с. 226] для біологічних та соціальних систем безпека є первинною, базовою потребою, «яка «виростає» з властивості самозбереження всіх форм матерії, і особливо конкретних матеріальних систем на шляху їх прогресивної еволюції».

Системний підхід визначення безпеки дає Павленко С. З. [13; с. 133], який зазначає, що безпека будь-якої складної функціонуючої системи (соціальної, природної, живої, неживої) – це її властивість, яка дозволяє цій системі функціонувати, розвиватися і процвітати в будь-яких складних умовах (конфлікту, невизначеності, ризику).

За висновком вітчизняного ученого Новицького Г., недооцінка або ігнорування проблем безпеки на усіх рівнях соціальної організації не тільки призводять до певних втрат, а й неминуче до падіння життєздатності, навіть до загибелі відповідних її елементів (суб'єктів) [11, с. 64, с. 97]. Тобто недотримання безпеки усіх рівнів, чи то особистої, чи

суспільної, чи національної призведе до руйнування певних складових українського суспільства.

Демографічний чинник є одним з визначальних для забезпечення стабільного й безпечного розвитку країни, а питання демографічного розвитку слід розглядати як фактор і водночас як результат функціонування держави [21]. Сьогодні стає очевидним, що зростання інтересу до вивчення проблем демографічної безпеки є цілком закономірним, оскільки вони значно актуалізуються та стають предметом особливої уваги в період трансформацій суспільства, що є причиною демографічної кризи сьогодення.

Вишневський А. Г. [10; с. 342] зазначає, що довготривала затяжна депопуляція ставить під сумнів якраз «безсмертя» популяції – головну мету демографічної безпеки. Цю думку підтверджує і Соболева С. В. [22; с. 155]., яка стверджує, що демографічний чинник повинен бути достатнім для забезпечення національної безпеки по всіх її напрямках, оскільки зовнішня сторона демографічної безпеки полягає у формуванні таких сукупностей людських ресурсів, які повинні відповідати всьому спектру геополітичних інтересів держави: заселеності території, охорони її кордонів, підтримки оборонного потенціалу, забезпеченню економіки власною робочою силою та інші.

Категорія «демографічна безпека» в Україні досліджувалась доволі мало. Вченими, які займались деякими аспектами цієї проблеми є Хомра О. У., Пирожков С. І., Стешенко В. С., Лібанова Е. М., Рингач Н. А., Малиновська О. А. та Горбулін В. П. Також велику увагу питанням демографічної безпеки приділяють в Білорусі (Шахотько Л. П.) та Російській Федерації (Вишневський А. Г., Соболева С. В.).

В ході дослідження відмічено два різних підходи до визначення категорії «демографічна безпека». Перший підхід автором визначено як «держава понад усе», оскільки демографічні процеси оцінюються не самі

по собі, а з точки зору вирішення тих чи інших демографічних завдань (Дударев В. Б., Рибаківський Л. Л., Казущик В. Д., Анисів Л. М., Кузнєцов В. Н., Стешенко В. С.). З точки зору захисту – це захист держави, суспільства від демографічних загроз, і саме це визначення зазначено на законодавчому рівні в «Методиці розрахунку рівня економічної безпеки України» [9]. Також поширені визначення, коли демографічні процеси не погіршують розвиток країни чи суспільства або сприяють їх розвитку. В даному випадку демографічна безпека розуміється як інструмент досягнення цілей розвитку держави (суспільства) чи забезпечення національної безпеки.

Підтримуючи цю теорію, Рибаківський Л. Л. зазначає, що «Демографічна безпека – це такий стан демографічних процесів, який достатній для відтворення населення без істотної дії зовнішнього чинника і забезпечення людськими ресурсами геополітичних інтересів держави» [20; с. 154].

Частина науковців (Горбулін В. П., Шахотько Л. П., Привалова Н. Н., Манілов В. Л., Вишневський А. Г., Соболева С. В., Чудаєва О. В., Бантікова О. І., Никитенко П. Г., Тиводар С. І.) використовують зовсім інший підхід, який можна охарактеризувати, як «людина понад усе», оскільки в визначеннях науковців зазначається самоцінність демографічних процесів, існування автономних, екзистенціальних демографічних цілей. Виходячи з трактування безпеки, як захищеності, демографічна безпека розуміється «захищеність процесу життя і безперервного природного відновлення людей» (Манілов В. Л., Вишневський А. Г., Горбулін В. П., Качинський А. Б., Соболева С. В., Чудаєва О. В., Тиводар С. І.) або як захищеність основних життєво важливих демографічних процесів (Шахотько Л. П., Привалова Н. Н., Бантікова О. І.).

Виходячи з самоцінності людського життя, демографічна безпека пов'язується з подовженням людського життя та підвищенням ефективності демографічного відтворення. Особливо важливим є те, що демографічні процеси визначаються як стратегічні завдання і відносяться до числа головних суспільних пріоритетів.

Визначаючи важливість відтворення населення, Горбулін В. П. і Качинський А. Б. [3; с. 23] зазначають, що демографічна безпека передбачає послідовне здійснення державою та суспільством соціально-економічних, політичних, правових, морально-психологічних й інших заходів, спрямованих на збереження й покращення здоров'я народу.

В авторському розумінні демографічна безпека – забезпечення національних демографічних інтересів України та здатність демографічної системи протистояти зовнішнім і внутрішнім загрозам в існуючих соціально-економічних та геополітичних умовах. Дане визначення складається з двох складових: національні демографічні інтереси та демографічна система.

Згідно Закону України «Про основи національної безпеки України», [7], національні інтереси - це життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток. Виходячи з даного закону, нами визначено, що національні демографічні інтереси – кількісне відтворення населення, підвищення його якості та інтелектуального потенціалу з метою розвитку України та забезпечення її національної безпеки.

Пріоритетними національними демографічними інтересами для України на сьогодні є:

- стійке збільшення чисельності населення України на основі послідовного зростання народжуваності та очікуваної тривалості життя, зниження смертності населення;

- підвищення загального рівня здоров'я населення,

- розвиток інтелектуального та духовно-морального потенціалу населення;

- зміцнення інституту сім'ї як соціального інституту, найбільш сприятливого для реалізації потреби в дітях та їх виховання;

- оптимізація внутрішніх і зовнішніх міграційних потоків, забезпечення позитивного сальдо зовнішньої міграції економічно активного населення.

Розглядаючи категорію «демографічна система», ми опиралися на визначення засновників загальної теорії систем Людвіга фон Берталанфі і Кеннета Боулдінга [12; с. 59], які вважали, що сутність системи, її організація проявляється в тих відносинах між її взаємодіючими частинами, за допомогою яких підтримується існування системи як такої. Розуміючи систему як множинну взаємопов'язаних елементів, що утворюють певну цілісність, єдність, ми вважаємо, що демографічна система – це поєднання кількісних, якісних і структурних параметрів населення та демографічних відносин між ними, що виникають у зв'язку з відтворенням населення. Таким чином, демографічна система характеризується певними якісними ознаками, складом, структурою, функціями та зв'язками.

Якщо говорити про демографічну безпеку, як частину національної, то об'єктом безпеки будуть демографічні відносини і населення країни. Головним елементом цієї системи є людина зі своїми потребами та інтересами, своїм баченням світу, своїми ціннісними орієнтаціями.

Погоджуємося з думкою Пастернак-Таранушенко Г. А., що демографічна безпека належить до найбільш значущих видів безпеки,

виявляється на будь-якому її рівні і має принципове значення для всіх без винятку суспільних суб'єктів [15; с. 172]. Ми вважаємо, що саме демографічний фактор нашого майбутнього відродження є найважливішим. Адже не буде сенсу у поступі по всіх інших напрямках, якщо не буде головного – людей, заради яких взагалі мислився і творився цей поступ [1; с. 28]. Всяка втрата людських ресурсів незалежно від характеру і конкретних причин як в кількісному, так і в якісному аспектах, стає не лише внутрішньополітичною, але і геополітичною проблемою. Ці втрати дестабілізують і ослабляють країну, стаючи загрозою національній безпеці [18; с. 37].

У методологічному плані при розробці системи демографічної безпеки найбільш важливим є:

- обґрунтування відповідного понятійно-категоріального апарату;
- систематизація знань у сфері управління демографічною системою та її безпекою на місцевому, регіональному, державному та міжнародному рівнях;
- встановлення структурно-функціональних зв'язків базових понять та розробка на цій основі відповідних управлінських моделей демографічної безпеки;
- обґрунтування системи критеріїв ефективності функціонування демографічної системи та забезпечення її безпеки.

Особливістю дослідження засад формування системи демографічної безпеки є конкретизація суб'єктивних і об'єктивних відмінностей. Визначення індикаторів демографічної безпеки має здійснюватися не лише з метою оцінки безпеки діяльності людини, а задля виявлення існуючих загроз системі.

Зміст ключової ідеї дослідження демографічної безпеки визначається комплексною її оцінкою як складної, багатоаспектної поліструктури можливостей підвищення надійності функціонування демографічної

системи, впливаючи на неї за допомогою створення ефективної системи забезпечення демографічної безпеки; вдосконалення методів, інструментів і функцій управління, що реалізуються в рамках інститутів демографічної безпеки, які мають вплив на суб'єкти для забезпечення їх сталого функціонування.

Основними характеристиками системи демографічної безпеки є основні її складові, зв'язки із зовнішнім середовищем та стан системи (табл. 1).

Система демографічної безпеки залежить від стану демографічної системи та її якісних, кількісних та структурних параметрів. А саме, чисельності населення, рівнем народжуваності, смертності, міграційними процесами, статеві-віковою структурою населення. Для концептуалізації уявлень про сутність демографічної безпеки країни, що дозволяє використовувати її в якості фундаменту прийняття стратегічних рішень, необхідно перейти від аналізу тих чи інших її характеристик до виявлення особливої системи відносин, спрямованої на надання демографічній системі певних властивостей і досягнення станів, при яких забезпечується її життєздатність і можливість зберігати властивості в умовах середовища, що постійно змінюється.

Автором доведено, що демографічна безпека – це складне полісистемне явище, генезис і розвиток якого зумовлений об'єктивною необхідністю здійснювати відтворення демографічної системи в умовах внутрішніх і зовнішніх загроз та небезпек. В предмет економічної науки демографічна безпека включається, по-перше, як категорія, що виражає демографічні відносини та виявляється через поняття демографічного інтересу; по-друге, як категорія, властива всім соціально-економічним системам; по-третє, як системно-функціональна властивість демографічної системи.

Основні характеристики системи демографічної безпеки*

№ п/п	Характеристики	Найменування	Опис основних характеристик системи
1	Демографічна безпека	1.1. Система та її визначення	Цілісний комплекс взаємопов'язаних компонентів демографічної системи, що має особливий зв'язок з зовнішнім середовищем і представляє підсистему системи вищого порядку - національної безпеки
		1.2. Структура системи	Сукупність кількісних, якісних параметрів населення та демографічних процесів, що знаходяться в певній впорядкованості та поєднані для найкращого досягнення мети системи
		1.3. Об'єкти системи	Демографічна система в цілому та її складові населення, сім'я
		1.4. Суб'єкти системи	Держава та її інститути, суспільство
		1.5. Ціль системи	Кінцевий стан системи, до якої вона прагне в силу своєї структурної організації – досягнення національних демографічних інтересів
2	Зв'язок із зовнішнім середовищем	2.1. Зовнішнє середовище	Компоненти національної безпеки: економічна, соціальна, екологічна, політична, культурна
		2.2. Вхід системи	Компоненти, які поступають і систему і впливають на неї соціально-економічна, екологічна, геополітична, інформаційна, духовно культурна ситуація в країні
		2.3. Вихід системи	Вплив системи на зовнішнє середовище через кількісні, якісні та структурні параметри населення
3	Управління системою	3.1. Механізм управління	Поєднання економічних, адміністративних та пропагандистських заходів для досягнення цілей системи
4	Стан системи	4.1. Функціонування системи	Організація взаємодії елементів системи для досягнення запланованих цілей
		4.2. Розвиток системи	Процес динамічного вдосконалення системи на основі вивчення демографічних законів
		4.3. Трансформація системи	Зміна компонентів, параметрів, пропорцій, зв'язків системи, які, накопичуючись, зумовлюють перехід її в новий якісний стан

* авторська розробка

Відповідно до системного підходу система формування демографічної безпеки полягає у взаємодії з зовнішнім середовищем, яке формує потреби, ризики, загрози та системі забезпечення демографічної безпеки, яка дозволяє запобігати демографічним загрозам з найменшими втратами та забезпечує стійкість, розвиток, адаптивність, ієрархічність та інерційність демографічної системи задля забезпечення національних демографічних інтересів (рис. 1).

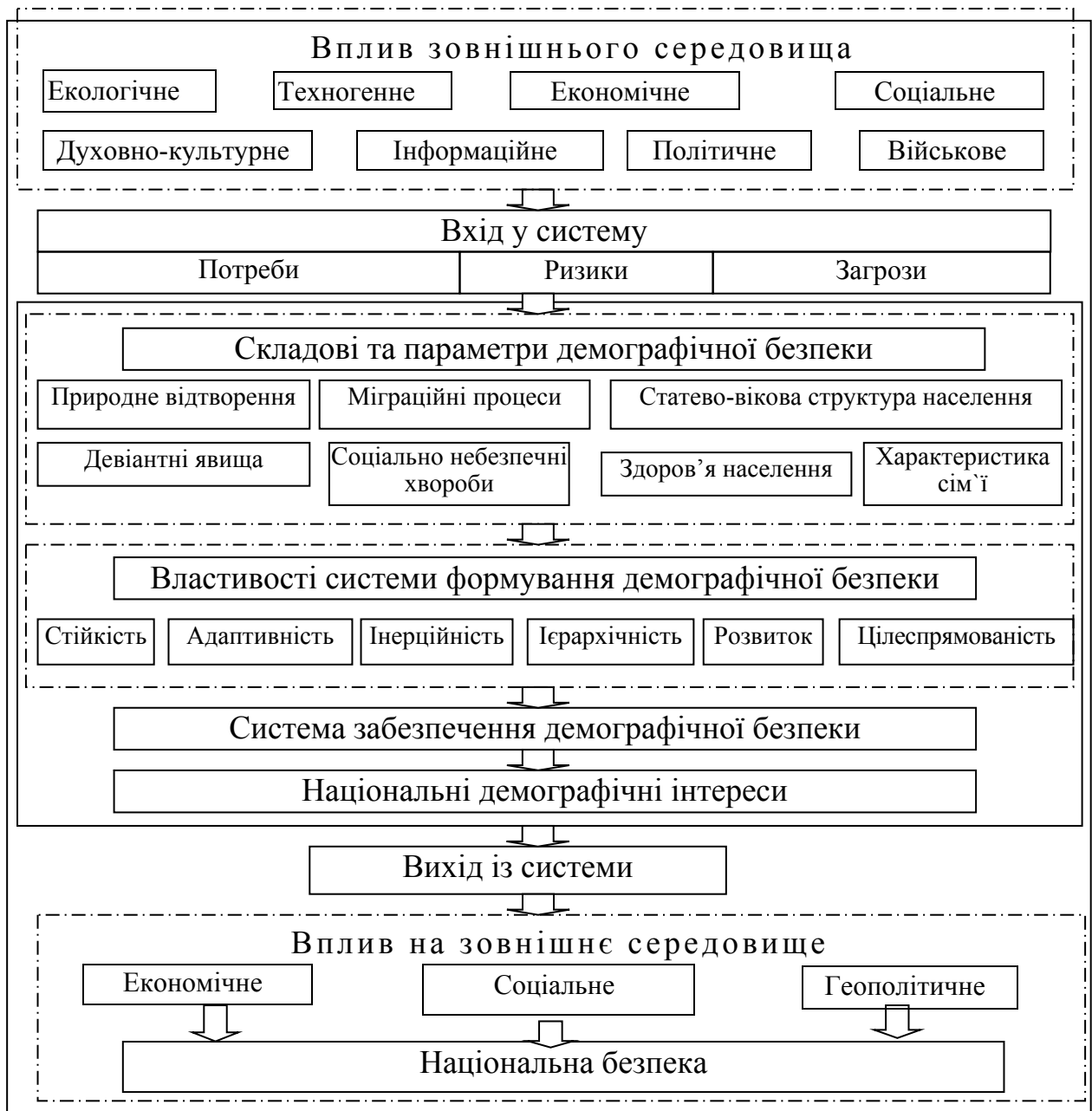

Рис.1. Модель системи демографічної безпеки України*

*розробка автора

Логіка представленого вище взаємозв'язку полягає в тому, що демографічна безпека формується під впливом зовнішнього середовища. Оскільки люди є соціально-біологічними істотами, то беззаперечним є вплив екологічної та техногенної ситуації, які є взаємопов'язані – вплив людської діяльності зумовлює навантаження на природні ресурси, крім цього сучасні виробництва є небезпечними для життя самого населення. Сприятливий вплив екологічної ситуації передбачає такий стан навколишнього середовища, коли гарантується запобігання погіршення екологічної ситуації та виникнення небезпеки для здоров'я людини. А техногенної – стан захищеності населення, території, об'єктів від негативних наслідків техногенного впливу, зумовленого індустріалізацією.

Вплив інформаційного середовища пов'язано з особливостями і закономірностями негативного інформаційного впливу на людську свідомість, який стає не тільки обов'язковим елементом загальної людської культури, а й необхідною умовою для виживання і безпеки людини в сучасному світі.

Культурно-духовне середовище формує цінності та норми поведінки, що дозволяє суб'єктові зберігати свої життєво важливі параметри в межах норм, які історично склалися. Вихід за їх рамки під впливом різного роду чинників (перш за все культурного, ціннісно-нормативного характеру) веде до дезорганізації і, кінець кінцем, – до національної катастрофи, тобто до розпаду суспільства як цілісної системи у зв'язку з руйнуванням тих елементів, що структурують його духовні засади.

На демографічну безпеку безпосередньо впливає і середовище, яке пов'язано з соціальною та економічною безпекою. Економічна безпека передбачає досить високе і стійке економічне зростання та ефективне задоволення економічних потреб. Соціальна безпека являє собою стан розвитку держави, при якому вона здатна забезпечити гідний рівень життя населення незалежно від впливу внутрішніх та зовнішніх загроз. Соціальна

безпека необхідна для забезпечення якісного рівня життя населення і досить значною мірою залежить від економічної безпеки. Але не завжди економічний добробут зумовлює забезпечення демографічної безпеки. Так, Марк Маллок Браун – екс-адміністратор ПРООН стверджує, що прогрес може оцінюватися не лише відсутністю фінансового дефіциту, темпами інфляції або станом платіжного балансу. Зрозуміло, дані компоненти важливі, але при оцінці прогресу не можна забувати про рівень самого людського розвитку. Оцінити прогрес можливо лише в тому випадку, якщо помітні значні поліпшення в житті людей, в поліпшенні їх здоров'я, рівня існування і міри безпеки. Адже по суті, розвиток – це поліпшення якості життя людини і підвищення її гідності.

Військова та політична ситуація здійснюють геополітичний вплив на демографічну безпеку. Військова – передбачає захист кордонів держави та її населення від нападів, а політична – діяльність уряду і політичних сил країни та формування законодавчих ініціатив з метою гарантування безпечного розвитку суспільства. Політична ситуація полягає в забезпеченні умов функціонування влади усіх рівнів, яка б дбала про свою країну та її народ, як у сфері зовнішньої, так і внутрішньої політики.

Вплив зовнішнього середовища формує різний вплив на внутрішнє середовище системи, який пов'язано з потребами, ризиками та загрозами. При цьому негативний вплив зовнішнього середовища зумовлює виникнення загроз та незадоволення необхідних потреб для забезпечення демографічної безпеки. Так погіршення демографічної ситуації зумовлює зростання захворювання населення та передчасну смертність.

Зовнішнє середовище системи демографічної безпеки містить усі необхідні умови для її існування та розвитку. Зміни у зовнішньому середовищі здійснюють вплив на демографічну систему, а остання реагує на цей вплив тим, що сама піддається специфічним змінам. При цьому демографічна система відноситься до розряду особливих, адаптивно-

адаптуючих систем, тобто вона здатна не тільки адаптуватися до зовнішнього середовища, але й адаптувати його відповідно до своїх потреб та інтересів. Демографічна система чинить значний вплив на інші сфери суспільства: економічну, політичну, соціальну, екологічну і духовну своїми потребами, чисельністю населення, темпами його зміни, соціальною мобільністю, потребами та інтересами, ментальністю тощо. У цьому сенсі вона є вихідною сферою суспільних утворень і робить величезний вплив на них.

Розвиток соціальної та економічної систем здійснює позитивний взаємовплив на демографічні процеси: зростає рівень добробуту населення, підвищується рівень освіти, збільшується кількість вільного часу, розвиваються нові технології в галузі медицини, збільшується тривалість життя, знижується смертність. Проте соціальна й економічна системи мають і приховані, латентні функції, що впливають на демографічну систему (падіння народжуваності, зростання розлучуваності, демографічне старіння, зростання числа літніх самотніх людей). Тому досить слушною є думка Руденко О. М. [19; с. 106], що демографічна, економічна та соціальна системи настільки тісно пов'язані між собою, що практично не може йтися про стабільність кожної з них виключно окремо. Це підтверджує Вишневський А. Г. [2; с. 82], який вважає, що на зростання населення впливають соціально-економічні фактори: рівень розвитку економіки, науки, охорони здоров'я, соціального забезпечення, соціальних відносин, тип культури, психологія народу, виховання і характер традицій.

Особливо значний вплив на демографічну систему здійснює економічна нестабільність, яка призводить до поширення бідності серед населення, гальмує дію механізмів виходу з такої ситуації. Як результат – у країні відбувається деградація рівня та умов життя, збільшується кількість збіднілого населення, знижується середній прожитковий мінімум, зменшується кількість робочих місць для фахівців різної кваліфікації тощо. Виникають об'єктивні умови для незадоволення населення, проявів

соціального збурення, труднощів їх попередження та подолання в умовах економічного занепаду [19; с. 106].

Розроблена модель базується на розумінні системи формування демографічної безпеки як складної системи, що характеризується цілою низкою властивостей, таких як: стійкість, адаптивність, інерційність, ієрархічність, розвиток, цілеспрямованість.

Стійкість, як властивість системи, визначає здатність певного явища в своєму русі мати можливість повертатися в початковий стан після змін, зумовлених зовнішніми факторами. З точки зору демографічної системи, як соціального явища, стійкість зароджується в результаті впорядкованості складових елементів, а також зосередження зусиль її суб'єктів на чітко відведених напрямках діяльності.

Демографічна система в цілому має істотний потенціал стійкості, який полягає в наступному:

- надійність і міцність елементів системи;
- симетрія у побудові горизонтальних і вертикальних зв'язків системи;
- здатність переносити внутрішні навантаження;
- здатність витримувати зовнішні впливи.

Виходячи з принципу, відповідно до якого основним завданням демографічної безпеки є забезпечення національних демографічних інтересів, до основних характеристик стійкості системи демографічної безпеки слід віднести наступні показники:

- якість життя населення та її рівень;
- чисельність населення та його структура;
- режим відтворення населення;
- народжуваність та інститут сім'ї;
- смертність за причинами та статеві-віковими віковими групами;
- міграційні процеси.

Стан демографічної стійкості не є статичним, внаслідок оновлень нестійкої рівноваги між системоруйнівними і системоутворюючими тенденціями всередині даної системи. Розвиток системи стійкості може відбуватися за кількома напрямками:

- відновлення досягнутої раніше системної стійкості;
- формування нової стійкості системи;
- повне руйнування системи.

Демографічна безпека повинна досягатися за допомогою стійкості демографічної системи, що утворюється як в результаті державних заходів захисту, так і в процесі самозахисту (високим рівнем розвитку громадського суспільства тощо). Криза в системі можлива в результаті наступних явищ:

- посилення впливу зовнішніх загроз, а саме погіршення соціально-економічної, екологічної, геополітичної, інформаційної та духовно-культурної ситуації в країні;

- накопичення внутрішніх напружень, які проявляються в погіршенні здоров'я населення, поширення девіантних явищ, зростання смертності, зниження народжуваності та нерегульованими міграційними процесами;

- розвитку структурних системних змін, які в демографічній системі проявляються в погіршенні статеві-вікової структури населення, старінні та низькою часткою дітей.

Як наслідок, можлива зміна стану системи від безпечного до небезпечного. При настанні таких наслідків для збереження системи необхідно зосередити внутрішні резерви. Система може втратити стійкість за умови погіршення основних її показників.

Сутність *адаптивності*, як властивості системи, її можна розглядати як реакцією на зовнішні загрози, яка дозволяє зберегти систему в умовах зміни зовнішнього середовища. З точки зору системи, як соціально-економічного явища, адаптивність, як властивість, виявляється в результаті

прагнення до ефективного задоволення потреб шляхом самоорганізації та налагодження власної структури і складу. Адаптивність демографічної системи пояснює Т. Парсон [14; с. 15] «суть людського суспільства полягає в пріоритеті адаптивних факторів».

Адаптованість системи демографічної безпеки відбувається при допомозі самоорганізації своєї структури, складових елементів, власних властивостей, що дозволяють протидіяти загрозам внутрішнього і зовнішнього характеру, а також розвиватися в умовах змін. Чим швидше і злагоджено всі підсистеми будуть взаємодіяти, тим вище буде адаптаційний потенціал даної системи. Закон балансу консервативності і мінливості свідчить, що будь-яка відкрита система має два типи підсистем:

- прагнуть до збереження раніше розвиненої структури і функціональних особливостей системи;

- прагнуть до зміни системи, утворення оновленої структури і методів її функціонування, які обумовлюються пристосуванням до змін у зовнішньому середовищі.

В даний час в Україні спостерігається другий спосіб адаптації системи демографічної безпеки, який зумовлений зміною демографічної та репродуктивної поведінки.

Інерційність системи демографічної безпеки зумовлена інерційними властивостями її основного суб'єкта – індивіда, якому притаманні консерватизм, небажання рухливості і змін. Людська інертність полягає в небажанні змін традицій, звичаїв, засад, норм і правил, при цьому особливий вплив роблять сформовані у суспільстві стереотипи поведінки.

Для визначення інертності системи демографічної безпеки, базовою характеристикою є час. Саме час встановлює терміни та швидкість, з якими система повертається до стандартного і стійкого стану. Іншими словами, темп набуття системою свого початкового стану. Для кожної окремої демографічної системи інерційні сили будуть відрізнятися своєю

неповторністю і індивідуальністю. Необхідно відзначити, що більшість економістів вказують на інституційні чинники, як визначальними для інерцію системи.

Для системи демографічної безпеки інституційна інерція буде проявлятися в правовому нігілізмі та формуванні соціально-демографічної політики.

Розвиток системи демографічної безпеки - це поетапний, еволюційний процес, який може бути описаний залежностями, близькими до лінійних. Якщо система здатна до стійкого саморозвитку, можна говорити про високий рівень забезпечення її безпеки.

Розвиток демографічної системи переслідує такі цілі:

- забезпечує виживання в умовах глобалізації та міжнародному поділі праці;
- дозволяє чинити опір внутрішнім і зовнішнім загрозам;
- дає можливість адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Здатність до саморозвитку демографічної системи проявляється в наступному: підвищення здоров'я населення, зниження смертності, зростання очікуваної тривалості життя, зростання народжуваності, зменшення девіантних явищ, регулювання міграційних процесів.

Наступною властивістю системи демографічної безпеки є її *цільспрямованість*. Вона проявляється в пріоритеті національних демографічних інтересів, іншими словами, цілей держави. Захист демографічних інтересів може реалізовуватися у двох напрямках: свідомо, за допомогою формування національної ідеї і несвідомо, як здатність до виживання, самозбереження та розвитку.

Ієрархічність системи демографічної безпеки передбачає елементи системи демографічної безпеки – чітко підпорядковані і впливають один на одного, і кожен компонент систем може розглядатися як система ширшої глобальної системи.

Враховуючи вище викладене, необхідно зазначити, що демографічна безпека як система характеризується цілою низкою властивостей, таких як: стійкість, адаптивність, інерційність, кумулятивність, здатність до саморозвитку, цілеспрямованість, ієрархічність. В результаті їх дослідження і доповнення можна стверджувати, що дана категорія є поліструктурною, тобто багатоаспектною. Елементи, що входять в дане явище, незважаючи на їх суміжність, необхідно розглядати в рамках кожного фактора, не допускаючи змішування.

При цьому вплив демографічної безпеки на зовнішнє середовище залежить від її внутрішнього стану. Зниження рівня демографічної безпеки, яке проявляється в зменшенні чисельності населення та погіршенням його структури, здійснить негативний вплив на економічну безпеку через зменшення працездатного населення, на геополітичну – через зменшення чисельності чоловіків, здатних відстоювати територіальну цілісність.

Розроблена модель системи демографічної безпеки ґрунтується на такому механізмі узгодження демографічних інтересів, який дозволяє запобігати загрозам демографічній безпеці з найменшими втратами та забезпечує незалежність, стійкість, розвиток, адаптаційність та інерційність демографічної системи у взаємодії із внутрішнім і зовнішнім середовищем.

Список використаних джерел та літератури

1. 50 мільйонів україно-китайців, або про особливості демографічного популізму українських політиків[Електронний ресурс]// Дзеркало тижня. - №51 (779) 26 грудня – 14 січня 2010.- Режим доступу: <http://www.dt.ua/3000/3050/68172/>
2. Вишне夫斯基 А. Г. Глобальные детерминанты низкой рождаемости // А. Г. Вишне夫斯基 / Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2009. - № 881. - С. 79-82.
3. Горбулін В.П. Засади національної безпеки України: Підручник / В. П. Горбулін, А. Б. Качинський. - К. : Інтертехнологія, 2009. - 272 с.
4. Державне управління охороною здоров'я в Україні: генезис, проблеми та шляхи реформування / Я. Ф. Радши. - К., 2001. - 358 с.
5. Дзьобань О. П. Національна безпека в умовах соціальних трансформацій (Методологія дослідження та забезпечення): Монографія / О. П. Дзьобань. - Х.: Константа, 2006. – 438 с.
6. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія / Я. А. Жаліло. - К.: НІСД, 2009. - 336 с.

7. Закон України Про основи національної безпеки України / Відомості Верховної Ради (ВВР), 2003.- N 39.- ст.351
8. Лантінов Я. О. Щодо визначення національної безпеки України як об'єкта кримінально-правової охорони [Електронний ресурс] / Я. О. Лантінов // Форум права. – 2011. – № 1. – С. 570–574. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-1/11ljokpo.pdf>
9. Методика розрахунку рівня економічної безпеки України. [Електронний ресурс]. Наказ Міністерства економіки України від 02.03.2007 №60– Режим доступу: http://me.kmi.gov.ua/control/uk/publish/printable_article?art_id=97980
10. Механізми управління розвитком соціально-економічних систем: моногр. / за заг. ред. О. В. Мартьякової. – Донецьк: ДВНЗ «ДонНТУ», 2010.-688 с.
11. Новицький Г. В. Теоретико-правові основи забезпечення національної безпеки України: монографія / Г. В. Новицький. – К. Інтертехнологія, 2008. – 496 с.
12. Общая теория управления: Курс лекций / Авт. кол. Г. В. Атаманчук и др. - М. :РАУ, 1994. - 300 с.
13. Павленко С.З. Философия безопасности страны: поиск новых подходов / С. З. Павленко // Социально-политические аспекты обеспечения государственной безопасности в современных условиях. - М.: Граница, 1994. - С. 130-140.
14. Парсонс Т. Система современных обществ / Т. Парсонс. - М.: Аспект Пресс, 1998. – 270 с.
15. Пастернак-Таранушенко Г.А. Історія виникнення та розвитку науки про економічну безпеку держави / Г.А. Пастернак-Таранушенко // Актуальні проблеми економіки. – 2002. - №4. - С.2-8.
16. Проект закону України «Про демографічну безпеку в Україні» від 16.10.2001 р. N 8177 Вноситься народним депутатом України Деркачем А.Л. [Електронний ресурс] Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/J8177001.html
17. Проект закону України «Про демографічну безпеку України» від 15.10.2003 № 4269 Вноситься народними депутатами України О. Волковим і О. Біловолом [Електронний ресурс] Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JD3AL00A.html
18. Римашевская Н. М. Человеческий потенциал и угрозы национальной безопасности / Н. М. Римашевская// Власть. -2000.-№ 10.-С. 37-45.
19. Руденко О. М. Дефініції суспільної стабільності в державному управлінні / О. М. Руденко // Стратегічні пріоритети. – 2009. - №3(12). – С.101-109.
20. Рыбаковский Л.Л. Демографическая безопасность / Л.Л. Рыбаковский // Безопасность Евразии. -2003. -№3.- С. 154-186.
21. Семенютіна Т. В. Економічні ризики, небезпеки, загрози: сутність та взаємозв'язок / Т. В. Семенютіна // Економічний простір, 2012. - №68.- С.106- 113.
22. Соболева С. В. Демографическая безопасность России и ее регионов: факторы, проблемы, индикаторы / С. В. Соболева, О. В. Чудаева // Регион: экономика и социология. - 2008. - № 3. – С.147-167.
23. Урсул А. Д. Феномен безопасности в синергетическом ракурсе / А. Д. Урсул, Т. А. Урсул // научно-образоват. изд. Социально-гуманитарные знания. – 2008. - № 4. – С. 222-238.

1.3. СТРАТЕГІЧНІ НАПРЯМИ СТИМУЛЮВАННЯ ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***БЛИК ВІКТОРІЯ ВІКТОРІВНА**, к. е. н., доцент,
доцент кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького*

На сучасному етапі становлення економіки України в контексті євроінтеграційного вектору її розвитку подальший поступ неможливий без науково-технічного прогресу в промисловості та модернізації системи управління нею. Саме в умовах глобалізаційних процесів інноваційно-інвестиційні напрямки державної політики стають найбільш ефективними, а відповідно – мають бути пріоритетними. Дослідження сучасного стану державного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності та окреслення стратегічних напрямків її розвитку набуває особливої актуальності на тлі стагнаційних процесів в Україні.

Питання інноваційно-інвестиційного розвитку економіки останнім часом все частіше висвітлюються вітчизняними науковцями, зокрема в працях О. Й. Вівчара, В. М. Гейця, М. П. Денисенка, Н. В. Краснокутської, Т. О. Скрипко, І. В. Юхновського та ін. При цьому, єдність наукової думки щодо стратегічних напрямків розвитку інноваційно-інвестиційної політики відсутня.

Розвиток будь-якої галузі діяльності в країні неможливий без нормативного регулювання і підтримки, що виражається у формі державної політики. На сьогодні в Україні існує врегульована інноваційна політика, а от інвестиційна діяльність на має загального вектору розвитку. На нашу думку, розробка загальної стратегії розвитку системи державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності повинна ґрунтуватися на результатах

аналізу існуючого рівня впровадження інноваційно-інвестиційних проектів в Україні. Відповідно, дослідження сучасного стану інноваційно-інвестиційного розвитку в Україні набуває особливої актуальності.

За даними Державної служби статистики України [21] у 2015 році 17,3 % підприємств України здійснювали інноваційну діяльність. При цьому, у внутрішній структурі такої діяльності 80,65 % витрат займало придбання машин, обладнання та програмного забезпечення, а витрати на ведення власних науково-технічних розробок склали лише 14,76 % (табл. 1).

Таблиця 1

Інноваційна активність підприємств України протягом 2005-2015рр.

Рік	Питома вага підприємств, що займалися інноваціями, %	Приріст до попереднього року, пп	Загальна сума витрат на провадження інноваційної діяльності, млн. грн.	Приріст до попереднього року, %
2005	11,9	X	612,3	X
2006	11,2	-5,88	992,9	62,16
2007	14,2	26,79	986,4	-0,65
2008	13,0	-8,45	1243,6	26,07
2009	12,8	-1,54	846,7	-31,92
2010	13,8	7,81	996,4	17,68
2011	16,2	17,39	1079,9	8,38
2012	17,4	7,41	1196,3	10,78
2013	16,8	-3,45	1638,5	36,96
2014*	16,1	X	1754,6	X
2015**	17,3 ⁶	X	2039,5	X

* дані наведені без урахування тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м.Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції;

** Безпосереднє порівняння даних за 2014 ТА 2015 рік з аналогічними даними попередніх років є некоректним.

Джерело: складено на підставі даних [21]

Із даних таблиці 1 видно, що частка підприємств, які здійснюють інноваційну діяльність в Україні, як і сукупна сума витрат на провадження такої діяльності, протягом останніх десяти років поступово зростає. Для наочності представимо результати розрахунків графічно (рис. 1).

Протягом аналізованого періоду, виходячи з проведеного аналізу, частка підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність зростає несуттєво. При цьому, динаміка темпів приросту, на нашу думку, відповідає

стану економіки країни вцілому. Так, у 2006 році, в період непопулярних реформ та скандальних так званих «газових угод», обсяги інноваційної діяльності скоротилися. В 2007 році – період «кредитного буму» – частка інноваційних підприємств зростає на 26,79 п.п. і досягає показника в 14,2%. У 2008 та 2009 роках, під час проявів світової фінансової кризи, знов спостерігається скорочення частки інноваційних підприємств.

Рис .1 Динаміка кількості підприємств, що провадять інноваційну діяльність в Україні протягом 2005-2015 років

Джерело: складено на підставі даних [20;21].

У період з 2010 по 2012 рік, за умов відносної соціально-політичної стабільності, незважаючи на недостатній економічний потенціал, все ж частка інноваційних підприємств помітно зростає. За підсумками 2013 року, періоду піку соціальної напруги та початку «Євромайдану» і «Революції гідності», відбувається скорочення частки підприємств, що здійснюють інноваційну діяльність у їх загальній сукупності. Показники кількості підприємств у 2014 році хоча і залишились на попередньому рівні, а у 2015 році навіть зросли, є некоректними для аналізу, оскільки не охоплюють тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим,

м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції. Відповідно, за умови незмінності показників, можна говорити про скорочення частки інноваційних підприємств на конституційній території України. Сума витрат на провадження інноваційних видів діяльності, що була здійснена аналізованими підприємствами, змінювалася дещо інакше. Так, скорочення їх обсягу відбулося у 2007 та особливо у 2009 роках. Однак, обсяг та динаміка таких витрат є недостатньою характеристикою для оцінки обсягу інвестицій в інноваційну діяльність. Основним показником обсягів інвестиційної діяльності виступають капітальні інвестиції. Аналіз їх обсягу та динаміки дасть змогу виокремити частку інноваційних інвестицій у їх структурі. Для наочності представимо темпи приросту сукупних капітальних інвестицій графічно (рис. 2).

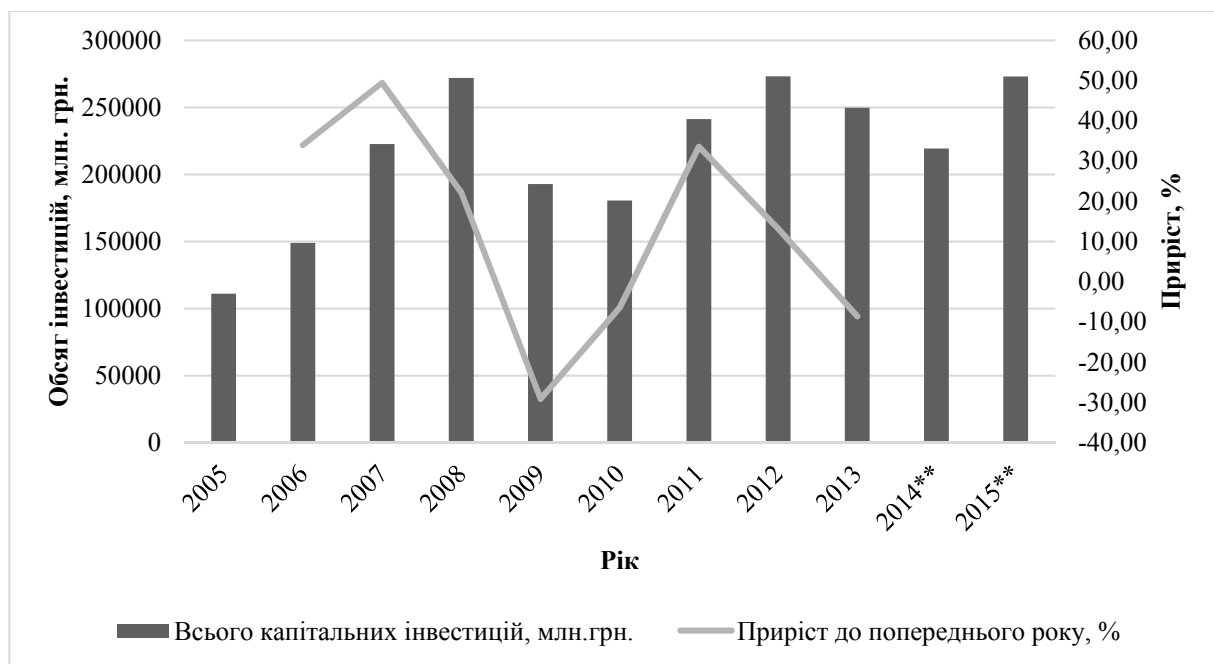

Рис. 2 Динаміка обсягу капітальних інвестицій в Україні протягом 2005-2015рр.

Джерело: складено на підставі даних [20;21].

Із представлених розрахунків видно, що сукупний обсяг капітальних інвестицій за аналізований період в цілому, поступово зростає, крім 2009, 2010 та 2013 року. Слід зазначити, що методика бухгалтерського обліку

капітальних інвестицій у 2008 році зазнала суттєвих трансформацій, що могло спровокувати несуттєве викривлення підсумкових показників 2009 року.

У представленій динаміці варто відмітити пікові показники 2007, 2008, 2012 та 2015 років. Саме завдяки графіку видно, що суттєвого приросту капітальних інвестицій за 10 років не відбулося, а в 2015 році досягнуто рівня їх близького до показника 2008 року. Враховуючи рівень інфляції за останні 10 років та зростання реальних цін, можна зробити висновок про скорочення обсягу капітальних інвестицій у натуральних показниках за аналізований період.

Невтішно виглядає і структура таких капітальних інвестицій. Для цілей аналізу та виходячи із методики обліку, капітальні інвестиції поділяють за напрямками розміщення на інвестиції в матеріальні активи та в нематеріальні. Інвестиції в матеріальні активи включають капітальний ремонт основних засобів, придбання нових машин та обладнання, інвентаря та інструментів. Інвестиції у нематеріальні активи включають придбання та розробку програмного забезпечення, баз даних, патентів, авторських та суміжних прав тощо (рис. 3).

Рис. 3 Динаміка структури капітальних інвестицій в Україні протягом 2005-2015рр.

Джерело: складено на підставі даних [20;21]

Із рисунку видно, що частка інвестицій в нематеріальні активи є дуже низькою і протягом аналізованого періоду практично не змінюється. При цьому, саме нематеріальним активам характерна інноваційність у формі власних науково-технічних розробок, оскільки виготовленню нових видів продукції чи обладнання передують їх проектування та патентування. Тобто, навіть ті підприємства, що здійснюють інноваційну діяльність надають перевагу придбанню готових проектів, а не розробці власних. Причинами даного явища може бути слабкий науковий потенціал інноваційних галузей, відсутність інноваційної інфраструктури, тобто науково-дослідних лабораторій та конструкторських бюро тощо.

Ще однією важливою характеристикою інвестиційного потенціалу країни є огляд напрямків розміщення інвестиційних коштів за видами економічної діяльності. Статистичне спостереження даного напрямку ведеться лише починаючи із 2010 року. На підставі аналізу даних щодо капітальних інвестицій за напрямками діяльності варто відмітити, що беззаперечним лідером за даним показником є промисловість (32,09 %). Високим рівнем інвестицій відзначилось будівництво (15,91 %), сільське господарство (11,04 %), транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність (6,85 %) та державне управління й оборона (5,1 %). При цьому, надзвичайно низьким є рівень інвестицій в освіту, як передумову інноваційного розвитку, – лише 0,56 %.

На підставі аналізу усіх окреслених показників та напрямків міжнародними уповноваженими установами формується рейтинг інвестиційної привабливості країн світу. На сьогодні в Україні оприлюднюється значна кількість таких рейтингів. Нами для аналізу виокремлено такі основні індикативні показники:

- рейтинг інвестиційної привабливості Гамбурзького інституту світової економіки (HWWI) спільно з німецькою аудиторською компанією BDO AG (BDO International Business Compass (IBC). У порівнянні з

минулим роком Україна в даному рейтингу опустилася на 41 сходинку та у рейтингу за 2016 рік Україна посіла 130-те місце (2015 рік – 89-те місце) із 174 країн. А у 2015 році в порівнянні з 2014 роком – піднялася на 20 позицій, із 109 місця [24];

- рейтинг конкурентоспроможності країн, що визначається представниками Всесвітнього економічного форуму позиціонує Україну у 2016 році на 85 позиції із 140. У 2015 році даним рейтингом Україні присвоєно 79 місце, у 2014 – 76 [17];

- індекс інвестиційної привабливості, що присвоєний Європейською бізнес асоціацією (ЄБА) ґрунтується на даних опитування топ-менеджменту провідних транснаціональних корпорацій. За його результатами Україні у I півріччі 2016 року присвоєно оцінку 2,88 бали із 5 можливих. При цьому, даний показник є найвищим за останні 4 роки і весь час поступово зростає в середньому на 0,3 п.п. кожні 6 місяців [14].

Отже, у результаті проведеного аналізу встановлено, що система державного регулювання та підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні не має системного характеру, а більшість нормативно-правових актів у даній галузі носять декларативний характер. Результатом непродуманої та невиваженої інноваційно-інвестиційної політики є надзвичайно слабкий рівень розвитку такої діяльності. Лише 17,3% підприємств України намагаються впроваджувати елементи інновацій, зокрема нові види продукції, розвиток ІТ-забезпечення діяльності та технологічні й енергетичні ноу-хау в процесі виробництва. При цьому, обсяг капітальних інвестицій в Україні залишається майже незмінним, зважаючи на рівень інфляції. Понад 90 % обсягу капітальних інвестицій спрямовується в матеріальні активи, що свідчить про низький рівень фінансування таких передумов інновацій як освіта, науково-технічні розробки, програмне забезпечення, патентування винаходів тощо. Обсяг прямих інвестицій іноземного капіталу протягом останніх років

скорочується, що свідчить про негативні інвестиційні очікування міжнародної бізнес-спільноти. Відповідно, фінансування інноваційно-інвестиційної діяльності покладено на самих підприємців без достатнього рівня державної підтримки або стимулювання. В таких умовах економіка країни в цілому зможе розвиватися виключно екстенсивним шляхом. Така гіпотеза підтверджується міжнародними показниками інвестиційної привабливості України, що позиціонують нашу країну переважно нижче посереднього рівня.

Відповідно, основною задачею системи державного управління в частині стимулювання інноваційно-інвестиційного розвитку України є формування ефективної державної політики, оптимізація нормативного забезпечення та створення її інституційного супроводу.

Згідно позиції Міністерства Юстиції України: «...національне інноваційне законодавство включає норми Конституції України, Господарського кодексу, Закону України «Про інноваційну діяльність», Закону України «Про пріоритетні напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні», Закону України «Про інвестиційну діяльність», Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність», Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» та інших нормативно-правових актів... Сучасна нормативно-правова основа інноваційної діяльності налічує близько 200 документів» [16]. При цьому, статтею 2 Закону України «Про інноваційну діяльність» визначено: «Законодавство України у сфері інноваційної діяльності базується на Конституції України і складається із законів України «Про інвестиційну діяльність», «Про наукову і науково-технічну діяльність», «Про наукову і науково-технічну експертизу», «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків», «Про спеціальну економічну зону «Яворів»», «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»,

цього Закону та інших нормативно-правових актів, що регулюють суспільні відносини у цій сфері» [5].

На нашу думку, така кількість регулюючих документів свідчить про відсутність концептуальної основи як у формуванні інноваційної політики в державі, так і стратегічних напрямках інвестиційної діяльності. Підтвердити або спростувати таке припущення дасть змогу детальний аналіз основних нормативно-правових актів регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності (табл. 2).

Таблиця 2

**Основні нормативно-правові акти державного регулювання
інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні**

№	Нормативно-правовий акт	Сфера регулювання
1	2	3
1	Конституція України [1]	Ст.54 гарантує свободу наукової і технічної творчості, захист авторських прав та державне сприянні розвитку науки
2	Господарський кодекс України	Глава 34, ст.325-332 розкриває нормативно-правову сутність інновацій та інвестування; розкриває види інновацій та форми інвестиції; окреслює порядок державного регулювання такої діяльності
3	Закон України «Про інноваційну діяльність»	Визначено мету та принципи інноваційної політики, окреслено об'єкти та суб'єктів інноваційної діяльності; порядок державного регулювання інноваційної діяльності та її правовий режим; окреслено основи фінансування інноваційної діяльності та міжнародного співробітництва у даній сфері
4	Закон України «Про інвестиційну діяльність»	Визначає правову сутність інвестиційної діяльності та інвестиційних проектів, об'єкти та суб'єктів інвестицій, їх права та обов'язки; джерела фінансування інвестиційної діяльності; основи державного регулювання, підтримки та стимулювання її; порядок державних інвестицій; гарантії та захист прав суб'єктів інвестиційної діяльності
5	Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні»	Визначає пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні, в тому числі на період з 2011 по 2021 рік, а також середньострокові стратегічні напрями інноваційної діяльності та порядок моніторингу їх реалізації
6	Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»	Визначає правову сутність технологічних парків; порядок спеціального режиму інноваційної їх діяльності; порядок фінансової підтримки інноваційних проектів та контролю за їх реалізацією
7	Закон України «Про режим іноземного інвестування»	Визначає види іноземних інвестицій та форми їх здійснення; окреслює об'єкти таких інвестицій, порядок їх оцінки та державні гарантії; визначає основні умови співпраці з іноземним інвестором

Продовження табл. 2

№	Нормативно-правовий акт	Сфера регулювання
8	Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність»	Врегулювання відносин щодо провадження наукової і науково-технічної діяльності; визначає правовий статус суб'єктів такої діяльності, в т.ч. НАНУ; окреслює державні гарантії соціально-правового статусу вчених та наукових працівників; основи державного регулювання та управління наукової та науково-технічної діяльності, його форми та методи
9	Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу»	Визначає предмет наукової і науково-технічної експертизи, її форми та види; права і обов'язки суб'єктів експертизи; порядок її проведення; основи державного регулювання, економічного забезпечення та відповідальності сторін
10	Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів»»	Визначає, що метою СЕЗ «Яворів» є залучення інвестицій. Законом визначені органи управління СЕЗ, їх повноваження та суб'єкти діяльності
11	Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні»	Містить обґрунтування актуальності інноваційно-інвестиційних напрямків діяльності; визначає шляхи та напрямки виконання програми; принципи реалізації державної політики у сфері інновацій та інвестицій; форми надання державної підтримки; перелік базових галузей економіки в контексті інноваційно-інвестиційної діяльності та очікувані результати

Джерело: складено на підставі [1-12]; наведений перелік не є вичерпним

Аналіз системи нормативно-правового регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності свідчить про відсутність системного підходу в даній галузі та єдиної стратегії її розвитку. Зокрема, Господарським кодексом здійснюється регулювання інноваційних та інвестиційних процесів з позиції єдності та взаємодії, а от на рівні окремих законів дані процеси розглянуті окремо. Такий підхід може бути виправданий потребою в деталізації механізмів інноваційного розвитку та інвестиційних процесів. Проте, на нашу думку, дотичність даних процесів має бути збережена не тільки на рівні законодавства, а і методичних та інструктивних нормативно-правових актів.

Процес формування державної інноваційно-інвестиційної політики полягає в узгодженні цілей і завдань її компонентів, визначенні принципів та стратегічних напрямків розвитку. Згідно Закону України «Про інноваційну діяльність», головною метою державної інноваційної політики

є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції [3]. Головною метою інвестиційної політики держави за різних обставин є створення сприятливих умов для залучення капіталовкладень у розвиток підприємницької діяльності.

Реалізація регуляторної та контролюючої функції держави у будь-якій галузі покладена на відповідні уповноважені установи. В Україні у період з 2005 року по 2012 рік діяло Державне агентство України з інвестицій та розвитку. У грудні 2011 року Указом Президента дане агентство разом з Державним агентством України з управління національними проектами реорганізовано у Державне агентство з інвестицій та управління національними проектами України. У 2015 році це агентство також реорганізовано. Натомість створено Міжвідомчу комісію з питань державних інвестиційних проектів на базі Міністерства економічного розвитку і торгівлі. Тобто, на сьогоднішній день єдиного централізованого державного органу підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності не існує.

На сьогоднішній день державна підтримка інноваційно-інвестиційної діяльності реалізується завдяки функціонуванню Державної інноваційної фінансово-кредитної установи. Дана інституція здійснює діяльність у сфері відбору інноваційних проектів для державного інвестування їх реалізації на умовах пільгового кредитування. Державну інноваційну фінансово-кредитну установу створено у 2000 році, і за її офіційною інформацією за період діяльності профінансовано такі проекти:

- створення сучасного виробництва легких багатоцільових вертольотів КТ-112;

- серійне виробництво агрегатів шасі літаків АН-140 та АН-148-100;
- реконструкція зовнішнього освітлення міста Львова з використанням сучасних енергозберігаючих технологій;
- впровадження когенераційної енергозберігаючої установки “Теплоенергетичний комплекс «Мотор Січ» (ТЕК);
- розробка комплексної технології виготовлення і організація промислового випуску кільцевої білкової (колагенової) оболонки для потреб харчової промисловості України [11].

Тобто, за понад 15 років існування Державної інноваційної фінансово-кредитної установи нею профінансовано п’ять проектів, що свідчить про низький рівень її ефективності.

В останні роки простежується тенденція до виокремлення державних фінансів зі сфери інноваційної діяльності. Інституційні форми державної підтримки інноваційно-інвестиційного розвитку представлені в Україні у вигляді структурних підрозділів (управлінь інноваційно-інвестиційного розвитку) Департаментів регіонального розвитку обласних адміністрацій. Тобто, регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні здійснюється колегіально територіальними підрозділами та Міжвідомчою комісією з питань державних інвестиційних проектів, зусиллями законодавчої та виконавчої влади без чітко виражених управлінських форм.

На нашу думку, така лінійно-функціональна модель управління на тлі адміністративної реформи та скорочення апарату державного управління виявляється малоефективною. За I півріччя 2016 року обсяги державних капітальних інвестицій склали лише 3,9% загального їх обсягу [16]. Відповідно, система інституційного регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності потребує оптимізації, а сфера її впливу не може обмежуватися державними фінансами.

В результаті проведеного аналізу розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні, основними факторами, що стримують інноваційний

розвиток України, незважаючи на вигідне геополітичне становище, нами виокремлено:

- недосконалість та нестабільність системи нормативно-правового регулювання;
- нестабільна політична ситуація в Україні, особливо на тлі корупційних зловживань;
- відсутність інфраструктурного забезпечення інноваційного розвитку у поєднанні з податковим навантаженням;
- складні умови ведення бізнесу.

Отже, на сьогоднішній день загальна перспектива інноваційно-інвестиційної привабливості України виглядає невтішно. Державний апарат не справляється із покладеними на нього функціями, що призводить до провалу інноваційної політики на міжнародному рівні. Запропоновані принципи та напрями реалізації інноваційно-інвестиційної політики, на нашу думку, здатні покращити інвестиційний клімат в Україні та надати нового поштовху розвитку інноваційної діяльності.

Підтримка ж інноваційного розвитку приватного сектору економіки та приватних інвестицій обмежується спеціальними податковими режимами, зокрема звільнення від сплати податку на прибуток за такими об'єктами. При цьому, фактично підтвердити інноваційну діяльність для цілей оподаткування у поточному звітному періоді практично неможливо. Відповідно, такий незначний рівень державної підтримки приватних інвестицій у сферу інноваційного розвитку підприємництва в Україні не може забезпечити ні достатньої підтримки, ні підстав для зростання їх обсягу.

Закордонний досвід державного сприяння інноваційному розвитку свідчить, що саме спеціальні податкові режими є одним із найдієвіших механізмів (табл. 3).

Інструменти податкового стимулювання інноваційної діяльності

Інструмент стимулювання	Принцип дії	Країна
Податкові канікули	1. Звільнення від оподаткування на певний період прибутку, отриманого від реалізації інноваційних процесів. 2. Звільнення від оподаткування на певний період прибутку, отриманого інноваційним підприємством.	Франція, Угорщина, Македонія
Зменшення ставок податку на прибуток	1. Зменшення ставок оподаткування інноваційних організацій. 2. Зменшення ставок оподаткування прибутку від реалізації інноваційного проекту.	Франція, Греція, Туреччина
Прискорена амортизація	Підвищені норми або скорочений період амортизації дозволяють використовувати в новому податковому періоді такі основні фонди нарахування суми амортизації, що зменшує податкову базу.	Бельгія, Фінляндія, Данія, Нідерланди, Люксембург, Португалія
Інвестиційна податкова знижка	Зменшення податкової бази на суму інноваційних витрат капітального характеру.	Австрія, Великобританія, Нідерланди, США
Податковий кредит	Об'ємний: сума податку на прибуток зменшується на частку загальної суми інноваційних витрат. Прирісний: сума податкових зобов'язань зменшується на певну частину перевищення інноваційних витрат у звітному податковому періоді порівняно з попереднім	США, Франція, Канада, Туреччина, Словаччина, Люксембург, Іспанія, Ірландія

Джерело: складено за [13]

На нашу думку, інституційна система сектору державного управління повинна мати чітку структуру та ієрархію, підзвітність та високу ефективність (рис. 4). При цьому, в дослідженні «Політика економічного прагматизму» експерти Інституту суспільно-економічних досліджень пропонують створення Української корпорації розвитку [18].

Основною метою діяльності Української корпорації розвитку повинно бути визначено створення сприятливих умов для розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні. Відповідно до мети перед такою Корпорацією повинні бути поставлені наступні завдання:

- розробка проектів нормативно-правових актів у сфері інноваційно-інвестиційної діяльності, організація їх громадських обговорень;

- визначення пріоритетних напрямків інноваційно-інвестиційної діяльності в середньотерміновій перспективі та пропозицій щодо довгострокової перспективи та загальної стратегії;
- сприяння та організаційне забезпечення пільгового кредитування інноваційної діяльності;
- сприяння реконструкції та модернізації індустріального сектору та створення і виробництва нових видів продукції;
- організаційно-методичне забезпечення інноваційного розвитку соціальної сфери;
- організаційно-методичне забезпечення інноваційних освітніх процесів та галузей знань;
- сприяння створенню технологічних парків та кластерів;
- сприяння створення ринку інвестиційного капіталу.

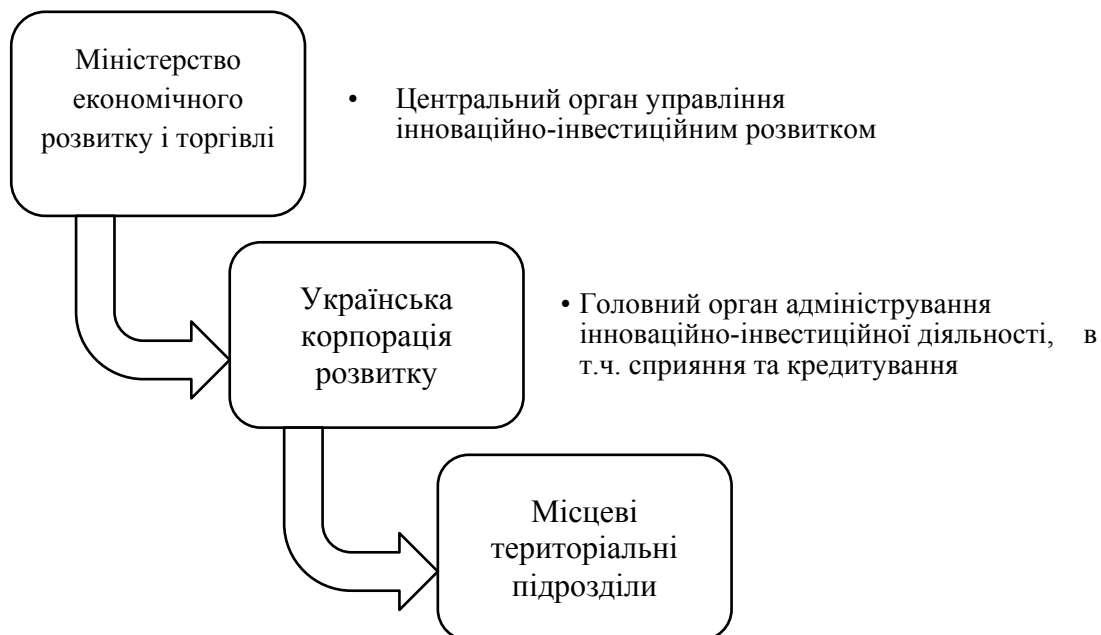

Рис. 4. Інституційна структура державного сприяння інноваційно-інвестиційній діяльності в Україні (пропозиція)

Джерело: складено на підставі [18]

Основною вимогою до інституційних утворень у галузі інноваційно-інвестиційного розвитку, як і в більшості інших, є дебіюрократизація

діяльності. Зокрема, процес реєстрації, кредитування та звітування за інноваційним проектом має ґрунтуватися на порядку «єдиного вікна», в т.ч. електронного. А підтвердження самого факту інноваційності проекту має підтверджуватися бізнес-планом, а в особливих випадках – розрахунком технологічної, економічної або соціальної ефективності.

Отже, нормативне регулювання інноваційно-інвестиційної діяльності є недосконалим і безсистемним, як на документальному, так і на інституціональному рівні. Вдосконалення нормативного регулювання має охопити узгодження існуючих нормативно-правових актів та оптимізацію органів управління. При застосуванні запропонованих у дослідженні напрямків оптимізації стає можливим формування ефективної системи державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності у поєднанні з усуненням дубльованих функцій органів державного управління. При цьому, розробка загальної стратегії розвитку системи державної підтримки інноваційно-інвестиційної діяльності становить перспективу подальших досліджень.

Формулювання основної мети інноваційно-інвестиційної політики повинно виглядати таким чином: «створення сприятливих умов та організаційного і правового забезпечення залучення капіталовкладень в розвиток інноваційних галузей діяльності».

Основні принципи інноваційно-інвестиційної політики в Україні, із врахуванням вимог Закону України «Про інноваційну діяльність» та норм Господарського кодексу України, нами сформульовано наступним чином:

- створення передумов інноваційно-інвестиційного розвитку шляхом державної підтримки освіти, науки та техніки, забезпечення взаємодії науки та бізнесу, міжнародної науково-технологічної кооперації, трансферу технологій, захисту вітчизняної продукції на внутрішньому ринку та її просування на зовнішній ринок;

- забезпечення сприятливих умов для нарощення інвестицій в інноваційні сфери шляхом оптимізації податкової, кредитної та митної політики у відповідних напрямках;

- формування нормативно-правового, організаційного та інституційного супроводу інноваційно-інвестиційної діяльності за активного бюджетного сприяння;

- створення партнерських умов у сфері спільного інвестування розвитку інновацій міжнародним і вітчизняним бізнесом та державою.

Основними стратегічними напрямками розвитку інноваційно-інвестиційної діяльності в Україні, на нашу думку, повинні стати ті галузі, що визначені Господарським кодексом, зокрема: проведення наукових досліджень і розробок, спрямованих на створення об'єктів інтелектуальної власності, науково-технічної продукції; розробка, освоєння, випуск і розповсюдження принципово нових видів техніки і технології; розробка і впровадження нових ресурсозберігаючих технологій, призначених для поліпшення соціального і екологічного становища; технічне переозброєння, реконструкція, розширення, будівництво нових підприємств, що здійснюються вперше як промислове освоєння виробництва нової продукції або впровадження нової технології [2]. На нашу думку, перелік даних галузей повинен бути доповнений впровадженням інноваційних освітніх процесів; інформатизацією науки та техніки шляхом створення інформаційних та наукометричних баз даних; створення нових перехідних галузей науки та техніки.

Список використаних джерел і літератури

1. Конституція України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
2. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
3. Податковий кодекс України №2755-V від 02.12.2010 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
4. Закон України «Про інвестиційну діяльність» № 1560-XII від 18.09.1991. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.

5. Закон України «Про інноваційну діяльність» № 40-IV від 04.07.2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
6. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
7. Закон України «Про наукову і науково-технічну експертизу» № 51/95-ВР від 10.02.1995. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
8. Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні» № 3715-VI від 08.09.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
9. Закон України «Про режим іноземного інвестування» № 93/96-ВР від 19.03.1996. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
10. Закон України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків» № 991-XIV від 16.07.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
11. Закон України «Про спеціальну економічну зону «Яворів»» № 402-XIV від 15.01.1999. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Програми розвитку інвестиційної та інноваційної діяльності в Україні» № 389 від 02.02.2011. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // www.zakon.rada.gov.ua.
13. Гомон М. В., Податкова політика держави у сфері стимулювання інноваційно-інвестиційної діяльності / М. В. Гомон // Вісник Миколаївського національного університету імені Сухомлинського, №12, 2016, с. 434-438, . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.global-national.in.ua/archive/12-2016/91.pdf>.
14. Індекс інвестиційної привабливості України покращився, – ЄБА. За матеріалами Інтерфакс-Україна. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/news/-/378215/index-investytsijnoi-privablivosti-ukrayiny-pokrashhyvsya-yeba>.
15. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. Інвестиційна діяльність в Україні. Матеріали Міністерства економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Investitsiina – innovatsiinaPolitika](http://www.me.gov.ua/Tags/DocumentsByTag?lang=uk-UA&tag=Investitsiina+innovatsiina+Politika).
16. Кучерява З. Правове забезпечення інноваційного розвитку в Україні. Міністерство юстиції України / З. Кучерява // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://old.minjust.gov.ua/13958>.
17. Назимко К. Рейтинг інвестиційної привабливості: Україна котиться вниз. Що°чинювачам варто терміново зробити. / К. Назимко // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://forbes.net.ua/ua/opinions/1421796-rejting-investicijnoi-privablivosti-ukrayina-kotitsya-vniz>.
18. Політика економічного прагматизму / Інститут суспільно-економічних досліджень. – Київ., 2016. – 118 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // http://ises.org.ua/uploads/pdf/NEPmini_ua.pdf.
19. Реалізовані проекти Державної інноваційної фінансово-кредитної установи. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://difki.gov.ua/proekti/>.
20. Стан інвестиційної діяльності в Україні. Міністерство економічного розвитку і торгівлі України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // [http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан інвестиційної діяльності в Україні](http://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&tag=Стан+інвестиційної+діяльності+в+Україні).
21. Статистична інформація Державної служби статистики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
22. Статистична інформація Національного банку України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.bank.gov.ua/>.
23. Финансовые инструменты социально-экономического развития государства и регионов / под ред. А.Д. Данилова: [монография]. – К.: Компьютерпресс, 2009. – 288 с. . [Електронний ресурс]. – Режим доступу: // <http://taxsymposium.ru/publikatsii/vse-publikatsii/171-finansovye-instrumenty-sotsialno-ekonomicheskogo-razvitiya-gosudarstva-i-regionov-monografiya-2009>.
24. BDO IBC Overall ranking. [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.bdo-ibc.com/index/global-comparison/overall-index/>.

1.4. ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ТА СТІЙКОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ

*ГОЛОВЧЕНКО СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ, к. е. н.,
науковий співробітник науково-дослідної лабораторії
інновацій у сфері цивільної безпеки факультет цивільного захисту,
Черкаський інститут пожежної безпеки
імені Героїв Чорнобиля.*

Сильні диспропорції в економічному, політичному, екологічному розвитку різних країн призводять до відмінностей в якості життя населення, в умовах ведення бізнесу і здійснення державної політики у сфері забезпечення сталого розвитку територій. Це утруднює вирішення глобальної проблеми людства XXI століття – проблеми реагування на глобальну зміну якості навколишнього середовища.

Усвідомлення необхідності активного впровадження «зелених» технологій і наявність можливостей по досягненню конкурентних переваг у сталому розвитку, орієнтованому на коеволюцію екології та економіки, людини і біосфери, знаходяться на різних рівнях для розвинених країн.

Однак на сьогоднішній день немає загального розуміння, що неможливо майбутній розвиток людства без кардинальних змін економічних і політичних законів, спрямованих на баланс інтересів природного середовища і людини, екологічних та економічних процесів. Це розуміння повинні забезпечувати:

- національні зусилля, спрямовані на формування довгострокової державної еколого-економічної політики, пов'язаної з визначенням перспектив еколого-економічного розвитку та створення умов для їх реалізації;

- інноваційна та інвестиційна активність територій, спрямована на розвиток і залучення екологічних інновацій, міжнародного капіталу для гармонійного використання природно-ресурсного (еколого-економічного) і людського потенціалів регіонів та галузей економіки різних країн [1].

Сталий розвиток національної економіки в умовах реіндустріалізації забезпечується ефективним використанням і розширенням промислового потенціалу. Практика показує, що фінансово-економічні підйоми змінюються періодами редукації. Подібні трансформації пов'язані з низкою суб'єктивних і об'єктивних причин. Вивчення впливу об'єктивних чинників, що формуються і визначаються зовнішнім середовищем, є однією з найважливіших завдань забезпечення еколого-економічної безпеки регіонів.

Об'єктивні умови розвитку країн, що пов'язані, в першу чергу, з природно-кліматичними умовами, спочатку диференціюють території за складом тих конкурентних переваг, які можуть бути ними досягнуті в рамках реалізації принципів сталого «зеленого» розвитку. Тому зміст національної еколого-економічної політики і можливостей конкурентоспроможності території слід розглядати на рівні регіональної економіки чи окремої галузі/сектора економіки.

Еколого-економічна безпека – це сукупність станів, процесів і дій суб'єктів безпеки, здатних забезпечити коєволюцію національної (регіональної, місцевої) економіки і навколишнього середовища, не призводять до порушень (або загрози таких порушень) для природного середовища і суспільства за межами встановлених законодавством норм [2]. Природне середовище і суспільство, в тому числі окремо взята людина, виступають найбільш слабкими ланками. Їх здатність до відновлення після негативного впливу таких суб'єктів, як підприємства (їхні економічні інтереси), держава (політичні, економічні інтереси) є важливою умовою визначення меж порушень з їх боку.

Саме поняття еколого-економічної системи має історію застосування, так само як і ряд близьких за змістом понять (біо-економічна система, природно-економічна система). Його загальна трактування така: це обмежена певною територією частина ноосфери, в якій природні, соціальні та виробничі структури і процеси пов'язані взаємопіддерживаючими потоками речовини, енергії та інформації, це певне поєднання спільно функціонуючих екологічної та економічної систем, яке володіє новими, емерджентними властивостями, які не зводяться до суми властивостей елементів. Природно-ресурсний (або еколого-економічний потенціал – це здатність всієї сукупності природних ресурсів (земля, вода, надра та ін), які є основою економічного розвитку території, забезпечувати не тільки виробництво продуктів і послуг в рамках економічної діяльності людини, але і власне відтворення і відновлення, підтримання відповідних умов життєдіяльності населення території. Тобто це не якась сума природних ресурсів як частина національного багатства, а явище, що вимагає оцінок з позиції можливості досягнення на заданій території всіх перерахованих здібностей. А для цього необхідне створення умов (політичних, економічних) для впровадження технологій використання відновлювальні нетрадиційних ресурсів – сонячної енергії, енергії відливів/припливів, внутрішньоземного тепла.

В умовах розвитку сучасних ринкових відносин підприємства і організації схильні консолідованим зовнішніх і внутрішніх впливів конструктивних і деструктивних факторів, які суттєво впливають на результати їх економічної діяльності, а отже, на їх економічну безпеку. Головними завданнями розробляються в даний час бізнес-стратегій є забезпечення безпечного та сталого розвитку не тільки об'єктів ринкових відносин, але і захист навколишнього середовища від шкідливого впливу застосовуваних технологій і вироблюваної продукції [3].

Економічна та екологічна безпеки взаємопов'язані і доповнюють один одного. Зазначимо, що, безперечно, вирішальна, базисна роль у державній безпеці належить економічній безпеці. Виробництво, розподіл і споживання матеріальних благ первинні для кожної галузі та сфери діяльності, визначають життєдіяльність і життєздатність суспільства. Екологічну безпеку можна розглядати як одне з найважливіших умов забезпечення безпеки економічної, так як економічна стабільність неможлива при екологічній нестабільності. При цьому необхідно враховувати наступне: економічна, екологічна, та інші види безпеки - це рівноправні категорії. Кожен з видів безпеки може досить яскраво проявлятися у сфері дії іншого, доповнюючи і послаблюючи його вплив. Економічна безпека, проникаючи в екологічну безпеку та взаємодіючи з нею, акумулює в собі її вплив, залишаючись при цьому основою (базисом) національної безпеки.

Проблема сталого природокористування як складової економічної безпеки країни, що характеризується багатофакторністю і міждисциплінарністю, вирішується на основі двох основних підходів:

Рационального споживання природних ресурсів, необхідних для існування суспільства. Це завдання технологічна, її вирішення передбачає розробку інноваційних технологій глибокого освоєння, переробку та утилізацію мінеральних, енергетичних, водних, сільськогосподарських та інших ресурсів.

Рационального (коеволюційного) використання природних умов у господарській діяльності, орієнтованого на розвиток гармонії між господарською діяльністю людини і вимогою збереження навколишнього середовища.

Рішення задач забезпечення екологічної безпеки як підсистеми економічної безпеки – частина комплексної проблеми забезпечення сталого розвитку підприємств. Під стійким розвитком підприємства в

даній статті розуміється режим його функціонування як соціо-еколого-економічної системи, що характеризується гармонійними позитивними змінами з урахуванням інтересів теперішнього і майбутніх поколінь. У компаній, вже провідних відповідальну екологічну політику, з'являються нові перспективні можливості зростання і стимули зберігати обраний вектор розвитку [4].

Профільні дослідження підтверджують той факт, що на підприємстві повинна скорочуватися частка екзоекологічних (природоексплуатаційних) проектів, в результаті здійснення яких відбувається техногенне забруднення навколишнього середовища, і, відповідно, збільшується частка ендоекологічних (природоохоронних, природозахисних) проектів, здійснюваних з урахуванням збереження і збільшення природно-ресурсного потенціалу. При цьому оптимізація та інноваційна спрямованість природоохоронних заходів підвищують ефективність підприємницької діяльності.

Загрози для бізнесу, що містять у собі екологічну складову, умовно можна розбити на три основні групи: 1) екологічна обстановка на території (екологія зовнішнього навколишнього середовища); 2) екологічність виробленої продукції; 3) екологічність процесу виробництва.

Відзначимо, що систему екологічної безпеки необхідно впроваджувати поетапно і планомірно. Початковий етап при розробці заходів екологічної безпеки для підприємства – це екологічний аудит. Він полягає в обстеженні як підприємства, так і навколишнього середовища, на яку виявляється вплив, оцінці небезпеки виявлених факторів і порівнянні їх з діючими екологічними нормативами.

Кінцева мета проведення екологічного аудиту – це оцінка того, як господарюючий суб'єкт дотримується норм по охороні навколишнього середовища, а також вимоги профільних міжнародних стандартів. Вона повинна бути об'єктивною, комплексною та підтвердженою документально.

Виходячи з результатів експертизи даються рекомендації по зміні факторів господарської діяльності, надають негативний вплив на навколишнє середовище, підтримки і розвитку позитивних екотенденцій. Екологічний аудит може бути призначений як сторонньою організацією, так і замовлений самим господарюючим суб'єктом. Проводячи аудит, підприємство в своїх інтересах, як правило, вирішує наступні основні завдання:

- розвиток виробництва, приведення своєї діяльності до міжнародних екостандартів, що підвищує конкурентоспроможність підприємства на світовому і внутрішньому ринках;

- зниження ймовірності накладення штрафних санкцій, які можуть бути призначені при порушенні природоохоронного законодавства і нанесенні шкоди навколишньому середовищу [5].

Подібні санкції можуть бути застосовані і за недотримання регулярності та розміру платежів за використання природних ресурсів, а також рамок податкового законодавства у цій сфері;

- підвищення інвестиційної привабливості підприємства;

- підвищення екологічної безпеки продукції на основі результатів екологічних досліджень, розширення ринків збуту, пропонуючи дану продукцію на противагу конкурентів;

- підвищення соціального статусу організації в суспільстві як захисника навколишнього середовища;

- залучення пріоритетних інвестицій, отримання державної підтримки як підприємство, що виробляє екологічно безпечну продукцію, що використовує екотехнології;

- пошук можливостей поліпшення екологічної обстановки в місці розташування організації, підвищення екологічності виробничих процесів і продукції, а також інші [6].

Практика та світовий досвід показують, що забезпечення заданого рівня економічної безпеки підприємства і його сталий розвиток тісно пов'язані з економічною безпекою регіону. При цьому побудова системи економічної безпеки підприємств в регіонах не представляється можливим без дотримання балансу соціальних, економічних і екологічних інтересів населення, органів влади та бізнес-структур.

В якості заходів протидії негативним проявам і погроз підприємству в галузі екології можна виділити ряд наступних основних завдань: планування та реалізація бізнес-процесів з урахуванням вимог екологічної безпеки; планування та виробництво готової продукції з урахуванням вимог екологічної безпеки; проведення на виробництві постійного моніторингу рівня його екологічної безпеки, оцінка загроз та реалізації заходів екологічної безпеки; експертна оцінка програм виробництва з точки зору екологічної безпеки до їх реалізації на підприємстві; підвищення екологічної грамотності персоналу; видання локальних нормативних актів, що регламентують питання екології на підприємстві; призначення відповідальних посадових осіб за регулювання питань екології; проведення розслідувань фактів порушення правил і норм виробництва, що призвели до порушень норм екологічної безпеки; використання екологічно чистої сировини для виробництва і ряд інших [7].

В даний час на системи менеджменту економічної безпеки підприємств покладається ряд наступних основних завдань: підвищення рівня екологічної безпеки об'єктів в цілому; скорочення витрат у вигляді виплат штрафних санкцій за порушення встановлених екологічних норм, що сприяє зниженню витрат і підвищенню прибутку; розширення кола споживачів екологічно чистих товарів (послуг), відповідно і виручки; поліпшення ділової репутації виробника (постачальника); зниження екологічних ризиків, що сприяє підвищенню рівня економічної безпеки;

підвищення фінансово-економічної стійкості об'єктів регіональної економіки.

Справжні реалії українського бізнесу вважають об'єктивною реальністю необхідність регулярно проводити моніторинг та оцінку екологічного стану регіональних об'єктів економіки і навколишнього середовища в місцях їх розташування, здійснювати коригування поточної діяльності в цілях забезпечення економічної безпеки шляхом впливу на екологічну складову профільної діяльності.

Таким чином, з урахуванням вищевикладеного, можна зробити наступні основні висновки: Екологічна безпека є невід'ємною частиною системи економічної безпеки організації, істотно впливає на результати економічної діяльності.

Основними причинами нинішньої незадовільної екологічної ситуації слід вважати перевагу розвитку сировинно-видобувних екологічно небезпечних галузей; високий рівень концентрації небезпечних підприємств; значну ресурс- і енергоємність виробництва; застарілі технології; знос основних коштів підприємств; низький рівень культури виробництва та порушення проектних технологічних режимів; великі обсяги накопичених протягом десятиліть відходів, які, власне, можуть створити небезпечні екологічні ситуації; низька ефективність очисних споруд; недостатній рівень екологічної свідомості суспільства; фінансові труднощі підприємств, які обмежують їх можливості виконувати природоохоронні заходи; недостатність бюджетних асигнувань відповідним галузям.

Серед причин нинішньої незадовільної екологічної ситуації варто також окремо виділити неефективність державного управління; незадовільне використання економічних важелів екологічного регулювання; низький рівень екологічної культури серед усіх верств населення; слабкість екологічних організацій та екологічного

громадського руху. В Україні досі не існує економічних стимулів впровадження екологічно безпечних технологій. Низьким залишається рівень застосування інноваційних, ресурсозберігаючих та природоохороняючих технологій, включаючи технології переробки, утилізації та знищення відходів.

Для забезпечення еколого-економічної безпеки регіону важливо законодавче закріплення захисних механізмів слабких ланок еколого-економічної системи, до яких відносяться природне середовище і окремо взята людина. При цьому діючий алгоритм статистичного відображення соціально-економічного становища регіонів слід замінити на комплексний і прозорий, доступний для будь-якого громадянина моніторинг еколого-економічної безпеки, що зачіпає всі важливі аспекти для оцінки стану та умов розвитку суспільства та економічних відносин.

Для досягнення ефективного механізму забезпечення екологічної безпеки необхідно вирішити широкий спектр природоохоронних питань, серед яких – стабілізація забруднення навколишнього природного середовища. Крім того, увага повинна бути спрямована на вдосконалення управління природними ресурсами, підтримку міжнародного співробітництва з питань охорони навколишнього природного середовища та розвиток природоохоронної справи в контексті сталого соціально – економічного розвитку України.

На сучасному етапі розвитку суспільства для України особливо важливим і актуальним є реалізація прогресивної моделі економічного розвитку з урахуванням збереження і примноження природно-екологічного ресурсу в ім'я безпеки життя сучасного і майбутнього поколінь людства. Інтернаціоналізація процесу консолідації суспільства у вирішенні екологічних проблем передбачає необхідність збалансування рівня розподілу еколого-економічних благ та природних ресурсів між країнами, яке відбувається під впливом науково-технічного прогресу.

Коригування економічної політики організації повинна здійснюватися по мірі необхідності на основі зважених показників. Значення показників, що забезпечують сталий розвиток підприємств, не є статичними. При змінах внутрішнього і зовнішнього середовища досліджуваного об'єкта нормативи, що регулюють його діяльність, необхідно піддавати коригуванню.

Список використаних джерел і літератури

1. Красовська Н.С. Регулювання поведінки економіко-екологічних систем на принципах сталого розвитку: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.02.03 [Електронний ресурс] / Н. С. Красовська; Донец. нац. ун-т. – Донецьк, 2006. – 20 с.
2. Судакова О. І. Формування системи управління економічною безпекою підприємництва / О. І. Судакова // Економіка: проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. – в 9-ох т. – Том VIII. – Дніпропетровськ : ДНУ. – 2007. – Вип. 231. – С. 1652-1661.
3. Крисаченко В.С. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку/ Крисаченко В. С., Хильки М. І. – Київ: Знання України, 2002. – 598 с.
4. Лебідь В.М. Організаційно-економічні основи інформаційно-аналітичного забезпечення екологічно сталого розвитку: Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.08.01 [Електронний ресурс] / В. М. Лебідь; Сум. держ. ун-т. – Суми, 2006. – 20 с.
5. Гук Н. А. Теоретичні підходи до управління економічною безпекою регіонів / Н. А. Гук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnlut/19_4/278_Guk_19_4.pdf
6. Борицук Є.М. Теоретико-методологічні основи системного аналізу сталого розвитку еколого-економічних систем: автореф. дис. д-ра екон. наук: 08.00.06 [Електронний ресурс] / Є. М. Борицук; Нац. лісотехн. ун-т України. – Л., 2009. – 36 с.
7. Медвідь Ф. Економічна безпека: небезпеки і загрози національним та національно-державним інтересам України / Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – № 2. – 2003. – С. 129-135.

РОЗДІЛ 2
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ
БЕЗПЕКИ СУБ'ЄКТІВ
ГОСПОДАРЮВАННЯ ЯК УМОВА
СТАБІЛІЗАЦІЇ СТАНУ ФІНАНСОВОЇ
БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

2.1. РОЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІАГНОСТИКИ В СИСТЕМІ УПРАВЛІННЯ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ПІДПРИЄМСТВ

*НАЗАРЕНКО СЕРГІЙ АНАТОЛІЙОВИЧ, д. е. н., професор,
завідувач кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

В епоху економічної та ринкової глобалізації, активізації інтеграційних процесів, економічних трансформацій та жорсткої конкуренції фінансова безпека підприємства є необхідною умовою його існування, вона забезпечує захищеність життєво важливих інтересів суб'єкта господарювання від внутрішніх і зовнішніх загроз та є підґрунтям для майбутнього розвитку. Саме посилення загроз, спричинених невизначеністю, зростанням впливу людського чинника на економічні процеси та загостренням протиріч у стосунках між економічними суб'єктами обумовлюють підвищену увагу наукової спільноти до проблем фінансової безпеки. Одним з найактуальніших аспектів сьогодення у цій сфері виділяють складову управління фінансовою безпекою підприємства.

У зарубіжній і вітчизняній літературі зустрічаються різні точки зору щодо складу елементів системи управління фінансовою безпекою підприємств. Ця складова менеджменту як науковий напрямок виділяється порівняно недавно, тому досліджена недостатньо. Також, брак наукових робіт у цій сфері пояснюється тим, що підприємства в умовах ринкових відносин функціонують вже тривалий час, нині накопичений значний практичний досвід, який став основою розвитку теорії менеджменту в економіці і фінансах, але значна кількість протиріч та нових векторів розвитку тих чи інших ринкових процесів не створили вичерпного теоретичного підґрунтя у цій гільці менеджменту.

В економічній літературі висловлюються різні підходи до розкриття системи управління фінансовою безпекою підприємств. Залежно від організаційно-правової форми, галузевої приналежності, конкретної економічної ситуації та інших факторів, що впливають на діяльність підприємств, для менеджерів актуальним є широкий спектр завдань управління. Але, незалежно від цього, у системі управління фінансовою безпекою підприємств мають бути присутні обов'язкові складові, без яких організація її ефективного функціонування неможлива.

Теоретичними дослідженнями у сфері фінансової безпеки держави та суб'єктів підприємництва, а також окремими теоретичними аспектами, необхідними для формування системи фінансової безпеки, займалися такі вчені, як: Е. Альтман, Дж. Аргенті, О. Барановський, В. Бівер, І. Бланк, О. Василик, К. Горячева, А. Єпіфанов, М. Єрмошенко, С. Ілляшенко, В. Крижанівська, В. Ковальов, Б. Коласс, Е. Коротков, Л. Лігоненко, Р. Ліс, Т. Мельник, Б. Райзберг, Р. Таффлер, О. Терещенко, С. Салига, Г. Скудар, Е. Уткін, Р. Холт, Дж. К. Ван Хорн та багато інших [1-6].

Так, в роботі Роберта Холта виділені наступні розділи, що включаються до системи управління фінансами підприємства: складання фінансово-бухгалтерської документації за міжнародними стандартами; проведення фінансового аналізу діяльності фірми; прогнозування майбутньої діяльності фірми; аналіз інвестицій; аналіз цінних паперів; аналіз фінансів корпорацій. Слід зазначити, що Р. Холт приділяє особливу увагу питанням фінансового аналізу, підкреслює їх значимість в якості інформаційного джерела системи управління. Проте автором чітко не визначено місце економічної діагностики в системі управління фінансовою безпекою підприємства і не показано взаємозв'язок окремих її елементів [7].

Інший відомий науковець, Дж. К. Ван Хорн, розкриває зміст

системи управління фінансами підприємства і, як наслідок такого управління, виділяє його економічну та фінансову безпеку. Його робота носить однойменну назву «Основи управління фінансами підприємства» [8] і базується на гранично простих методичних підходах.

У літературі з управління знаходиться відображення важливий інструмент менеджменту – економічна діагностика [5, 9, 10]. Так, Б. Коласс [5], розглядаючи різні складові управління економічною та господарською діяльністю підприємств, окрему роль відводить різним видам діагностики. В частині управління фінансами виділяються: фінансова діагностика; управління грошовими коштами; вибір джерел довгострокового та середньострокового фінансування; управління інвестиціями; оцінка активів підприємства. Разом з цим фінансова діагностика за сучасних умов господарювання є обмеженою і дає такі самі результати, чого недостатньо для створення повноцінної системи фінансової безпеки підприємства.

Як було зазначено вище, виникнення економічної діагностики обумовлено потребами практики як більш дієвий інструмент обґрунтування прийнятого управлінського рішення. Однак, на наш погляд, це не є свідченням того, що економічна діагностика повинна бути альтернативою економічного аналізу. Традиційний економічний аналіз базується на даних економічної звітності. У цих документах економічна інформація в значній мірі має дискретний і агрегований характер. Наслідком агрегування є обмеження можливості деталізувати оцінку ступеня впливу окремих факторів на економічний стан підприємства. Дискретний характер складання звітності тягне за собою неможливість врахування впливу динаміки змін на економічні результати.

Необхідно також відзначити наступне. Економічні показники, що відображають результати господарської діяльності підприємства,

залежать від безлічі факторів неекономічного характеру. Істотний вплив на економічну політику підприємства має моральне старіння продукції, що виробляється і, як наслідок цього – моральне старіння обладнання. Це має враховуватися при формуванні інвестиційної стратегії підприємства. Наприклад, відомим фактом є те, що при порівняно недавній зміні технічних вимог у будівництві та масовому встановленні віконних блоків із застосуванням склопакетів відбулося різке скорочення попиту на продукцію, що виготовлялася за старими технологіями, що спричинило погіршення економічного стану підприємств-виробників столярних виробів. Можна навести й інші приклади, коли на тенденції у діяльності підприємства впливають фактори організаційного, технологічного, інноваційного, політично-економічного та іншого характеру. Методами економічного аналізу вплив таких причин виявити не можна. Наведені аргументи дозволяють зробити висновок, що необхідно здійснювати економічну діагностику, використовуючи спеціальні методики, що базуються не тільки на економічній інформації, а також на інформації іншого змісту.

Таким чином, в рамках системи управління фінансовою безпекою підприємств, поряд з економічним аналізом повинна знайти місце відповідним чином спрямована економічна діагностика. При цьому слід розмежувати їх завдання.

Як показав огляд літератури щодо науки про управління, економічна діагностика ще не знайшла належного відображення в роботах, присвячених управлінню саме фінансовою безпекою підприємства [11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18]. Тоді як, у монографіях, де досліджуються питання економічної діагностики, підкреслюється її роль в процесі прийняття управлінських рішень [19, 20]. У цих роботах економічна діагностика розглядається як обов'язковий елемент системи управління діяльністю підприємства. На наш погляд, автономний

розгляд економічної діагностики не дозволить оцінити її роль і показати значимість для фінансової безпеки підприємства. Це обґрунтовує наше твердження, що економічна діагностика повинна розглядатися у взаємозв'язку з іншими складовими системи управління. Цим взаємозв'язкам в літературі не приділяється належної уваги. Наприклад, у монографії [21, с. 5] говориться: «Економічна діагностика є необхідним складовим елементом системи прийняття рішень підприємства (рис. 1).

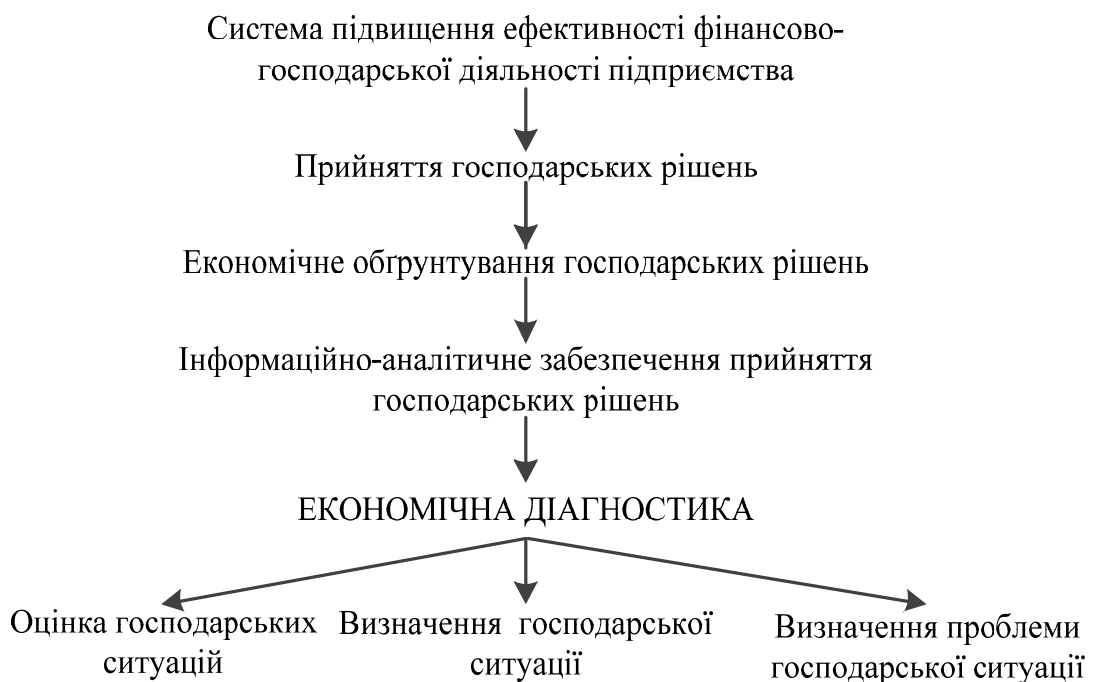

Рис. 1. Місце економічної діагностики у системі управління господарською діяльністю підприємства

Проте, не можна погодитися з таким поданням. Схема, подана на рисунку 1 відображає, на наш погляд, процес прийняття управлінського рішення у зворотній послідовності, оскільки проведення економічної діагностики має передувати підвищенню ефективності економічно-господарської діяльності підприємства. Крім того, у схемі не відображено зворотній зв'язок із економічною діагностикою, тобто її взаємодія з іншими блоками. Визначаючи місце економічної діагностики

в системі управління фінансовою безпекою підприємств, необхідно показати місце на якому вона знаходиться, порівняно з іншими елементами системи управління.

Ми вважаємо, що *економічна діагностика* є інформаційно-аналітичним інструментом, так званим підґрунтям для управління фінансовою безпекою підприємства. Її результати – основа для прийняття управлінських рішень. При цьому вони можуть бути використані як для стратегічних, так і для тактичних цілей.

Таким чином, *роль економічної діагностики* в системі управління фінансовою безпекою підприємств полягає в інформаційно-аналітичному забезпеченні процесу прийняття та реалізації управлінських рішень. Відповідно, від того, наскільки достовірна і повна інформація формується в процесі економічної діагностики, залежить якість прийнятого рішення, а в подальшому – підвищення ефективності діяльності суб'єкта господарювання.

Узагальнюючи вищезазначене, місце економічної діагностики в системі управління фінансовою безпекою підприємств ми бачимо так, як це представлено на рисунку 2.

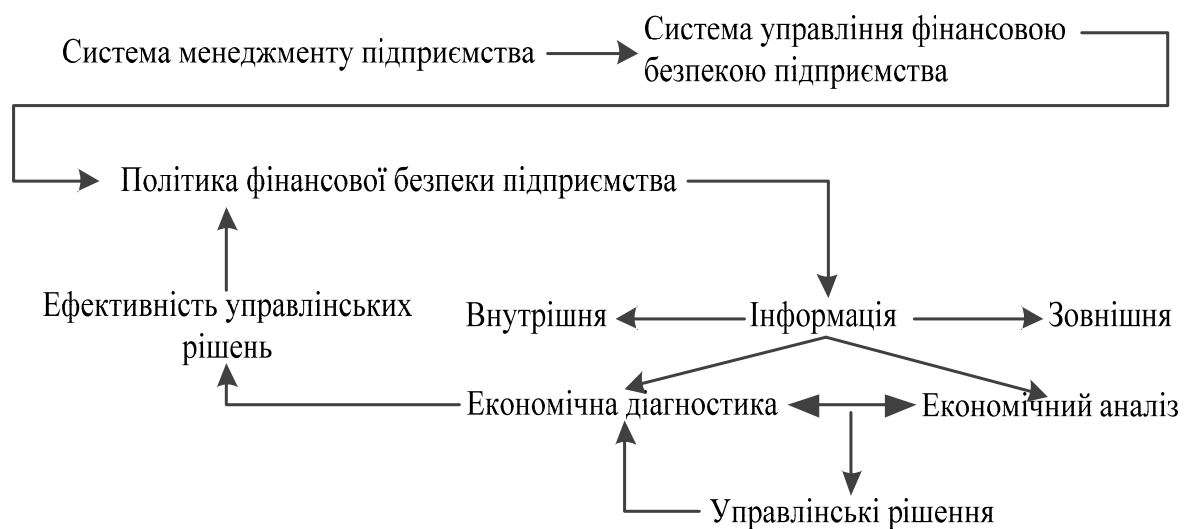

Рис. 2. Місце економічної діагностики в системі управління фінансовою безпекою підприємства

Економічна діагностика та економічний аналіз проводяться в рамках прийнятої та діючої на підприємстві політики фінансової безпеки, а та, в свою чергу, є наслідком системи управління фінансовою безпекою. І економічна діагностика і економічний аналіз є наступним кроком за збором відповідної інформації, яка в тій чи іншій мірі впливає на діяльність підприємства. У запропонованій на рисунку послідовності вони знаходяться на одному рівні. Це свідчить про те, що діагностика та аналіз пов'язані зі збиранням і обробкою інформації. Відмінність цих інструментів полягає, насамперед, в типах оброблюваної інформації, різних методах та цілях для системи фінансової безпеки. Так, традиційний економічний аналіз, передбачає в якості основної інформаційної бази використання фінансово-економічної звітності. При цьому застосовуються формалізовані методи (коефіцієнтний, порівняння, вертикальний і горизонтальний аналіз тощо). Мета, яку переслідує економічний аналіз – це оцінка привабливості підприємства з боку інвесторів, кредиторів, акціонерів і т.д. Тому менеджера цікавлять результати економічного аналізу для оцінки наявної та перспектив зовнішньої діяльності підприємства. У той же час, для прийняття управлінського рішення у частині фінансової безпеки необхідною є інформація, яка виходить за рамки економічної звітності і може стосуватися будь-яких сторін діяльності підприємства (управлінської, технологічної, виробничої і т.д.), а також чинників впливу на його діяльність (наявних та потенційних, внутрішніх та зовнішніх, короткострокових чи довгострокових наслідків трансформаційних перетворень економіки, тощо). Для збору й обробки такої інформації використовуються методи економічної діагностики.

Ці два інструменти управління фінансовою безпекою підприємств (економічна діагностика та економічний аналіз) взаємопов'язані між собою. Наприклад, за результатами економічного аналізу можуть

визначатися пріоритетні напрямки для дослідження в рамках економічної діагностики. Або, у випадку необхідності можлива більш детальна інтерпретація результатів економічного аналізу з додатковим залученням даних діагностики.

Реалізація прийнятих управлінських рішень супроводжується змінами в процесі функціонування підприємств. Ці зміни також мають бути оцінені за допомогою методів економічної діагностики. Тому економічна діагностика виступає як інструмент контролю і оцінки ефективності управлінських рішень. Як видно з наведеної схеми (рис. 2) економічна діагностика та економічний аналіз замикаються на результатах діяльності підприємства, тобто оцінці ефективності управлінських рішень, після їх реалізації. Оскільки управління фінансовою безпекою здійснюється на підприємстві безперервно, то й економічна діагностика, необхідна для оперативного управління, носить перманентний характер.

Розкриємо ще декілька важливих аспектів, пов'язаних із важливістю своєчасності використання такого інструменту управління як економічна діагностика:

1) економічна діагностика – це інструмент для контролю за змінами системи фінансової безпеки підприємства;

2) результати економічної діагностики є підставою для вибору і прийняття управлінських рішень на підприємстві;

3) результати економічної діагностики дають уявлення як про об'єктивні, так і про суб'єктивні чинники впливу на систему фінансової безпеки підприємства, що розширює спектр загроз та водночас обсяг можливостей підприємства;

4) перманентність економічної діагностики на підприємстві зобов'язує до періодичного оновлення її методик у відповідь на трансформаційні зрушення економіки та ринку;

5) використання економічної діагностики на етапах реалізації прийнятих управлінських рішень дозволяє вчасно скорегувати діяльність підприємства та запобігти економічним загрозам фінансовій безпеці підприємства (зменшити негативні наслідки економічних ризиків).

Як інструмент для контролю за змінами системи фінансової безпеки підприємства економічна діагностика передбачає постійний моніторинг результатів тих чи інших управлінських рішень. На основі методів економічної діагностики можливим є контроль за коливаннями, новими тенденціями, прийнятими рішеннями щодо системи фінансової безпеки на конкретному підприємстві. Масиви даних, що є результатами застосування різних методик економічної діагностики створюють широку платформу для відбору та тестування управлінських важелів і, водночас, мінімізують ризики їх застосування. Тому результати економічної діагностики – підстава для вибору і прийняття управлінських рішень на підприємстві.

Чим більше різних методик економічної діагностики використовується, тим достовірнішими є результати економічної діагностики. Її результати даючи *уявлення про об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу* на систему фінансової безпеки підприємства з одного боку розширюють спектр загроз, а з іншого збільшують потенціал підприємства. Очевидно, що використання усіх відомих наукових методологій недоцільний, кількісно-якісний відбір використовуваних методик економічної діагностики має включати класичні та новітні (серед них і міждисциплінарні) методи, ефективність яких для конкретного підприємства підтверджена практично. Але перманентність економічної діагностики на підприємстві зобов'язує до періодичного оновлення її методик у відповідь на трансформаційні зрушення економіки та ринку. На основі гнучких і адаптивних методик

легше виявити проблему у наявній політиці фінансової безпеки суб'єкта господарювання, відображену у вигляді наднормальних відхилень тих чи інших індикаторів. Подальший аналіз результатів діагностики на основі діапазону відхилень визначає проблемний управлінський сегмент у обраній політиці фінансової безпеки підприємства та дозволяє скорегувати його у потрібному напрямку. Останнє твердження по-перше, демонструє саму суть економічної діагностики, по-друге, свідчить про її важливість для ефективної системи управління фінансовою безпекою підприємства.

Зупинимося на методах економічної діагностики як інструменту управлінського механізму фінансової безпеки підприємства. Окремі науковці стверджують, що тактичне забезпечення об'єктних складових економіко-організаційного механізму фінансової безпеки підприємства передбачає виконання таких основних кроків: 1) дослідження ефективності використання ресурсного потенціалу; 2) визначення рівня фінансової стійкості; 3) аналіз адаптивності техніко-технологічної бази підприємства до запровадження інновацій. Реалізація цих кроків пов'язана з методиками стратегічного аналізу, які зводяться до матричних методів (наприклад, матриці Ансофа, Портера, Бостонської консалтингової групи, McKinsey тощо). В основі стратегічних матриць лежить комбінація двох критеріїв, наприклад, темп росту галузевого ринку та відносна частка ринку (матриця Бостонської консалтингової групи) [22, с. 140-141]. Використовуються також тривимірні моделі, які в основі своїй мають показник внутрішнього стану підприємства – індекс його фінансової безпеки. Окрім зазначеного наукова парадигма методів діагностики фінансової безпеки підприємства наголошує на актуальності використання інших методів, пов'язаних із:

1) оцінкою та моніторингом прибутку та чистого доходу підприємства;

2) математичним аналізом та програмно-цільовим плануванням і прогнозуванням;

3) порівняльним аналізом ресурсної складової підприємства;

4) інтегральними показниками, що характеризують види діяльності підприємства (наприклад, методика В. Капітули) тощо.

Деякі дослідники (Л. Донець, Н. Ващенко, О. Олейников) вважають що ефективні методи економічної діагностики передбачають порядок оцінки фінансової, інтелектуально-кадрової, техніко-технологічної, політико-правової, інформаційної, екологічної та силової складових [23, с. 243].

Сучасна наука усвідомлюючи недосконалість існуючої методологічної бази діагностики та оцінки фінансової безпеки підприємств, виділяє такі її основні недоліки:

1) відсутність сучасних та адаптованих до умов української економіки методів прогнозування настання кризових явищ на суб'єктах підприємництва;

2) недосконалість системи нормативних значень коефіцієнтів;

3) недостатньо досліджені питання циклічності розвитку суб'єктів підприємництва і залежності кризових явищ від них;

4) нерозвиненість знань у сфері людського фактора як основи забезпечення фінансової безпеки [24, с. 76].

Одним з найбільш серйозних недоліків у здійсненні діагностики фінансової безпеки є відсутність достовірних методик прогнозування ймовірності настання криз та можливого банкрутства суб'єкта підприємництва. Дійсно, на сьогоднішній день існують цілий ряд методик прогнозування криз та банкрутства (наприклад, Альтмана та Спрінгейта), але проблемою є те, що більшість з них розроблялася для західних підприємств, до того ж досить давно. Окремі коефіцієнти у цих методиках, наприклад, коефіцієнт руху цінних паперів підприємства в силу

нерозвиненості вітчизняного фондового ринку до стану західного, у розрахунках прирівнюються до нуля, що спотворює кінцевий результат та збільшує його похибку.

Ще одним істотним недоліком знань з фінансової діагностики та аналізу А. Єпіфанов називає недосконалість методології коефіцієнтного аналізу фінансового стану підприємства, як відправної точки, свого роду базису для формування моделей, інтегральних оцінок тощо. Основні недоліки зосереджені не в самому розрахунку коефіцієнтів, формули яких показували свою ефективність у різні періоди часу в різних країнах, а головне, є логічно й економічно обґрунтованими, але існують діапазони, перебування в яких того чи іншого коефіцієнта вважається нормою для суб'єкта підприємництва, однак ці нормативи розраховувалися для країн з розвинутою ринковою економікою, а в умовах України їх використання є недостатньо аргументованим [24, с. 83]. Недостатня увага до галузевих, соціальних, екологічних та ін. особливостей галузі та оточення, де функціонує підприємство може кардинальним чином впливати на оцінку коефіцієнта.

Не варто зменшувати роль чинників зовнішнього впливу, до яких відносимо об'єктивні (вплив світового ринку, інформаційної економіки, політично-економічних чинників, вартість ресурсів) та суб'єктивні (імідж, культурні тенденції, зміни інтересів тощо), які водночас здатні деформувати обрану політику фінансової безпеки та винести на передній план малоймовірні ризики і загрози.

Узагальнюючи зазначене вище, та на основі власних досліджень констатуємо, що методи економічної діагностики ґрунтуються на постійно оновлюваному інформаційному забезпеченні та мають такі основні складові:

- 1) індикатори фінансової безпеки та їх граничні значення;
- 2) критерії оцінки стану та рівня фінансової безпеки;

3) показники оцінки впливу наявних і потенційних загроз.

Це методологічні основи для формування системи управління апарату фінансової безпеки підприємства. Іншими складовими цієї системи, які не менш актуальні у епоху відкритої економіки, коли ефективно планування, прогнозування, а далі – й управління ускладнені глобалізаційним характером ринкових та економічних процесів та непередбачуваністю трансформаційних зрушень, є адаптивні міждисциплінарні підходи. Доцільність їх використання підтверджується відомими науковцями [25, 26] і ми розділяємо їхні погляди, вважаючи що адекватні умовам методи економічної діагностики фінансової безпеки підприємства зумовлюються багатогранністю та багатокритеріальністю економічних відносин як всередині суб'єкта господарювання, так і зовні, а тому виходить за рамки суто економічних індикаторів.

Таким чином, можна зробити наступний висновок. Економічна діагностика в системі фінансової безпеки підприємства виступає в ролі «постачальника» аналітичної інформації з якісним описом його перспективного економічного стану. При цьому вона не витісняє економічний аналіз, який використовується, насамперед, для зовнішньої та перспективної оцінки діяльності підприємства. Результатом діагностики є не лише кількісні вираження відповідних параметрів, але і якісні характеристики напрямків діяльності, що впливають на економічні результати роботи підприємства. Вона являє собою інформаційну основу управління фінансовою безпекою підприємства, займаючи при цьому позицію, що передре економічному плануванню.

Аналіз методологічного підґрунтя економічної діагностики як інструменту управління фінансовою безпекою засвідчив відсутність системного уявлення про неї в сучасній економічній теорії. Це пов'язано з тим, що проблематика фінансової безпеки виходить за межі суто

економічних досліджень і знаходить відображення в системі математичних, психологічних, соціологічних, екологічних, юридичних наук. Відтак, доведено необхідність міждисциплінарного вивчення проблем фінансової безпеки підприємств з метою її ефективної економічної діагностики, що передбачає імплементацію в систему економічних методів і принципів організації економічних досліджень, прийомів та методів, характерних для математики, психології, соціології, безпекознавства, правознавства тощо.

Список використаних джерел та літератури:

1. Altman E. I. *Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy* / E. I. Altman // *Journal of Finance*. – 1968. – Vol. 23. – No. 4. – С. 589–609.
2. Beaver W. H. *Have Financial Statements Become Less Informative Evidence from the Ability of Financial Ratios to Predict Bankruptcy (February 2, 2005) [Electronic resources]* / W. H. Beaver, M. F. McNichols, Jung-Wu Rhie. – Access mode : <http://papers.ssrn.com>.
3. Бланк И. А. *Управление финансовой безопасностью предприятия* / И. А. Бланк. – К. : Эльга, Ника-Центр, 2004. – 784 с.
4. Горячева К. С. *Механізм управління фінансовою безпекою підприємства: авто- реф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.06.01.* – К. : НАУ, 2006. – 17 с.
5. Коласс Б. *Управление финансовой деятельностью предприятия. Проблемы, концепции и методы: [учеб. пособ.]* / Б. Колас / [пер. с франц. под ред. проф. Я.В. Соколовой]. – М. : Финансы, ЮНИТИ, 1997. – 576 с.
6. Лігоненко Л. О. *Оцінка інноваційності економіки в міждержавних рейтингах* / Л. О. Лігоненко // *Вісник КНТЕУ*. – 2012. – № 3. – С. 5-22.
7. Холт Р.Н. *Основы финансового менеджмента.* - Пер. с англ.- М.: Дело, 1993.
8. Ван Хорн Дж. *К Основы управления финансами: Пер. с англ./ Гл. ред. серии Я.В. Соколов.* - М. : Финансы и статистика, 2000. -800 с.
9. Євдокимова Н.М., Кірієнко А.В. *Економічна діагностика: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц.* – К.: КНЕУ, 2005. – 110 с
10. Загорна Т.О. *Економічна діагностика. Навчальний посібник.* – К.: Центр наукової літератури, 2007 – 400 с
11. Близнюк А. О. *Аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємства. Вчені записки Університету «КРОК».* – 2013. – Випуск 34. - С. 240-247
12. Живко З. *Управління економічною безпекою підприємства в умовах ринкових відносин. Економіка та управління підприємствами.* – 2013. - №10 (148). – С. 138-145.
13. Москаленко В.П, Пластун О.Л. *Комплексна оцінка фінансового стану підприємства як основа для діагностики його банкрутства. Механізм регулювання економіки.* – 2006. - № 2.
14. Судакова О.І. *Стратегічне управління фінансовою безпекою підприємства Економічний простір.* – 2008. - №9.
15. Лук'янова В. В. *Сучасний стан теоретичних основ діагностики діяльності підприємства Вісник Хмельницького національного університету.* – 2009. - № 3, Т. 1.
16. Костирко Л.А. *Діагностика потенціалу фінансово-економічної стійкості підприємства: Монографія.* – 2-ге вид., – перероб. і доп. / Л. А. Костирко. – Х.: Фактор, 2008. - 336 с
17. Кривов'язюк І.В. *Економічна діагностика підприємств: теорія, методологія та практика застосування: монографія* / І.В. Кривов'язюк. – Луцьк: Надтир'я, 2007. – 260 с.
18. Лысов О.Е. *Методы прикладных исследований в менеджменте: [учеб. пособие]* / О. Е. Лысов. – СПб.: ГУАП, 2006. – 164 с.
19. Посилкіна О.В., Світлична К.С. *Економічна діагностика. Навчальний посібник для студентів економічних спеціальностей.* – Х.: Вид-во НФаУ, 2014. – 333 с.

20. Гетьман О.О. Економічна діагностика : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / О.О.Гетьман, В.М. Шаповал – К. : Центр навчальної літератури, 2007. – 307 с.
21. Экономическая диагностика: теория и методы / Н.Н. Погостинская, Ю.А. Погостинский, Р. А. Жамбекова, Р.Р. Ацканов.- Нальчик: Эльбрус, 2000.- 320 с.
22. Живко З. Управління економічною безпекою підприємства в умовах ринкових відносин. Економіка та управління підприємствами №10 (148), 2013. – С. 138-145.
23. Близнюк А. О. Аналіз методик оцінювання економічної безпеки підприємства. Вчені записки Університету «КРОК». – 2013. – Випуск 34. С. 240-247.
24. Фінансова безпека підприємств і банківських установ [Текст] : монографія / за заг. редакцією д-ра екон. наук, проф. А. О. Єпіфанова, [А. О. Єпіфанов, О. Л. Пластун, В. С. Домбровський та ін]. – Суми : ДВНЗ “УАБС НБУ”, 2009. – 295 с.
25. Прямухіна Н.В. Проблеми та перспективи розвитку регіонального ринкового простору в умовах трансформації: монографія /Н.В. Прямухіна Київ: „Виробництво Ліра-К”, 2015. – 332 с.
26. Дербенцев В.Д., Сердюк О.А., Соловійов В.М., Шарапов О.Д. Синергетичні та еконофізичні методи дослідження динамічних та структурних характеристик економічних систем. Монографія. – Черкаси: Брама-Україна, 2010. – 287 с.

2.2. ПРОТИДІЯ РЕЙДЕРСТВУ ЯК ВАГОМА СКЛАДОВА ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВ З МЕТОЮ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИСОКОГО РІВНЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

*ЖИВКО ЗІНАІДА БОГДАНІВНА, д. е. н., професор,
завідувач кафедри менеджменту,*

Львівський державний університет внутрішніх справ

КОПИТКО МАРТА ІВАНІВНА, д. е. н., доцент,

професор кафедри менеджменту,

Львівський державний університет внутрішніх справ

Злиття і поглинання впродовж останніх десятиліть є проявом інтеграційних процесів, які притаманні ринковій економіці. Процес злиття і поглинань (*Merger and Acquisition – M&A*) активно набрав обертів з моменту виникнення банківських установ, публічних акціонерних товариств та розвитку фондового ринку, на якому здійснювалася купівля-продаж акцій цих підприємств. Основною метою таких процесів є встановлення контролю, яке дозволить розпоряджатися підприємством, його активами та потенціалом. Досить часто метою процесів M&A є ряд інших факторів перелік яких наведено на рис. 1.

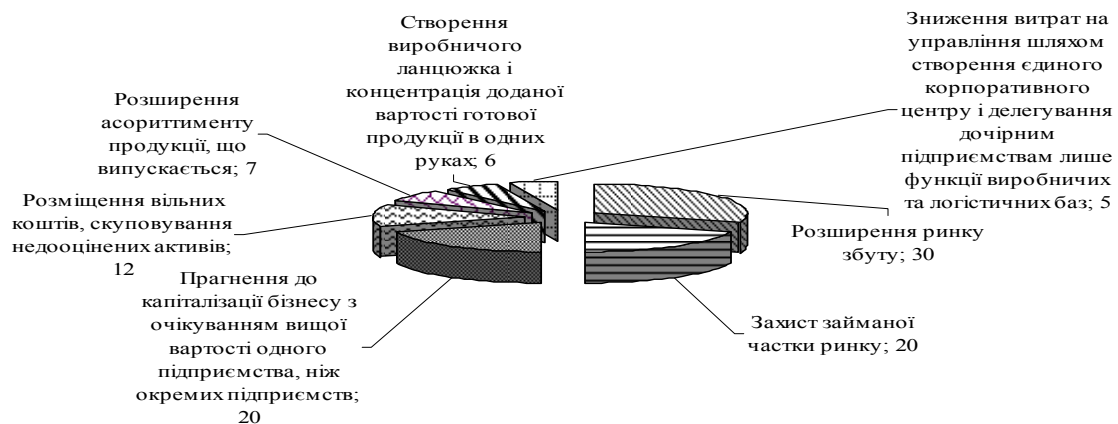

Рис. 1. Мета операцій злиття та поглинання на корпоративному ринку, %

Джерело: авторська розробка

Об'єктами рейдерських атак стають як найбільш ліквідні приватні підприємства, так і найменш захищені, але стратегічно важливі науково-дослідні інститути та підприємства, які складають основу інноваційного розвитку національної економіки. Відсутність пріоритетів державної політики щодо захисту прав власності дозволяє рейдерам послаблювати та деіндустріалізувати економіку, не даючи можливості для швидшого переходу від спекулятивного до інвестиційного шляху розвитку.

Слово «рейдер» має англійське походження, адже у середині 20 століття за часів військового протистояння Великобританії та Іспанії так називалося одне з англійських морських піратських суден, котре здійснювало напад лише на іспанські торгові судна. З того часу поняття «рейдер» увійшло в лексику військово-морської справи, воно означало проведення морських операцій під час військових дій спеціально підготовленими для знищення бойових і торгових суден ворога морськими суднами. Це поняття застосовувалося під час війни багатьма країнами світу [1].

Термін «рейдерство» походить від англійського слова «raid», яке тлумачиться у двох аспектах, а саме як іменник і дієслово. Якщо його розглядати як іменник, то це означає «набіг», «раптовий напад», а як дієслово – «грабувати», «спустошувати», «робити спроби знищити курс акцій шляхом продажу великої кількості цінних паперів» [2]. Таким чином, беручи до уваги основні смислові ознаки цього слова, «рейдерство» означає вороже поглинання, перехоплення оперативного управління або майна підприємства за допомогою спеціально ініційованого бізнес-конфлікту.

Рейдерство в сучасному розумінні, тобто знищення компанії і перерозподіл її власності та корпоративних прав, з'явилося у США в 60–70-х роках ХХ століття. Ця активність проявлялась в тому, що певні великі компанії для отримання надприбутків та знищення конкурентів на певному

ринку здійснювали комплекс як правових, так і неправових дій, які в подальшому отримали назву «рейдерські дії» (дії поглинання або злиття). Найпершим рейдером, за оцінками спеціалістів, став Джон Рокфеллер, засновник Standart Oil, який різними способами скуповував акції своїх конкурентів для зміцнення і процвітання власного бізнесу ще наприкінці XIX століття. Саме в цей період здійснювалися перші спроби дати визначення рейдерським діям, вони звучали приблизно так, що під рейдерським діями розуміли певні, заздалегідь продумані, умисні та корисливі дії зацікавлених осіб, спрямовані на заволодіння або реалізацію чужого майна, застосовуючи нечистоплотні правові процедури. До так званих рейдерських щодо підприємства дій відносили [3]:

- масштабну скупку акцій;
- доведення до банкрутства;
- провокування корпоративних конфліктів;
- не визнання прав власності на майно;
- підкуп менеджменту;
- проштовхування «своїх людей» на керуючі посади з метою

подальшого маніпулювання їх діями.

В свою чергу уряд США після масових масштабних корпоративних війн дуже швидко відреагував на такі дії з боку компаній, які своїми діями вносили дисбаланс в економічний розвиток держави, прийнявши комплекс законів, які жорстко контролювали діяльність підприємств та захищали права акціонерів в корпоративних відносинах. Так, один з відомих законів, Закон Вільямса, про торгівлю цінними паперами 1968р., який регулює ринок корпоративних відносин в США, в першу чергу вимагав, щоб претенденти на участь у бізнесі компанії повідомляли про деталі їх тендерної пропозиції до Комісії з цінних паперів США з дотриманням тимчасових обмежень дії пропозиції, які дають можливість право вибору [4]. Цими правовими заходами уряд США ускладнив проведення різних

махінацій з цінними паперами та почав приділяти більше уваги проблемі перерозподілу власності, проводячи в подальшому різні реформи, що дало змогу стабілізувати ситуацію в корпоративному секторі.

Необхідно визнати, що сучасний варіант трактування рейдерства дещо відмінний від того, що був на початку XIX століття. Терміном «рейдерство» позначають доволі широкий спектр дій: від звичайного законного недружнього поглинання об'єктів власності до відверто «бандитського» захоплення підприємства (рис. 2).

Рис. 2. Види операцій поглинання на корпоративному ринку України

Джерело: авторська розробка

Перш ніж аналізувати негативний ефект впливу рейдерства на рівень економічної безпеки суб'єктів господарювання вітчизняної економіки доцільно коротко зупинитися на передумовах розвитку цієї загрози.

Процес приватизації в Україні був у числі вихідних факторів масштабного поширення корупції та криміналізації суспільства. Він пройшов декілька етапів, які суттєво відрізнялися за своїми характеристиками.

Так, на початковому етапі його здійснення (1992-1994 рр.) була прийнята низка нормативно-правових актів, якими регламентувалися умови переходу державної власності у приватну. Недосконалість цих документів, як зазначено у [5, с. 117], спричинила приватизацію держпідприємств неконкурентними методами – шляхом оренди з викупом чи викупу «силами і засобами» трудового колективу.

Впродовж наступного періоду (1995-1998 рр.) була спроба залучити широкі верстви населення до приватизації великих державних підприємств. Це здійснювалося шляхом розповсюдження майнових і компенсаційних сертифікатів. Результативним цей процес не був, оскільки не був злагодженим та не мав розробленої процедури.

Третій етап розпочався в кінці 90-х років ХХ ст. і був побудований на основі ринкової приватизації, тобто за гроші. Але, знову ж таки, ефекту від нього було мало, оскільки все відбувалося за попередньою домовленістю про встановлення ціни на об'єкт. Так було приватизовано чимало промислових підприємств за вартістю нижчою ніж вартість одного цеху такого підприємства.

Останній етап, який розпочався з 2000 р. і триває дотепер, характеризується криміналізацією процесу приватизації. Його характерною рисою є придбання об'єкта попередньо призвівши його до банкрутства – так звана «тіньова приватизація».

Ознаки рейдерства в Україні наведені на рис. 3.

Рис. 3. Ознаки рейдерства в Україні

Джерело: авторська розробка

Рейдерство як засіб перерозподілу вітчизняного ринку капіталу супроводжується такими незаконними діями:

- шантажем, погрозами, застосуванням заходів фізичного впливу переоформлення прав власності на частки в статутних фондах підприємств від одних осіб до інших;
- підкупом або шантажем керівників підприємств з метою примушування виконувати вказівки рейдера у ході фінансово-господарської діяльності підприємства;
- установленням контролю за діяльністю підприємства під час процедури банкрутства (санації, ліквідації), а також шляхом скуповування його боргів;

- захопленням акціонерних товариств через провокування корпоративних конфліктів.

Усі ці дії, застосовані в кожному конкретному випадку, суттєво впливають на розвиток вітчизняного підприємництва через [6]:

- погіршення підприємницького клімату;
- дестабілізацію роботи вітчизняних підприємств;
- пограбування та розорення законного власника;
- зупинку технологічного процесу;
- створення шокової атмосфери на підприємстві;
- руйнування трудових колективів та збурення соціальних конфліктів;
- втягування персоналу в конфлікт, що провокує подекуди незаконні, нерідко насильницькі дії.

Вражаючими є характеристики та результати рейдерства в Україні:

- в Україні діє щонайменше 40-50 спеціалізованих рейдерських груп, до складу яких входять висококваліфіковані юристи, економісти, аналітики;

- кількість рейдерських атак щороку варіює в межах 3 тис.;
- результативність кожної рейдерської атаки – понад 90%;
- щорічний обсяг сегмента поглинань і злиття (без приватизації) в Україні становить понад 3 млрд дол. США;

- середньостатистична норма прибутку рейдера в Україні близько 1000 %;

- щорічний тіньовий бюджет українських рейдерських компаній складає понад 5 млрд дол. США

- кримінальна спрямованість рейдерства в Україні, яка проявляється через залучення збройних формувань та правоохоронних органів [7].

Україна експертами віднесена до групи країн з найгіршою якістю корпоративного законодавства (поряд з Азербайджаном, Білоруссю і Таджикистаном) та істотними недоліками державної політики в цій галузі.

Цікавим є те, що Російська Федерація, Вірменія, Казахстан, Молдова, Латвія й Литва, віднесені до групи країн, законодавство яких практично повністю відповідає міжнародним стандартам [8].

У зв'язку з таким значним поширенням рейдерства постає проблема ідентифікації його причин. Передумовою рейдерства в Україні є ряд чинників:

I. Економічні чинники:

- відсутність повноцінного ринкового середовища;
- нерозвинутий фондовий ринок;
- активний перерозподіл власності між фінансово-промисловими групами;
- недооцінка активів;
- неефективність управління підприємствами;
- галузева монополізація;
- значні суми боргів;
- бажання інвесторів контролювати суб'єкт господарювання;
- відсутність чітких критеріїв визначення недійсних корпоративних рішень, механізмів відповідальності менеджерів та контролюючих акціонерів;
- відсутність прозорості у діяльності суб'єктів господарювання;
- відсутність високоефективних служб економічної безпеки підприємств;
- корупція.

II. Юридичні чинники:

- сумнівна передісторія приватизації підприємств;
- недосконалість законодавства;
- недостатність регламентації вимог до облікової системи ринку цінних паперів та процедури реєстрації юридичних осіб;

- відсутність важелів для створення гарантій прав власності при наявності рішення суду;

- безкарність рейдерів;
- недостатність контролю зі сторони держави;
- неефективність судової влади;
- тісний взаємозв'язок політики та законодавчої влади.

III. Соціальні чинники:

- виникнення корпоративних конфліктів;
- зовнішні конфлікти;
- недосконала кадрова політика підприємства;
- людський фактор;
- неорганізованість фізичної безпеки на підприємстві.

IV. Технологічні чинники:

- вміле використання інформації «агресорами»;
- недоліки в забезпеченні інформаційної безпеки підприємств.

V. Зовнішні чинники:

- імпорт рейдерських капіталів, технологій, методів та груп.

Найчастіше увагу рейдерів привертають компанії, які:

- володіють ліквідним майном;
- володіють налагодженими виробничим та торговельним процесами;
- серед засновників чи акціонерів мають неврегульовані конфлікти;
- нехтують механізмами інформаційної прозорості діяльності компанії.

Основними причинами вагомого впливу рейдерства на рівень економічної безпеки підприємств та складність здійснення ефективної протидії йому зумовлені дією ряду чинників (рис. 4):

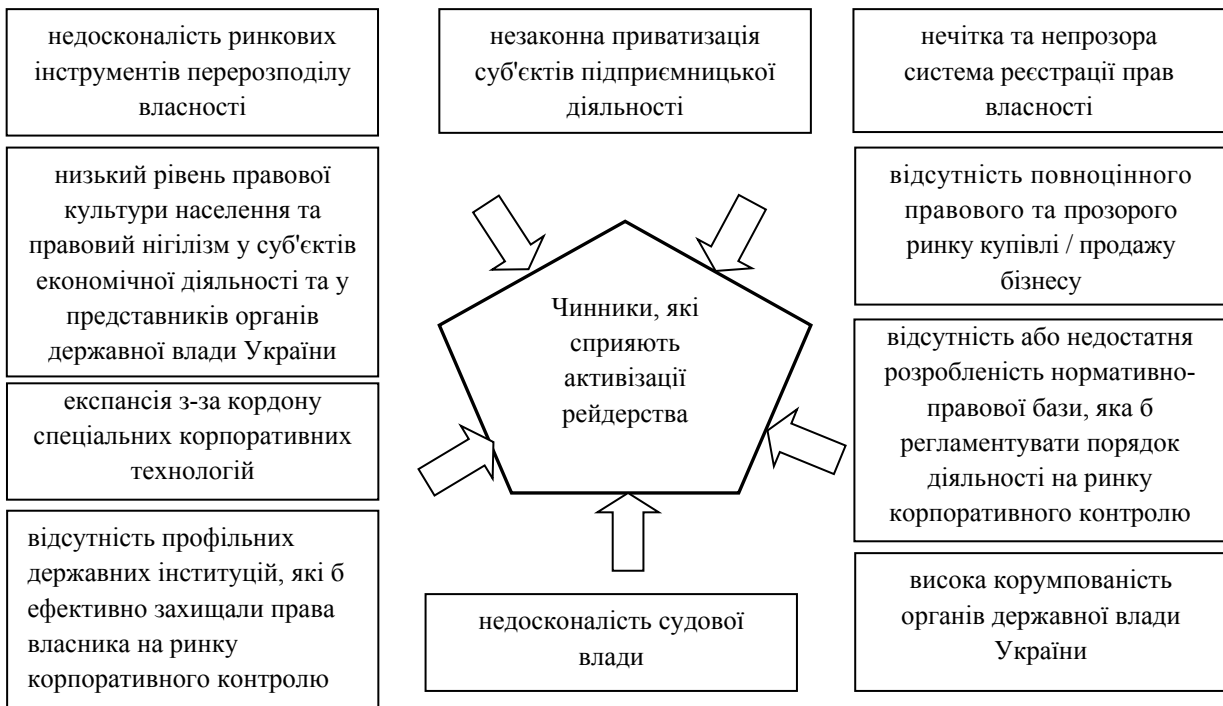

Рис. 4. Чинники, які сприяють посиленню впливу рейдерства на економічну безпеку підприємства

Джерело: авторська розробка

Вітчизняні підприємства самостійно створюють передумови для ефективної реалізації рейдерської атаки проти них в наслідок здійснення наступних хибних дій (рис. 5).

Структура рейдерства (рис. 6) передбачає взаємозв'язок суб'єктів рейдерських дій та об'єкта (товариства), щодо якого планується/здійснюється захоплення. Для успішної протидії рейдерам, треба розуміти основні принципи їх роботи (рис. 7).

Окремо потрібно підкреслити, що при здійсненні захоплення рейдери, зазвичай, витрачають в 10-20 разів менше, ніж коштують активи підприємства-об'єкта атаки. Саме це і дає суттєву вигоду і в цьому полягає економічна основа рейдерства. Наступне, що потрібно взяти до уваги це те, що рейдерство в Україні здійснюється певним колом суб'єктів, діяльність яких вмотивована досягненням наступних інтересів (рис. 8).

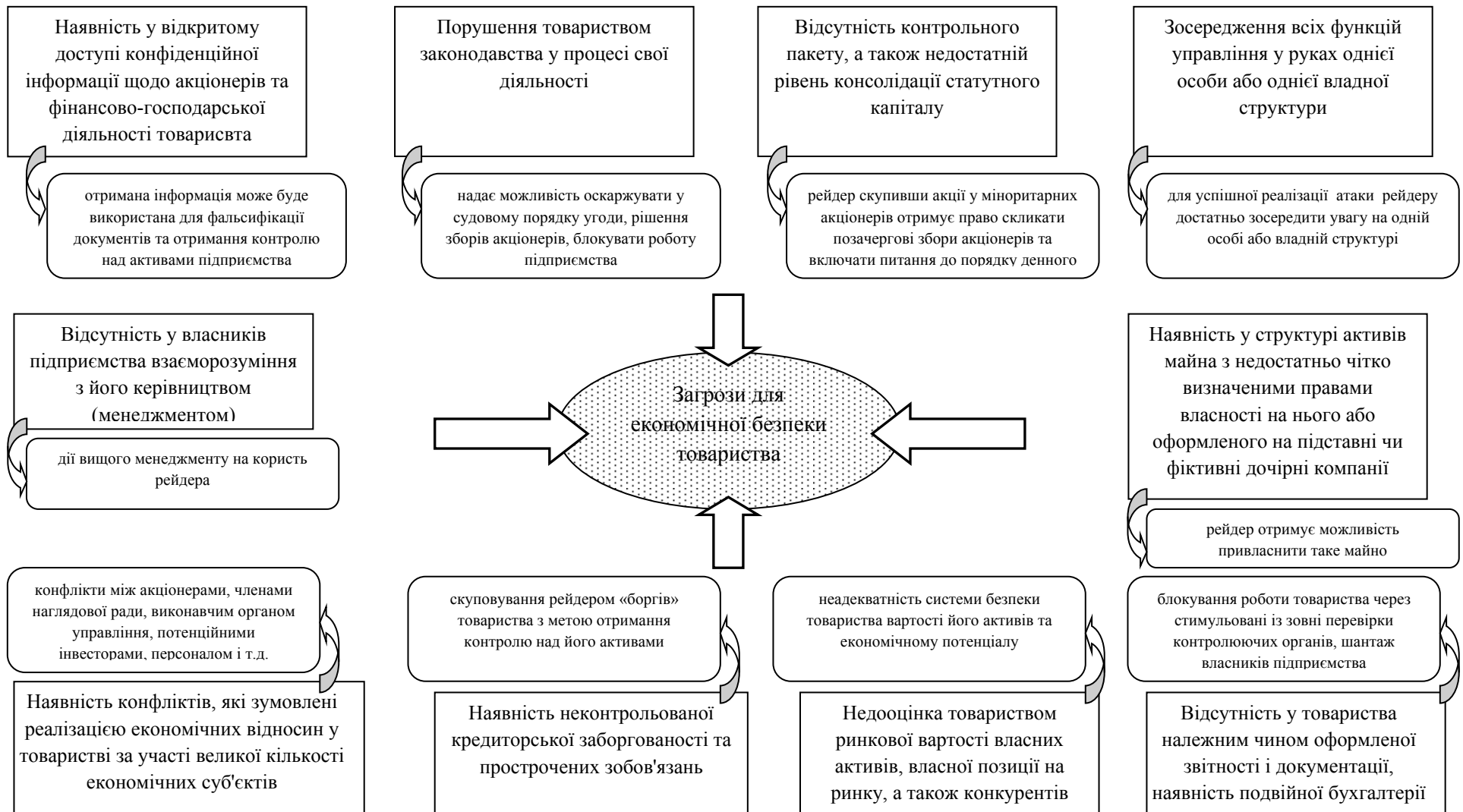

Рис. 5. Хибні дії власників та вищого менеджменту, що спричиняють виникнення загроз для економічної безпеки товариств

Джерело: авторська розробка

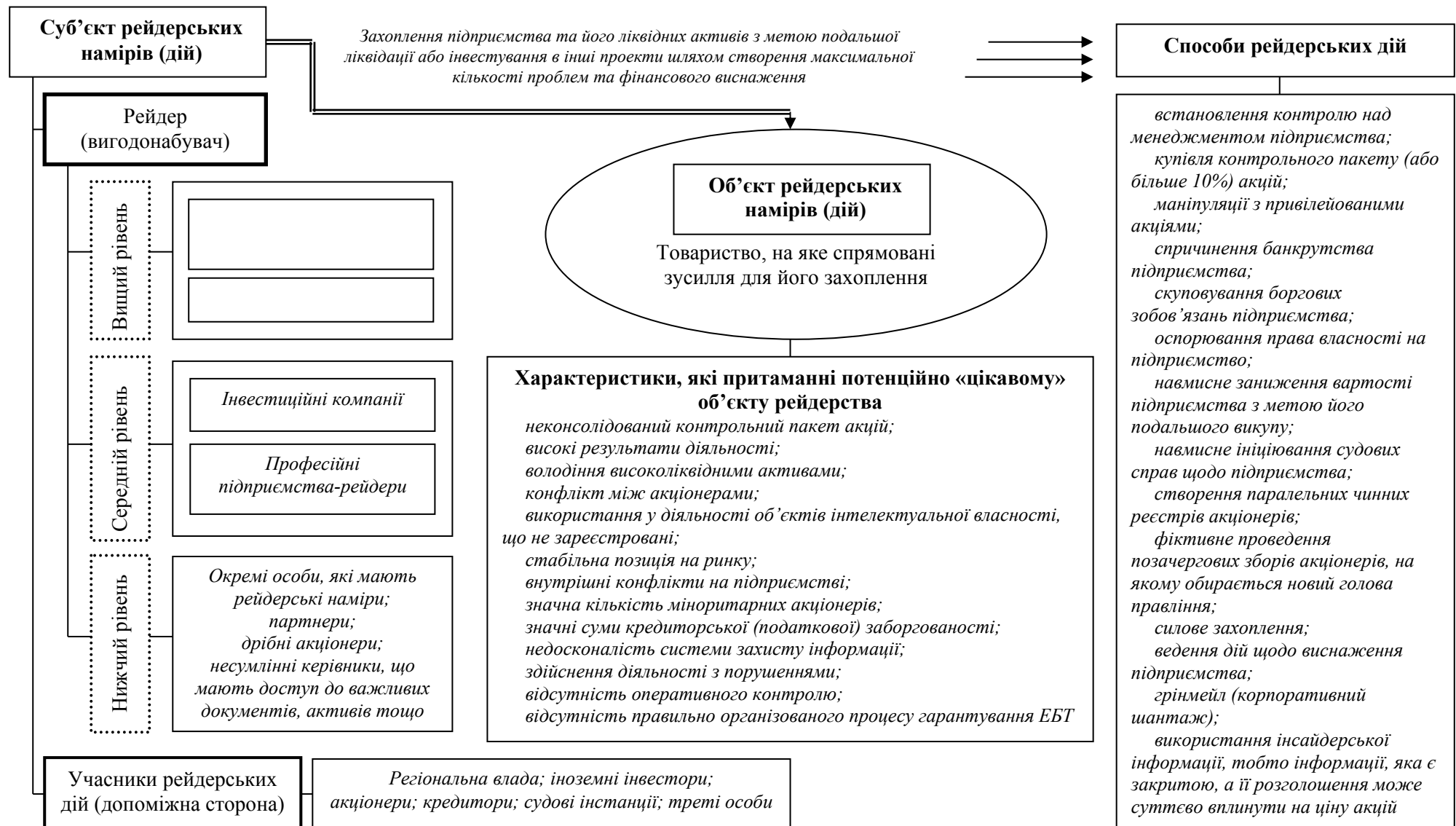

Рис. 6. Структура рейдерства в Україні

Джерело: авторська розробка

Рис. 7. Базові принципи дій рейдера

Джерело: авторська розробка

Рис. 8. Суб'єкти рейдерства та їх інтереси

Джерело: авторська розробка

Рейдерська атака ніколи не виникає спонтанно, їй передують тривала підготовка всіх учасників підприємства-рейдера. В найбільш

узагальненому варіанті в процесі «недружнього поглинання» суб'єктів господарювання можна умовно виділити п'ять етапів (рис. 9).

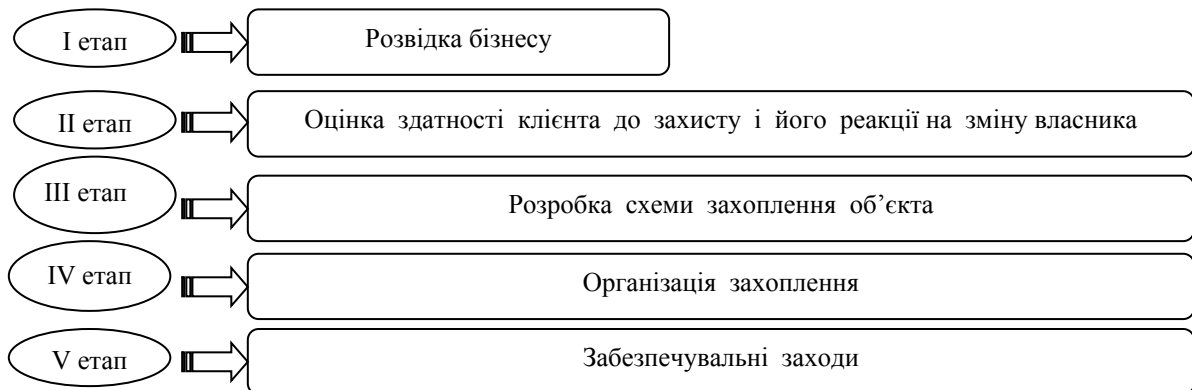

Рис. 9. Етапи рейдерської атаки

Джерело: авторська розробка

Коротко розглянемо суть кожного із етапів. Так, розвідка бізнесу здійснюється з метою збору та узагальнення найрізноманітніших даних про підприємство-об'єкт рейдерської атаки, для чого використовуються наступні найбільш поширені способи [9]:

- здійснення розвідувальних дій із використанням інструментів промислового шпигунства;

- подання запиту до органів державної влади, котрі зобов'язані вести інформаційні реєстри (податкові органи, державні відділи статистики, митні органи та інші інстанції [10];

- отримання даних від державних органів після проведення позачергових перевірок, якщо вони були пов'язані з виїмкою документів або копій;

- в межах судової справи (можливо на вигаданих підставах) рейдер може легально отримати останні фінансові та бухгалтерські звіти, повний реєстр акціонерів та інші дані. Для цього необхідно лише довести, що ці матеріали потрібні для розгляду справи у суді.

У процесі проведення розвідки рейдер намагається отримати інформацію про:

- розподіл акціонерного капіталу, власників великих пакетів, їх зв'язки у владних структурах, можливості для захисту своїх прав;
- керівництво підприємства, наявність на нього компрометуючих матеріалів, негаразди його приватного життя;
- можливості доступу до реєстру акціонерів підприємства;
- наявні правопорушення при здійсненні підприємницької діяльності;
- негативно налаштованих працівників підприємства (особливо із числа колишніх працівників та акціонерів), яких можна було б використати при здійсненні рейду;
- акціонерів, які б могли продати акції.

Рейдер отримавши дані щодо реальних економічних показників роботи підприємства, проводить оцінку вартості землі, будівель і обладнання за спеціальними методиками [11] та здійснює пошук потенційних покупців нерухомості, інвесторів у виробництво, з якими досягається попередні домовленості. Паралельно накопичується компрометуюча інформація стосовно керівників і власників об'єкта захоплення, яку згодом використовують для заволодіння контрольним чи блокуючим пакетом акцій товариства або в PR-акціях, що супроводжують рейдерське захоплення.

Окрім зазначеного вище, метою проведення розвідки є пошук «слабких місць» у структурі управління компанією, тобто виявлення неформальних інтересів менеджерів і мажоритаріїв, взаємини між топ-менеджерами і власниками, наявність у трудовому колективі неформальних лідерів і «вічно незадоволених», наявність можливих вогнищ конфліктів, дані про відносини з кредиторами [12].

На другому етапі рейдери проводять оцінювання системи фізичної охорони, стану технічних охоронних систем, наявність формальних і

неформальних відносин із правоохоронними органами [2]. Крім того, оцінюють можливості та часові показники об'єкта захоплення щодо організації підтримки на рівні місцевих і вищих органів влади, судів усіх рівнів, засобів масової інформації. За необхідності складається схема нейтралізації можливих захисників об'єкта. Особливу увагу приділяють виявленню зацікавленості в об'єкті захоплення крупних ділових структур і чиновників державного рівня.

На підставі аналізу зібраних даних організаторами рейду визначається конкретна схема захоплення певного підприємства, яка залежить від наступних характеристик об'єкта атаки: організаційно-правової форми підприємства; розмірів підприємства (мале, середнє, велике); рівня захисту основних ресурсів та можливості чинити активний опір; ступеня суспільної значимості підприємства. Найпоширенішими в Україні є три схеми рейдерських дій (рис. 10).

В Україні найчастіше використовуються наступні схеми захоплення товариства [13]:

- через акціонерний капітал;
- через кредиторську заборгованість підприємства;
- через органи правління;
- шляхом оскарження результатів приватизації в суді.

Структура рейдерського захоплення товариств представлена на рис. 11.

Вітчизняне рейдерство характеризується певними особливостями, що проявляються у тісному взаємозв'язку представників державної влади та корупції на різних рівнях, в тому числі в органах судової системи, правоохоронних органах та в інших силових структурах. Крім того, рейдерство не існує як окремий процес з отримання контролю над підприємством чи його власністю, а являється системою узгоджених дій і

адміністративного впливу та прийняття «потрібних» рішень у судах, тобто залучається значна кількість допоміжних служб і організацій [14, с. 31].

Рис. 10. Схеми рейдерських дій в Україні

Джерело: авторська розробка

Допоміжним фактором у розвитку рейдерства є корупція. Завдяки домовленостям з «потрібними» людьми у владних структурах можна зумовити значний тиск зі сторони контролюючих органів. В окремих випадках державні чиновники здійснюють тиск на керівництво підприємства з метою змусити його продати товар визначеним особам за запропоновану ними ціну, яка в переважній більшості випадків, поступається ринковій у декілька разів.

Іншою стороною з ініційованих таким чином перевірок є вивчення привабливості товариств для рейдерів та отримання оригіналів його документації.

Отримані внаслідок цього документи досить часто у подальшому використовуються як докази у відкритих за позовами рейдерів судових справах проти підприємства. У випадку, якщо ціна ймовірної вигоди для рейдера є значною, то й суми хабарів будуть захмарними. Причетними до корупції є й працівники правоохоронних органів, які за «винагороду» послаблюють рівень охорони на потрібному підприємстві, або «запізняються» на виклик на 1-2 години. Причетними до корупційних схем є й суди, адже при відкритті справи в інстанції не за місцем реєстрації підприємства є достатньо великі можливості схилити суддів на прийняття потрібного саме їм рішення.

Не можна оминути й той факт, що товариство для свого захисту використовуватиме всі сили та ресурси, але, зазвичай, їх сума є обмеженою власними можливостями керівництва та сумою прибутку чи обігових коштів. Натомість рейдери, володіючи значними фінансовими коштами та зв'язками, перемагають у цій нерівній боротьбі.

Сприяють поширенню рейдерства та зацікавлені у результативності їх процесу фінансові компанії, які в подальшому скуповують значну частину активів або цілі захоплені підприємства на 40-50 % дешевше за ринкову вартість.

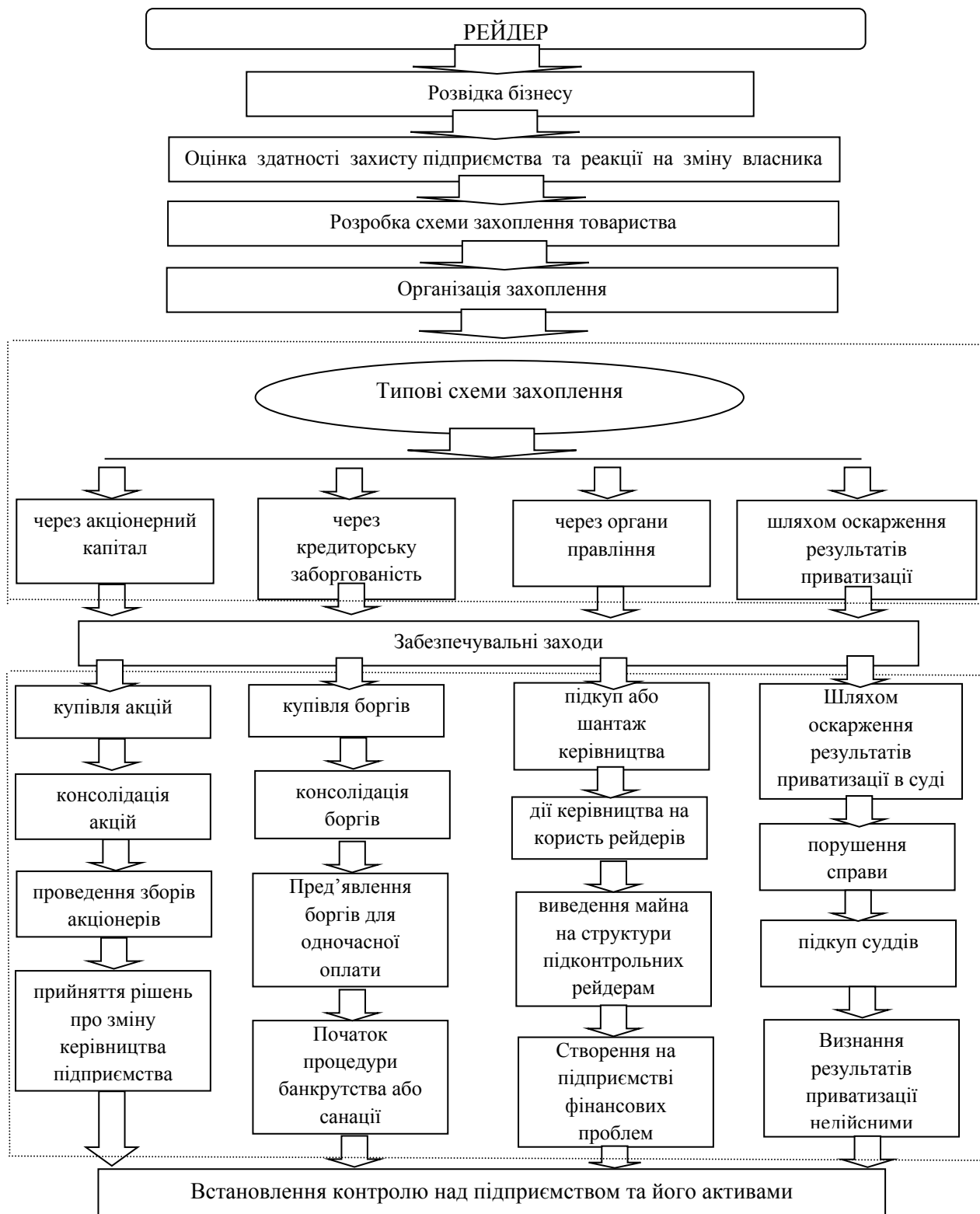

Рис. 11. Структура рейдерського захоплення товариства

Джерело: авторська розробка

Найпривабливішим об'єктом для рейдерів є акціонерні товариства, власником яких є трудові колективи. Схилити власників акцій на їх продаж

можна, якщо на підприємстві є проблеми з виплатою заробітної плати (навіть при відсутності заборгованості з її виплати); працівники, потребуючи коштів, погоджуються на продаж своїх акцій підприємства, при цьому за них їм пропонують, зазвичай, високі суми, які становлять декілька зарплат. Порівнюючи запропоновані суми та реальну ринкову вартість акцій, можна встановити факт, що вона у 5-6 разів вища від номінальної, але у кілька разів нижча за ринкову. У зв'язку з необізнаністю власників акцій та незнанні ситуації на ринку, рейдери скуповують ці акції. Інколи організовуються показові купівлі акцій за надзвичайно високими цінами з метою привернення уваги акціонерів. Коли кількість бажаючих продавати акції зростає, то ціни різко знижують. З метою уникнення блокування придбаних таким чином акцій, вони переводяться на номінального утримувача або на офшорну компанію. Саме цей номінальний утримувач, а не рейдер, реєструється в реєстрі акціонерів. Ситуація вигідна тим, що унеможлиблює арешт цих акцій за претензіями до їхнього власника [15, с. 101-102].

У випадку, якщо рейдер має на меті заволодіти лише майном товариства, а не продовжувати здійснювати господарську діяльність захопленого суб'єкта господарювання, то зусилля спрямовуються на банкрутство об'єкта. Це стає можливим за умови скупу у дрібних кредиторів заборгованості і висунення йому вимог для негайного її погашення. Якщо сума боргу перевищує 300 мінімальних заробітних плат і її не сплачено протягом 3 місяців, то кредитор має право подати до суду з вимогою відкриття справи щодо банкрутство боржника.

Для формування системи протидії рейдерству вихідним фактором є чітке усвідомлення структури рейдерської групи та процесу її роботи. Структура є індивідуальною для кожного випадку, та все ж таки окремі елементи є незмінними:

1) керівники – здійснюють загальне керівництво та координують дії, ведуть переговори та домовленості з органами влади чи суб'єктами ринкових відносин. Поширеним способом рейдерства є здійснення ворожих дій через «своїх» керівників. Керівник – це особа, яка має значні повноваження та доступ до фінансів та активів, що зумовлює можливість їх використання, в тому числі неправомірного. Наприклад, керівник може сприяти вивезенню з підприємства цінного обладнання та майна і, як наслідок, підприємство знецінюється, а акції стають без вартісними папірцями. Такий керівник може бути основою фінансових проблем підприємства, джерелом внутрішньо-корпоративного конфлікту. Тому, кадрова безпека є одним з вагомих важелів захисту підприємства від рейдерських атак;

2) відділ інформаційно-аналітичної роботи, який займається пошуком «рейд-придатних» підприємств, збором необхідної інформації про них, веде активну бізнес-розвідку;

3) відділ PR – до його функцій належить здійснення заходів із організації зв'язків з громадськістю та урядовими структурами, інформаційний супровід проекту;

4) юридичний відділ – формує правову сторону проекту, здійснює захист своїх інтересів у суді;

5) залучені силові структури – використовуються для нападу на підприємство [16].

Необхідно зосередити увагу на тому, що протидію рейдерству товариств ускладнює відсутність державного механізму попередження та нейтралізації цієї загрози національній економіці. Перш за все, необхідно прийняти ряд важливих нормативно-правових актів, які б дозволили сформувати комплекс вітчизняного корпоративного права.

Головними напрямками удосконалення законодавства є забезпечення пріоритетності:

- інтересів мажоритарних власників над інтересами міноритарних;
- інтересів інвесторів (акціонерів) над виконавчими органами правління;
- інтересів корпоративних власників над інтересами кредиторів підприємства, важливо обумовити умови, які дозволять гарантувати повернення боргу кредиторам і відсутність при цьому блокування роботи самого підприємства;
- інтересів кредиторів над інтересами інвесторів товариства [15, с. 135; 17].

Виникає проблема захисту товариств. На практиці системна протидія рейдерству є тривалим трудомістким довготривалим процесом, який вимагає комплексного організування та залучення значної кількості учасників.

Невирішеним на законодавчому рівні залишається врегулювання процесу корпоративних конфліктів. Першочерговим є визначення поняття даного виду конфліктів у нормативних документах. Це необхідно для можливості дифереціації конфліктних ситуацій, що виникають на підприємстві.

Невідкладного законодавчого обумовлення потребує термін позовної давності визнання процесу набуття права власності на об'єкт господарювання, що супроводжувався порушенням. Зокрема, в ряді європейських держав закріплено право *de minimis*, за яким враховується серйозність порушення та загроза стабільності майнового обороту; суд може прийняти рішення про недоцільність визнання юридичної особи недійсною та дати можливість керівництву у певний термін виправити виявлені порушення [15, с. 136].

Окрім державних заходів протидії рейдерству, важливе значення має діяльність самих товариств у цій сфері, яку можна згрупувати у дві підгрупи: попереджувальні та дійові заходи (рис. 12).

Заходи товариств з метою протидії рейдерству

ПОПЕРЕДЖУВАЛЬНІ ЗАХОДИ	ДІЙОВІ ЗАХОДИ
<ul style="list-style-type: none"> • побудова ефективної системи управління товариством; • введення в організаційну структуру служби безпеки; • виправлення установчих документів відповідно до умов чинного законодавства; • створення копій цих документів, їх нотаріальне посвідчення та зберігання в надійному місці (не на підприємстві); • регулярний моніторинг поточного стану документів; • вибір реєстратора для ведення реєстру акціонерів; • блокування власних акцій у реєстрі акціонерів шляхом надання письмового запиту реєстратору або накладення арешту внаслідок ініційованого судового процесу; • регулярне надсилання запитів для отримання виписок з реєстру акціонерів і з Єдиного державного реєстру підприємства та організацій України; • постійний моніторинг змін у складі акціонерів; • додаткова емісія та скуповування акцій у міноритарних акціонерів, які не цікавляться діяльністю товариства; • здійснення реорганізації товариства з виділенням дочірніх підприємств, на одне з них, яке не займатиметься активною господарською діяльністю, перевести активи; • постійний контроль стану кредиторської заборгованості; • створення штучної заборгованості товариства, забезпеченням боргу повинні виступати активи підприємства з метою їх захисту; • чітке визначення вартості нематеріальних активів підприємства; • ведення чіткої податкової та фінансової звітності; • формування належного іміджу юридичної особи; • налагодження зв'язків з органами місцевої влади; • чіткий контроль над вхідною кореспонденцією; • ознайомлення акціонерів з можливими негативними наслідками продажу акцій; • формування корпоративної культури, що дозволить уникнути конфліктів або приховати існуючі; • формування надійної системи захисту інформації та комерційної таємниці; • робота зі ЗМІ та громадськістю; • ведення конкурентної розвідки; • здійснення чіткої кадрової політики; • страхування товариства, з віднесенням загрози рейдерського захоплення до числа підприємницьких ризиків; • проведення належного аудиту діяльності; • організація надійної охорони активів (майна, будівель, автопарку); • перевірка кабінетів керівників та місць проведення нарад на наявність засобів прослуховування 	<ul style="list-style-type: none"> • розповсюдження інформації про факт рейдерського захоплення; • залучення юридичної допомоги; • направлення заяв до органів внутрішніх прав, прокуратури, місцевої влади; • у випадку активного скуповування рейдером акцій розпочати контрскуповування з пропозицією вищої ціни; • залучення підприємства-партнера до викупу контрольного пакету акцій з метою ускладнення ситуації рейдерам; • у випадку, якщо рейдеру потрібне не підприємство, а його певні активи, можна їх продати (з передбаченням подальшого викупу); • передача акцій у довірче управління; • блокування особового рахунку; • посилення фізичної охорони об'єкту нападу

Рис. 12. Заходи товариства з метою протидії рейдерству

Джерело: авторська розробка

Для ефективної боротьби з рейдерством одночасно з іншими заходами значну увагу необхідно зосередити на процесі забезпечення кадрової безпеки. Оскільки персонал та керівництво належать до вразливих ресурсів, які легко піддаються впливу сторонніх суб'єктів та можуть заподіяти значну шкоду підприємству у разі невдоволення кадровою політикою, то стабілізація кадрового фактору є одним з найголовніших заходів з метою забезпечення ЕБ, яка є одним із факторів протидії недружнім поглинанням.

При цьому кадрова політика повинна бути побудована з урахуванням сучасних норм та правил кадрового забезпечення підприємницької діяльності, зокрема, забезпечити відповідність кваліфікації трудового персоналу займаним посадам, сприяти уникненню трудових конфліктів, створювати відповідний мотиваційний апарат для працівників, формувати сприятливий соціально-психологічний клімат, чітко обумовлювати відповідальність у разі порушення різного роду, проводити періодичний аудит діяльності працівників, розробити правила роботи з комерційною таємницею, інформацією для службового користування, ведення ділових переговорів, участі у масових заходах, створення належної системи захисту персоналу та його інтересів.

Залучення підприємством таких організацій як Громадська організація «Антирейдерський Союз підприємців України», Український Національний комітет міжнародної торгової палати, Міжвідомча комісія з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при Кабінеті Міністрів України (склад: представники МВС, СБУ, міністерств юстиції, економіки, фінансів, Держагентства з інвестицій і інновацій, Союзу промисловців і підприємців, Торгово-промислової палати, Держпідприємництва, Генпрокуратури, Фонду держмайна України), Бюро протидії комерційним злочинам та рейдерству (використання рекомендацій міжнародних організацій у боротьбі з

рейдерством), робочі групи з питань протидії протиправному поглинанню та захопленню підприємств при облдержадміністраціях суттєво покращить результативність антирейдерських дій [18-20].

Список використаних джерел та літератури:

1. Дічек О. Рейдерство в Україні: правові ознаки і шляхи запобігання / О. Дічек, Ю. Нікітін // *Юридичний журнал*. – 2008. – С. 34-41.
2. Живко З.Б. Рейдерство: фермент ринкової економіки. Монографія. / З.Б. Живко. – Львів: ТзОВ «Ліга-Прес», 2009. – 270 с.
3. Живко З.Б. Рейдерство як основна загроза бізнесу / З.Б.Живко, П.О.Муж // *Актуальні проблеми забезпечення фінансово-економічної безпеки України: збірник тез доповідей ІУ Науково-практичного семінару з міжнародною участю (Тернопіль, 18-20 квітня 2013 року)*. – С. 190-192.
4. *Экономический словарь. Мир словарей*. - [Електронний ресурс]. Режим доступу до документу.: http://mirslovarei.com/content_eco/ZAKON-UILJAMSA-62206.html.
5. Невмержицький Є.В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії: [монографія] / Є.В. Невмержицький. – К.: КНТ, 2008. – 368 с.
6. Шляхи подолання рейдерства: удосконалення законодавства та посилення реагування правоохоронних органів на протиправні дії його організаторів і виконавців: матеріали Комітетських слухань Верховної Ради України. – К.: Міжвідом. наук.-дослід. центр з пробл. боротьби з організованою злочинністю при РНБО, 2008. – 127 с.
7. Ратошнюк І.М., Стеф'юк Т.Д. Особливості рейдерства в Україні: проблеми та шляхи їх подолання / І.М. Ратошнюк, Т.Д. Стеф'юк. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/15_NNM_2012/Economics/3_111324.doc.htm.
8. Кушерець Д.В. Правова політика протидії рейдерству / Д.В. Кушерець // *Науковий вісник Чернівецького університету. Правознавство*, 2013. – Випуск 644. – С. 101-104.
9. Трифонова Л. А. Аспекты формирования модели корпоративной защиты предприятия от недружественного поглощения [Текст] / Л. А. Трифонова // *Вестник финансовой академии. – Экономика*. – 2007. – № 2 (42). – С. 137-145.
10. Зеркалов Д. В. Антирейдер: Практическое пособие / Д. В. Зеркалов. – Киев: Дакор, Основа, КНТ, 2008. – 224 с.
11. Нестеренко В. Оценка привлекательности предприятия для рейдерского захвата / В. Нестеренко // *Бізнес та злочинність: кримінологічні дослідження*. – Вип. 5 / Луганськ. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка, каф. кримінології, конфліктології та соціології; Лабораторія кримінолог. та соціол. дослідж. Луганськ, 2011. – С. 33–43.
12. *Економічна та майнова безпека підприємства і підприємництва. Антирейдерство: монографія* / Б. М. Андрушків [та ін.]; відп. Б. М. Андрушків. – Тернопіль: Вид. Терно-граф. – 2008. – 424 с.
13. Бєліков О. Рейдерство в Україні – реалії сьогодення / О. Бєліков // *Юридичний журнал*. – 2007. – № 4. – С. 105–109.
14. Федоров А.Ю. Рейдерство и корпоративный шантаж (организационно-правовые меры противодействия): [монография] / А.Ю. Федоров. – М.: Волтерс-Клувер, 2010. – 480 с.
15. Рейдерство: витоки, процедури, способи запобігання: [монографія] / О. А. Бурбело, Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорєлов, С.О. Бурбело. – Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2012. – 184 с.
16. Сучасне українське рейдерство віртуозне і цілком законне. Роз'яснення експерта. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://antiraidер.ua/ucp_mod_ucp_site_arts_show_298.html.
17. Желнорович А.В. Рейдерство в России – показатель институционального дефицита российской экономики / А.В. Желнорович // *Российская юстиция*, 2007. – № 8. – С. 15-23.
18. Бабич Т. Рейдерство в Україні – загроза національній безпеці / Тетяна Бабич // *Віче*, 2010. – № 14. [Електронний ресурс]. – Джерело доступу: <http://www.viche.info/journal/2105/>.
19. Копитко М.І. Рейдерство як проблема для функціонування бізнесу в Україні / М.І. Копитко // *Вісник Одеського національного університету. Науковий журнал*. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2013. – Том 18. – Випуск 4/2. – С. 78-81.
20. Копитко М.І. Заходи суб'єктів господарювання з метою протидії рейдерства / М.І. Копитко // *Інформаційна та економічна безпека. INFECO-2014: матеріали міжнародної наук.-практ. інтернет-конференції, 15-16.05.2014* – Х.: ХІБС УБС НБУ, 2014. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.khivs.edu.ua/conference.php>.

2.3. ПРОЦЕС РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ: ЗМІСТ І ФОРМАЛІЗАЦІЯ

ФЕДУЛОВА ІРИНА ВАЛЕНТИНІВНА, *д. е. н., професор,
професор кафедри менеджменту,
Київський національний торговельно-економічний університет*

В процесі організації ризик-менеджменту на підприємстві виникає необхідність таким чином побудувати цей процес, щоб в ньому знайшли відображення всі необхідні типи робіт, які необхідні для забезпечення ефективного управління ризиками.

Управління ризиками являє собою структурований, послідовний і безперервний процес, який має здійснюватися в рамках всієї організації для виявлення, оцінки і прийняття рішення про реагування на можливості та загрози, які впливають на досягнення поставлених цілей.

Процес-управління ризиками включає визначення контексту, ідентифікацію, аналіз, оцінку, атестування, оброблення, моніторинг ризиків. Цей процес в організації відповідно до міжнародного стандарту управління ризиками ISO31000 потрібно розглядати як з позиції небезпек або ризикових подій так і з позиції можливостей бізнесу, які можуть вплинути на здатність досягти своїх стратегічних цілей і завдань [1]. Це відрізняє стратегічний підхід до управління ризиками від традиційного. Ризик, таким чином, потрібно розглядати як позитивний або негативний результат, який може вплинути на здатність організації досягати своїх цілей; вплив невизначеності на цілі організації. Він часто характеризується посиленнями на потенційні події, наслідки та їх ймовірність.

Контекст і етапи оцінки ризику є основою для прийняття рішень про те, які ризики і можливості є пріоритетними, як потрібно реагувати на їх виникнення, які ресурси необхідно виділити для управління ризиком або можливістю і як це може підтримати стратегію організації. Врахування

ризик у в діяльності організації включає прийняття рішення про планування ризику з передбаченням кращого способу його ослаблення або зміни і здійснення цього плану.

Мета створення контексту ризику – це підготовка ґрунту для виявлення ризиків. Так як ризики визначаються як будь-який позитивний або негативний результат, який може вплинути на здатність організації для досягнення своїх цілей, то визначення цілей організації є необхідною умовою для виявлення ризику.

На початку потрібно визначити які цілі і завдання стратегічного плану підтримує організація. Можна виділити стратегічні цілі і завдання для кожного відділу або стратегічної зони господарювання. Важливо також визначити всі критичні види діяльності, функції, продукти або послуги, які стосуються внутрішнього контексту організації. Також потрібно визначити зовнішній контекст ризиків організації: правові, нормативні вимоги, уявлення та очікування зацікавлених сторін, а також будь-які відповідні соціальні, культурні, політичні, фінансові, технологічні, економічні або конкурентні чинники зовнішнього середовища.

Важливою частиною управління ризиками є етап їх ідентифікації в організації із наступною оцінкою ступеня ідентифікованого (визначеного і описаного) ризику. Метою етапу ідентифікації ризиків є формування повного списку ризиків, який має базуватись на тих подіях, які можуть погіршувати, покращувати, запобігати, деградувати або затримувати досягнення цілей. Методи ідентифікації ризиків розглядаються в стандарті ISO/IEC 31010:2009 «Ризик-менеджмент. Методи оцінки ризику» (Risk management – Risk assessment techniques) [2], серед них можна визначити найбільш поширені: маркетингові дослідження; перспективний аналіз; тестування; аналіз бізнес-ефекту; моделювання взаємозалежностей; SWOT-аналіз; «дерево подій»; підтримка безперервності бізнес-процесів; BPEST-аналіз (бізнес, політичний, економічний, соціальний аналіз);

прийняття рішень в умовах ризику і невизначеності; статистичний аналіз; ймовірнісний підхід; побудова тенденцій і дисперсії; сценарний аналіз; аналіз чутливості; аналіз загроз; «дерево помилок»; FMEA-аналіз, тощо.

Вибір методу залежить від поставленої мети аналізу і досвідченості аналітика. Є декілька порад для повної і правильної картини ідентифікації ризиків: потрібно якомога повніше визначити всі можливі ризики; визначити позитивні події, які могли б сприяти просуванню стратегічних цілей (можливостей), а також негативні події, які можуть перешкодити досягненню цих цілей (ризиків); визначення ризиків і можливостей потрібно здійснювати незалежно від того, чи контролюються вони; уважно розглядати пов'язані між собою ризики та можливості з урахуванням їх взаємозалежностей або кумулятивних впливів; до цього процесу необхідно залучити найбільш досвідчених спеціалістів; використовувати найбільш значущу і актуальну інформацію.

Результатом ідентифікації має бути повний перелік ризиків і можливостей, які мають бути оформлені із зазначенням такої інформації:

1. Присвоєні імена ризиків і можливостей.
2. Визначення стратегічної цілі, на яку кожен ризик або можливість можуть вплинути.
3. Вибір стратегічної предметної області, якої стосується ризик або можливість.
4. Визначити відповідальну особу (причетну сторону) для кожного ризику або можливості. Причетна сторона - персона або організація, яка може впливати на рішення або діяльність, або ж яка може підпасти під вплив наслідків рішень або діяльності, чи відчувати себе такою, що її стосуються наслідки рішень або діяльності [1]. Особа, яка приймає рішення, може бути причетною стороною.

Оцінка ризиків використовується для прийняття рішень про значимість ризиків, а також про те, чи можна прийняти наслідки існування

даного ризику або зробити кроки щодо зміни ситуації. Результатом аналізу ризиків має бути оцінка виявлених ризиків за допомогою розроблених критеріїв для даної організації (вони можуть включати фінансові результати, облікову політику, собівартість продукції, законодавчі вимоги, соціально-економічні аспекти, очікування зацікавлених осіб, тощо). Оцінка дозволить визначити значимість кожного ризику для організації, що буде основою для подальшої розробки системи управління ризиками. Така значимість встановлюється шляхом порівняння проведеного розрахунку ризиків з критеріями, встановленими організацією.

Результатом оцінювання ризиків має бути побудована організацією карта ризиків (Risk Profile), яка дає ризикам зважену оцінку, а також допоможе розставити пріоритети заходів щодо зниження ризику. Розробка карти дозволяє виявити ризикові зони бізнесу, описати існуючі в даний час методи контролю за ризиками та розробити заходи з вдосконалення контролю або зміни його механізмів. Також карта ризиків – це відмінний інструмент для призначення відповідальних за виконання тих чи інших контрольних заходів, розподілу людських і інших ресурсів.

В теперішній час відсутня загальноприйнята методика оцінки ризиків і побудови карти ризиків організації. Використовуються різні методики оцінки, які мають свої переваги і, в основному, базуються на кількісній економічній інформації і її системному аналізі, що відображує діяльність організації за всіма ведучими параметрами.

Однією із основних труднощів управління ризиками є необхідність приймати рішення в умовах невизначеності. Дійсно, на будь-якому рівні управління виникають задачі, розв'язання яких не може бути здійснено тільки на базі точних розрахунків у зв'язку з великою кількістю і різноманітністю факторів, параметрів або внаслідок того, що деякі з них не можуть бути виміряні.

У той же час в управлінській діяльності необхідно приймати рішення з урахуванням передбачення розвитку процесів у майбутньому та наслідків цих рішень. Необхідність розв'язання цих суперечностей привела до переоцінки значення формального досвіду і розуміння того, що навіть за відсутності суворо математичних обґрунтувань рівень невизначеності можна знизити за рахунок використання суджень спеціалістів і можливості людини приймати раціональні рішення в умовах неможливості їх повної формалізації.

Досвід, розуміння суті проблеми, почуття перспективи та інтуїція допомагають спеціалісту в умовах невизначеності оцінити значимість можливих результатів і вибрати найбільш раціональне рішення. Використання інформації, отриманої від спеціалістів-експертів особливо ефективно якщо для її отримання, узагальнення й аналізу використовуються спеціальні логічні прийоми і математичні методи, що мають назву методів експертних оцінок. Експертне евристичне прогнозування широко використовується як в науці, техніці, військовій справі, так і у повсякденному житті. Експертні методи здійснюють узагальнення і статистичну обробку думок висококваліфікованих спеціалістів відносно майбутніх подій в тій чи іншій сфері знань.

При ідентифікації ризиків спеціалісти, які виступають як експерти, спираючись на власний досвід, знання і відповідні матеріали, виносять судження про ймовірність здійснення тієї чи іншої події у майбутньому, умови і терміни її настання, послідовність майбутніх подій, величину наслідків, відносну важливість різних факторів (ознак, параметрів, напрямів розвитку, тощо), кількісне значення параметрів.

Пропонується використовувати лінгвістичний підхід для якісної оцінки ризиків або можливостей. Для здійснення оцінки ризику на засадах лінгвістичного підходу спершу потрібно скласти лінгвістичні характеристики кожного визначеного ризику запропонованої системи

оцінки. Якісну оцінку ризику виходячи із заданого завдання пропонується проводити у такій послідовності: якісно-описова ідентифікація різних станів небезпеки виокремлених складових ризику підприємства із подальшим її перетворенням на кількісні вимірники за допомогою рівномірної шкали; інтерпретація рівня значущості ризику організації відповідно до зазначеної шкали.

За результатами проведеного дослідження пропонується провести ідентифікацію значущості ризику згідно з кількісними та лінгвістичними оцінками. Критерії ризику – це певні еталони, порівняння з якими дає можливість здійснити атестування ризику [1]. Критерії ризику зазвичай обумовлені цілями організації, зовнішнім і внутрішнім контекстом. Для вибору критеріїв кожне таке виявлене очікування необхідно перевести в грошовий вираз. Зробити це в переважній більшості випадків можна за допомогою визначення впливу даної ситуації на чистий прибуток (дохід) підприємства.

Важливими критеріями є також вплив на стратегічний розвиток і діяльність організації і стурбованість зацікавлених осіб. Під час оцінки ефективності управління зацікавленими сторонами (власниками, керівниками, інвесторами) існує загроза завищення отриманих результатів та їхньої певної необ'єктивності. Це пояснюється прагненням цих суб'єктів діагностики залучити зовнішнього інвестора й додаткові фінансові ресурси.

Уявлення зацікавленої сторони про ризики визначає загальне сприйняття ризиків в організації. Критерії ризиків повинні визначатись радою директорів. Такі критерії також називають толерантністю до ризику. Толерантність до ризиків показує готовність організації або зацікавлених сторін прийняти певний діапазон відхилення ризиків після їх оброблення.

В процесі ідентифікації ризиків потрібно визначити такі, які б чітко визначали існування всіх сигналів про ризики за окремими факторами господарської діяльності.

Для виробничої діяльності підприємства найбільш поширеною і часто використовуваною є класифікація ризиків, яка запропонована в [3]. Дана класифікація передбачає поділ ризиків на наступні основні групи:

- виробничі (порушення технологічної дисципліни; аварії, пожежі, катастрофи і інші; позапланові зупинки обладнання та переривання технологічного циклу роботи підприємства, тощо);

- кадрові (ризики, які виникають внаслідок набору, підготовки, навчання і мотивації співробітників підприємства, тощо);

- в сфері обігу (порушення постачальниками і підприємствами-партнерами графіків поставки сировини і комплектуючих; відмови споживачів в оплаті замовленої продукції; банкрутство ділових партнерів організації, тощо);

- в сфері управління (помилковий вибір цілей організації; невірна оцінка стратегічного потенціалу підприємства; помилковий прогноз розвитку загальноекономічної ситуації в державі; завищена оцінка ресурсних можливостей компанії, спотворення або часткова втрата змістовної інформації при переході від стратегічного планування до тактичного; невідповідність тактичних рішень стратегічним, тощо).

Окрім цих ризиків потрібно врахувати ризики, які стосуються зовнішнього контексту організації. Важливим видом, який не врахований в даній класифікації є фінансовий ризик, який сьогодні в умова фінансової кризи є важливим джерелом ефективної або збиткової діяльності.

В табл. 1 пропонується приблизний список ризиків, який можна взяти за основу при ідентифікації, аналізі і оцінці ризиків.

Приклади ідентифікованих ризиків організації

Види ризиків	Характеристика
1. Управлінські	Вибір помилкової стратегії розвитку; відсутність компетенцій, які необхідні для розвитку компанії; залежність від ключових співробітників; звільнення ключових співробітників; неефективне використання коштів; шахрайство; відсутність налагодженої системи внутрішнього контролю
2. Технологічні	Технологія на ранніх стадіях тестування; технологічні характеристики не повністю зрозумілі; низька ефективність або надійність нової технології порівняно із конкурентами; небезпечність технології для виробника і споживача; відсутність необхідної інфраструктури для реалізації технології; втрата цінності технології при переході від дослідного зразка до промислової технології;
3. Попит і конкуренція	Агресивна оцінка потенційних ринків збуту; низький або не підтверджений попит на продукцію; високий рівень конкуренції; наявність зарубіжних конкурентів; висока залежність від крупних клієнтів; бар'єри входу в галузь; бар'єри виходу на міжнародний ринок; відсутність налагоджених каналів збуту;
4. Фінансові	Неможливість залучити додаткове фінансування; ризик низької ліквідності; ризик фінансової нестабільності; валютний ризик; висока частка кредитних коштів; подорожчання обслуговування кредитів; зростання процентних ставок; коливання грошової одиниці; цінові ризики; податкові ризики
5. Постачальники	Залежність від ключових постачальників; відсутність налагоджених каналів постачання сировини; низька якість поставлених сировини і матеріалів; фінансова нестабільність ключових постачальників; порушення своїх обов'язків стратегічними партнерами

Джерело: розроблено автором

Результатом дії перерахованих ризиків в кінцевому рахунку є скорочення обсягів виробництва, як наслідок цього недоотримання прибутку і можливість виникнення прямих збитків.

Для визначення значущості ризиків повну множину їх ступенів пропонується розподілити на чотири зони:

1. Високий ризик.
2. Вище за середній рівень ризику.
3. Середній рівень ризику.
4. Низький рівень ризику.

В табл. 2 подано приклад переліку наслідків ризикових подій для здійснення оцінки одного із можливих ризиків, а саме ризику помилкового вибору стратегії організації.

**Приклад переліку наслідків для здійснення оцінки ризику
помилкового вибору стратегії**

Ризикова подія	Наслідок
1. Помилковість стратегії лідирування у зниженні витрат (цін)	<ul style="list-style-type: none"> - технологічний прорив, що відбувається за межами підприємства може призвести до втрати конкретної переваги за витратами; - конкуренти можуть досягти аналогічних показників внаслідок імітації та цілеспрямованих заходів щодо зниження витрат; - запізнення з реакцією на зміни на ринку внаслідок надмірної уваги проблемам зниження витрат; - інтенсивне зростання витрат, пов'язане із зростанням великих масштабів виробництва, внаслідок чого неможливо звести до мінімуму переваги лідирування у витратах.
2. Помилковість стратегії диференціації:	<ul style="list-style-type: none"> - привабливість диференціації може стати меншою, ніж економічні мотиватори, оскільки диференціація, як правило, має більш високу вартість порівняно із серійним і масовим виробництвом; - потреби у диференціації можуть зменшитись внаслідок підвищення інформованості споживачів про переваги окремих видів товарів; - імітація може приховати різницю у відмінностях товарів.
3. Помилковість стратегії фокусування:	<ul style="list-style-type: none"> - зниження ефекту диференціації фокусуванням за рахунок підвищення витрат на обслуговування вузької стратегічної цільової групи споживачів; - скорочення відмінностей у характеристиках потреб вузької стратегічної групи споживачів та ринку взагалі; - подальша сегментація ринку всередині стратегічної цільової групи конкурента може призвести до втрати споживачів

Джерело: розроблено автором

Для використання лінгвістичного підходу до ідентифікації і оцінки ризику необхідно скласти перелік наслідків для кожного типу ризику відповідно до кожної зони його значущості. Для оцінки ризику були побудовані інтервали значень у відповідності з ідентифікацією сигналів нечітких множин про стан кожного виду ризику (табл. 3).

**Рівні значущості ризику помилкового вибору стратегії в частині
«помилковість стратегії лідирування у зниженні витрат (цін)»**

Наслідки ризикових подій	Інтерпретація варіантів наслідків	Зони значущості ризику
Технологічний прорив, що відбувається за межами підприємства може призвести до втрати конкретної переваги за витратами	Темп нарощування технологічних змін в галузі високий і за умов відсутності технологічних змін в організації призведе до втрати переваги за витратами.	Високий
	Темп нарощування технологічних змін в галузі менше за темп зростання обсягу виробництва, але має тенденцію до прискорення, що може призвести до втрати переваги за витратами.	Вище середнього
	Технологічні зміни в галузі відбуваються повільно і стосуються модернізації або модифікації існуючих технологічних систем. Але за умов відсутності відповідних змін в організації це може призвести до несуттєвого зростання витрат на одиницю продукції.	Середній
	Технологічні зміни в галузі майже не відбуваються, що не потребує додаткових витрат на підтримку і не виступає загрозою до зростання витрат.	Низький
Конкуренти можуть досягти аналогічних показників внаслідок імітації та цілеспрямованих заходів щодо зниження витрат	Високий рівень насиченості ринку. Жорстка цінова конкуренція на ринку, відсутні можливості в підвищенні цін.	Високий
	Вище за середній рівень насиченості ринку (10-15). Існує можливість підвищення цін тільки в рамках покриття зростання витрат, але не для всіх продуктів.	Вище середнього
	Середній рівень насиченості ринку (3-10). Існує можливість підвищення цін тільки в рамках покриття зростання витрат.	Середній
	Незначна кількість гравців (1-3). Завжди є можливість підвищення цін для покриття зростання витрат і підвищення прибутку.	Низький
Глобальна зміна переваг споживачів	Більш ніж 80% продаж припадає на декілька клієнтів. Товар компанії не унікальний, існують повні аналоги. Споживач завжди буде переключатись на товар з більш низькою ціною.	Високий
	Незначна частина клієнтів утримує близько 50% продаж. Споживач буде переключатись на інші товари тільки при значимій різниці в ціні.	Вище середнього
	Товар компанії частково унікальний, є суттєві відмінності, які важливі для споживачів, але при значимій різниці в ціні споживач може переключатись на інші товари.	Середній
	Обсяг продаж рівномірно розподілений між всіма клієнтами. Товар компанії повністю унікальний, аналоги відсутні. Споживач абсолютно не чутливий до ціни.	Низький
Інтенсивне зростання витрат пов'язане із зростанням великих масштабів виробництва, внаслідок чого неможливо звести до	Організація продає стандартизований товар і не має можливості використовувати диференціацію продукції. Інтенсивне нарощування виробництва спричинить зростання витрат в довгостроковій перспективі.	Високий
	Товар на ринку стандартизований за основними параметрами але відрізняється за додатковими перевагами. Подальше зростання виробництва може	Вище середнього

Продовження табл. 3

Наслідки ризикових подій	Інтерпретація варіантів наслідків	Зони значущості ризику
мінімуму переваги лідирування у витратах.	визвати зростання витрат в середньостроковій перспективі.	
	Товар на ринку стандартизований за деякими параметрами, але має суттєві переваги. Подальше зростання виробництва може визвати зростання витрат в короткостроковій перспективі.	Середній
	Продукти компаній значно відрізняються між собою. Подальше нарощування обсягів виробництва не визве зростання витрат.	Низький

Джерело: розроблено автором

Для оцінки рівнів значущості можливостей були побудовані інтервали значень у відповідності з ідентифікацією сигналів нечітких множин про стан кожного виду можливості (табл. 4).

Оцінка ризику на основі встановленої інформації обумовлена виявленням зон значущості ризику, характеристика яких визначається зміною параметрів під впливом виникаючих ситуацій. Кожне підприємство на свій розсуд з урахуванням власної специфіки роботи в галузі і на ринку формує свої лінгвістичні оцінки ризиків і можливостей.

Описова характеристика кожного стану відповідного ризику зосереджена лише на істотних параметрах і не може охопити всі можливі параметри. У зв'язку із цим, маючи значно більший масив інформації, можна керуватись діапазоном відповідних інтервалів за запропонованою шкалою, і тим визначати певний рівень ефективності управління ризиками організації. Якщо виникають сумніви щодо вибору між певними станами, то зазвичай експертний метод рекомендує обирати найбільш песимістичний варіант з урахуванням ризиків прогнозування майбутніх станів функціонування організації.

Рівні значущості можливостей

Наслідки можливостей	Інтерпретація варіантів наслідків	Зони значущості можливості
Зростання чистого доходу	Річна економія або новий чистий дохід >11 млн. грн.	Висока
	Річна економія або новий чистий дохід < 6-10 млн. грн.	Вище середнього
	Річна економія або новий чистий дохід < 2-5 млн. грн.	Середня
	Річна економія або новий чистий дохід < 1 млн. грн.	Низька
Зростання прибутковості	Високе поліпшення в ефективності >11%	Висока
	Серйозне поліпшення в ефективності 6-10%	Вище середнього
	Середнє поліпшення в ефективності 2-5%	Середня
	Незначні поліпшення в ефективності до 2 %	Низька
Досягнення стратегії	Повне узгодження бачення і місії; Основний внесок в конкурентну перевагу або довгострокову життєздатність. Прискорення прогресу при досягненні однієї або декількох стратегічних цілей	Висока
	В цілому узгодження бачення і місії. Значний внесок в конкурентну перевагу або довгострокову життєздатність. Значний прогрес в досягненні більш ніж однієї стратегічної цілі.	Вище середнього
	Помірне узгодження бачення і місії. Помірний вклад в конкурентну перевагу або довгострокову життєздатність. Незначний прогрес в досягненні більш ніж однієї стратегічної цілі.	Середня
	Незначне узгодження бачення і місії. Малий внесок в конкурентну перевагу або довгострокову життєздатність. Незначний прогрес в досягненні однієї стратегічної цілі.	Низька

Джерело: розроблено автором

Аналогічним чином відбувається оцінка ймовірності настання ризикової події. Для визначення ймовірності настання ризиків повну множину їх ступенів пропонується розподілити на чотири зони (табл. 5).

Рівні ймовірності настання ризику

Лінгвістичні оцінки для діагностики ймовірності	Рівні ймовірності
Наслідки швидше за все наступлять протягом року, або вже відбувається. Ймовірність появи більше ніж 0,25. Ймовірність того, що подія настане кілька разів протягом певного періоду часу (наприклад, 10 років). Подія сталася нещодавно.	Висока (ймовірно)
Існує суттєва ймовірність настання події протягом 1-3 років, ймовірність настання в межах 0,1-0,25. Подія може відбутися кілька разів протягом певного періоду часу. Важко контролювати через вплив зовнішніх факторів.	Вище за середню (може бути)
Подія може відбутися протягом певного періоду часу. Існує ймовірність настання події протягом 4-6 років, ймовірність настання менше ніж 0,02-0,1. Існує статистика настання події.	Середня (можливо)
Практично відсутня ймовірність настання події протягом 7-10 років або ймовірність настання менше, ніж 0,02. Малоймовірні наслідки при існуючому менеджменті.	Низька (малоймовірно)

Джерело: розроблено автором

В табл. 6 подано рівні ймовірності досягнення можливостей.

Рівні ймовірності настання можливостей

Лінгвістичні оцінки для діагностики ймовірності	Рівні ймовірності
Успішний результат може бути досягнуто протягом 1 року. > 75% ймовірність виникнення. Ясно, що можливість може статись, з достатнім ступенем впевненості можна досягти в короткостроковій перспективі результату на основі поточних процесів управління.	Висока (ймовірно)
Розумні перспективи сприятливих результатів від 1 до 2 років. 50% -75% шанс виникнення. Можливість, яка може бути досягнута, але це вимагає ретельного управління. Можливість, яка може виникнути понад план.	Вище за середню (може бути)
Розумні перспективи сприятливих результатів від 2 до 3 років. 25% -50% шанс виникнення. Можливість, яка може бути досягнута, але це вимагає ретельного управління. Можливість, яка може виникнути понад план.	Середня (можливо)
Деякі шанси на успішний результат протягом 4-х і більше років. <25% ймовірність появи. Потенційна можливість, яка ще не повністю досліджені керівництвом. Ймовірність успіху невелика по теперішній час застосовується управління ресурсами.	Низька (малоймовірно)

Джерело: розроблено автором

Як і в разі критеріїв значущості ризиків, так і критерії ймовірності настання наслідків ризиків затверджуються радою директорів, це визначає загальний підхід і ставлення керівництва до системи управління ризиками в організації.

Для інтерпретації отриманих результатів стосовно рівня ризику потрібно побудувати карту (матрицю) ризиків [4], яка дасть змогу об'єктивно визначити параметри ефективності управління організацією за найбільш суттєвими видами ризиків (табл. 7). Ризик дорівнює добутку ймовірності настання ризикової події і сумарною оцінкою негативних наслідків від її здійснення. В матриці доцільно встановити умовну зону допустимого ризику. Вона показує, що збільшення ймовірності настання ризикової події або розміру наслідків (значущості) її настання тягне за собою збільшення рівня ризику.

Таблиця 7

Карта ризиків організації

Ймовірність настання наслідків ризиків	Висока (ймовірно)	3	2	1	1
	Вище за середню (може бути)	3	3	2	1
	Середня (можливо)	4	3	2	2
	Низька (малоймовірно)	4	4	3	2
Матриця ризиків: 1 – високий; 2 – значний; 3 – помірний; 4 – низький.		Низька	Середня	Вище за середню	Висока
		Вплив ризикової ситуації (значущість)			

Аналогічно формується і карта можливостей організації (табл.8).

Чисельний розрахунок ризиків є найбільш зручним для їх подальшого аналізу. Однак і в разі напівкількісного розрахунку можливе обґрунтування толерантності до ризику. Для цього рада директорів для кожного елемента матриці повинна визначити прийнятність для компанії.

Скажімо, висока ймовірність / високий рівень збитків майже завжди є неприйнятними, а низька ймовірність / низький рівень збитків завжди прийнятні. Для серединних значень (середня імовірність / середній рівень шкоди, низька ймовірність / високий рівень збитків і навпаки) рада директорів повинна визначити особисту прийнятність ризику.

Таблиця 8

Карта можливостей організації

Ймовірність настання можливостей	Висока (ймовірно)	3	2	1	1
	Вище за середню (може бути)	3	3	2	1
	Середня (можливо)	4	3	2	2
	Низька (малоймовірно)	4	4	3	2
Матриця можливостей: 1 – висока; 2 – значна; 3 – помірна; 4 – низька.		Низька	Середня	Вище за середню	Висока
		Значущість можливості			

Всі ризики організації за рівнем наслідків і ймовірності їх настання можна розділити на чотири основні типи:

1) ризики з відносно невеликими негативними наслідками і низьким ступенем ймовірності їх настання;

2) ризики, які можуть викликати значні негативні наслідки для організації, але мають невелику ймовірність настання несприятливих подій;

3) ризики з відносно невеликими негативними наслідками, але мають високу ймовірність їх настання;

4) найбільш небезпечні ризики – ті, ймовірність настання несприятливих подій від яких велика при значному розмірі наслідків.

Мета атестування ризику – це прийняття відповідних кроків щодо управління ризиками, які спираються на результати аналізу ризиків і

потребують відповіді на питання, які ризики і можливості вимагають розроблення відповідних управлінських впливів і якими вони мають бути.

Кожен ризик або можливість в процесі здійснення оцінки ризику будуть визначені на карті ризику або можливості. За допомогою карти ризику і можливостей визначається зона, в яку влучили відповідні ризики і можливості. Розгляд загальних результатів аналізу ризику враховує значущість і ймовірність ризику або можливостей, це дозволяє визначити загальний рейтинг ризику і отриманий бал. В результаті чого буде визначений пріоритети ризиків, що допоможе обґрунтувати дії з обробленням ризиків. Застосування на практиці запропонованого підходу дозволяє виділити із загальної сукупності ризиків ті з них, які мають першочергове значення для забезпечення нормального функціонування організації (четвертий тип ризиків), і приділити їм підвищену увагу.

Реакція на ризики є циклічним процесом. Відповідно до цього процесу визначаються можливості зниження рівня ризику. Ризик, який залишається після цього називається залишковим ризиком, якщо такий рівень ризику є прийнятним для організації, то процес впливу на ризик вважається закінченим. Якщо ні, то відбувається розробка нового впливу на ризик і знову відбувається оцінка реакції.

Є кілька стандартних варіантів впливів ризик, але вони не є взаємовиключними. Вони можуть бути використані в комбінації. Це можуть бути рішення не реагувати на ризик або можливість, крім підтримки існуючих заходів з управління або контролю.

При виборі методів управління ризиками потрібно розглянути очікування зацікавлених сторін в розробці заходів у відповідь на ризик або можливість. Також важливо визначити чи є економічно виправданими деякі впливи на ризик або можливість. Потрібно враховувати, що реагування на ризик само по собі може спричинити ризики. Потрібно

визначити як план реагування на ризики або можливості вплине на будь-які вторинні ризики.

Після цього виникає потреба визначити, які управлінські впливи планується використовувати для управління ризиком: прийняти або ігнорувати, уникати або використовувати, пом'якшувати або підвищувати або прийняти. Потрібно визначити, які кроки необхідно приймати, щоб відповісти на кожен ризик або можливість. Важливим також є розгляд будь-яких витрат або особливих потреб в ресурсах, які пов'язані із визначеним управлінським впливом на ризик. Після цього необхідно швидко впровадити план управління ризиками або можливостями в діяльність.

Атестування ризиків – співставлення результатів аналізування ризиків (поданих у вигляді рівнів ризиків) з критеріями ризику для визначення прийнятності даних ризиків взагалі та/або їх величин зокрема. Реакція на можливість може включати в себе один або комбінацію варіантів впливу: посилення, експлуатацію, ігнорування або передачу. Атестування ризиків є необхідним для подальшого прийняття рішень щодо оброблення ризиків.

Посилення – це варіант пом'якшення ризику або розширення можливостей. Такий варіант прагне збільшити ймовірність і / або вплив можливостей на організацію з метою забезпечення максимальної вигоди для проекту.

Експлуатація – це загальний підхід до усунення невизначеності. Для можливості розробляється стратегія, яка спрямована на те, щоб вона реалізувалась із ймовірністю 100%. Агресивні заходи прагнуть, щоб вигоди від цієї можливості реалізувались в рамках проекту або діяльності організації.

Ігнорування – це розроблення стратегії, яка не вживає активних заходів боротьби із залишковим ризиком, можливості можуть бути

проігноровані, приймаючи реактивний підхід без прийняття конкретних заходів.

Передача – загальна стратегія для можливості, яка передбачає пошук партнера, що здатний управляти можливістю, хто може максимально збільшити шанс і/або потенційні вигоди. Це передбачає передачу вигоди так само, як передача ризику включає передачу штрафних санкцій.

Оброблення ризиків – це процес свідомого змінювання ризиків. Відповідь на ризик може включати в себе один варіант або їх комбінацію: прийняття, запобігання, пом'якшення наслідків, або передачу [1].

Оброблення ризиків може мати наступні форми: ухилення від конкретного ризику яке має вигляд рішення про переривання діяльності, пов'язаної з цим ризиком, або про відмову від залучення до такої діяльності; прийняття існуючого ризику або навіть згода на його зростання заради досягнення мети; ліквідування джерела ризику; змінювання вірогідності виникнення подій; змінювання наслідків подій; розшарування ризику серед різних суб'єктів (сторін), включаючи укладання відповідних угод і фінансування ризику.

При описуванні способів оброблення ризиків, що пов'язані з негативними наслідками, іноді використовують поняття «зменшення ризику» («risk mitigation»), «зниження ризику» («risk reduction»), «знищення ризику» («risk elimination») та «попереджування ризику» («risk prevention»). Оброблювання ризиків може приводити до появи нових ризиків або викликати непередбачену модифікацію тих, що існують.

Для того, щоб ефективно управляти ризиками, потрібно працювати в тісній співпраці з всіма бізнес-функціями організації щодо створення, реалізації та моніторингу всіх аспектів управління ризиками і можливостями. Процеси аналізу, оцінки і атестування ризиків і можливостей будуть найбільш ефективними якщо використовувати інтегрований підхід формування процесу ризик-менеджменту в організації.

В такому разі загальне управління ризиками організації включає співпрацю і координацію всіх підрозділів. А сформований таким чином процес ризик-менеджменту дозволить досягти найкращих результатів з мінімальними втратами і небезпеками і дозволить максимально реалізуватись всім можливостям розвитку організації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мохор В. Спроба локалізації ISO GUIDE 73:2009 «RISK MANAGEMENT – VOCABULARY» / В. Мохор, О. Богданов, О. Крук, В. Цуркан // *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*. – 2012. - №2 (18). – С.12-22.
2. ISO / IEC 31010:2009 Risk management – Risk assessment techniques [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – http://www.iso.org/iso/ru/catalogue_detail?csnumber=51073.
3. Ступаков В. С., Токаренко Г. С. Риск-менеджмент. / В.С. Ступаков, Г.С.Токаренко. - М.: *Финансы и статистика*, 2005. – 346 с.
4. Якось І.С. Карта ризиків як елемент програми управління ризиками / І.С. Якось // *Вісник економічної науки України*. – 2010. – № 1 (17). – С. 160-162.

2.4. СТРАТЕГІЯ УПРАВЛІННЯ ОБОРОТНИМИ АКТИВАМИ В КОНТЕКСТІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

ШПИЛЬОВИЙ ВІКТОР АНДРІЙОВИЧ, к. е. н., доцент,
доцент кафедри менеджменту,
Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет»,
АНДРУШКЕВИЧ НАТАЛІЯ ВІТАЛІЇВНА, к. е. н.,
доцент кафедри менеджменту,
Черкаська філія ПВНЗ «Європейський університет»

Ефективне управління оборотним капіталом є важливим кроком для забезпечення того, щоб підтримувати достатні ліквідні ресурси для щоденних бізнес-операцій компанії. Оборотний капітал є мірою грошових коштів та ліквідних активів, доступних для фінансування необхідної операції компанії день у день.

Оборотний капітал являє собою ліквідність, необхідну компанії для здійснення своєї поточної діяльності. Існують ризики зниження ефективності управління оборотним капіталом та внаслідок втрати ліквідності. Основні ризики зниження:

1. Нестача грошових коштів для ведення поточної діяльності у разі незапланованих витрат. Може створити ризик переривання виробничого циклу на будь-якій його стадії, в подальшому невиконання договірних зобов'язань з покупцем і втрати можливого прибутку.

2. Зростання дебіторської заборгованості. Він являє собою відтік власного оборотного капіталу, але при цьому також свідчить про збільшення потенційних доходів та підвищення ліквідності. Однак занадто високий рівень наявності дебіторської заборгованості може привести компанію до зупинки виробничого циклу. У сучасній ситуації багатьом підприємствам притаманні взаємні не платежі.

3. Затовареність складських приміщень. Цей ризик обумовлений тим, що запаси є найменш ліквідною формою серед всього оборотного капіталу. Зайвий обсяг запасів збільшує витрати підприємства в плані зберігання цих запасів і тим самим скорочує доходи підприємства.

4. Недостатність товарних запасів. Цей фактор може бути пов'язаний з ризиком зупинки виробництва, невиконання строків поставки, у зв'язку з відсутністю необхідних матеріалів для випуску продукції (робіт, послуг).

5. Високий рівень кредиторської заборгованості. Звичайно, кредиторська заборгованість є джерелом формування оборотних засобів підприємства, однак її високий рівень, особливо з термінами погашення, що утворюють касові розриви, веде до зниження ліквідності та платоспроможності. Крім того, при значному рівні кредиторської заборгованості та її подальшому зростанні, а також з недіючими надмірними запасами і залежаним товаром підприємство не буде мати достатнього запасу грошових коштів і таким чином не зможе швидко погашати свої фінансові зобов'язання перед різними контрагентами, державою та іншими учасниками фінансових відносин [1].

Оборотний капітал створює умови для безперервності виробничого процесу і багато в чому зумовлює його ефективність. Рішення таких завдань, як формування і раціональне використання оборотних коштів дає можливість зменшити собівартість готової продукції, прискорити оборотність активів підприємства і в результаті примножити прибуток. До того ж оборотність активів надає вплив і на фінансовий стан організації в цілому.

Управління оборотним капіталом на підприємстві необхідно вибудовувати таким чином, щоб підвищити наявність грошових коштів всередині компанії. Підприємства все більше надають пріоритетне значення наявності постійного стабільного грошового потоку

і залучення інвестицій, які допомагають власникам знайти приховані гроші в своїх компаніях.

Величина і структура оборотних активів повинні відповідати потребам організації. Оборотні кошти повинні бути мінімальні, але достатні для безперебійної та успішної роботи компанії.

Управління оборотним капіталом підприємства являє собою реалізацію процесу їх кругообігу на різних стадіях: грошової, виробничої і товарної.

Оборотні кошти починають свій кругообіг з початкової стадії – грошової. На даному етапі відбувається авансування оборотного капіталу в товарно-матеріальні цінності (виробничі запаси). Крім того, підприємство готує необхідні умови для випуску продукції. Далі оборотні кошти переходять у другу – виробничу стадію.

Тут зазначається безпосередньо виробнича діяльність підприємства, тобто створюється новий продукт шляхом з'єднання трудових і товарно-матеріальних ресурсів. Виходить, що виробничі запаси перетворюються в готову продукцію, і починається третя стадія кругообігу – товарна.

На третій стадії здійснюється продаж виробленої продукції. Таким чином, відбувається відшкодування здійснених витрат (використаного оборотного капіталу для створення готового товару) і отримання грошових коштів від покупців. Таким чином, товарний капітал знову перетворюється на грошовий капітал, а підприємство отримує прибуток від реалізації кінцевого товару. Потім починається новий кругообіг капіталу [2].

Для постійного стійкого виробничого процесу на підприємстві оборотний капітал повинен перебувати в будь-який час кожній із стадій кругообігу. Це неодмінно важлива закономірність правильного і обґрунтованого управління оборотними коштами. Від того наскільки ефективно відбувається управління оборотними активами на підприємстві,

залежать результати фінансово-господарської діяльності і, отже, фінансова безпека підприємства в цілому.

Для ефективного управління оборотними коштами підприємства необхідно дотримуватись ряду принципів.

Одним з основних принципів організації оборотних коштів є нормування. Реалізація цього принципу дозволяє економічно обґрунтовано встановити необхідний розмір власних оборотних коштів і тим самим забезпечити умови для успішного здійснення ними виробничої та платіжно-розрахункової функції. Хибна практика нашого часу відмови від нормування оборотних засобів є однією з причин кризового стану платіжно-розрахункової дисципліни.

Другим важливим принципом організації оборотних засобів є використання їх строго за цільовим призначенням. Порушення цього принципу шляхом відволікання з виробничого обороту авансованих оборотних коштів на покриття збитків, всякого роду втрат за безгосподарності, на оплату завищених банківських відсотків по позиках, на внески до бюджету податкових платежів досить негативно позначилося на виробничій діяльності багатьох підприємств. Це призвело до кризи платіжно-розрахункову дисципліну, зростанню величезної заборгованості постачальникам за сировину і готову продукцію, робітникам і службовцям по заробітній платі, перед бюджетом – по податкових платежах.

Третім важливим принципом управління оборотними коштами є забезпечення їх збереження, раціонального використання і прискорення оборотності. На практиці значна частина наших підприємств не виконують цього принципу, допускають «проїдання» оборотних коштів, що вкрай негативно позначається на їх господарській і фінансовій діяльності. Причинами цього є всякого роду втрати по безгосподарності і збитків. Поряд з цими причинами «проїдання» оборотних коштів відбувається також і в результаті сформованої у нас практики економічно

необґрунтованою черговості розподілу валового доходу підприємства, яка передбачає першочергове покриття з виручки від реалізації фактично нарахованої заробітної плати в розмірах, що перевищують загальну суму новоствореного доходу. При цьому виходить, що частина заробітної плати працівникам підприємства виплачується не за рахунок і в межах створеного ними доходу, а за рахунок оборотних коштів [3].

В умовах ринкової економіки для раціонального використання оборотного капіталу поряд з перерахованими принципами необхідно:

- забезпечення оптимального співвідношення між необхідним обсягом оборотних коштів і їх виробничою потребою;
- мінімізація витрат на створення виробничих запасів;
- забезпечення мінімального строку перебування оборотних коштів у виробничих запасах при дотриманні безперервності виробничого процесу.

При дотриманні цих принципів використання оборотного капіталу в підсумку повинно бути спрямоване на створення оптимальних виробничих і комерційних умов і поточного фінансування підприємств. Це досягається, з одного боку, шляхом проведення ефективної технічної політики по кращому використанню матеріально-речових оборотних виробничих фондів, а з іншого – здійсненням такої фінансово-комерційної діяльності, яка забезпечила б максимальний господарський результат при мінімумі витрачених оборотних виробничих засобів.

Управління оборотним капіталом важливо у вирішенні ключової проблеми фінансового стану підприємства: досягнення оптимального співвідношення між зростанням рентабельності виробництва (максимізацією прибутку на вкладений капітал) і забезпеченням стійкої платоспроможності, служить найважливішим проявом фінансової стійкості підприємства. Винятково важливою задачею є також забезпечення запасів і витрат підприємства джерелами їх формування і підтримання раціонального співвідношення між власним оборотним

капіталом і позиковими ресурсами, які направляються на поповнення оборотних коштів.

Таким чином, необхідність ефективного управління оборотним капіталом обумовлена двома причинами. По-перше, оборотний капітал становить досить велику частку у загальних активах підприємства. По-друге, оборотний капітал відрізняється високою мобільністю: запас матеріалів, який вчора мало підприємство, на сьогодні перетворився в незавершене виробництво, і для його відтворення потрібні нові закупівлі [4].

Величина оборотних коштів підприємства залежить від безлічі факторів, таких як обсяг виробництва, сезонність, тривалість виробничого циклу, транспортна доступність та ін. Також, на величину оборотних коштів впливає надійність функціонування систем постачання та збуту. Чим вона нижче, тим вище ризик залишитися без необхідних сировини і матеріалів. Чим менше імовірність своєчасної оплати рахунків покупцями, тим вище ризик зростання дебіторської заборгованості і, як наслідок, нестача коштів для розрахунків з постачальниками. В цих умовах, щоб уникнути простоїв через відсутність сировини, підприємства змушені створювати резерви і поповнювати запаси, збільшуючи тим самим оборотні кошти. Але це збільшення вимагає додаткових витрат, внаслідок чого інвестований капітал буде зростати, а його рентабельність падати. Така тенденція не відповідає інтересам підприємства, зацікавленого якраз у зворотному. З цього випливає, що від керівників підприємства потрібно, щоб величина оборотних активів встановлювався не довільно, а так, щоб як мінімум забезпечити необхідну інвесторами віддачу на капітал.

Оборотний капітал та ефективність управління ним важливі, насамперед, для забезпечення безперервності та ефективності поточної діяльності організації. Ефективне управління оборотним капіталом

передбачає оптимізацію його величини, структури і значень його компонентів.

Однак у процесі розпорядження оборотними активами вкрай важливо знати, що кожен з компонентів оборотних активів має свої відмінні риси:

- нормування запасів слід проводитися на основі розрахунку необхідної партії закупа і середньодобового залишку з урахуванням результативних методів контролю за їх рухом;

- під управлінням дебіторською заборгованістю розуміється не тільки аналіз структури і динаміки її стану, питомої ваги, складу, але і організація кредитної політики по відношенню до клієнтів компанії, встановлення системи кредитних угод, а також постійна перевірка і контроль виконання договірних умови покупців;

- управління грошовими коштами передбачає не лише підтримку рівня абсолютної ліквідності, але і нормалізація середнього залишку грошових коштів для створення непередбачених резервів;

- грамотне управління податками на підприємстві неможливо без широкого використання нормативно-правової бази.

Забезпечення ефективного функціонування компанії вимагає економічно грамотного управління оборотними коштами, яке багато в чому визначається умінням аналізувати.

В сучасних економічних умовах компанії зустрічаються з проблемами формування оборотних коштів. Тому пріоритетним і надзвичайно важливим завданням для кожного підприємства є забезпеченість оборотним капіталом та його ефективне використання. Рішення даного завдання безпосередньо пов'язане з умінням проводити аналіз оборотного капіталу, який дозволяє обґрунтувати потребу в ньому, визначити вплив різних причин на зміну ефективності використання оборотного капіталу. Крім того, підприємствам необхідно розробляти власну політику для підвищення ефективності та раціонального використання оборотного

капіталу. Вкрай важливо, щоб підприємство дотримувалось чіткої стратегії щодо компонентів оборотного капіталу. Основні напрями такої стратегії повинні розглядати більш детальне управління запасами, дебіторської заборгованості, грошових коштів та короткострокових фінансових вкладень для того, щоб звести до мінімуму можливість неоптимальних рішень. Правильна обрана стратегія оборотного капіталу відображає корпоративні рішення: від загального обсягу інвестицій, необхідного в поточні активи, так і загальний рівень інвестицій, суми інвестицій, необхідних у кожному вигляді оборотних активів. При формуванні стратегії управління оборотним капіталом необхідно враховувати специфіку діяльності підприємства, у зв'язку з тим, що різні підприємства мають різні потреби в оборотному капіталі [5].

Стратегія і тактика управління виробничим оборотним капіталом повинна забезпечити компроміс між ризиком втрати ліквідності і ефективністю роботи. Це вимагає вирішення двох завдань: 1) забезпечення платоспроможності, тобто здатності оплачувати рахунки, виконувати зобов'язання, запобігання загрози банкрутства; 2) забезпечення прийнятної обсягу, структури і рентабельності активів. При цьому різні елементи оборотного капіталу по-різному впливають на прибуток. Високий рівень виробничо-матеріальних запасів потребує значних поточних витрат, а широкий асортимент готової продукції сприяє збільшенню обсягів реалізації і доходів. Кожне рішення, пов'язане з визначенням рівня грошових коштів, дебіторської заборгованості і виробничих запасів, повинно бути обґрунтовано з позиції рентабельності даного виду активів та оптимізації структури оборотного капіталу в цілому.

Нами виділено три варіанти стратегії формування оборотного капіталу підприємства: «спокійна», при якій має місце відносно великий рівень запасів, дебіторської заборгованості та грошових коштів (пов'язана

з мінімальним рівнем ризику і прибутку); «стримує», при якій рівень оборотних коштів зведений до мінімуму (здатна принести найбільший прибуток, але і найбільш ризикована); «помірна» (середній варіант).

У залежності від питомої ваги оборотного капіталу у складі активів виділяється два варіанти стратегії управління оборотним капіталом: 1. Агресивна – підтримання високої питомої ваги оборотних активів при низькій обіговості, що забезпечує достатній рівень ліквідності, але невисоку рентабельність капіталу. 2. Консервативна – стримування зростання і низький рівень оборотних активів, але несе високий ризик втрати ліквідності через десинхронізації надходжень і платежів. Вона прийнятна лише в умовах достатньої передбачуваності надходжень і платежів, обсягу продажів і запасів.

У залежності від питомої ваги короткострокових пасивів, у складі всіх пасивів також виділяється агресивна стратегія управління короткостроковими пасивами – її основна ознака – переважання короткострокових пасивів і консервативна стратегія, основна ознака якої – низька питома вага короткострокових пасивів.

Стратегія управління поточними активами і поточними пасивами не завжди поєднуються. агресивна політика управління поточними активами не поєднується з консервативною політикою управління поточними пасивами. При агресивній політиці управління поточними активами підприємство всіляко нарощує частку поточних активів у сукупних активах підприємства, а при консервативної політики управління поточними пасивами фактично відмовляється від короткострокових кредитів. Вибір тієї чи іншої моделі стратегії відтворення дозволяє встановити величину довгострокових пасивів і чистого оборотного капіталу як різниці між довгостроковими пасивами і позаоборотних капіталом.

Таким чином, стратегія і тактика управління відтворенням оборотного капіталу повинна забезпечити компроміс між ризиком втрати ліквідності і ефективністю роботи. Економічна ефективність управління та використання оборотного капіталу виражається в корисному результаті, одержуваному підприємством у процесі здійснення поточної діяльності. Фінансовий стан підприємства безпосередньо залежить від стану оборотних коштів, організації їхнього руху з мінімально можливою сумою для максимізації позитивного фінансового результату.

Список використаних джерел і літератури:

1. Бондаренко О.С. *Методологічні основи управління оборотними активами підприємств* / О.С. Бондаренко // *Інвестиції*. – 2008. – № 4. – С. 40 – 44.
2. *Діяльність суб'єктів господарювання: Статистичний збірник* / Державна служба статистики України // [За ред. М. С. Кузнецова]. – К., 2013. – 474 с.
3. Швидка О. П. *Технологія формування системи управління оборотними ресурсами підприємства* / О. П. Швидка // *Економічна організація та економічна освіта: взаємобумовленість стратегій розвитку* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. – К. : КНЕУ, 2007. – С. 375-378.
4. Душило А.А. *Оптимізація структури оборотного капіталу підприємства* / А.А. Душило // *Держава та регіони. Сер.: Економіка та підприємництво*. – 2006. – № 4. – С. 431 – 435.
5. Блонська В.І. *Вдосконалення системи управління оборотними коштами торговельного підприємства* / В.І. Блонська, Н.Б. Толопка // *Наука й економіка*. – 2010. – № 3. – С. 45–49.

2.5. СИСТЕМА РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ОБЛІКОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА

***ЛЮТОВА ГАННА МИХАЙЛІВНА**, к. е. н.,*

*доцент кафедри обліку і оподаткування
Черкаський навчально-науковий інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»;*

***ЛАВРОВА ОЛЕНА ОЛЕКСІЇВНА**, к. е. н.,*

*доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
ЧФ ДВНЗ «Європейський університет»*

Функція створення та підтримки системи економічної безпеки підприємства покладається на топ-менеджмент. В процесі розробки стратегії забезпечення економічної безпеки та заходів з подолання виявлених загроз здійснюється оцінка існуючого рівня показників, основою якої виступає облікова інформація. Саме достовірність та повнота даних бухгалтерського обліку виступає передумовою достовірних оцінок компонентів економічної безпеки для цілей їх подальшого застосування. Аналітичне наповнення інформації, її своєчасність та суттєвість становлять якість облікової інформації.

При оцінюванні якості облікової інформації центральне місце відводиться системі її регулювання. Облікова інформація має підлягати регулюванню на всіх етапах її формування.

У науковій літературі України не склалося єдиної думки з приводу структури системи регулювання якості облікової інформації. Автори, які розглядають питання контролю якості облікової інформації, розкривають, як правило, тільки один аспект системи регулювання якості облікової інформації та єдиний підхід до оцінки якості облікової інформації -

відповідність її нормативній базі. При цьому загальне методологічне керівництво процесом формування контролю якості облікової інформації в Україні здійснюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної фінансової політики.

Органи, яким надане право регулювання бухгалтерського обліку та системи внутрішнього контролю, розробляють і затверджують в межах своєї компетенції обов'язкові для виконання всіма суб'єктами господарювання України: плани рахунків бухгалтерського обліку фінансово-господарської діяльності господарюючих суб'єктів і інструкції по їх застосуванню; положення (стандарти) бухгалтерського обліку, що встановлюють принципи, правила і способи ведення організаціями обліку господарських операцій, складання та подання бухгалтерської звітності; інструктивні та методичні вказівки з питань бухгалтерського обліку та аналізу, та інші нормативні матеріали.

Основною метою нормативно-правового регулювання бухгалтерського обліку в Україні є встановлення єдиних для всіх підприємств правил його ведення, які гарантують і захищають інтереси користувачів фінансової звітності і визначення перспектив та основних напрямків удосконалення його з урахуванням загальноприйнятих у міжнародній практиці принципів і стандартів.

Система нормативного регулювання бухгалтерського обліку в Україні представлена чотирма рівнями, кожен з яких охоплює певні документи.

Перший рівень – законодавчий – представлений Законами України, Указами Президента України, Постановами Кабінету Міністрів України, який передусім включає Закон «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». В цьому законі передбачена обов'язковість ведення бухгалтерського фінансового обліку всіма юридичними особами незалежно від їх організаційно-правового статусу і форм власності, визначені його головні принципи, мета, основні поняття, єдині правила

ведення та порядок регулювання, обов'язки і відповідальність осіб за організацію бухгалтерського фінансового обліку на підприємстві, вимоги до фінансової звітності, а також взаємовідносини зі споживачами інформації.

Разом із цим, деякі питання ведення бухгалтерського фінансового обліку регулюються Цивільним кодексом України [1], Господарським кодексом України [2], іншими законами, зокрема: «Про господарські товариства» [3], Податковим кодексом України [4].

Другий рівень регулювання бухгалтерського обліку в Україні – відомчий – включає нормативні документи міністерств і відомств, які реєструються у Міністерстві юстиції України.

Документи цього рівня визначають загальні принципи і правила ведення бухгалтерського фінансового обліку та формування повної, достовірної і неупередженої інформації про фінансово-майновий стан підприємства у фінансовій звітності.

Третій рівень – нормативний. До нього відносяться накази, розпорядження, інструкції, вказівки, методичні рекомендації міністерств і відомств, що не реєструються у Міністерстві юстиції України.

Четвертий рівень – організаційно-розпорядчий. Документи цього рівня формуються безпосередньо на підприємстві його економічними службами (бухгалтерією, фінансовим і планово-економічними відділами).

Це робочі документи суб'єкту господарювання, що формують його облікову політику в методичному, технічному і організаційному аспектах.

До цього рівня слід віднести:

- Наказ про облікову політику підприємства;
- Робочий План рахунків бухгалтерського обліку;
- Наказ про порядок проведення інвентаризації;
- Положення про організацію управлінського обліку на підприємстві.

Регулювання питань методології бухгалтерського обліку та фінансової

звітності здійснюється Міністерством фінансів України, яке затверджує національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку, інші нормативно-правові акти щодо ведення бухгалтерського обліку та складання фінансової звітності.

Розгляд тільки одного підходу до оцінки якості облікової інформації – відповідність її нормативній базі – є суттєвим недоліком, оскільки при такому підході не враховуються інформаційні потреби користувачів і їх критерії оцінки якості.

Недоліком також є відсутність системного підходу до процесу контролю якості облікової інформації та, як наслідок, відсутність формалізованої системи контролю якості облікової інформації.

Кожен елемент системи бухгалтерського обліку забезпечує якість формування облікової інформації. Контроль якості облікової інформації передбачає перевірку відповідності кількісних або якісних характеристик облікової інформації або процесу, від якого залежить її якість, заданим вимогам. Контроль якості облікової інформації є складовою частиною бізнес-процесу і спрямований на перевірку характеристик якості в процесі її формування та подання користувачам.

Сутність контролю якості облікової інформації полягає в оцінці відповідності сформованої облікової інформації встановленого рівня якості відповідно до інформаційних потреб користувачів. Відповідно, під контролем якості облікової інформації слід розуміти перевірку відповідності кількісних або якісних характеристик облікової інформації або процесу, від якого залежить її якість, заданим вимогам.

У цьому дослідженні для формування системи контролю та оцінки якості облікової інформації використаємо системний підхід. *Система* у філософському розумінні (герц. – systema – поєднання, утворення) – це сукупність визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія [6].

Контроль якості облікової інформації є складовою частиною бізнес-процесу і спрямований на перевірку характеристик якості в процесі її формування та подання користувачам. Сутність контролю якості облікової інформації полягає в оцінці відповідності сформованої облікової інформації встановленого рівня якості відповідно до інформаційних потреб користувачів.

Пропонується розглядати систему регулювання якості облікової інформації, що складається з наступних підсистем: внутрішнє регулювання якості облікової інформації та зовнішнє регулювання якості облікової інформації.

Мета підсистеми внутрішнього регулювання якості облікової інформації – забезпечення користувачів обліковою інформацією заданого рівня якості. Мета внутрішнього регулювання якості облікової інформації безперервна в часі. Підсистема внутрішнього регулювання якості облікової інформації організовується виходячи з інформаційних потреб користувачів. Структурно кожна підсистема складається з елементів.

Елементи внутрішньої підсистеми контролю якості облікової інформації: система бухгалтерського обліку підприємства; система внутрішнього контролю підприємства; внутрішній аудит.

Елементи зовнішньої підсистеми контролю якості облікової інформації: зовнішній аудит; державний фінансовий контроль; ревізія.

Оскільки внутрішня система регулювання якості облікової інформації є важливою складовою системи регулювання якості облікової інформації, для розкриття механізмів функціонування даної системи необхідно вивчити особливості її складових елементів. Першим, найважливішим елементом системи регулювання якості облікової інформації є побудова бухгалтерського обліку як системи.

Система бухгалтерського обліку представляє собою модель ретроспективного відображення документально оформлених та оцінених у

вартісних вимірниках фактів господарської діяльності підприємства, що ґрунтується на застосуванні єдиного взаємопов'язаного циклу рахунків, регламентованих Планом рахунків [7].

Системна характеристика обліку базується на таких ознаках: наявність зв'язків (в тому числі зворотних), поділ на частини, наявність структури (упорядкованих елементів), цілеспрямованість, збереження певної стійкості в заданих межах під впливом зовнішніх факторів та багатоаспектність.

Для системи бухгалтерського обліку характерна не лише наявність зв'язків і відносин між елементами, що її утворюють, але й нерозривна єдність з середовищем, у взаємозв'язку з яким вона проявляє свою цілісність.

Структура інформаційної системи обліку визначається подвійним записом на рахунках. Останні виступають як елементи системи бухгалтерського обліку. Подвійний запис, крім того, характеризує зв'язки між елементами, напрямок руху інформації між ними; Завдяки подвійному запису на рахунках інформаційна система бухгалтерського обліку набуває динамізму, здатності відображати не тільки кількісну і якісну характеристику економічної інформації, але й рух її потоків.

Елементи бухгалтерського обліку змінюються з часом і зв'язки між ними не залишаються постійними, тому система обліку відноситься до динамічних систем. Як і всі складні динамічні системи, система бухгалтерського обліку характеризується великою кількістю різних показників, що відображають стан окремих її елементів, входів та виходів і вимірюються кількісно у вигляді конкретних чисел. Такими є, наприклад, дані про постачання, виробництво і продаж, використання ресурсів, стан розрахунків з постачальниками, покупцями, бюджетом, фінансовий результат тощо, котрі і слугують основним інформаційним джерелом при оцінці внутрішніх факторів економічної безпеки підприємства. На

практиці кількість показників обмежується потребами вихідної інформації, необхідної для управління та користувачів.

Система бухгалтерського обліку є підсистемою більш складного утворення – системи управління. Так як бухгалтерський облік – це інформаційне та документальне системне утворення і основним завданням бухгалтерського обліку є збирання, обробка, надання інформації, та її документальне оформлення.

Бухгалтерський облік може розглядатись як елемент системи більш високого порядку – господарської інформаційної системи, яка генерує та інтерпретує всю базу інформаційного потоку, надану різними системами, для ефективного управління та забезпечення економічної безпеки.

Облік як система має свої вхідні і вихідні потоки. Факти господарської діяльності відстежуються шляхом їх фіксації в первинних документах, що відображають ці факти (господарські операції), а документи використовуються для оцінки економічних та юридичних наслідків діяльності підприємства в результаті групування господарських операцій на рахунках бухгалтерського обліку. Останні групуються в Плані рахунків бухгалтерського обліку. Факти господарської діяльності в системі бухгалтерського обліку відображаються за єдиною моделлю. Моделлю кругообігу господарських засобів, їх джерел, виробничого процесу і результатів діяльності в системі обліку виступає План рахунків.

Система обліку виступає забезпечуючою ланкою, а тому основним завданням є упорядкування вхідної і вихідної інформації у відповідності до потреб управління та зовнішніх користувачів. При цьому внутрішня структура системи бухгалтерського обліку змінюється в напрямку своєчасного забезпечення і отримання в повному обсязі вихідної інформації для управління та вивчення різного роду користувачами. Чим різноманітніша облікова інформація, тим більше елементів систем

економічної безпеки, рівнів управління та користувачів вона забезпечує і тим складнішою є внутрішня структура системи обліку.

Розглядаючи систему бухгалтерського обліку, як елемент системи внутрішнього контролю якості облікової інформації в частині забезпечення економічної безпеки, слід розширити ці визначення. Відповідно, систему бухгалтерського обліку можна визначити як сукупність процедур по збору, реєстрації та узагальнення інформації, відповідної якісним характеристикам доречності, надійності, сумісності, зрозумілості, в грошовому вираженні про майно і зобов'язання організацій і їхньому русі шляхом суцільного, безперервного і документального обліку всіх господарських операцій.

Незважаючи на досить жорстку регламентованість системи бухгалтерського обліку, все ж на розсуд підприємства винесена значна частина елементів його організації. Зокрема підприємство самостійно обирає форму ведення бухгалтерського обліку, методи оцінки запасів, деякі елементи обліку витрат тощо. Основні положення щодо організації облікового процесу фіксуються в Наказі про облікову політику підприємства. При розробці облікової політики керуються вимогами нормативних документів, основні з яких наведені у таблиці 1.

Таблиця 1

Нормативно-правове забезпечення облікової політики

<i>Нормативно-правові акти</i>	<i>Інформація, що зазначається у нормативно-правовому акті</i>
МСБО 1 «Подання фінансової звітності»	Визначає необхідність розкриття облікової політики у примітках до річної фінансової звітності
МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки»	Містить визначення поняття «облікові політики», розкриває критерії обрання та змінювання облікових політик разом з обліковим підходом та розкриттям інформації про зміни в облікових політиках, порядок зміни в облікових оцінках та виправлення помилок
Інші МСФЗ та МСБО	Містять елементи облікової політики щодо конкретних її об'єктів або господарських операцій

Продовження табл. 1

<i>Нормативно-правові акти</i>	<i>Інформація, що зазначається у нормативно-правовому акті</i>
Директива 78/660/ЕЕС «Про річні рахунки певних типів компаній» від 25 липня 1978 р. (Четверта Директива)	Регламентує правила розкриття облікової політики у поясненнях до річного фінансового звіту
Директива 83/349/ЕЕС «Про консолідовані рахунки» від 13 червня 1983 р. (Сьома Директива)	Регламентує особливості формування та розкриття облікової політики у консолідованій звітності
Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Містить визначення поняття «облікова політика», надає право підприємству самостійно формувати облікову політику
НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»	Містить визначення поняття «облікова політика», визначає способи висвітлення облікової політики підприємства під час розкриття інформації у фінансовій звітності
П(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах»	Визначає причини змін в обліковій політиці; порядок розкриття інформації у примітках до звітів у випадку зміни облікової політики
Інші (П)СБО	Містять елементи облікової політики щодо конкретних її об'єктів або господарських операцій
План рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій	Є основою для розробки робочого плану рахунків підприємства
Інструкція про застосування Плану рахунків бухгалтерського обліку активів, капіталу, зобов'язань і господарських операцій підприємств і організацій	Містить інформацію щодо можливих варіантів обліку витрат на підприємстві та періодичність закриття транзитних рахунків
Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджені Наказом Міністерства фінансів України 27.06.2013 р. №635	Містять інформацію про зміст розпорядчого документа про облікову політику, суб'єктів формування, випадки зміни облікової політики підприємства
Лист Міністерства фінансів України «Про облікову політику» від 21.12.2005 №31-34000-10-5/27793	Містить основні елементи облікової політики, що мають бути зазначені у розпорядчому документі про облікову політику конкретного підприємства
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку нематеріальних активів	Розкривають окремі елементи облікової політики щодо нематеріальних активів
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку основних засобів	Розкривають окремі елементи облікової політики щодо основних засобів
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку біологічних активів	Розкривають окремі елементи облікової політики щодо біологічних активів
Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів	Розкривають окремі елементи облікової політики щодо запасів
Методичні рекомендації з формування собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості	Регламентують методи оцінки залишків незавершеного виробництва, способи оцінки готової продукції, методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у промисловості

Продовження табл. 1

<i>Нормативно-правові акти</i>	<i>Інформація, що зазначається у нормативно-правовому акті</i>
Методичні рекомендації з формування складу витрат та порядку їх планування в торговельній діяльності	Регламентують методи оцінки залишків незавершеного виробництва, способи оцінки готової продукції, методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) для торговельних підприємств
Методичні рекомендації з формування собівартості будівельно-монтажних робіт	Регламентують методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у будівництві
Методичні рекомендації з планування, обліку і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) сільськогосподарських підприємств	Регламентують методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у сільському господарстві
Методичні рекомендації з формування собівартості перевезень (робіт, послуг) на транспорті	Регламентують методи обліку витрат і калькулювання собівартості продукції (робіт, послуг) у сфері транспортних перевезень

Джерело: складено автором

При формуванні облікової політики підприємства по конкретному питанню організації та ведення бухгалтерського обліку здійснюється вибір одного способу з декількох, що допускаються законодавством України та нормативно-правовими актами з бухгалтерського обліку. Якщо з конкретного питання в нормативних документах не встановлено способи ведення бухгалтерського обліку, то при формуванні облікової політики здійснюється розробка організацією відповідного способу, виходячи з положень з бухгалтерського обліку, а також Міжнародних стандартів фінансової звітності та потреб системи економічної безпеки.

З метою формування якісної облікової інформації, підприємство має розкривати прийняті при формуванні облікової політики способи бухгалтерського обліку, які суттєво впливають на оцінку і прийняття рішень при формуванні системи економічної безпеки підприємства.

Важливим чинником забезпечення якості облікової інформації для цілей системи економічної безпеки є доцільність і оптимальність вибору організаційної структури підрозділу, відповідального за ведення бухгалтерського обліку господарюючого суб'єкту.

Велике значення для якості облікової інформації, котра слугує основним джерелом інформації щодо рівня економічної безпеки підприємства має оптимізація документообігу. Схема документообігу розробляється у формі графіка, який затверджує керівник підприємства. Працівники підприємства формують і представляють документи, що відносяться до сфери їх компетенції, за графіком документообігу. Для цього кожному виконавцю вручають виписку з графіка документообігу. У виписці зазначають документи, що належать до сфери діяльності виконавця, терміни їх подання та підрозділи підприємства, в які вони подаються. Відповідальність за дотримання графіка документообігу, а також за своєчасне і якісне створення документів, своєчасну передачу їх для відображення в бухгалтерському обліку та звітності, несуть особи, які створили і підписали ці документи.

Раціональна організація бухгалтерського обліку передбачає вибір форми обліку і способу узагальнення даних в регістрах бухгалтерського обліку. Під формою бухгалтерського обліку розуміють сукупність облікових регістрів, які використовуються в певній послідовності та взаємозв'язку для ведення обліку. Форма бухгалтерського обліку визначає методику і техніку реєстрації господарських операцій, технологію і організацію облікового процесу.

З метою забезпечення достовірності інформації, контролю відповідності даних бухгалтерського обліку фактичній наявності майна і зобов'язань в системі бухгалтерського обліку застосовують інвентаризацію. Інвентаризація являє собою перевірку відповідності даних бухгалтерського обліку та фактичної наявності майна і фінансових зобов'язань організації на певну дату. Основними цілями інвентаризації є: виявлення фактичної наявності майна і зобов'язань організацій; зіставлення фактичної наявності майна і зобов'язань з даними бухгалтерського обліку; перевірка повноти відображення в обліку майна і

зобов'язань. Порядок проведення інвентаризації активів і зобов'язань та оформлення її результатів унормовано Положенням про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженим Наказом Міністерства фінансів України 02.09.2014 № 879 [12].

Розглянувши елементи системи бухгалтерського обліку, які формують її продукт – інформацію, оцінку якості якій необхідно надати, – потрібно звернути увагу і на суб'єктів, які забезпечують процес отримання облікової інформації. Повністю можна погодитись з М.Проданчук, який пропонує низку заходів, що сприятимуть формуванню якісного продукту бухгалтерського обліку для потреб системи економічної безпеки:

- 1) підвищення рівня компетентності та кваліфікаційного рівня облікових працівників підприємства;
- 2) взаємодія облікових працівників між працівниками інших структурних підрозділів підприємства;
- 3) моніторинг користувачів облікової інформації;
- 4) контроль щодо облікової інформації [13].

Таким чином, система бухгалтерського обліку, яка продукує інформацію, необхідну для формування системи економічної безпеки, унормована на всіх етапах побудови облікового процесу і сукупності її елементів.

Разом з тим у науковій і методичній літературі, присвяченій нормативно методологічним і організаційно-технологічним аспектам системи регулювання якості облікової інформації, питання якісної орієнтації кожного елемента системи розглянуті недостатньо комплексно. Науковці не виділяють спеціально питання контролю якості облікової інформації, що формується в обліковій системі і пов'язаної з бізнес-процесом.

На якість облікової інформації впливає наявність в системі бухгалтерського обліку процедур контролю. До процедур контролю

системи бухгалтерського обліку відносяться: перевірка законності всіх господарських операцій; затвердження відповідним керівництвом документів і контроль дотримання графіка документообігу; проведення взаємозвірки розрахункових операцій; перевірка арифметичної точності розрахунків і записів; контроль комп'ютерних інформаційних систем; контроль ведення і перевірка аналітичних рахунків; контроль правильності складання оборотних відомостей; порівняння даних, отриманих із внутрішніх джерел, з зовнішніми джерелами інформації; проведення інвентаризації активів і зобов'язань; порівняння і аналіз фінансових результатів з витратами, передбаченими кошторисом.

Розглядаючи систему контролю якості облікової інформації в системі економічної безпеки в Україні, як процес, слід зазначити, що його здійснюють особи, які безпосередньо або опосередковано залежать від процесу.

Система внутрішнього контролю являє собою сукупність організаційних заходів, методик і процедур, які використовуються керівництвом підприємства в якості засобів для впорядкованого і ефективного ведення фінансово-господарської діяльності, забезпечення збереження активів, виявлення, виправлення і запобігання помилок і викривлення інформації, а також своєчасної підготовки якісної бухгалтерської (фінансової) звітності.

Система внутрішнього контролю складається з наступних елементів: принципи управління підприємством; організаційна структура; розподіл відповідальності і повноважень; кадрова політика; порядок підготовки бухгалтерської (фінансової) звітності для зовнішніх користувачів; порядок здійснення управлінського обліку та складання звітності для внутрішніх потреб; забезпечення відповідності господарської діяльності організації вимогам законодавства.

Керівництво підприємства несе відповідальність за розробку і фактичне функціонування системи внутрішнього контролю, в тому числі для цілей економічної безпеки. Для забезпечення процесу формування якісної облікової інформації система внутрішнього контролю повинна відповідати розмірам і специфіці діяльності підприємства, функціонувати регулярно і ефективно.

Так само, як і у системи бухгалтерського обліку, основна мета функціонування системи внутрішнього контролю – забезпечити формування якісної облікової інформації, котра слугує основою при прийнятті рішень щодо формування та функціонування системи економічної безпеки підприємства. Аналогічно системі бухгалтерського обліку якісну бухгалтерську (фінансову) інформацію може забезпечити тільки ефективно функціонуюча система внутрішнього контролю.

Способом контролю за ефективністю діяльності ланок структури економічного суб'єкта, в тому числі і за структурним підрозділом, відповідальним за процес формування облікової інформації, слугує внутрішній аудит.

Функціями внутрішнього аудиту є: оцінка існуючих в організації систем контролю і управління ризиками; аналіз стратегічних і тактичних цілей менеджменту організації; оцінка економічної обґрунтованості управлінських рішень і ефективності діяльності підрозділів організації; забезпечення економічною інформацією керівництва і власників організації; оцінка системи внутрішнього контролю в частині якості облікової інформації, дотримання законодавства, збереження активів.

Організація, роль і функції внутрішнього аудиту визначаються самим економічним суб'єктом в особі його керівництва або власника. На структуру організації служби внутрішнього аудиту впливають кілька факторів. Найбільш значущі серед них: специфічні особливості діяльності економічного суб'єкта; обсяг показників фінансово-господарської

діяльності, що формуються системою бухгалтерського обліку та системою внутрішнього контролю; система управління економічного суб'єкта; ефективність системи внутрішнього контролю.

Відповідно до рішення Аудиторської палати України від 29.12.2015 р. № 320/1 «Про застосування стандартів аудиту» з 1 лютого 2016 року в якості національних стандартів аудиту обов'язкові до застосування Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг видання 2014 року.

Згідно з Міжнародним стандартом аудиту № 610 «Використання роботи внутрішніх аудиторів», внутрішній аудит означає оціночну діяльність, здійснювану всередині суб'єкта як послугу для суб'єкта. Обсяг і цілі внутрішнього аудиту в кожній організації різняться залежить від розмірів і структури організації та вимог її керівництва або власника.

В рамках даної теми оцінки якості облікової інформації в частині забезпечення інформацією системи економічної безпеки, розглянемо мету внутрішнього аудиту з точки зору забезпечення об'єктивних гарантій і консультацій в сфері формування якісних характеристик облікової інформації. У цьому випадку метою внутрішнього аудиту є забезпечення консультацій і контролю за діяльністю підрозділу, відповідального за формування облікових показників і підготовку бухгалтерської (фінансової) звітності. Хоча функції внутрішнього аудиту ширше, ми розглядаємо внутрішній аудит як систему контролю якості облікової інформації.

До суб'єктів внутрішнього аудиту відносяться ревізори, ревізійні комісії, внутрішні аудитори. Об'єкти внутрішнього аудиту визначаються особливостями діяльності організації і вимогами керівництва або власника. Для забезпечення ефективного контролю якості формування облікової інформації можна виділити наступні функції внутрішнього аудиту в частині системи економічної безпеки:

- перевірка ефективності системи бухгалтерського обліку та системи внутрішнього контролю;

- перевірка бухгалтерської інформації, включаючи експертизу засобів і способів реєстрації, оцінки, класифікації такої інформації і складання на її основі бухгалтерської (фінансової) звітності;

- вивчення окремих статей бухгалтерської (фінансової) звітності, включаючи перевірку операцій по суті, залишків по рахунках бухгалтерського обліку;

- перевірка дотримання законодавства та інших нормативних актів, а також вимог облікової політики, інструкцій, рішень і вказівок керівництва і власника;

- перевірка діяльності підрозділів, відповідальних за ведення бухгалтерського обліку та складання бухгалтерської (фінансової) звітності;

- перевірка наявності, стану і забезпечення збереження майна економічного суб'єкта;

- оцінка доцільності застосовуваної форми бухгалтерського обліку;

- спеціальні розслідування випадків зловживань;

- розробка комплексу заходів щодо усунення недоліків та підвищення якості облікової інформації.

Об'єктивність внутрішнього аудиту забезпечується ступенем його незалежності в структурі управління підприємством. Об'єктивність визначає якість внутрішнього аудиту і полягає в тому, наскільки внутрішній аудит неупереджений в своїх оцінках і висновках. Вимога незалежності до внутрішнього аудиту забезпечується тим, що він підпорядковується і надає звіти тільки призначені його керівництву або власнику.

Внутрішній аудит – це організована економічним суб'єктом, діюча в інтересах його керівництва і власників, регламентована внутрішніми документами система контролю за дотриманням встановленого порядку

ведення бухгалтерського обліку та надійністю функціонування системи внутрішнього контролю, це незалежна діяльність в організації з перевірки та оцінки її роботи в інтересах керівників. Мета його – допомогти співробітникам організації ефективно виконувати свої функції. Як правило, у великих компаніях є відділ (або окремі фахівці) внутрішнього аудиту, в інших компаніях ці функції виконують ревізійна комісія або аудитори на договірних засадах. Внутрішній аудит – це фактично внутрішньогосподарський контроль, але за змістом і методами проведення він має багато спільного із зовнішнім аудитом.

При належній організації внутрішній аудит сприяє підвищенню відповідальності керівників структурних підрозділів та матеріально відповідальних осіб організації за виконання ними своїх обов'язків, запобігання негативним явищам при здійсненні господарських операцій, пов'язаних з рухом майна і зобов'язань економічного суб'єкта, тобто успішно сприяє подоланню ряду внутрішніх загроз економічної безпеки. Потреба у внутрішньому аудиті виникає в основному на середніх і великих підприємствах усіх форм власності, особливо розвинені служби внутрішнього аудиту в представництвах іноземних юридичних осіб і на підприємствах з іноземними інвестиціями, в яких найчастіше і бухгалтерський облік і звітність ведуться не тільки за нормами, прийнятими в Україні, але і за нормами країни, в якій зареєстрований іноземний інвестор.

Отже, якість облікової інформації є фундаментальною передумовою побудови і функціонування системи економічної безпеки, оскільки саме дані бухгалтерського обліку є підґрунтям оцінки сучасного рівня економічної безпеки, деструктивного впливу окремих факторів чи загроз, динаміки та тенденції зміни певних параметричних показників. В основі внутрішніх індикаторів оцінки стану економічної безпеки виступають показники фінансової звітності та дані управлінського обліку, що

ґрунтуються на даних, в першу чергу, бухгалтерського обліку. Відповідно, раціональна та дієва підсистема бухгалтерського обліку та внутрішнього аудиту є невід’ємними частинами сучасної системи економічної безпеки підприємства.

Список використаних джерел та літератури:

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV (зі змінами) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/435-15>
2. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/436-15>
3. Закон України «Про господарські товариства» від 19.09.1991 № 1576-XII/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1576-12>
4. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
5. Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» від 16.07.1999 № 996-XIV/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
6. Філософський енциклопедичний словник: енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ: Абрис, 2002. - 742 с.
7. Організація бухгалтерського обліку: Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Ф. Ф. Бутинець, О. В. Олійник, М. М. Шигун, С. М. Шулепова; Житомир. інж.-технол. ін-т. - 2-е вид., доп. і переробл. - Житомир : ПП «Рута», 2001. - 576 с.
8. Малюга Н.М. Наукові дослідження в бухгалтерському обліку: [навч. посіб. Для студентів вищих навчальних закладів] / Н.М. Малюга / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – Житомир: ПП «Рута», 2003. – 476 с.
9. Національне Положення (Стандарт) бухгалтерського обліку I «Загальні вимоги до фінансової звітності», затверджене Наказом Міністерства фінансів України 07.02.2013 № 73/ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13>.
10. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджені Наказом Міністерства фінансів України 27.06.2013 р. № 635 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.golovbukh.ua/regulations/1521/8199/8200/461833/>.
11. Постанова Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2000 р. N 419 «Порядок подання фінансової звітності» / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF>.
12. Положення про інвентаризацію активів та зобов’язань, затверджене Наказом Міністерства фінансів України 02.09.2014 № 879. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14>.
13. М. А. Проданчук Продукт бухгалтерського обліку у системі прийняття управлінських рішень. Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка» № 7, 2014 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com/?op=1&z=3203>

2.6. ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

***ФІМЯР СВІТЛАНА ВОЛОДИМИРІВНА**, к. е. н., доцент,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту ПВНЗ
«Європейський університет»*

***ЗАЧОСОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА**, д. е. н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

Економічна безпека являє собою універсальну категорію, що відбиває захищеність суб'єктів соціально-економічних відносин на всіх рівнях, починаючи з держави і закінчуючи кожним її громадянином. Економічна безпека традиційно розглядається як найважливіша якісна характеристика економічної системи, яка являє собою сукупність умов та факторів, які характеризують поточний стан економічної системи, її стабільність, стійкість та розвиток.

В узагальненому розумінні економічна безпека підприємства – це захищеність його діяльності від негативних впливів зовнішнього середовища, а також спроможність швидко усунути різноманітні загрози або пристосуватися до існуючих умов, що не позначаються негативно на його діяльності. Зміст цього поняття містить у собі систему засобів, що забезпечують економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників.

У вузькому розумінні економічну безпеку підприємства визначають виходячи з позиції окремого аспекту його виробничо-господарської діяльності. Безумовно, розробка вузько-функціональних напрямів забезпечення економічної безпеки підприємства необхідна, оскільки дозволяє провести усебічне і глибоке дослідження вибраного аспекту діяльності підприємства, показати конкретні шляхи і способи забезпечення

економічної безпеки підприємства у тій чи іншій сфері його діяльності. Але, усім вузько-функціональним підходам до забезпечення економічної безпеки підприємства притаманний один суттєвий недолік: автори цих підходів найчастіше виходять із різного розуміння досліджуваного поняття.

Економічна безпека має горизонтальний та вертикальний рівні як складні системи взаємодії об'єктів і суб'єктів системи безпеки, що забезпечують в широкому сенсі стан захищеності від зовнішніх загроз, у вузькому – від внутрішніх загроз. До горизонтальних рівнів безпеки відносять: забезпечення політичної, військової, економічної, інформаційної, енергетичної, екологічної, соціальної та інших видів безпек об'єктів, до вертикальних рівнів – забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави для створення умов стабільного функціонування системи безпеки в цілому [6, с. 147].

В економічній літературі немає єдиного визначення поняття «економічна безпека підприємства». Аналіз наукових джерел доводить, що науковці розглядають економічну безпеку підприємства за різними підходами, що показано на рисунку 1.

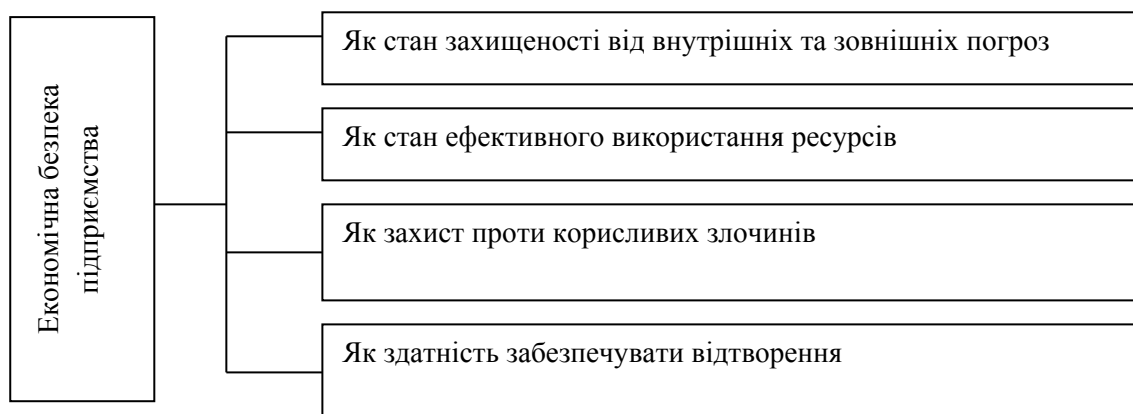

Рис. 1. Інтерпретація поняття «економічна безпека підприємства» в різних наукових дослідженнях

Досліджуючи дане поняття, вчені-економісти виділяють зовнішні впливи на економічну безпеку підприємства, а сам термін «економічна безпека» трактують як «захищеність економічних інтересів підприємства від впливу несприятливих умов зовнішнього середовища».

Деякі науковці розглядають економічну безпеку підприємства як стан корпоративних ресурсів (капіталу, персоналу, інформації і технології, техніки та устаткування, прав) і підприємницьких можливостей, за якого гарантується найефективніше їхнє використання для стабільного функціонування та динамічного науково-технічного й соціального розвитку, запобігання внутрішнім і зовнішнім негативним впливам (загрозам) [5, с. 63].

В інших дослідженнях економічну безпеку розглядають як стан використання потенціалу ресурсів підприємства та структури його фінансових відносин у межах фінансової системи України, які забезпечують ефективні рішення щодо зниження ризиків його функціонування та виходу з кризи. З іншого боку, «економічна безпека підприємства – це стан захищеності інтересів підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз (джерел небезпеки), сформований шляхом реалізації компетенцій правового, економічного, організаційного, інженерно-технічного і соціально-психологічного характеру» [2, с. 141].

З даного визначення очевидно, що для формування системи фінансово-економічної безпеки необхідним є використання спеціальних компетенцій безпеки.

Таким чином, проаналізувавши формулювання досліджуваного поняття багатьма вітчизняними вченими, можна зробити висновок, що економічна безпека підприємства – це комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх видів потенціалу підприємства від внутрішніх та зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва

підприємства. Зміст даного поняття містить у собі систему засобів, які забезпечують конкурентостійкість та економічну стабільність підприємства, а також сприяють підвищенню рівня добробуту працівників.

Головна мета економічної безпеки підприємства полягає в тому, щоб гарантувати його стабільне та максимально ефективне функціонування в теперішньому часі і високий потенціал розвитку в майбутньому.

До основних функціональних цілей економічної безпеки належать:

- забезпечення високої фінансової ефективності роботи, фінансової стійкості та незалежності підприємства;
- забезпечення технічної незалежності та досягнення високої конкурентоспроможності технічного потенціалу об'єкта господарювання;
- досягнення високого рівня кваліфікації персоналу та його інтелектуального потенціалу, належної ефективності НДДКР;
- мінімізація руйнівного впливу результатів виробничо-господарської діяльності на стан навколишнього середовища;
- якісна правова захищеність усіх аспектів діяльності підприємства (організації);
- забезпечення захисту інформаційного поля, комерційної таємниці й досягнення необхідного рівня інформаційного забезпечення роботи всіх підрозділів підприємства та відділів організації;
- ефективна організація безпеки персоналу підприємства, його капіталу та майна, а також комерційних інтересів [2].

Головною метою забезпечення економічної безпеки підприємства є досягнення максимальної стабільності його функціонування, а також створення основи для подальшого зростання його економіки навіть за наявності об'єктивних та суб'єктивних факторів, що несуть загрози. В умовах непередбачуваної цінової кон'юнктури це особливо актуально.

Проаналізувавши формулювання економічної безпеки підприємства багатьма вченими, можна узагальнити, що економічна безпека

підприємства – це комплексна характеристика, під якою розуміють рівень захищеності всіх елементів потенціалу підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, що забезпечує стабільне функціонування та ефективний розвиток і потребує управління з боку керівництва підприємства. Економічній безпеці підприємства властивий подвійний характер – з одного боку, вона забезпечує можливість власного функціонування, з іншого є елементом економічної безпеки системи вищого рівня і суб'єктом, що забезпечує виконання функцій регіоном, державою. Дослідження сутності економічної безпеки підприємства показало, що в економічній теорії і практиці не існує однозначної термінології щодо її визначення.

Для досягнення високого рівня економічної безпеки підприємство повинно проводити роботу із забезпечення стабільності та ефективності функціонування всіх основних її складових. У науковій літературі виділяють наступні складові елементи економічної безпеки:

- фінансова;
- інформаційна;
- техніко-технологічна;
- кадрова;
- правова.

Фінансова складова є найбільш важливою, оскільки фінансова стабільність свідчить про забезпеченість підприємства власними фінансовими ресурсами, рівень їх використання, напрямки розміщення. До того ж, фінансова стабільність має тісний взаємозв'язок з ефективністю виробництва, а також з кінцевими результатами діяльності підприємства.

Так, Реверчук Н.Й. вважає, що фінансова безпека підприємства – це захист від можливих фінансових втрат і попередження банкрутства підприємства, шлях до досягнення найбільш ефективного використання корпоративних ресурсів. Саме вона, на її думку, є провідною і

вирішальною, оскільки за ринкових умов господарювання фінанси є рушієм будь-якої економічної системи [4, с. 22]. З цією точкою зору важко не погодитись. Це твердження є справедливим для будь-якого суб'єкта господарювання – для підприємства чи фінансової установи.

В умовах кризи банківські установи не мають достатньої ліквідності. Вони різко скорочують обсяги кредитування бізнесу, особливо малого, знижують строки кредитування, підвищують відсоткові ставки, посилюють вимоги до застави. Така ситуація в банківському секторі економіки призводить до того, що більшість підприємств в силу дефіциту фінансових ресурсів посилюють їх економію через контроль за бюджетами, скорочення видатків. Зменшення витрат веде до наступних змін в компаніях:

- перегляду портфелів інвестиційних проектів;
- зниження обсягів закупівлі ресурсів;
- перегляду організаційної структури компаній за рахунок об'єднання відділів;
- скорочення персоналу;
- надмірного підвищення інтенсивності праці співробітників;
- скорочення бюджетів на освіту персоналу.

Фінансова нестабільність призводить до погіршення умов фінансування і діяльності всіх інших складових економічної безпеки, до неефективного функціонування всієї системи.

Тож першочергова задача менеджменту підприємств на етапі кризи та виходу із неї полягає у побудові оптимальної структури капіталу для забезпечення фінансової стійкості, забезпечення платоспроможності та фінансової незалежності підприємства.

Важливою складовою економічної безпеки підприємства є інформація. Інформація, щодо різних сторін діяльності підприємства є в теперішній час найбільш цінним та важливим з ресурсів підприємства.

Інформація щодо зміни політичної, соціальної, економічної ситуації, новизни в методах організації та управлінні підприємством дозволить йому адекватно реагувати на будь-які зміни зовнішнього середовища, ефективно планувати та вчасно коригувати свою господарську діяльність. Ризик втрати конфіденційної інформації для компаній суттєво зростає саме в період фінансових криз.

Як визначає В. Ортинський [3, с. 61], інформаційна складова полягає у здійсненні ефективного інформаційно-аналітичного забезпечення господарської діяльності підприємства. Відповідні служби виконують при цьому певні функції, які в сукупності характеризують процес створення та захисту інформаційної складової економічної безпеки.

Кожен суб'єкт господарювання характеризується набором технологій матеріального або інтелектуального виробництва, що використовуються в їх діяльності. Якість даних технологій та їх відповідність новим світовим стандартам суттєвим чином впливають на ефективність діяльності суб'єкта господарювання та на перспективи його подальшого розвитку, а відповідно, і на забезпечення економічної безпеки.

Важливою складовою економічної безпеки є кадровий склад. Професійна, кваліфікована група менеджерів здатна реорганізувати збиткове підприємство а некваліфіковане управління, погане виконання службових обов'язків, відсутність трудової дисципліни можуть привести прибуткове підприємство до банкрутства. Належний рівень економічної безпеки значною мірою залежить від інтелекту та професіоналізму кадрів, що працюють на підприємстві. Вітчизняні вчені наголошують, що факторами, які негативно впливають на цю складову є:

- звільнення провідних висококваліфікованих працівників, що призводить до ослаблення інтелектуального потенціалу;
- зниження освітнього рівня працівників;

- невідповідність кваліфікації працівників вимогам до них з боку підприємства;
- слабка організація системи управління персоналом;
- неефективна система мотивації кадрів;
- відсутність корпоративної політики;
- неякісні перевірки кандидатів в процесі приймання на роботу.

Правова складова – це всебічне правове забезпечення діяльності підприємства; дотримання чинного законодавства, юридична підтримка прийняття господарських рішень. Значення правової складової економічної безпеки підприємства полягає в ефективному правовому забезпеченні діяльності суб'єкта господарювання, чіткому дотриманні співробітниками усіх правових норм чинного законодавства при оптимізації витрат ресурсів на досягнення даних цілей корпорації.

Економічна безпека є результатом злагодженої взаємодії елементів системи її забезпечення. На підставі проведеного дослідження основних елементів системи економічної безпеки, на нашу думку, слід відокремити ще наступні елементи, які відіграють значну роль у системі забезпечення економічної безпеки підприємства:

Інтелектуальна складова – збереження і розвиток інтелектуального потенціалу підприємства; розвиток креативного мислення та творчого підходу працівників.

Силова складова – забезпечення фізичної і моральної безпеки працівників підприємства, гарантування безпеки майнових та фінансових ресурсів, забезпечення сприятливих зовнішніх умов розвитку.

Екологічна складова – дотримання чинних екологічних норм, мінімізація втрат від забруднення довкілля.

Отже, виходячи із позицій системного аналізу, вважаємо за доцільне навести перелік функціональних складових системи економічної безпеки підприємств за видовою ознакою наступним чином (рис. 2).

Рис. 2. Функціональні складові системи економічної безпеки підприємства

Таким чином, економічна безпека складається з фінансової, кадрової, організаційної, технічної, інформаційної, правової, інтелектуальної й інших складових. З їх допомогою вирішуються завдання по забезпеченню безпеки підприємства.

Одним з найважливіших елементів системи безпеки підприємства є механізм її забезпечення, що являє собою сукупність законодавчих актів, правових норм, спонукальних мотивів і стимулів, методів, заходів, сил і засобів, за допомогою яких суб'єкт впливає на об'єкт для досягнення цілей безпеки і розв'язання завдань, які стоять перед нею.

В основу розробки комплексної системи забезпечення економічної безпеки діяльності підприємства покладений певний механізм, який включає мету, завдання, принципи діяльності, об'єкт і суб'єкт, стратегію і тактику. Мета цієї системи – мінімізація зовнішніх і внутрішніх загроз економічному стану суб'єкта підприємництва, у тому числі його фінансовим, матеріальним, інформаційним, кадровим ресурсам.

У процесі досягнення поставленої мети здійснюється вирішення конкретних завдань, які об'єднують усі напрямки забезпечення безпеки:

- прогнозування можливих загроз економічної безпеки;
- організація діяльності з попередження можливих загроз (превентивні заходи);
- виявлення, аналіз і оцінка виниклих реальних загроз економічної безпеки;
- прийняття рішень та організація діяльності з реагування на виниклі загрози;
- постійне вдосконалення системи забезпечення економічної безпеки підприємства.

Об'єктом системи в цілому виступає стабільний економічний стан діяльності підприємства виступають ресурси: фінансові, матеріальні, інформаційні, кадрові.

Об'єктами системи забезпечення економічної безпеки виступає все те, на що спрямована діяльність по забезпеченню економічної безпеки підприємства, зокрема:

- різні види діяльності (виробнича, комерційна, постачальницька, управлінська та ін.);
- майно і ресурси (фінансові, матеріально-технічні, інформаційні, інтелектуальні та ін.);
- персонал, керівники, різні структурні підрозділи, служби, партнери, співробітники, які володіють інформацією, що є комерційною таємницею, тощо.

Можна виділити дві групи суб'єктів, що забезпечують економічну безпеку підприємства: зовнішні суб'єкти та внутрішні суб'єкти.

До зовнішніх суб'єктів відносяться органи законодавчої, виконавчої та судової влади, покликані забезпечувати безпеку всіх без винятку законослухняних учасників підприємницьких відносин; причому

діяльність цих органів не може контролюватися самими підприємцями. Ці органи формують законодавчу основу функціонування і захисту підприємницької діяльності в різних її аспектах і забезпечують її виконання.

До внутрішніх суб'єктів відносяться особи, які безпосередньо здійснюють діяльність із захисту економічної діяльності даної фірми. В якості таких суб'єктів можуть виступати: працівники власної служби безпеки фірми (підприємства) і запрошені працівники із захисту економічної діяльності підприємства. Суб'єкти, що забезпечують економічну безпеку підприємництва, здійснюють свою діяльність на основі певної стратегії і тактики.

Стратегія – це довгостроковий підхід до досягнення мети. Для забезпечення економічної безпеки фірми застосовуються функціональні стратегії безпеки.

1. Стратегія економічної безпеки включає, перш за все, систему превентивних заходів, реалізовану через регулярну, безперервну роботу всіх підрозділів суб'єкта підприємницької діяльності з перевірки контрагентів, аналізу передбачуваних угод, експертизі документів, виконання правил роботи з конфіденційною інформацією і т. п. Служба безпеки в даному випадку виступає в ролі контролера.

2. Стратегія реактивних заходів застосовується у разі виникнення або реального здійснення будь-яких загроз економічної безпеки підприємництва.

Ця стратегія, заснована на застосуванні ситуаційного підходу і врахуванні всіх зовнішніх і внутрішніх чинників, реалізується службою безпеки через систему заходів, специфічних для даної ситуації.

Тактика забезпечення безпеки припускає застосування конкретних процедур і виконання конкретних дій з метою забезпечення економічної безпеки суб'єкта підприємництва.

Таким чином, механізм управління економічною безпекою підприємства – це система теоретико-методологічних поглядів, яка відображає розуміння і трактовку економічної безпеки підприємства та визначає цілі, завдання, методи, принципи, концептуальні моделі та положення управління нею.

За підсумками дослідження наукових джерел можна виділити наступні концептуальні положення щодо механізму управління економічною безпекою підприємства.

1. Моніторинг та діагностику економічної безпеки підприємства необхідно проводити постійно.

2. Економічну безпеку підприємства необхідно досліджувати в статичному та динамічному аспекті.

3. Управління економічною безпекою підприємства повинне бути ключовою складовою стратегічного управління підприємства.

4. Повинно постійно здійснюватись удосконалення захисту інформації підприємства.

5. Повинен здійснюватись контроль доступу сторонніх осіб на територію підприємства.

6. Необхідно ретельно перевіряти контрагентів на предмет їх репутації та порядності ведення бізнесу.

7. Періодично необхідно здійснювати перевірки персоналу підприємства на предмет ймовірності розкриття комерційних таємниць підприємствам-конкурентам.

8. Необхідно знижувати ризики від озброєних пограбувань підприємства.

9. Оцінювально-аналітична система повинна стати центральною частиною управління економічною безпекою підприємства.

10. При оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства необхідно враховувати не лише результати діяльності підприємства на

поточну дату, а й потенціал, тобто здібності підприємства до забезпечення економічної безпеки підприємства в майбутньому.

11. При оцінюванні рівня економічної безпеки підприємства необхідно використовувати декілька альтернативних методичних підходів.

12. Оцінка значущості функціональних складових економічної безпеки підприємства повинна проводитись за допомогою добре перевірених евристичних методів.

13. Оцінка та аналіз економічної безпеки підприємства повинні базуватись на врахуванні технологічних особливостей підприємства.

14. Оцінювальні показники економічної безпеки підприємства повинні бути скориговані на коефіцієнт значущості стадії життєвого циклу підприємства.

15. Управління економічною безпекою підприємства необхідно здійснювати не лише за результатами, а й за потенціалом підприємства.

16. Працівники служби економічної безпеки підприємства повинні оперативно реагувати на зміни в зовнішньому середовищі [1].

Таким чином, механізм економічної безпеки підприємства – комплексне поняття, до складу якого входять суб'єкти, об'єкти та механізм реалізації безпеки на підприємстві.

Система економічної безпеки кожного підприємства є індивідуальною, її повнота і дієвість залежать від чинної в державі законодавчої бази, від обсягу матеріально-технічних і фінансових ресурсів, виділених керівниками підприємств, від розуміння кожним з працівників важливості гарантування безпеки бізнесу, а також від досвіду роботи керівників служб безпеки підприємств.

Надійна економічна безпека підприємства можлива лише за комплексного і системного підходу до її організації. Ця система забезпечує можливість оцінити перспективи зростання підприємства, розробити

тактику і стратегію його розвитку, зменшити наслідки фінансових криз і негативного впливу нових загроз та небезпек.

Список використаних джерел та літератури:

1. Варналій З. С. Економічна безпека: [навч. посіб.] / З. С. Варналій. – К.: Знання, 2009. – 647 с.
2. Мойсеєнко І.П. Особливості формування фінансово-економічної безпеки підприємства / І.П. Мойсеєнко // Науковий вісник ЛьвДУВС. Серія економічна: зб. наук. праць. – Львів: ЛьвДУВС, 2011. – Вип. 1. – С. 140–147.
3. Ортинський В.Л. Економічна безпека підприємств, організацій та установ / В.Л. Ортинський, І.С. Керницький, З.Б. Живко – К. : Правова єдність, 2009. – 544 с.
4. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур / Н.Й. Реверчук. – Львів : ЛБІ НБУ, 2004. – 195 с.
5. Франчук В.І. Основи економічної безпеки: навч. посібник / В.І. Франчук // Львівський державний університет внутрішніх права. – Львів, 2008. – 203 с.
6. GR та PR менеджмент в контексті економічної безпеки: Монографія / за ред.. проф.. Мізус І.П. – Черкаси: ПП Чабаненко Ю.А. – Черкаси, 2014. –С.147-165.

2.7. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ ЗА РАХУНОК ЕФЕКТИВНОГО ФОРМУВАННЯ ТА ВИКОРИСТАННЯ ФІНАНСОВОГО КАПІТАЛУ В ІНВЕСТИЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ШПИЛЬОВИЙ ВІКТОР АНДРІЙОВИЧ, к. е. н.,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
ПВНЗ «Європейський університет» Черкаська філія,

ТУРЧЕНЯК ОЛЕКСАНДР ВАСИЛЬОВИЧ, к. е. н.,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
ПВНЗ «Європейський університет» Черкаська філія

КУЦЕНКО ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ,
магістрант кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Ефективне формування й використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки в умовах нестійкості і коливань, сьогодні потребує розробки. Фінансовий капітал вітчизняні економічні суб'єкти продовжують спрямовувати переважно у низькотехнологічні, сировинні та напівсировинні галузі, а не у сегменти наукомісткої економіки, як у розвинених країнах. Якщо раніше це пояснювалось кризовими явищами, що довгий час потрясли вітчизняну економіку, та інфляційними процесами, то нині Україна уже пройшла так звану „фазу виживання”, в економіці позначилися певні позитивні зрушення, однак і нині фінансовий капітал, переважно зосереджують не на інвестиційній діяльності. Перманентне розгортання світової фінансової кризи ще більше актуалізує цю проблему. Ефективне формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки завжди пов'язана з поточним станом

фінансової системи, її діючою технічною, технологічною та фінансовою базою. Методичною і теоретичною основою дослідження процесів розробки ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки стали наукові праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених. Передусім, науковці розглядають розробку ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності економічних суб'єктів як складову фінансового менеджменту – І. Бланк, З. Герасимчук та І. Вахович, О. Крайнік і З. Клепнікова, В. Савчук, Е. Стоянова, Г. Кірейцев. По-друге, серед дослідників зосередилася на питаннях управління фінансовою та інвестиційною діяльністю або фінансовими результатами від цієї діяльності – А. Войцеховская, С. Герасименко, Б. Колас, Е. Негашев тощо.

Такий підхід, на нашу думку, дозволяє уточнити коло питань, які пов'язані із розробкою ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки. По-третє, ще є коло вчених, які зійшлися на думці, що не приділення належної уваги питанням фінансової діагностики на підприємстві може призвести до помилок у процесі фінансового прогнозування та розробці фінансових стратегій. А тому слід здійснювати фінансове прогнозування та діагностику фінансової та інвестиційної діяльності підприємства, щоб встановити потребу реалізації чітко визначених фінансових стратегій для забезпечення економічної безпеки підприємства. Нині однією із головних проблем є відсутність цілісної стратегії, спрямованої на ефективне формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки. Ефективне формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки вважатимемо систему вибраних довгострокових цілей і засобів їх

досягнення, що реалізуються в інвестиційній діяльності. Розробка передбачає здійснення типових процедур, перелік яких наведений на рис.1.

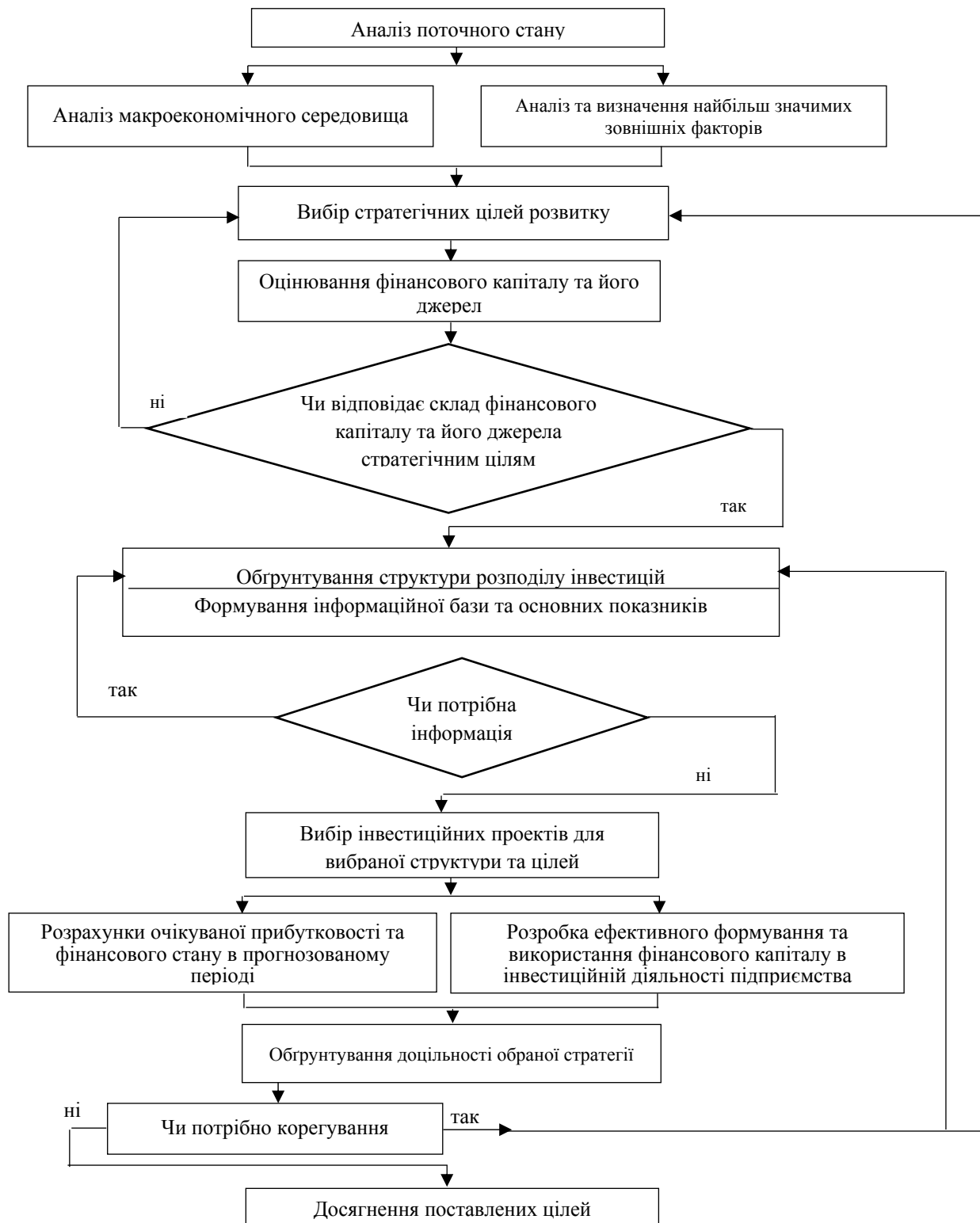

Рис. 1. Алгоритм процедури розробки ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки

Доцільність ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки визначається такими критеріями узгодженість з фінансовим капіталом, який може бути спрямований в інвестиційну діяльність; ефективність, тобто узгодженість результатів і реальних витрат на їх досягнення; визначеність за термінами досягнення встановленої мети; оптимальність поєднання очікуваного досягнення потрібної прибутковості та можливих ризиків і невизначеності майбутнього періоду; узгодженість запланованих інвестицій із загальноекономічними умовами зовнішнього середовища [1].

Розробляючи ефективне формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки підприємств, потрібно враховувати комплекс факторів, що становлять зовнішні умови інвестиційної діяльності:

- важливість галузі – значення продукції, її особливості, частка експорту, залежність від імпорту, рівень забезпеченості внутрішніх потреб країни, частка галузі або конкретної продукції у ВВП, основні споживачі продукції;

- характеристика споживання продукції галузі, рівень конкуренції чи монопольності, особливості ринку збуту, фактичні та потенційно можливі обсяги ринку, сталість галузі щодо загального економічного спаду у країні;

- рівень державного втручання в розвиток галузі – низький, середній чи великий, включаючи державні капітальні вкладення, податкові пільги, можливість прискореної амортизації;

- соціальна значущість сфери діяльності – кількість робочих місць, регіональне розміщення виробництв, середня заробітна плата, діяльність профспілок, екологічна небезпечність виробництва та продукції, статистика страйків і збитків від них;

- фінансові умови роботи галузі – рівень загальної прибутковості,

середня рентабельність, віддача на вкладений капітал, оборотність активів, їх середня ліквідність.

Ефективність функціонування будь-якого підприємства залежить від правильної стратегії формування та управління його капіталом. Тому вже на етапі передінвестиційної фази перед суб'єктами господарювання виникає потреба у визначенні оптимальної структури інвестиційного капіталу, а саме:

- співвідношення власного та позикового капіталу;
- співвідношення фінансових ресурсів, що спрямовуються на фінансування інвестиційного проекту, для збільшення доходної частини його реалізації.

Взагалі, формування та використання фінансового капіталу - це складний економічний процес, що пов'язаний з розробкою та оцінкою альтернативних варіантів розподілу інвестиційних ресурсів, які відповідають цілям підприємства і перспективам його розвитку [2].

Необхідною умовою при визначенні стратегії є врахування різнопланових інтересів учасників процесу інвестування, які зацікавлені в результаті, ефективному завершенні будь-якого інвестиційного процесу:

- інвестори зацікавлені в отриманні певного рівня прибутку і збереженні вкладеного капіталу;
- кредитори - в збереженні та поверненні відсотків за користування кредитом;
- замовники отримують доходи від реалізації інвестиційного проекту та його використання;
- керівник проекту та його команда отримують плату за контрактом, додаткову винагороду за результатами роботи та підвищення професіонального рейтингу;

- органи влади – податки від усіх учасників, а також задоволення громадських, соціальних та екологічних потреб і вимог у довіреній їм сфері;

- споживачі отримують необхідні їм товари, продукти, послуги за плату, яка відшкодовує витрати на здійснення інвестиційної діяльності та формує прибуток, який отримують учасники;

- інші зацікавлені сторони отримують задоволення своїх інтересів в залежності від своїх прав та повноважень, а також дольової участі в інвестиційних проектах [3].

Множинність критеріїв оптимізації в задачі визначення раціональної структури фінансового капіталу конкретного підприємства спонукає власників останнього обирати найефективніші з них на підставі своїх суб'єктивних ставлень до фінансового ризику. Причому виникає своєрідний парадокс: з одного боку, чим більше критеріїв враховує інвестор, тим достовірнішим буде результат оптимізації, а з іншого, – зростання їх кількості різко ускладнює процес розв'язання задачі оптимізації структури капіталу.

Враховуючи нинішні підходи до оптимізації структури фінансового капіталу підприємств доцільно проводити комплексні заходи, які містять збалансованість критеріїв. На нашу думку, процес оптимізації структури капіталу повинен здійснюватися за наступними основними критеріями:

- орієнтація на пропорційне співвідношення власного та позикового капіталу;

- оптимізація структури капіталу за критерієм максимізації прибутку та мінімізації ризиків.

Аналізуючи наукові роботи, також було виявлено, що не існує чіткої послідовності здійснення процесу формування та використання фінансового капіталу. Як правило, дослідники приділяють увагу якомусь одному методологічному підходу вирішення проблеми оптимізації

структури капіталу, не розглядаючи їх разом. Системний розгляд всіх методів та моделей, на нашу думку, дає змогу ефективніше зрозуміти природу формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки з погляду ефективності процесу формування капіталу.

Також необхідно пам'ятати, що обмеженість інвестиційних ресурсів спонукає керівників підприємств ретельніше аналізувати, оцінювати та відбирати до реалізації ті джерела інвестування, які можуть забезпечити високу ефективність та сприяти економічному зростанню об'єктів інвестування.

Таким чином, будь-який господарюючий суб'єкт, що розвивається та визначився із стратегічними цілями, вимушений вирішувати питання формування структури фінансового капіталу для забезпечення своїх довгострокових цілей. При цьому необхідно враховувати наступне:

- забезпечення відповідності обсягу залучених інвестиційних ресурсів обсягу інвестиційних потреб підприємств.

- забезпечення оптимальної структури інвестиційних ресурсів з позицій ефективної інвестиційної діяльності, що дає змогу створювати фінансову рівновагу розвитку підприємств у процесі здійснення інвестиційної діяльності і зменшити ймовірність ризиків у фінансовій сфері;

- будь-які зміни, пов'язані з розміром авансованого капіталу і його якісними характеристиками, впливають на вартість підприємств і повинні бути обґрунтовані;

- в результаті збільшення обсягів фінансового капіталу підприємств виникають певні складнощі, що пов'язані з його раціональним використанням, регулюванням вартості залучення. Дані чинники зумовлюють появу нових фінансових завдань, які необхідно вирішувати в процесі управління підприємством;

- в цілях ефективного управління фінансовим капіталом необхідно не тільки відстежувати достатність авансованих, в діяльність підприємства, засобів, оцінювати раціональний їх розподіл, аналізувати особливості його складових, а також характер якісних і функціональних залежностей від певних чинників.

Послідовність дій процесу інвестування підприємства від початку фінансування до здійснення інвестування демонструє:

- визначення потреби у загальному обсязі інвестиційних ресурсів, де прогнозується необхідний об'єм фінансових коштів інвестування, загальна потреба в інвестиційних ресурсах для реального інвестування, а також їх кількість в часі (прогнозованого періоду);

- аналіз існуючих інвестиційних джерел відповідно до стратегічних цілей;

- здійснення ретроспективного аналізу формування інвестиційних ресурсів підприємств. Метою виявлення додаткових інвестиційних можливостей, що можуть бути реалізовані підприємством шляхом мобілізації внутрішніх або залучення зовнішніх ресурсів відповідно до запланованих обсягів інвестицій;

- визначення ефективних схем та методів фінансування окремих інвестиційних програм і проектів;

- оптимізація структури джерел формування інвестиційних ресурсів з врахуванням мінімізації вартості залучення інвестиційних ресурсів із різних джерел та визначених критеріїв оптимізації.

Застосування на практиці вибору джерел фінансування для задоволення стратегічних цілей підприємства, дозволяє послідовно та обгрунтовано підходити до прийняття рішень під час здійснення інвестиційної політики, що буде сприяти підвищенню ефективності

діяльності підприємств в цілому, його довгостроковій платоспроможності, величині прибутку, рентабельності та забезпечення економічної безпеки в цілому [4].

Для економічних суб'єктів доцільно поєднання перших двох видів стратегій, а саме – зростання ролі економічних суб'єктів на ринку за рахунок вдосконалення продукції та зниження витрат на виробництво. З огляду на темпи росту галузі варто використати стратегію обмеженого зростання, при впровадженні якої цілі розвитку економічних суб'єктів встановлюються «від досягнутого» і коригуються з урахуванням зміни умов функціонування (темрів інфляції, рівня насиченості ринку, платоспроможного попиту і т.д.).

Зазначені сегменти орієнтують на оптимальне поєднання різних джерел фінансування, доступних у визначений період часу з врахуванням впливу факторів економічного середовища (табл.1).

Для підприємств доступними будуть конкретні джерела капіталу, тому розроблені для її сегменти мобілізації фінансових ресурсів будуть такі як:

- переваги відносно витрат або цінових параметрів, у реалізації яких економічний суб'єкт орієнтується на широкий ринок збуту і масове виробництво продукції;

- диференціації, орієнтуючись на яку економічні суб'єкти націлюються на широкий ринок, пропонуючи оригінальний товар, що має переваги перед аналогами;

- концентрації на специфічному сегменті ринку за рахунок низьких цін або унікальності запропонованого товару;

- ефективного використання внутрішнього фінансового потенціалу, стратегії нейтралізації внутрішніх загроз та інші.

Очевидно, що основною метою формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності нині є збільшення

ринкової вартості підприємства, яка розраховується як різниця між сумою сукупних активів та загальною сумою зобов'язань. Для прикладу визначимо вартість підприємств однакової галузевої приналежності, зокрема підприємств автомобілебудування (рис. 2).

Таблиця 1

**Фінансові інструменти ефективної реалізації
формування фінансового капіталу**

Мобілізації фінансових ресурсів, розроблена за результатами діагностики економічного середовища діяльності компанії	Джерела формування фінансового капіталу
Ефективна реалізації ресурсних переваг	<p>1.Залучення фінансування на міжнародному ринку капіталу шляхом організації єврооблігаційних позик, синдикованого кредитування, публічних, приватних розміщень акцій.</p> <p>2.Мобілізація капіталу на внутрішньому фінансовому ринку за допомогою емісії акцій, випуску облігацій, кредитування (банківського, небанківського).</p> <p>3.Інші зовнішні джерела фінансування за допомогою комерційного кредитування, безповоротної державної фінансової допомоги.</p> <p>4.Використання капіталу, сформованого з внутрішніх джерел підприємства, такі як, статутний та інші фонди підприємства, прибуток, амортизаційні відрахування, внутрішня кредиторська заборгованість.</p>
Ефективне використання внутрішнього фінансового потенціалу	Використання переважно власних внутрішніх джерел фінансування, тобто прибутку (за необхідності його капіталізованої частини), цільових фондів підприємства, амортизаційних відрахувань.
Ефективна нейтралізації внутрішніх загроз	Залучення капіталу переважно за рахунок кредитування, зокрема, короткострокового за умов мінімального рівня кредитоспроможності, формування ресурсів на умовах комерційного кредитування, факторингового, лізингового фінансування, отримання державної фінансової допомоги.
Ефективний захисту від фінансових ризиків та банкрутства	Орієнтація на фінансування з внутрішніх джерел, зокрема, використання попередньо накопичених резервів фінансового капіталу, амортизаційних відрахувань, внутрішньої кредиторської заборгованості.

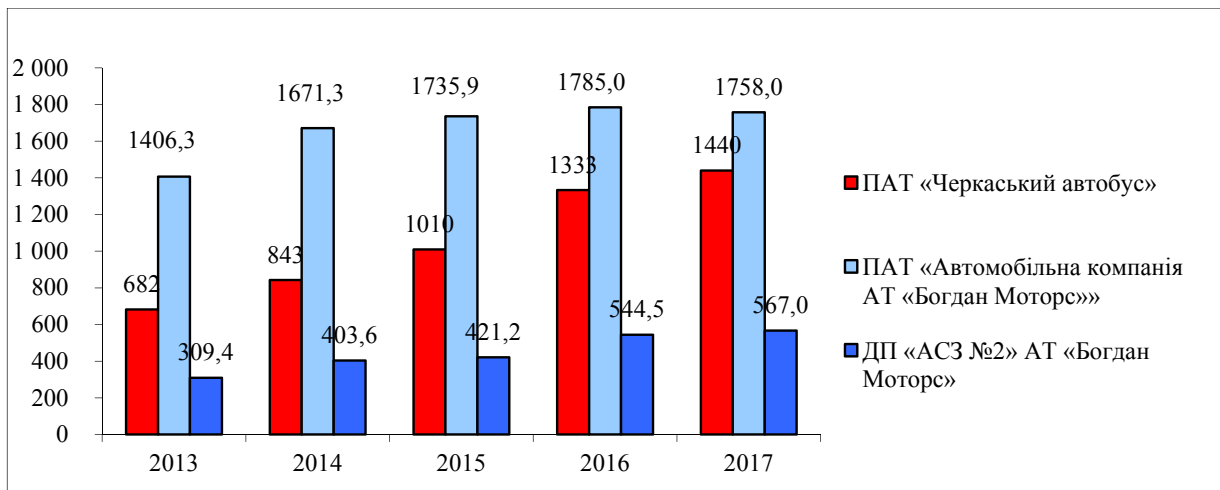

Рис. 2. Динаміка вартості економічних суб'єктів автомобілебудування

Можемо спостерігати зростання даного показника. З розвитком вітчизняного фондового ринку ціну компанії можливо буде визначати як ринкову вартість всіх її акцій. Саме показники вартості компанії повинні насамперед цікавити власників як індикатор, що відображає збільшення їхнього багатства. У економічних суб'єктів, діяльність яких розглядається, особливо ПАТ «Автомобільна компанія АТ «Богдан Моторс»» та ДП «АСЗ № 2 АТ «Богдан Моторс»» потрібно відзначити падіння темпів росту вартості. В такій ситуації керівництво повинне вжити заходів щодо інвестиційної діяльності задля забезпечення стабільного розвитку вищезазначених економічних суб'єктів та забезпечення належного рівня їх економічної безпеки.

Варіюючи в рамках даної матриці, ми можемо розглядати проблему в динаміці, даючи можливість не тільки формулювати, але і модифікувати (змінювати) її в результаті зміни якихось дуже важливих параметрів функціонування економічних суб'єктів. Для вивчення даної матриці ми повинні ввести кілька дуже важливих показників.

$$РГД = БРЕІ - АФЕП - ВІ - ПМ, РФД = АПЗ - ФВ_{ПЗ} - ПП - Д - ФВ_{н}, РФГД = РГД + РФД,$$

де $РГД$ – результат господарської діяльності; $РФД$ – результат інвестиційної діяльності; $РФГД$ – результат операційної господарської діяльності; $БРЕІ$ – бруто-результат експлуатації інвестицій; $АФЕП$ – зміна фінансово-експлуатаційних потреб; $ВІ$ – виробничі інвестиції; $ПМ$ – продажі майна; $АПЗ$ – зміна позикових засобів; $ФВ_{пз}$ – фінансові витрати з позикових засобів; $ПП$ – податок на прибуток; $Д$ – дивіденди; $ФВ$ – фінансові витрати іншої діяльності [5].

Розкритий тут механізм зміни $РФД$ прекрасно «вбудований» у життєвий цикл фірми, доповнює його, підтверджує його реальність і об'єктивність. Таким чином, на фазі залучення позикових засобів $РФД$ стає позитивним, на фазі відмови від залучення позикових засобів $РФД$ стає негативним. $РГД$ потрібний для виявлення величини і динаміки коштів економічних суб'єктів в результаті їх інвестиційно-господарської діяльності. $РФД$ потрібний для визначення величини і динаміки коштів в результаті фінансової діяльності. Таким чином, $РФГД$ показує величину і динаміку коштів економічних суб'єктів після здійснення всього комплексу інвестиційно-виробничої і фінансової діяльності.

Позитивна величина результату фінансово-господарської діяльності дає підставу стверджувати, що в діяльності економічних суб'єктів має місце перевищення доходів над витратами, причому висновок цей може бути розповсюджений не тільки на сьогодні, але і на весь, принаймні, майбутній короткостроковий період.

Тому для економічних суб'єктів автомобілебудування бажано, щоб $РФГД$ був позитивним. Але очевидно, що сам життєвий цикл економічних суб'єктів не дозволяє стверджувати, що вони завжди можуть мати таке значення $РФГД$ (наприклад, у період реалізації інвестиційного проекту з обов'язковим наростанням постійних витрат і зниженням прибутку).

Період позитивного $РФГД$ змінюється періодом негативного $РФГД$ і так далі за умови, звичайно, що економічні суб'єкти нормально

розвиваються). Економічні суб'єкти не можуть тривалий час мати негативний *РФГД*. Це – загроза краху. Необхідним являється введення поняття рівноважного *РФГД*, розглянутого в рамках життєвого циклу. *РФГД* нормально працюючих економічних суб'єктів може коливатися в рамках життєвого циклу між 0% і 10% доданої вартості (в обидва боки). Це – безпечна зона для економічних суб'єктів.

Розглянуте вище дозволяє побачити асинхронність у поведженні *РФД* і *РГД* у рамках життєвого циклу підприємства, причому ця асинхронність підсилюється тим, що вона не накладається на циклічні коливання виробництва (випуск ним продукції).

Наприклад, у період досягнення високої величини запасу фінансової міцності *РФД* починає знижуватися, але ж ми стоїмо перед періодом різкого наростання постійних витрат у результаті реалізації інвестиційного проекту. З цього випливає, що очікуваний оптимальний алгоритм поведження *РФД* і *РГД* (у рамках *РФГД*), коли бажано домагатися синхронної зміни *РФД* і *РГД* у різні сторони, є недосяжним без втрати динаміки обороту (виручки).

Матриця фінансових рішень дозволяє вирішити більшість з тих питань, що були поставлені вище (у зв'язку з досягненням *РФГД* оптимальної величини). Дані цієї матриці були рекомендовані французькими вченими І. Романе та Ж. Франшоном (табл. 2).

Таблиця 2

Матриця фінансових стратегій

	<i>РФД</i> < 0	<i>РФД</i> = 0	<i>РФД</i> > 0
<i>РГД</i> > 0	1	4	8
<i>РГД</i> = 0	7	2	5
<i>РГД</i> < 0	9	6	3

Щоб визначити розміщення економічних суб'єктів автомобілебудування щодо матриці потрібно розрахувати ряд важливих показників (табл. 3).

Таблиця 3

Розрахунок базових показників матриці

Показники	Економічні суб'єкти		
	ПАТ «Черкаський автобус»	ПАТ «Автомобільна компанія АТ «Богдан Моторс»»	ДП «АСЗ № 2 АТ «Богдан Моторс»»
<i>РГД</i>	-13868	-330245	157532
<i>БРЕІ</i>	98843	7531	95487
<i>АФЕП</i>	204377	-95296	495089
<i>ВІ</i>	317088	242481	433044
<i>ПМ</i>	0	0	0
<i>РФД</i>	394866	291115	153768
<i>АПЗ</i>	413022	304068	329529
<i>ФВ пз</i>	11119	11985	74534
<i>ПП</i>	7037	967	101227
<i>Д</i>	0	0	0
<i>РФГД</i>	380 998,00	-39 130,00	311 300,00

Квадранти 4, 8, 5 пов'язані зі створенням ліквідних засобів економічних суб'єктів (деякий надлишок оборотних коштів). Квадранти 7, 6, 9 пов'язані зі споживанням ліквідних засобів (дефіцит оборотних коштів). По горизонталі *РФД* пов'язаний з ростом запозичення засобів. Ми йдемо від негативного значення *РФД* до позитивного.

По вертикалі *РГД* пов'язаний з реалізацією інвестиційного проекту (масоване інвестування засобів). Тільки цим можна пояснити перехід від позитивного *РГД* (прекрасна можливість почати реалізацію інвестиційного проекту) до негативного *РГД* (ситуація значного інвестиційного вкладення засобів).

Це дозволить наростити рентабельність активів і зростуть темпи росту обороту. За отриманими значеннями визначимо місце кожного економічного суб'єкта в одному із дев'яти квадрантів матриці (табл. 4).

**Місце економічних суб'єктів автомобілебудування
в матриці Франсона-Романе**

	$РФД < 0$	$РФД = 0$	$РФД > 0$
$РГД > 0$	1	4	8 ДП «АСЗ № 2 АТ «Богдан Моторс»
$РГД = 0$	7	2	5
$РГД < 0$	9	6	3 ПАТ «Черкаський автобус» та ПАТ «Автомобільна компанія АТ «Богдан Моторс»»

ПАТ «Черкаський автобус» та ПАТ «Автомобільна компанія АТ «Богдан Моторс»» знаходяться в квадранті 3. Негативний $РГД$ говорить про те, що економічні суб'єкти або здійснили інвестиційний проект, або скоротили фінансово-експлуатаційні потреби (за рахунок наростання кредиторської заборгованості).

Можливі сценарії розвитку – у квадранті 5 або 6 (повернення в квадрант 2 малоімовірно – тільки у випадку рівності темпів росту обороту і рентабельності). У випадку зменшення запозичених засобів у формі кредиту (послабляється сила впливу фінансового важеля) економічний суб'єкт може виявитися в квадранті 6, що свідчить про те, що відбувається наростання власних засобів. Наступне положення - квадрант 8, що займає ДП «АСЗ № 2 АТ «Богдан Моторс». У цій ситуації яскраво виражений надлишок ліквідних засобів. Якщо воно зможе з найбільшою ефективністю ними розпорядитися, то положення може стати стабільним.

Отже, для покращення фінансового становища даним економічним суб'єктом необхідно обрати стратегію скорочення фінансово-експлуатаційних потреб, тобто зменшення вартості запасів та сум дебіторської заборгованості та більше користуватися коштами кредиторів.

Нестабільність економіки, фінансові ризики, вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища вимагають від промислових

підприємств гнучкості та швидкої адаптації стратегій до потенційних загроз і умов конкуренції. За таких умов актуальними є питання розроблення ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності, яка завжди пов'язана з поточним станом фінансової системи, її діючою технічною, технологічною та фінансовою базою, використовується, як провідний напрямок руху для поетапного досягнення цілей [6].

Функціонування промислових підприємств та процес формування їхнього фінансового капіталу залежить від одночасного впливу значної кількості факторів, що генеруються мікро і макросередовищем, зовнішніми та внутрішніми чинниками.

Ключовим завданням розробки ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності має стати формування мотиваційного механізму для економічних суб'єктів, що заохочуватиме прийняття ними ефективних інвестиційних рішень. Відсутність належної уваги питанням фінансової діагностики на підприємстві може призвести до помилок у процесі фінансового прогнозування при розробці фінансових стратегій, тому слід здійснювати фінансове прогнозування та діагностику фінансової та інвестиційної діяльності підприємства з метою встановлення потреби в реалізації чітко визначених фінансових стратегій.

Підходи до розробки ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки завжди пов'язані з поточним станом фінансової системи, її діючою технічною, технологічною та фінансовою базою, використовується, як провідний напрямок руху для поетапного досягнення певних цілей [7].

Види ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності представлені у вигляді матриці

фінансових стратегій, що дозволяє розглядати і вирішувати проблему в динаміці, даючи можливість не тільки формулювати стратегію, але і модифікувати (змінювати) її в результаті зміни якихось дуже важливих параметрів функціонування економічних суб'єктів.

Розрахунок комплексного показника формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності для забезпечення економічної безпеки здійснюється за такою послідовністю (таб. 5).

Таблиця 5

Алгоритм оцінювання ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності

Етапи	Зміст
1	Визначення кількості коефіцієнтів, що враховуються в моделі та їх фінансова інтерпретація
2	Встановлення для обраних коефіцієнтів граничних (нормативних) значень
3	Математична інтерпретація застосування обраних коефіцієнтів у відповідних змінних (X_i , i змінюється у діапазоні від 1 до n , де n – кількість обраних коефіцієнтів)
4	Присвоєння змінній умовного значення шляхом апроксимації
5	Надання кожному з коефіцієнтів певної значущості (на підставі методу експертних оцінок)
6	Складання комплексного рівняння (математичний вигляд моделі)
7	Визначення адекватності розробленої моделі
8	Розробка програмного забезпечення використання математичної моделі

На підставі комплексного оцінювання ефективного формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності, проведеного за три роки, були виявлені вузькі місця, та були з'ясовані причини, за якими окремі економічні суб'єкти не можуть забезпечити ефективну роботу і отримувати запланований прибуток.

До таких причин можна віднести: відсутність маркетингової орієнтації і стратегічного бачення у керівництва компаній; відсутність ефективного власника або стратегічного інвестора з достатніми ресурсами для забезпечення технічного переозброєння; неоптимальний масштаб виробництва через надлишок виробничих потужностей; неякісний менеджмент, який не використовує наявні можливості для розвитку та

створює своїми рішеннями додаткові витрати і збитки; відсутність державної підтримки.

Розробляючи ефективне формування та використання фінансового капіталу в інвестиційній діяльності, було враховано комплекс факторів, що становлять зовнішні і внутрішні умови інвестиційної діяльності, ступень впливу цих факторів на процес формування фінансового капіталу та умови інвестиційної діяльності, дозволить виявити та використовувати приховані резерви, що дають реальну можливість підвищити ефективність роботи підприємства.

Формування ефективної мобілізації фінансування з використанням інструментарію діагностики економічного середовища дозволяє з вищим рівнем ймовірності передбачати виникнення фінансових ризиків, уникати помилок у стратегічному плануванні та управлінні мобілізацією фінансових ресурсів.

Ефективне використання інструментарію стратегічного аналізу дає змогу обрати одну з альтернативних стратегій формування фінансових ресурсів залежно від позиціонування суб'єктів господарювання в економічному середовищі, що дозволить з суттєвим рівнем ймовірності передбачати виникнення фінансових ризиків для реалізації альтернатив залучення фінансового капіталу в інвестиційну діяльність та забезпечення належного рівня економічної безпеки підприємств.

Список використаних джерел і літератури

1. Блонська В.І. Діагностика управління капіталом підприємства / В.І. Блонська, Т.М. Хватамуха // Науковий вісник НЛТУ України. – 2009. - Вип. 19.11.
2. Аптекарь С.С. Оцінка ефективності інвестиційних проектів / С.С. Аптекарь // Економіка України. – 2007. – № 1.
3. Геєць В.М. Інноваційні перспективи України: [монографія] / В.М. Геєць, В. Семіноженко. – Х.: Константа, 2006. – 272 с.
4. Поддєрьогін А.М., Білик М.Д., Буряк Л.Д., Булгакова С. О., Куліш А. П. Фінанси підприємств: Підручник. – 6. вид., перероб. та доп. – К.: КНЕУ, 2006. – 552 с.
5. Финансовый менеджмент и практика: под ред. Е.С.Стояновой. М.: Перспектива, 2001.
6. Данилишин Б.М. Інвестиційна політика в Україні: [монографія] / Данилишин Б.М., Корецький М.Х., Дацій О.І. – Донецьк: Юго-Восток, Лтд, 2006. – 292 с.
7. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. - К.: НІСД, 2009. - 336 с.

РОЗДІЛ 3
НАПРЯМИ МОДЕРНІЗАЦІЇ
МЕХАНІЗМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

3.1. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ТА ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

***ОХРИМЕНКО ІГОР ВІТАЛІЙОВИЧ**, д.е.н., професор,
проректор з навчальної та наукової роботи,
Київський кооперативний інститут бізнесу і права,
МАЙБА ВІТАЛІЙ ВАСИЛЬОВИЧ, к.е.н., старший спеціаліст відділу
економічних комунікацій Управління інформації та громадських
комунікацій, Національний Банк України*

Фінансові кризи минулих років довели, наскільки значущим є питання забезпечення фінансової безпеки держави для забезпечення добробуту населення. Від успішності реалізації цього завдання макrorівня багато в чому залежить не лише стійкість економічного розвитку держави, а й її суверенітет, і в кінцевому підсумку – її територіальна цілісність. Саме реалізована державою грошово-кредитна політика, організація валютного і податкового регулювання формують основу фінансової системи держави.

Для України проблема забезпечення фінансової безпеки є нині однією із найбільш значущих. Формування світової фінансової системи відбулося без участі України, що входила до складу СРСР. Наша держава змушена була вступити в систему світових фінансів, не беручи участі у визначенні правил фінансової гри. Наслідки цього Україна постійно відчуває.

Забезпечення фінансової безпеки – найважливіша функція держави. Впродовж усієї історії державності проблема стабільного фінансового забезпечення населення була однією із найважливіших, оскільки від неї залежить економічний розвиток будь-якої країни. Ця проблема є похідною від завдання забезпечення економічного зростання на кожному етапі становлення суспільства. Фінансова безпека є невід’ємним елементом макро- і мікроекономічної безпеки країни.

Сучасні уявлення про феномен безпеки надзвичайно різноманітні. По-перше, безпеку розуміють як відсутність небезпеки. Основу даного розуміння становить етимологічний розгляд терміну «безпека». По-друге, безпека розглядається як властивість (або атрибут) соціальної системи. В основі даного розуміння – припущення про природну захищеність будь-якої системи (починаючи від елементарних частинок і атомів до людини тощо) від руйнівного впливу будь-яких сил. По-третє, безпека розуміється як специфічна діяльність. Такого розуміння безпеки дотримуються багато дослідників, хоча і по-різному визначають характер цієї діяльності.

Існує велика кількість оригінальних дефініцій безпеки, де в якості змістової основи використовуються такі характеристики, як система або сукупність відносин, захищеність, здатність, сукупність умов або факторів тощо.

Серед існуючого плюралізму підходів до визначення категорії безпеки найбільш поширеним слід визнати підхід, відповідно до якого безпека визначається як певний стан. Питанням забезпечення фінансової безпеки держави присвятили свої праці такі сучасні вітчизняні дослідники, як Боримська К. П. [1], Власюк О. С. [2], Дячек С. М. [3], Іващенко О. В. [4], Куценко Т. М. [5], Мілаш Л. М. [6], Петрушевська В. В. [7], Ревак І. О. [8], Ткаленко С. [9], Шемаєва Л. Г. [10].

Функціонування ефективної фінансової системи держави є однією із найбільш важливих умов економічного розвитку і політичної стабільності країни, оскільки вона є одночасно і основою проведення загальнополітичних реформ, і засобом забезпечення економічного добробуту всіх громадян і структур бізнесу. Особливої актуальності побудова стабільної фінансової системи набуває у періоди кардинальних змін економічного життя суспільства, один із яких спостерігається нині в Україні. Руйнування партнерських зв'язків зі Східними регіонами та Росією призвело до різкого розбалансування системи державних фінансів,

що було обумовлено неможливістю швидкого пристосування складного фінансового механізму до нових економічних і політичних умов.

Необхідність забезпечення відповідності між дохідною і видатковою частинами бюджету, а також можливість впливу через фінансові важелі на ступінь збалансованості економічного розвитку, робить функціонування фінансової системи одним із найбільш складних суперечливих механізмів економічної політики держави. Не слід забувати, що потужний вплив на економіку можуть надавати не тільки витратні, але і дохідні механізми бюджету. Основу доходної частини бюджету складають податки – це означає актуальність обґрунтування і створення дієвої податкової системи, здатної не тільки вчасно і в повному обсязі мобілізувати в бюджет кошти, а й створити нормальні умови функціонування всіх господарюючих суб'єктів, що стимулюють зростання виробництва і його ефективності.

У сучасних розвинених країнах фінансовий сектор займає лідируюче становище, впливаючи на економіку за допомогою фінансових механізмів, фінансових стимулів, і забезпечуючи тим самим встановлення особливої фінансової влади.

Уразливість фінансової системи України до зовнішніх впливів (ціни, курси валют тощо) є набагато вищою, ніж у багатьох країнах світу. Отже, стабільність (стійкість) і захищеність фінансового сектора можуть і повинні розглядатися як чинники забезпечення фінансової і, як наслідок, національної безпеки України. У зв'язку з цим забезпечення фінансової безпеки держави безпосередньо пов'язане зі збільшенням ефективності фінансової сфери, що сприяє інноваційному соціально-економічному розвитку країни, і являє собою комплекс заходів щодо проведення ефективної грошової політики, реформування банківської системи і фінансових ринків. З огляду на те, що банківський сектор продовжує займати домінуюче становище у фінансовій сфері країни, найбільш суттєві загрози формуються саме тут.

Забезпечення фінансової безпеки України – це діяльність держави і всього суспільства, спрямована на стабільне функціонування фінансової сфери, на захист національних цінностей і інтересів у цій області. Дана діяльність також повинна бути спрямована на запобігання та протидію загрози правам і свободам людини, матеріальним і духовним цінностям суспільства, конституційному ладу, суверенітету і територіальній цілісності країни, а також всебічно сприяти розвитку держави і його громадян в першу чергу в плані підвищення якості їх життя.

В основі фінансової безпеки країни містяться як фінансові інтереси держави в цілому, так і учасників фінансового ринку, суб'єктів підприємницької діяльності, громадян тощо. До числа найбільш важливих національних інтересів в Україні у фінансовій сфері можна віднести:

- компенсацію державних витрат відповідно до наявних фінансових ресурсів;
- забезпечення цільового фінансування державних програм (у першу чергу соціальних);
- інвестування в галузі наукоємного та високотехнологічного виробництва;
- створення необхідних умов для вільної конкуренції на фінансовому ринку;
- зменшення наслідків впливу світових фінансових криз на національну економіку;
- подолання розбіжностей між органами управління різних рівнів із приводу розподілу і використання ресурсів національної бюджетної системи;
- посилення стримування інфляційних процесів в економіці та підтримання стабільно високого курсу національної валюти;
- протидія незаконному вивезенню капіталу за кордон;

- залучення іноземних інвестицій (особливо довгострокових у промисловий сектор економіки);

- прийняття в найкоротші терміни необхідних нормативно-правових актів, що забезпечують формування та успішне функціонування фінансово-кредитної системи країни;

- побудова ефективного правоохоронного механізму захисту державних і приватних фінансів від впливу кримінальних процесів і зазіхань.

Необхідність створення системи фінансової безпеки на макrorівні виникла в результаті збігу цілого ряду об'єктивних обставин, основними з яких є наступні: необхідність розробки довгострокової фінансової стратегії держави; оптимізація грошово-кредитної політики; потреба в забезпеченні конвертованості національної валюти; наявність реальних можливостей поповнення державного бюджету за рахунок вдосконалення державного фінансового контролю, податкової та інвестиційної політики; потреба інвесторів у збереженні вартості наявних ресурсів в умовах інфляції; потреба в оптимізації управління бюджетними коштами; вдосконалення діяльності банківських установ та гарантування їх фінансової стійкості; підвищення «прозорості» органів виконавчої влади, в тому числі правоохоронних органів, підвищення рівня довіри між владою і бізнесом і взаємної відповідальності; невисокий життєвий рівень більшості населення та фінансова неграмотність громадян, висока диференціація доходів; наявність «тіньового» фінансового сектора, активний і безконтрольний розвиток крипто економіки тощо.

До основних принципів забезпечення фінансової безпеки держави пропонується відносити такі:

1) гарантування реалізації фінансових інтересів держави, підприємницьких структур, населення;

2) забезпечення і захист основних фінансових прав і свобод людини і громадянина;

3) законність фінансових операцій;

4) невідворотність покарання за здійснення діяльності, що завдає шкоди фінансовим інтересам;

5) системність і комплексність використання політичних, інформаційно-пропагандистських, соціально-економічних, правових, спеціальних та інших заходів протидії загрозам фінансовій безпеці;

6) налагодження співробітництва держави з громадськими об'єднаннями, міжнародними та іншими організаціями, громадянами у напрямі протидії загрозам фінансовій безпеці;

7) пріоритет заходів щодо виявлення та припинення загроз фінансовій безпеці;

8) поєднання гласних і негласних методів протидії загрозам фінансовій безпеці;

9) конфіденційність відомостей про спеціальні засоби, технічні прийоми, тактику здійснення заходів щодо виявлення, припинення та нейтралізації загроз фінансовій безпеці;

10) мінімізація шкоди національним фінансовим інтересам;

11) відповідність заходів щодо припинення і нейтралізації загроз фінансовій безпеці;

12) забезпечення синергії зовнішньої і внутрішньої взаємодії суб'єктів протидії загрозам фінансовій безпеці.

У зв'язку з тим, що є загрози фінансовій безпеці держави, якими в Україні станом на 2017 рік виступають нестійкість фінансової системи, слабкий розвиток інфраструктури фондового ринку, зростання внутрішнього і зовнішнього боргу, криза інвестиційної сфери, низька ефективність бюджетно-податкової системи, дисбаланс в динаміці макроекономічних показників, то для забезпечення фінансової безпеки на

державному рівні необхідно створення таких умов функціонування фінансової системи, при яких практично виключається можливість зловживання фінансовими засобами і переорієнтації фінансових потоків в незакріплені законодавством сфери їх використання. При цьому економічні відносини повинні бути сформовані таким чином, щоб була можлива концентрація державних фінансових потоків в обсягах, необхідних для виконання покладених на державу завдань і функцій.

До основних сучасних ризиків у сфері фінансової безпеки, притаманним вітчизняним реаліям, належать: світові фінансові кризи, вивезення капіталу в офшорні зони, тіньова економіка та корупція, нерациональне використання коштів, а також розкрадання бюджетних коштів.

Найбільшу небезпеку для фінансової стабільності держави становлять внутрішні загрози. Тривалий вплив внутрішніх загроз на економічну систему без проведення будь-яких ефективних заходів в економічній політиці роблять країну менш захищеною і вразливою перед зовнішніми загрозами, у тому числі і фінансового характеру.

Це пояснюється наступними причинами:

- внутрішні загрози в економічній і фінансовій сфері заважають державі відстоювати і підтримувати свій статус на економічній і політичній аренах світу;

- слабкість в економічній сфері держави перетворює населення в заручницю міжнародних фінансових організацій, тому що бюджет країни не може функціонувати повноцінно, ефективно і виконувати соціальні функції;

- виникає залежність від імпорту, так як вітчизняні товаровиробники повністю задовольнити потреби населення не можуть;

- держава втрачає можливість проводити активну зовнішню політику (завоювання нових торгових ринків, вплив на політику міжнародних організацій).

Для фінансової безпеки України актуальною є така внутрішня загроза, як фінансові злочини, вчинення яких суттєво дестабілізує фінансові відносини, а також знижує рівень довіри до державних і приватних фінансових інститутів. Такі злочини поділяються на кілька видів.

Господарські фінансові злочини. Господарською діяльністю вважаються всілякі виробництва, виконання робіт, надання послуг. Сучасний попит дає підприємцям майже безмежні можливості. Ось тільки користуються ними часом зовсім не по закону. Найбільш поширена ситуація – це наполовину або на 100% нелегальний бізнес. Неофіційні, але вельми відомі визначення в цій сфері – фірми-одноденки або фіктивне підприємництво.

Розпочати діяльність, заробити і зникнути з ринку – ось найпростіша характеристика ще однієї групи злочинів. Умовно їх можна називати незаконними (фіктивними) банкрутствами.

Ще більш поширений сценарій – звітуватись державі у відсутності прибутків. І одночасно тримати в сейфі цілі пачки «готівки», якими так зручно платити зарплату в конверті або розраховуватися якнайдешевше з робітниками-нелегалами.

Ухилення від податків – проблемна сфера, яка приносить колосальні збитки. Не випадково дані по загальній заборгованості всіх платників податків просто відсутні – їх просто нереально підрахувати. Очевидно, що рахунок йде на багато мільярдів гривень.

Існує кілька злочинів, в результаті яких держбюджет не дораховує серйозних сум фінансових ресурсів. Наприклад, валютні злочини. Злочини цієї сфери (валютні) дуже різні за своїм складом і кількістю

протизаконних схем. Один із найпростіших і розповсюджених випадків – це підробка іноземних купюр.

Спекуляція валютою – ще один поширений фінансовий злочин. Реалізується він через обмін національної валюти на іноземну по істотно завищеному курсу. Є злочини більш витончені і специфічні. Вони можуть стосуватися неправомірного використання закритої інформації (в тому числі такою, що здатна серйозно дестабілізувати фінансовий ринок). Також можна згадати різні махінації з цінними паперами.

Економічні злочини можна було б назвати також комерційними. Адже всі вони так чи інакше стосуються отримання прибутку незаконним шляхом. В одних випадках недобросовісні/скривджені співробітники видають «секрети фірми» конкурентам. В інших зловмисники заробляють на торгівлі нечесно здобутим майном або нібито брендовими товарами. Як і в попередніх групах, злочини такого роду дуже різноманітні, а винні часом дуже винахідливі.

Покарання за фінансові злочини можуть бути різними. Штрафи, роботи всіх видів, обмеження, позбавлення волі – ось найбільш розповсюджені каральні заходи. Крім того, суд може заборонити винному займати певні посади або вести певні види діяльності.

Фінансові злочини завдають величезної шкоди стабільності фінансової системи. При цьому злочинці можуть тривалий час досить успішно маскувати своє непокору законами. Однією із причин такого стану речей є відносна непрозорість сучасного вітчизняного бізнесу. Не виключено, що подальший розвиток фінансово-економічної сфери нашої країни дещо покращить ситуацію у перспективі.

Для забезпечення ефективної системи фінансової безпеки на сучасному етапі необхідним є комплекс взаємопов'язаних заходів для мінімізації ризиків у всіх секторах фінансового ринку. Удосконалення інструментарію регулювання ринків фінансових послуг і їх учасників має

здійснюватися із урахуванням необхідності забезпечення безпеки фінансів фізичних і юридичних осіб (мікрорівень фінансів), акумульованих у кредитних установах, що, в свою чергу, сприяє забезпеченню стабільності банківської системи і таким чином – досягнення належного рівня фінансової безпеки держави.

Кінцевою метою фінансової безпеки є:

- макроекономічна збалансованість і стабільність;
- стійкість платіжної системи;
- нейтралізація впливу світових криз і тіньових операцій на соціально-економічний розвиток країни;
- запобігання фінансовим злочинам і правопорушенням (відмивання доходів, отриманих незаконним шляхом тощо);
- стабілізація курсу і купівельної спроможності національної валюти;
- профіцит бюджету країни.

Одним із основних фінансових інтересів України в умовах економічної нестабільності, тотальної залежності вітчизняної фінансової системи від іноземного капіталу та розгортання кризових явищ у різних секторах фінансового ринку має бути стабілізація фінансово-господарського стану його учасників, що надає завдання розробки стратегії забезпечення економічної безпеки фінансових установ особливої нагальності. Основи для цього процесу на нормативно-правовому рівні було закладено в 2012 р. у документі, що отримав назву Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [11]. Під час визначення конкретного переліку фінансових інтересів держави доцільно встановлювати основні, пріоритетні інтереси у кожному сегменті фінансової системи.

Завдання забезпечення фінансової безпеки, що їх належить виконати на макрорівні (рівень державної влади, виконуються регуляторами фінансової системи):

- перенаправлення фінансових потоків зі спекулятивної сфери на ринки фінансових послуг;

- розробка правової, інституційної та інструментальної основи для забезпечення економічної безпеки фінансового ринку та його учасників;

- встановлення обмежень на обсяги іноземного капіталу у структурі зареєстрованого капіталу професійних учасників фінансового ринку;

- стабілізація податкового законодавства;

- стабілізація стану вітчизняного валютного ринку;

- забезпечення фінансової системи і фінансового ринку грошовою масою в обсязі, необхідному для їх повноцінного функціонування і розвитку (не за рахунок додаткової емісії або іноземних кредитів, а через механізм перерозподілу фінансових активів у банківській, бюджетній та інших фінансових сферах);

- створення умов для забезпечення інтенсивного утворення конкурентоспроможного національного фінансового капіталу, номінованого в національній валюті (обов'язковою умовою для цього має стати стабілізація курсу національної валюти та її купівельної спроможності на внутрішньому ринку товарів і послуг);

- розробка механізмів захисту прав інвесторів і споживачів послуг інших сегментів фінансового ринку;

- уніфікація вимог до початку провадження професійної діяльності на фінансовому ринку для забезпечення рівної конкуренції у сфері надання фінансових послуг;

- активізація надання та використання послуг рейтингових агентств, у тому числі і у напрямку формування рейтингів фінансових установ за параметром рівня економічної безпеки;

- розробка Стратегії забезпечення фінансової безпеки України та Стратегії забезпечення економічної безпеки фінансових установ;

- становлення та розвиток інституту фінансового омбудсмену для вирішення спірних питань між реалізаторами та споживачами фінансових продуктів і послуг;

- конкретизація переліку системно важливих фінансових установ у кожному сегменті фінансового ринку та встановлення постійного моніторингу за результатами їх діяльності та рівнем економічної безпеки;

- активізація участі фінансових установ різних сегментів фінансового ринку у саморегульованих організаціях і стимулювання їх до створення нових саморегульованих організацій для упорядкування процесу функціонування професійних учасників ринків фінансових послуг;

- розробка загальнонаціональних програм підвищення рівня фінансової грамотності населення;

- моніторинг стану інформаційної прозорості фінансових установ [12].

Офіційне закріплення стратегічних імперативів забезпечення фінансової безпеки України має знайти відображення у такому документі як Стратегія забезпечення фінансової безпеки України до 2025 року, що дозволить визначити та слідувати основним фінансовим інтересам як країни в цілому, так і підприємницьких структур та громадян, внаслідок чого буде досягнуто стабілізації стану вітчизняної фінансової системи у перспективі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боримська К. П. Удосконалення організаційно-методичних засад державного фінансового аудиту операцій з орендованим комунальним майном як складова безпеки суб'єктів орендних відносин / К. П. Боримська, Т. В. Кирик // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. Сер. : Бухгалтерський облік, контроль і аналіз. - 2013. - Вип. 1. - С. 11-30.

2. Власюк О. С. Тіньова економіка та її вплив на безпеку сектору державних фінансів України / О. С. Власюк // Фінанси України. - 2013. - № 6. - С. 18-25.

3. Дячек С. М. Оцінка рівня фінансової безпеки держави: проблеми та шляхи вирішення / С. М. Дячек, Ю. О. Легенчук // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Сер. : Економічні науки. - 2013. - № 2. - С. 219-226.

4. Іващенко О. В. Фінансово-економічна безпека держави / О. В. Іващенко, В. М. Гельман // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). - 2013. - № 2(1). - С. 121-131.

5. Куценко Т. М. Підходи до аналізу та моделювання загроз фінансової безпеки держави / Т. М. Куценко // Вісник економіки транспорту і промисловості. - 2013. - Вип. 42. - С. 233-238.

6. Мілаш Л. М. Економічна безпека держави в контексті бюджетної політики та механізмів фінансового контролю / Л. М. Мілаш // Теорія та практика державного управління. - 2012. - Вип. 3. - С. 261-268.
7. Петрушевська В. В. Фінансова безпеки держави: класифікація загроз та формування захисних механізмів / В. В. Петрушевська // Економічний форум. - 2013. - № 4. - С. 218-226.
8. Ревак І. О. Об'єкти та суб'єкти фінансової безпеки держави / І. О. Ревак, В. Ю. Прокопенко // Системи обробки інформації. - 2010. - Вип. 3. - С. 152-154.
9. Ткаленко С. Фінансова безпека держави в умовах посилення глобалізаційних процесів / С. Ткаленко // Міжнародна економічна політика. - 2013. - Вип. 1. - С. 101-122.
10. Шемаєва Л. Г. Концептуальні підходи до оцінки стану фінансової безпеки сектору державних фінансів України / Л. Г. Шемаєва // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва. - 2011. - № 1. - С. 111-118.
11. Концепція забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс] : розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p>.
12. Зачосова Н. В. Формування системи економічної безпеки фінансових установ : монографія / Н.В. Зачосова. - Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2016. - 375 с.

3.2. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ФІНАНСОВИХ УСТАНОВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

***ЧЕРЕВКО ОЛЕКСАНДР ВОЛОДИМИРОВИЧ**, д. е. н., професор,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
ЗАЧОСОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА, д. е. н., доцент,
професор кафедри менеджменту та економічної безпеки,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

Державне регулювання економіки передбачає постійно повторюваний комплекс заходів, які застосовуються органами державної влади для організації і контролю економічних процесів. З огляду на це, державне регулювання економічної безпеки передбачає застосування комплексу заходів економічного, правового, фінансового та іншого характеру з метою досягнення і підтримки економічної безпеки на мікро та макрорівнях. В основі фінансової безпеки будь-якої держави знаходиться стабільна та ефективна фінансова система, що будується на засадах активного функціонування фінансового ринку. Таким чином, забезпечення фінансової безпеки України є неможливим без розвитку ринків фінансових послуг, імпульсом для якого є рентабельна діяльність реалізаторів різних видів фінансових продуктів і послуг. Тенденції економічних явищ і процесів, що формуються нині в Україні, характеризуються великою кількістю загроз, втілення яких у життя може мати негативний вплив на стан професійних учасників фінансового ринку та їх клієнтів. З огляду на це, питання забезпечення економічної безпеки фінансових установ уже кілька років не втрачає своєї актуальності. Водночас, надії на самозабезпечення їх економічної безпеки в умовах

фінансової і політичної нестабільності залишається усе менше. Тому доцільно рекомендувати державне втручання у процес забезпечення фінансової системи і її учасників через механізм державного регулювання економічної безпеки фінансових установ.

Національна безпека держави має у своєму складі фінансову безпеку як складову економічної безпеки, яка у свою чергу формується на основі банківської, валютної, грошово-кредитної та інших видів безпеки. Загалом, дослідженням структурної будови системи економічної безпеки держави присвячено роботи таких вчених, як Бегма В. М. [1], Блудова Т. В. [2], Венцковський Д. Ю. [3], Горбулін В. П., Качинський А. Б. [4], Іляш О. І. [5], Коваль О. П. [6], Мартинюк В. П. [7], Мокій А. І. [8], Олійник Д. І. [9], Суходоля О. М. [10], Шаров О. М. [11], Шемаєв В. М. [12]. Дослідження процесу регулювання стану системи економічної безпеки фінансових установ у системі національної безпеки потребує ідентифікації усіх складових національної, економічної і фінансової безпеки країни задля конкретизації місця, ролі та значення економічної безпеки фінансових установ у системі забезпечення національної безпеки України [13, с.852] та деталізації нормативно-правового підґрунтя процесу її регулювання.

Функціональний стан і рівень розвитку фінансового ринку та його учасників є основою фінансової безпеки держави, яка є складовою економічної і національної безпеки країни. Фундаментальними працями, у яких розпочато вирішення питань забезпечення фінансової безпеки на національному рівні можна вважати монографії Барановського О. І. «Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення)» [14] та Сухорукова А. І. «Проблеми фінансової безпеки України» [15], які побачили світ ще у 2004 р. Що ж до місця окремих видів фінансових установ у системі фінансової, економічної або національної безпеки держави, то спроби його визначення можна віднайти у роботах Горалько О. В. [16] та Дубини М. В. [17].

Згідно Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [18], фінансова безпека має найвищу питому вагу при розрахунку інтегрального показника рівня економічної безпеки. Її стан визнано важливішим навіть за стан продовольчої безпеки країни. Структурна будова фінансової безпеки держави також поліелементна, і охоплює усі сегменти фінансового сектору економіки України, та включає в себе бюджетну, валютну, грошово-кредитну, боргову, банківську безпеку, а також безпеку небанківського фінансового ринку (інколи виокремлюють ще податкову та інвестиційну безпеку [19]).

Підтримка безпечного рівня функціонування фінансово-кредитної сфери можлива лише за умови розвитку та гарантування економічно безпечного стану усіх сегментів вітчизняного фінансового ринку, проведення дієвої грошово-кредитної, валютної, бюджетної, боргової та інвестиційної політики [20], у реалізації якої важливу роль відіграють сучасні фінансові установи. У свою чергу, рівень економічної безпеки фінансових установ формується під впливом станів усіх без винятку складових фінансової безпеки держави, але водночас, і сам справляє на них позитивний або негативний вплив. Таким чином, елементи перебувають у двосторонньому зв'язку, і їх показники у більшій чи меншій мірі залежать один від одного.

Роль економічної безпеки фінансових установ у фінансовій складовій системи економічної безпеки держави конкретизовано у джерелі [21, с. 324]. Вплив стану економічної безпеки фінансових установ на рівень фінансової безпеки держави є беззаперечним [22, с. 261-263], що викликає необхідність регулювання її стану макрорівні. Отже, перебування частини вітчизняних фінансових установ у стані економічної небезпеки становить загрозу для загального рівня економічної безпеки держави [21, с. 320-323], оскільки існує тісний зв'язок між станом економічної безпеки фінансових

установ і економічною безпекою держави, у першу чергу її фінансовою складовою [23, с. 450-451].

У Законі України «Про основи національної безпеки України» визначено, що суттєвими чинниками економічної нестабільності нині залишаються відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам і зростання кредитних ризиків [24]. Фінансова система країни, що побудована на стабільній прибутковій роботі кредитно-фінансових інституцій, гарантує фінансову безпеку сучасної держави [25, с. 47].

Конкретизуємо зв'язок між економічною безпекою фінансового ринку та його учасників – фінансових установ – і реалізацію фінансових і національних інтересів держави. Система забезпечення національної безпеки України – це організована державою сукупність суб'єктів, об'єднаних цілями та завданнями щодо захисту національних інтересів, які здійснюють свою діяльність у цій сфері у відповідності до визначених у законодавстві України функцій, механізмів їх виконання [26]. Під національними інтересами законодавство України визначає життєво важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток [24]. До фінансових інтересів на макрорівні у сучасних економічних умовах, зважаючи на загрози, що супроводжують розвиток вітчизняної фінансової системи, варто віднести: розширення доступу до міжнародних фінансових ринків; покращення стану зовнішньої торгівлі, зменшення дефіциту платіжного балансу, зокрема рахунка поточних операцій; досягнення незалежності від зовнішніх кредиторів; мінімізацію впливу світових фінансових криз на фінансову систему держави; покращення інвестиційного клімату; підвищення рівня бюджетної дисципліни і збалансованості бюджетної системи; зменшення обсягу державного боргу;

уникнення тінізації економіки; збільшення обсягів золотовалютних резервів; зменшення рівня доларизації економіки; стабілізацію обмінного курсу національної валюти; активізацію розвитку фондового ринку, зокрема в частині застосування механізмів обліку та переходу прав власності на цінні папери, а також забезпечення захисту прав інвесторів на фондовому ринку; підвищення рівня капіталізації фінансової системи, тощо [27]. Наслідком ефективного регулювання економічної безпеки фінансових установ стане стабілізація фінансової системи України, стан якої є підґрунтям для побудови системи національної безпеки держави і вагомим фактором, який враховується міжнародними агентствами при визначенні рівня інвестиційної привабливості країни [28, с. 281]. У табл. 1 представлено матрицю узгодження економічних інтересів громадян, суб'єктів господарювання, фінансових установ і держави у якості основи забезпечення їх економічної безпеки. Розробка механізмів забезпечення економічної безпеки держави, регіонів та окремих суб'єктів господарської діяльності, до переліку яких входять і фінансові установи, належала до числа пріоритетних завдань економічної державної політики з моменту здобуття Україною незалежності у 1991 р. Основи для підтримки рівня їх економічної безпеки закладено у Конституції України. Основний закон держави статтею 17 визначає, що захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу [29]. Проте, на нормативно-правовому рівні підґрунтя для розробки системи заходів щодо підтримки економічної безпеки на макро і мікрорівні було закладено лише у 1997 р., коли для реалізації основних положень щодо забезпечення національної безпеки України на державному рівні Постановою Верховної Ради України було прийнято Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України, яка згодом зазнала змін у 2000-му та 2003-му рр. [30].

**Матриця узгодження економічних інтересів як основа
забезпечення економічної безпеки**

Суб'єкти	Громадяни	Суб'єкти господарювання	Фінансові установи	Держава
Держава	Підвищення рівня добробуту населення, раціональне податкове навантаження, підвищення соціальних стандартів та надання адресної фінансової допомоги	Покращення інвестиційного клімату, розширення меж фінансування бізнесу, контроль рівня інфляції та стабілізація валютного курсу, пільгове оподаткування малого і середнього бізнесу	Оптимізація стану та розвиток фінансового ринку; доступ до міжнародних джерел капіталу, ефективне функціонування сегменту фінансового посередництва, забезпечення чесної конкурентної боротьби та рівних умов для учасників ринку	Забезпечення власної фінансової та економічної безпеки
Фінансові установи	Забезпечення високого рівня довіри до реалізаторів фінансових продуктів і послуг, розширення їх асортименту відповідно до потреб клієнтів, гарантії ефективного управління переданим капіталом, сприяння підвищенню рівня фінансової грамотності	Розробка програм фінансування бізнесу, розширення меж кредитування реального сектору економіки, надання послуг фінансового консалтингу, вирішення питань проблемної заборгованості	Забезпечення власної фінансової та економічної безпеки	Опосередкування процесів використання іноземних інвестицій, надання фінансових послуг для реалізації державних фінансових програм, розширення доступу до міжнародних ринків капіталу
Суб'єкти господарювання	Раціональна цінова політика, розширення асортименту товарів і послуг за помірними цінами, підвищення рівня якості продукції та попиту на неї	Забезпечення власної фінансової та економічної безпеки	Розширення меж користування фінансовими послугами, підвищення рівня їх доступності, підвищення частки позикових джерел у структурі капіталу з метою розвитку та продовження діяльності	Зменшення залежності від експортно-імпортової діяльності за рахунок розширення виробництва; дотримання податкової дисципліни, надання можливостей для зайнятості населення

Продовження табл. 1

Суб'єкти	Громадяни	Суб'єкти господарювання	Фінансові установи	Держава
Громадяни	Забезпечення власної фінансової та економічної безпеки	Активне користування вітчизняними продуктами і послугами з метою задоволення споживчих потреб, дотримання розрахункової дисципліни	Активне користування фінансовими продуктами і послугами, сприяння розширенню меж безготівкового обороту, перехід від збереження вільних фінансових ресурсів до їх інвестування	Сумлінне ставлення до податкових зобов'язань, використання фінансової допомоги за призначенням, раціональне користування комунальними ресурсами

Складено автором

У 2003 р. із прийняттям Закону України № 964-IV «Про основи національної безпеки України» Концепція втратила чинність. Новим законом було встановлено загрози національним інтересам і національній безпеці України та основні напрями державної політики з питань національної безпеки України у економічній сфері [24]. У 2007 р. указом Президента України № 105 було затверджено Стратегію національної безпеки України, де конкретизовано загрози економічній безпеці країни, перераховано ключові завдання політики національної безпеки у сфері забезпечення економічної безпеки, причому одним із них було визначено «забезпечення сталості фінансової системи, гнучкості валютного курсу гривні, розширення кредитної підтримки економіки, зміцнення довіри до фінансових установ» [19]. Визнавалось, що забезпечення стабільного функціонування фінансових установ сприяє підвищенню рівня економічної безпеки держави. У свою чергу, основою ефективного виконання фінансовими установами їх функцій у поточний момент часу та у перспективі, є організація захисту їх діяльності від негативного впливу наявних у сучасній економічній системі загроз зовнішнього та внутрішнього походження, чого можна досягти шляхом системи заходів щодо регулювання системи економічної безпеки фінансових установ.

15 серпня 2012 р. Кабінетом Міністрів України було схвалено Концепцію забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері, у якій визначено загрози, що стають на заваді реалізації фінансових інтересів суспільства, а також напрями державної політики, які мають сприяти їх досягненню. Цим документом систематизовано складові національної безпеки у фінансовій сфері та запропоновано такий їх перелік: безпека у бюджетній сфері; безпека у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору; безпека у податковій сфері; безпека у сфері фінансів реального сектору економіки; безпека у банківській сфері; безпека у сфері функціонування валютного ринку; безпека у сфері функціонування фондового ринку; безпека у сфері небанківського фінансового сектору [27]. Конкретизуємо, яким чином (прямо чи опосередковано) і за допомогою яких інструментів фінансові установи впливають на стан економічної безпеки держави (табл. 2).

Таблиця 2

Прямий та опосередкований вплив фінансових установ на стан національної безпеки у фінансовій сфері

Складові безпеки у фінансовій сфері	Прямий вплив		Опосередкований вплив	
	Позитивний	Негативний	Позитивний	Негативний
Безпека у бюджетній сфері	Ефективне проведення операцій з бюджетними коштами	Проведення тіньових фінансових операцій	Економія бюджетних ресурсів	Неефективне використання бюджетних коштів
Безпека у сфері управління державним боргом, гарантованим державою боргом та боргом корпоративного сектору	Своєчасне проведення виплат належних кредиторам і інвесторам	Використання інвестиційних і кредитних ресурсів у власних цілях	Професійне виконання послуг фінансового посередництва	Непрофесійне виконання послуг фінансового посередництва
Безпека у податковій сфері	Сумлінне виконання податкових зобов'язань	Ухилення від сплати податків	Рентабельна діяльність	Збиткова діяльність

Продовження табл. 2

Складові безпеки у фінансовій сфері	Прямий вплив		Опосередкований вплив	
	Позитивний	Негативний	Позитивний	Негативний
Безпека у сфері фінансів реального сектору економіки	Пільгове надання фінансових ресурсів	Скорочення асортименту фінансових продуктів і послуг для реального сектору	Зниження цін на фінансові продукти і послуги	Підвищення цін на фінансові продукти і послуги
Безпека у банківській сфері	Збільшення обсягів користування банківськими послугами	Зниження обсягів користування банківськими послугами	Популяризація безготівкових розрахунків	Популяризація готівкових розрахунків
Безпека у сфері функціонування валютного ринку	Виконання вимог до проведення операцій з валютою	Обмеження валютних операцій	Стимулювання підвищення рівня довіри до нац. валюти	Спекулятивне підвищення валютного курсу
Безпека у сфері функціонування фондового ринку	Активізація операцій з цінними паперами	Проведення операцій з цінними паперами, що не мають належного забезпечення	Вихід на міжнародні фондові ринки	Отримання низького інвестиційного рейтингу
Безпека у сфері небанківського фінансового сектору	Високий рівень сумлінної конкуренції	Збільшення кількості фіктивних установ	Розширення асортименту фінансових послуг	Реалізація фінансових послуг низької якості

Складено автором

Це дозволить визначити, які загрози низький рівень економічної безпеки фінансових установ може становити для фінансової безпеки держави. Отже, діяльність фінансових установ безпосередньо пов'язана із усіма без винятку елементами фінансової системи, та чинить вплив на стан їх безпеки. Економічна безпека фінансових установ підпадає під вплив загроз, що є характерними для фінансової безпеки держави, а тому має існувати належне нормативно-правове регулювання процесів формування та управління системою економічної безпеки фінансових установ на державному рівні. Питання нормативно-правового регулювання побудови та функціонування системи економічної безпеки знайшли відображення у роботах сучасних вчених [31-38].

Закон України «Про основи національної безпеки України» [24] наразі є основним нормативно-правовим актом для регулювання відносин у сфері безпеки. Зокрема, цим документом визначаються загрози

національним інтересам і національній безпеці України в економічній сфері, основні напрями державної політики з питань національної безпеки у економічній площині та повноваження суб'єктів забезпечення національної безпеки і їх основні функції.

Варто відмітити, що до переліку означених суб'єктів включено Національний банк України (НБУ) як орган, що визначає та проводить грошово-кредитну політику в інтересах національної безпеки України, проте відсутні згадки про Національну комісію, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг (Нацкомфінпослуг) та Національну комісію з цінних паперів та фондового ринку (НКЦПФР), які разом із НБУ контролюють діяльність фінансових установ в Україні. Цей факт свідчить про недосконалість вітчизняного законодавства у сфері регулювання економічної безпеки фінансових установ і процесу управління її системою. Тому необхідним є або внесення змін до Закону України «Про основи національної безпеки України», або розробка окремого нормативно-правового акту щодо забезпечення економічної безпеки фінансових установ.

Нині урядовими органами здійснено ряд кроків для того, аби видозмінити Стратегію національної безпеки України [19] відповідно до потреб часу. Так, Рада національної безпеки і оборони (РНБО) ухвалила Стратегію національної безпеки України, реалізація якої розрахована до 2020 р. Одним із завдань забезпечення фінансової безпеки держави у Стратегії названо стабілізацію банківської системи, забезпечення прозорості регулюючих дій Національного банку України і відновлення довіри до банків та досягнення європейських стандартів надання фінансових послуг [39], що свідчить про необхідність привернення уваги державних регуляторних органів до завдання регулювання економічної безпеки учасників фінансового сектору. Окремі проблемні питання щодо забезпечення національної та економічної безпеки частково знайшли своє

відображення у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» [40].

Детальний аналіз нормативно-правової бази, що покладена в основу забезпечення економічної безпеки в Україні, не виявив законодавчих актів, які б стосувались саме процесу регулювання економічної безпеки ні на загальнодержавному рівні, ні на рівні суб'єктів господарської діяльності загалом, і фінансових установ зокрема. Оскільки доцільно припустити, що найбільш фатальною загрозою для фінансових установ є загроза їх банкрутства та ліквідації, то можна для вирішення ряду питань щодо управління економічною безпекою керуватись Законом України «Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом» [41]. Однак, такої регуляторної бази для формування ефективної системи економічної безпеки сучасних фінансових установ та ефективного управління нею з метою забезпечення фінансової безпеки держави вочевидь не достатньо. Також у вітчизняній нормативно-правовій базі відсутнє визначення поняття економічної безпеки фінансових установ, не окреслено перелік її складових та не встановлено суб'єктів, що мають здійснювати контроль за її станом, регулювати процес управління нею і сприяти забезпеченню її високих показників на державному рівні.

Окремі питання, що стосуються регулювання системи економічної безпеки фінансових установ на державному рівні, знаходимо у нормативно-правових актах, що регулюють діяльність окремих видів фінансових інституцій. Зокрема, правова регламентація складових банківської безпеки міститься у Законі України «Про банки і банківську діяльність» [42], а основи контролю їх стану – у Законі України «Про Національний банк України» [43]. Аналіз і систематизація норм і положень таких спеціалізованих нормативно-правових актів є важливим сегментом науково-дослідної роботи щодо забезпечення економічної безпеки фінансових установ [44, с.117-118].

Заслуговує на увагу і Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності», у якому визначаються правові та організаційні засади реалізації державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [45], до видів якої належить і надання фінансових послуг. Відповідно до цього нормативно-правового акту, державна регуляторна політика у сфері господарської діяльності – напрям державної політики, спрямований на вдосконалення правового регулювання господарських відносин, а також адміністративних відносин між регуляторними органами або іншими органами державної влади та суб'єктами господарювання, недопущення прийняття економічно недоцільних та неефективних регуляторних актів, зменшення втручання держави у діяльність суб'єктів господарювання та усунення перешкод для розвитку господарської діяльності, що здійснюється в межах, у порядку та у спосіб, що встановлені Конституцією та законами України [45]. Таким чином, цей закон покликаний поміж інших задач не допустити прийняття на державному рівні таких вказівок, інструкцій, розпоряджень, тощо, які призведуть до надмірної зарегульованості діяльності фінансових установ, що так само, як і цілковита відсутність державного нагляду, може мати фатальні наслідки для стану їх економічної безпеки і становити суттєву загрозу для рівня фінансової безпеки держави.

Основою для формування інформаційно-аналітичної безпеки фінансових установ є Закон України «Про інформацію». У ньому визначається поняття захисту інформації – як сукупність правових, адміністративних, організаційних, технічних та інших заходів, що забезпечують збереження, цілісність інформації та належний порядок доступу до неї [46]. Під час організації інформаційного обміну при формуванні системи економічної безпеки фінансової установи необхідно керуватись нормами Закону України «Про доступ до публічної інформації». У цьому законі підкреслюється можливість існування

інформації із обмеженим доступом, що може належати до конфіденційної інформації, таємної інформації або службової інформації. Конфіденційна інформація – інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юридичною особою, крім суб'єктів владних повноважень, та яка може поширюватися у визначеному ними порядку за їхнім бажанням відповідно до передбачених ними умов. Таємна інформація – інформація, доступ до якої обмежується, розголошення якої може завдати шкоди особі, суспільству і державі. Таємною визнається інформація, яка містить державну, професійну, банківську таємницю, таємницю досудового розслідування та іншу передбачену законом таємницю. До службової може належати така інформація, що міститься в документах суб'єктів владних повноважень, зібрана в процесі оперативно-розшукової, контррозвідувальної діяльності, у сфері оборони країни, яку не віднесено до державної таємниці [47]. Оскільки фінансові установи можуть мати у своєму розпорядженні інформацію із обмеженим доступом, цей факт варто враховувати при розробці механізмів забезпечення їх інформаційно-аналітичної безпеки під час регулювання стану економічної безпеки.

Законодавчою основою для підтримки належного рівня інтелектуально-кадрової безпеки фінансових установ є Кодекс законів про працю України [48].

Існує думка, що забезпечення фінансової безпеки країни не є прерогативою якого-небудь одного державного відомства, служби. Вона повинна підтримуватися всією системою державних органів, всіма ланками і структурами економіки [49]. Із цим важко не погодитись, зважаючи на складну поліелементну структуру системи фінансової безпеки як на макро-, так і на мікрорівні. Як зазначає Лекарь С. І., забезпечення економічної (а отже, і фінансової – авт.) безпеки держави здійснюється складним комплексом органів. До них належать: органи загальної компетенції, органи спеціальної галузевої компетенції, органи

спеціальної функціональної компетенції [50]. До державних установ, які виконують функції нагляду та регулювання діяльності на фінансових ринках, а отже, можуть вважатись суб'єктами регулювання економічної безпеки фінансових установ, належать: Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; Рахункова палата України; Національний банк України; Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг; Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку; Державна фіскальна служба України; Державна казначейська служба України; Фонд державного майна України; Антимонопольний комітет України; Державна служба фінансового моніторингу України; інші державні установи [51]. Регуляторна діяльність саме цих структур має найбільший вплив на рівень фінансової безпеки України.

На теоретичному рівні нині точаться суперечки щодо того, чи доцільно поєднати функції трьох вітчизняних регуляторів діяльності фінансових установ – НБУ, Нацкомфінпослуг та НКЦПФР – та створити мегарегулятор фінансового ринку. Зарубіжний досвід щодо вирішення цього питання демонструє різні варіанти організації нагляду та контролю на фінансовому ринку. Так, перший мегарегулятор фінансового ринку створено в 1986 р. в Норвегії; її досвідом у 1988 р. скористались Ісландія і Данія, в 1991 р. – Швеція. Серед великих економічно розвинених країн ідею мегарегулятора підтримали Великобританія (з 1998 р.) і Німеччина (з 2002 р.). У Німеччині єдиний наглядовий орган – Федеральне відомство фінансового нагляду (ФВФН) було створено на базі трьох федеральних відомств, що свідчить про подібну до вітчизняних реалій ситуацію. Президент ФВФН призначається президентом Німеччини на необмежений термін, але повноваження Бундесбанку (Центральний банк Німеччини) в рамках ФВФН були розширені, а законодавство не передбачає фінансування його діяльності з бюджетних коштів.

Найпоширеніша модель мегарегулятора передбачає наявність єдиної і незалежної, наділеної великою кількістю повноважень структури. У ряді країн світу існують мегарегулятори, що виконують наглядові та правилорозпорядчі функції: у Великобританії до напрямів діяльності мегарегулятора входить акумуляція функцій банківського нагляду, а також регулювання та нагляду за будівельними товариствами, інститутом цінних паперів, колективних інвестицій і за діяльністю в сфері страхування. В Австралії діють два органи фінансового контролю. Перший займається регулюванням і наглядом на ринку цінних паперів, а також здійснює захист прав і законних інтересів інвесторів; другий відповідає за нагляд за діяльністю банків, страхових компаній, небанківських кредитних організацій і пенсійних фондів. Обидва регулятори знаходяться під контролем Ради фінансових регуляторів. В Канаді регулятор здійснює нагляд тільки за фінансовими інститутами, в Сінгапурі в якості мегарегулятора виступає національний банк, який регулює весь фінансовий сектор.

Існують країни, в яких мегарегулятори виконують лише наглядову функцію, наприклад, у Південній Африці він здійснює нагляд за обігом цінних паперів, а також за інститутами страхування і пенсійного забезпечення; в Японії фінансовий мегарегулятор проводить перевірки, розслідування та приймає відповідні санкції у сфері взаємовідносин між банками; в Фінляндії – наглядає за банками, страховими компаніями та інвестиційними фондами; в Кореї – є лише органом нагляду за різними фінансовими інститутами.

У деяких країнах світу існує модель фінансового регулятора, що має назву *twin peaks*, в якій національний банк здійснює наглядові функції, а інший орган регламентує ринкову поведінку учасників фінансового ринку.

Якщо систематизувати існуючі у світі практики роботи мегарегулятора, можна дійти висновку, що в його якості найчастіше

виступає спеціально створений і колегіально керований орган, підзвітний, але не підлеглий органу державної влади (уряду або Міністерству фінансів, рідше президенту або парламенту), що виключає можливість їх втручання в його поточну діяльність. Як правило, це юридична особа спеціальної організаційно-правової форми, яка поєднує функції регулювання і нагляду на фінансових ринках. Мегарегулятор є незалежним неурядовим органом, фінансується виключно або головним чином із позабюджетних джерел і не володіє правом законодавчої ініціативи [52, с. 30-32].

Із врахуванням існуючих у різних країнах світу практик регулювання фінансового ринку та діяльності його учасників, можна запропонувати наступну модель функціонування мегарегулятора фінансового ринку в Україні (рис. 1).

Існування мегарегулятора фінансового ринку в Україні прогнозно може мати численні позитивні наслідки для регулювання стану фінансової безпеки держави, зокрема: уникнення дублювання функцій і повноважень фінансових регуляторів; економія ресурсів на здійснення регуляторної роботи та фінансування апарату управління, оперативне реагування на тенденції і загрози на фінансовому ринку, можливість складання консолідованих звітів щодо діяльності фінансового ринку в цілому із деталізацією особливостей окремих його сегментів, активізація співпраці між різними видами фінансових установ, підвищення рівня довіри до фінансового ринку та його учасників.

Однак, не зважаючи на можливі позитивні аспекти централізації функцій регулювання та контролю фінансового ринку і його учасників, питання створення фінансового мегарегулятора в Україні продовжує залишатись дискусійним.

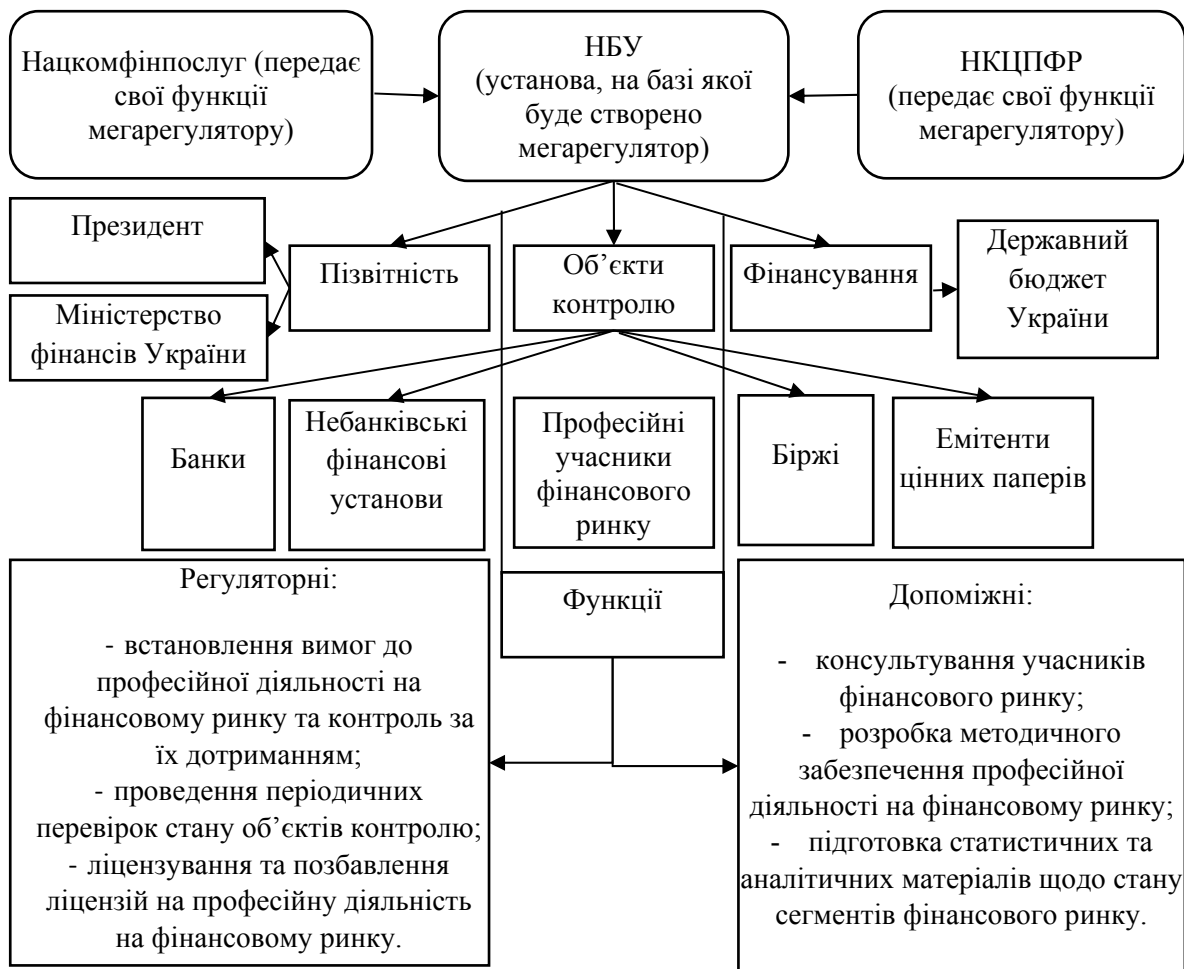

Рис. 1. Модель створення та функціонування мегарегулятора
фінансового ринку в Україні

Складено автором

В основу документального забезпечення підтримки належного рівня фінансової безпеки України нині має бути покладено Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року, яку підтримала та схвалила Національна рада реформ. У розробці цього документу взяли участь регулятори фінансового ринку: Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, а також фахівці від Міністерства фінансів України, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, професійних асоціацій (НАБУ, УФУ тощо), експертів фінансового ринку, керівники депутатських фракцій

Верховної ради України. До обговорення проекту Програми були залучені представники експертних і наукових кіл, які надали низку пропозицій та зауважень. Також під час розроблення зазначеної програми були враховані рекомендації міжнародних фінансових дорадчих та донорських організацій.

Рішенням Національного банку України №28 від 16 січня 2017 р. Комплексну програму розвитку фінансового сектору України до 2020 року було оновлено з огляду на нові тенденції, реалії і загрози, що стали характерними для фінансової системи держави. Варто відзначити, що з метою конвергенції у фінансовій сфері з країнами Євросоюзу, основні положення програми відповідають вимогам Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», Меморандуму про співпрацю з Міжнародним валютним фондом та Угоди про коаліцію депутатських фракцій «Європейська Україна» [53].

Нині Україна перебуває на початку III етапу втілення в життя Комплексної програми розвитку фінансового сектору, який передбачає реалізацію заходів щодо власне розвитку фінансового сектору. Зміцнення інституційної спроможності регуляторних органів і створення відповідних умов для ефективного нагляду та впливу, зміцнення стійкості фінансової системи країни, зростання її кредитного та інвестиційного потенціалу – [53] – це те, на що направлені заходи цієї програми. Водночас, усі названі аспекти є характеристиками держави, яка має високий рівень фінансової безпеки, в основі якої перебуває розвинутий фінансовий ринок і фінансові регулятори, діяльність яких є ефективною.

У межах програми щодо фінансових установ планується забезпечити: відновлення та посилення довіри до гравців ринку, стимулювання розвитку, прозорості й конкуренції у всіх сегментах, забезпечення рівноправності учасників фінансового сектору.

Через механізми державного регулювання, контролю та нагляду, держава ставить собі за мету реалізацію наступного переліку заходів, що матимуть вплив як на стан економічної безпеки фінансових установ, так і на рівень фінансової безпеки в цілому:

- упровадити спеціальні вимоги щодо капіталу, ліквідності та інших показників системно важливих банків та інших фінансових установ, а у перспективі – розробити перелік параметрів або кількісних і якісних характеристик рівня фінансово-інвестиційної безпеки різних видів фінансових посередників, встановити їх орієнтовні або нормативні значення та контролювати їх щоквартально;

- забезпечити прозорість діяльності та звітності учасників фінансового сектору шляхом моніторингу рівня транспарентності фінансових установ за єдиною скоринговою методикою і формування публічного рейтингу найбільш прозорих фінансових посередників;

- сприяти використанню новітніх ІТ-технологій учасниками фінансового сектору та контролювати стан програмного забезпечення і інших параметрів інформаційно-аналітичної безпеки фінансових установ та елементів інфраструктури фінансового ринку;

- підвищити стандарти розкриття інформації в інтересах споживачів та інвесторів фінансового сектору, що дозволить знизити репутаційні ризики фінансових установ і підвищити рівень довіри наявних і потенційних клієнтів;

- налагодити систему регулярної оцінки якості активів банків та небанківських НКЦПФР як одного із напрямів оцінювання рівня фінансово-інвестиційної безпеки фінансових установ у процесі регулювання стану їх економічної безпеки;

- перманентний моніторинг результатів діяльності фінансових установ для визначення необхідності реструктуризації діяльності, достатності капіталу та ліквідності, забезпечити проведення регулярних

стрес-тестів та виконання планів капіталізації як превентивний захід для мінімізації загрози банкрутства та ліквідації;

- періодичне оцінювання рівня ефективності функціонування органів управління (виконавчого органу, наглядової ради) з метою забезпечення результативного управління системою економічної безпеки фінансових установ;

- перегляд вимог щодо активів, що приймаються в покриття резервів небанківських фінансових установ задля виявлення професійних учасників фінансового ринку, для яких характерним є ризик втрати фінансової стійкості та банкрутство у перспективі.

Для того, аби державне регулювання економічної безпеки фінансових установ могло використовуватись як інструмент забезпечення фінансової безпеки України, воно має охоплювати такі напрями:

- встановлення параметрів економічної безпеки фінансових установ, розробка методичних підходів до оцінювання рівня економічної безпеки різних видів фінансових посередників із врахуванням специфіки їх функціонування;

- контроль за дотриманням орієнтовних значень економічної безпеки;
- розробка заходів покарання (штрафних санкцій) за невиконання вимог фінансовими установами до стану економічної безпеки.

Ефективне регулювання економічної безпеки фінансових установ повинно бути важливим елементом підтримки високого рівня державної фінансової безпеки та національної безпеки країни. Важливим завданням у вирішенні окресленої проблеми є об'єднання зусиль і визначення стратегічних орієнтирів зміцнення економічної безпеки фінансових установ, досягнення яких забезпечувалось б активним сприянням з боку уряду України та регуляторів фінансового ринку з огляду на необхідність стабілізації стану фінансового сектору економіки та забезпечення

фінансової безпеки країни в умовах посткризового відновлення економічної системи.

Згаданою Комплексною програмою розвитку фінансового сектору України до 2020 р. передбачено створення інституту фінансового омбудсмену. Для стабілізації стану системи економічної безпеки фінансових установ та підтримки стану фінансової безпеки держави існування такого інституту є дуже важливим, оскільки стимулює підвищення рівня довіри населення до професійних учасників фінансового ринку та до активного використання їх послуг.

Під фінансовим омбудсменом належить розуміти неупереджену особу або незалежну установу, що розглядає звернення фізичних осіб щодо порушень їх прав та інтересів у процесі отримання ними фінансових послуг.

Хоча виконати завдання запровадження інституту фінансового омбудсмену необхідно було восени 2016 р., наразі відсутні як нормативно-правові основи його формування та подальшої діяльності, так і конкретні механізми роботи у сфері забезпечення захисту як інтересів споживачів фінансових послуг, так і установ, що спеціалізуються на їх наданні.

І хоча інститут фінансового омбудсмену не є новим інструментом вирішення фінансових суперечок, і практика роботи подібних інституцій у розвинутих країнах світу глибоко досліджувалась вітчизняними науковцями та спеціалістами фінансового сектору, деталізованого переліку завдань, що їх має вирішувати фінансовий омбудсмен, термінів їх виконання, механізму фінансування його діяльності у вітчизняних економічних реаліях наразі розроблено не було.

Існування фінансового омбудсмену матиме позитивні наслідки для управління системою економічної безпеки фінансових установ. Так, усвідомлення існування організації, що незалежно, об'єктивно і неупереджено захищатиме фінансові інтереси населення, підвищить

схильність громадян до користування фінансовими послугами. Фінансові установи матимуть шанс із мінімальними фінансовими наслідками врегулювати конфлікт із клієнтом за сприяння фінансового омбудсмена, без витрат фінансових ресурсів на участь у судовому процесі, оплати послуг юристів тощо. Послуги фінансового омбудсмена традиційно мають бути безкоштовними, що сприятиме скороченню обсягів витрат фінансових установ на вирішення судових спорів. Усвідомлення існування інституту фінансового омбудсмена спонукатиме фінансові установи дотримуватись високих стандартів роботи, адже навіть незначна фінансова операція може стати приводом для звернення до омбудсмена та «кинути тінь» на ділову репутацію установи. Остання із названих обставин матиме позитивний вплив і на рівень інтелектуально-кадрової безпеки, адже персонал фінансових установ більше не зможе розраховувати на свою абсолютну безкарність. Можливість привернення уваги фінансового омбудсмену зміцнить дисципліну у колективах.

Для того, аби запровадження інституту фінансового омбудсмену в Україні було ефективним, необхідною є розробка формотворчих засад закону України «Про інститут фінансового омбудсмену (або омбудсмену з фінансів і інвестицій)» [54, с.83]. Лише за умови закріплення основ функціонування інституту фінансового омбудсмену на законодавчому рівні та запровадження добре продуманого, адаптованого до вітчизняних реалій розвитку фінансового ринку механізму його функціонування, введення в дію цього інструменту захисту інтересів споживачів фінансових послуг зможе у перспективі гарантувати покращення стану регулювання системи економічної безпеки фінансових установ в Україні.

Отже, економічна безпека фінансових установ є елементом фінансової безпеки держави, яка, у свою чергу, є складовою економічної безпеки країни – одним із елементів її національної безпеки. На законодавчому рівні фінансові установи пропонується внести до переліку суб'єктів

забезпечення фінансової безпеки держави. До цього переліку варто долучити регуляторів фінансового ринку, а саме Нацкомфінпослуг і НКЦПФР, та ряд інших інституцій. Також рекомендується до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері забезпечення національної, економічної і фінансової безпеки України, внести фінансові установи та їх економічну безпеку як один із об'єктів захисту, а у Стратегіях розвитку України, які у подальшому будуть розроблятися урядом, передбачати інтереси фінансових установ із метою формування напрямів державної політики щодо їх реалізації, і визначати загрози економічній безпеці фінансових установ як такі, що потребують державного втручання для їх мінімізації. Важливим державним завданням є прийняття нормативно-правових актів у сфері регулювання економічної безпеки суб'єктів господарювання різних видів економічної діяльності, наприклад Закону України «Про основи економічної безпеки фінансових установ».

Список використаних джерел та літератури:

1. Бегма В. М. Стратегічне управління експортом продукції військового призначення та подвійного використання в контексті економічної безпеки держави: автореферат дисертації на здобуття вченого ступеня д-ра екон. наук : 21.04.01 «Економічна безпека». Рада національної безпеки і оборони України, Національний інститут проблем міжнародної безпеки. Київ, 2004. 31 с.
2. Блудова Т. В. Розвиток транзитного потенціалу України: проблеми економічної безпеки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора. ек. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». Рада національної безпеки і оборони України, Національний ін-т проблем міжнародної безпеки. К., 2006. 32 с.
3. Венцовський Д. Ю. Актуальні виклики фінансовій безпеці України // *Фінанси України*. 2014. № 3. С. 37-50.
4. Горбулін В. П., Качинський А. Б. Методологічні засади розробки стратегії національної безпеки // *Стратегічна панорама*. 2004. № 3. С. 15-24.
5. Pylyash O. I. System of indicators of socioeconomic security of Ukraine within the bounds of functional components // *Developmental challenges of the economy and enterprises after crisis*. Cracow : Foundation of the Cracow University of Economics, 2014. P. 97-107.
6. Коваль О. П. Формування накопичувальної пенсійної системи як фактор економічної безпеки України: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня д-ра екон. наук : спец. 21.04.01 «Економічна безпека держави». Національний інститут стратегічних досліджень. К., 2013. 35 с.
7. Мартинюк В. П. Оцінка стану національної економіки на основі інтегрального показника економічної безпеки держави // *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2013. № 25(1). С. 179-187.
8. Мокій А. І., Дацко О. І. Територіальна громада в системі економічної безпеки держави // *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1. С. 83-89
9. Олійник Д. І. Індекс глобальної інформаційної економіки як інструмент визначення економічної безпеки держави на основі технологічних можливостей підприємств // *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 2(35). С. 87-92.

10. Суходоля О. М. Енергоефективність економіки в контексті національної безпеки : монографія. К. : Вид-во НАДУ, 2006. 424 с.
11. Шаров О. М. Питання стратегії залучення прямих іноземних інвестицій у контексті дотримання інтересів економічної безпеки держави // Стратегічні пріоритети. 2015. № 1. С. 41-50.
12. Шемаєв В. М. Інформаційне супроводження військово-технічного співробітництва України з іноземними державами як інструмент забезпечення економічної безпеки держави // Економіка і організація управління. 2014. Вип. 3-4. С. 288-292.
13. Зачосова Н. В. Ідентифікація місця економічної безпеки фінансових установ в структурі системи забезпечення національної безпеки України [Електронний ресурс] // Глобальні та національні проблеми економіки. 2015. Вип. № 5. С. 851-856. – Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/5-2015/05_2015.pdf.
14. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення) : монографія. К. : Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2004. 759 с.
15. Сухоруков А. І. Проблеми фінансової безпеки України : монографія. К. : НППМБ, 2004. 117 с.
16. Горалько О. В. Фінансова безпека банків у системі забезпечення фінансової безпеки держави // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. серія економічна. 2011. Вип. 2. С. 328-337.
17. Дубина М. В. Концептуальні засади зміцнення фінансово-економічної безпеки держави через активізацію діяльності системи парабанківських посередників // Вісник Чернігівського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. 2014. № 3. С. 188-196.
18. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : Наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. – Режим доступу: http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
19. Про Стратегію національної безпеки України [Електронний ресурс] : Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/105/2007>.
20. Савицька О. І. Оцінка та шляхи забезпечення фінансової безпеки України // Економічний форум. 2012. № 3. С.403-411.
21. Зачосова Н. В. Особливості забезпечення економічної безпеки вітчизняних фінансових посередників // Сучасні перспективи розвитку систем економічної безпеки держави та суб'єктів господарювання : монографія / за заг. редакцією І. П. Мізус. Черкаси : ТОВ «Маклаут», 2012. С. 319-341.
22. Зачосова Н. В. Вплив стану економічної безпеки фінансових посередників на рівень фінансової безпеки держави // Формування системи і механізмів обліково-аудиторського та аналітичного забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств реального сектору економіки України : матеріали Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції, м. Кам'янець-Подільський, 11-12 грудня 2012 р. Тернопіль : Крок, 2012. Ч. 2. С. 260-264.
23. Зачосова Н. В. Роль та значення економічної безпеки вітчизняних фінансових посередників у системі економічної безпеки України // Збірник наукових праць Подільського державного аграрно-технічного університету. 2012. Вип. 20. Том 2. С. 449-453.
24. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003 № 964-IV. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
25. Зачосова Н. В. Економічна безпека вітчизняних спеціалізованих кредитно-фінансових установ як обов'язкова умова їх стратегічного розвитку та основа фінансової безпеки держави // Фінансова стратегія економічного розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Ялта, 1-6 жовтня 2013 р. Полтава : ПУЕТ, 2013. С.46-48.
26. Сунгуровський М. Методологічний підхід до формування системи національної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=111.
27. Про схвалення Концепції забезпечення національної безпеки у фінансовій сфері [Електронний ресурс] : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.08.2012 № 569-р. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/569-2012-p>.
28. Зачосова Н. В. Роль та значення економічної безпеки вітчизняних фінансових посередників для інвестиційної привабливості України // Теорія і практика сучасної економіки : матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції, м. Черкаси, 10 листопада 2012 р. Черкаси : ЧДТУ, 2012. С. 279-281.
29. Конституція України [Електронний ресурс]: Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
30. Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України [Електронний ресурс]: Постанова Верховної Ради України від 16.01.1997 № 3/97-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3/97-вр>.

31. Васильців Т. Г. Економічна безпека підприємництва України: стратегія та механізми зміцнення : монографія. Львів : Арал, 2008. 384 с.
32. Васильчак С. В., Маланчук М. Р. Діагностика впливу державного регулювання на економічну безпеку підприємницької діяльності // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України. 2009. Вип. 19.12. С. 197-202.
33. Мошенський С. З. Моделі державного регулювання діяльності фінансових установ // Фінанси України. 2008. № 6. С. 90-91.
34. Горбачова А. О. Формування ризик-орієнтованої системи регулювання фінансового ринку України: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. ек. наук : спец. 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит». Національний університет державної податкової. Ірпінь, 2014. 24 с.
35. Григорчук М. В. Нормативно-правове регулювання економічної безпеки держави // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2014. Вип. 1. С. 147-154.
36. Денисов А. І. Економічна безпека держави: завдання господарсько-правового забезпечення // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Економічна теорія та право. 2014. № 2. С. 197-206.
37. Економічна безпека України: проблеми та пріоритети зміцнення : монографія / З. С. Варналій, Д. Д. Буркальцева, О. С. Насенко ; за заг. ред. проф. З. С. Варналія. К. : Знання України, 2011. 299 с.
38. Вовченко Р. С. Стан правового регулювання фінансової безпеки банківського сектору економіки України // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. 2013. № 3. С. 175-180.
39. Проект Стратегії національної безпеки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/2015_book/proekt_strateg.pdf.
40. Про захист від недобросовісної конкуренції [Електронний ресурс] : Закон України від 07.06.1996 № 236/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/236/96-вр>.
41. Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом [Електронний ресурс] : Закон України від 14.05.1992 № 2343-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2343-12>.
42. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121-ІІІ. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
43. Про Національний банк України [Електронний ресурс] : Закон України від 20.05.1999 № 679-ХІV. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/679-14>.
44. Зачосова Н. В. Сучасний стан та проблеми нормативно-правового забезпечення підтримки економічної безпеки фінансових установ в Україні // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». 2015. Випуск 11. Частина 2. С. 116-119.
45. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності [Електронний ресурс]: Закон України від 11.09.2003 № 1160-ІV. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1160-15>.
46. Про інформацію [Електронний ресурс] : Закон України від 02.10.1992 № 2657-ХІІ. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>.
47. Про доступ до публічної інформації [Електронний ресурс] : Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17>.
48. Кодекс законів про працю України [Електронний ресурс] : Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
49. Цветкова А. Ю. Проблемы обеспечения экономической безопасности России в период экономического кризиса [Електронний ресурс] // Глобальный экономический кризис: реалии и пути преодоления. Сборник научных статей. 2009. Вып. 7. – Режим доступу: <http://www.ibl.ru/konf/031209/78.html>.
50. Лекарь С. І. Місце адміністративно-правового механізму забезпечення економічної безпеки держави у системі державно-правового механізму // Адміністративне право і процес. 2013. № 1(3). С. 15-20.
51. Проект Концепції фінансової безпеки України [Електронний ресурс] / О. І. Барановський, Ю. О. Блащук, М. І. Пузяк, Л. В. Новошинська, О. О. Резнікова, О. В. Романченко, Ф. Ф. Стасюк, В. В. Феценко. – Режим доступу: www.ufin.com.ua/konceptia/008.doc.
52. Мегарегулирование финансовых рынков: международный опыт // Вестник Приднестровского республиканского банка. 2015. №6. С. 30-34.
53. Комплексна програма розвитку фінансового сектору України до 2020 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=32802659.
54. Зачосова Н. В. Запровадження інституту фінансового омбудсмену в Україні: ймовірні наслідки для економічної безпеки фінансових установ // Академічний огляд. Економіка та підприємництво. 2016. № 1(44). С. 80-85.

3.3. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ РИНКУ СТРАХОВИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

***АНДРІЄНКО ВАСИЛЬ МИКОЛАЙОВИЧ**, д.е.н., доцент,*

В.о. директора ДП «Укрінтеренерго»,

***ЗАЧОСОВА НАТАЛІЯ ВОЛОДИМИРІВНА**, д.е.н., доцент,*

професор кафедри менеджменту та економічної безпеки

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького,

***КОБКО РОМАН ВАСИЛЬОВИЧ**, аспірант,*

Національна академія внутрішніх справ

Міністерства внутрішніх справ України

Ефективне функціонування страхового ринку будь-якої країни є важливою складовою загального розвитку національної економіки. Саме страховий ринок через механізм надання відповідних фінансових послуг має можливість акумулювати тимчасово вільні кошти юридичних і фізичних осіб і там самими формувати значні за обсягами фонди інвестиційних ресурсів і використовувати їх для фінансування реального сектору економіки. Тому, національна економіка знаходиться під впливом дестабілізуючих чинників та загроз. Якщо раніше державне регулювання було частиною виключно національної економіки, то на сучасному етапі розвитку виникає необхідність у регулюванні розвитку страхового ринку з метою забезпечення економічної безпеки на глобальному рівні.

Усе це свідчить про необхідність розробки напрямків стабілізації функціонування страхового ринку. Особливої уваги заслуговують дослідження частини економічної безпеки розвитку страхового ринку, серед яких важливу роль відіграють питання визначення сутності та місця безпеки ринку страхових послуг в економічній безпеці держави.

Аналіз наукової та методичної літератури, у першу чергу публікацій таких авторів, як Хоріна Л., Гаманкової О., Осадця С., Козьменко О., Єрмошенко А., Єрмошенко М., Власенко О., Фурман В.М., Зачосова Н.В. та інших науковців, дозволяє стверджувати про значний внесок зазначених учених у дослідження теоретичних та методологічних аспектів розвитку страхового ринку України, однак питання визначення та систематизації факторів впливу на економічну безпеку розвитку страхового ринку залишаються не до кінця вивченими та потребують нових досліджень.

Страховий ринок є невід'ємною складовою фінансового ринку України. Успішний його розвиток залежить від розширення переліку страхових послуг, підвищення їхньої конкурентоспроможності, удосконалення порядку оподаткування страхової діяльності, підвищення вимог до порядку створення діяльності страхових компаній, подальшої інтеграції країни у міжнародні структури, залучення страхового ринку до вирішення найважливіших питань економічного розвитку [1].

Система страхування, будучи сполучною ланкою ринкових відносин в частині забезпечення фінансового захисту суб'єктів економіки, має великий вплив як на економічні процеси в країні, так і на життєдіяльність суспільства в цілому. Страхова індустрія в усіх розвинених країнах належить до числа найбільш регульованих, а також підлягає контролю як з боку органів державної влади, уповноважених на здійснення державного фінансового контролю, так і з боку недержавних організацій і громадськості, які здійснюють незалежний фінансовий контроль на комерційній основі.

Завдання розробки ефективних стратегій забезпечення безпеки в системі страхування особливо актуальна в сучасній Україні в силу цілого ряду специфічних для нашої країни причин. Основна причина – поки мізерний досвід України в ринкових відносинах і в характері взаємодії держави і ринку. Інша вагома причина – значний рівень корупції. Третя

причина – тривале зволікання з проведенням структурних реформ, необхідних для побудови соціально-економічної системи сучасного типу, відкритої, демократичної, налаштованої на інноваційний розвиток. Згадані причини створюють передумови і умови для нестійкості і криміналізації вітчизняного ринку взагалі і ринку страхових послуг зокрема.

Світова фінансова криза негативно вплинула на рівень фінансово-економічної безпеки українського страхового ринку, значно знизивши кількість його переваг і потенційних можливостей. Так, наприклад, суттєво погіршилась загальна економічна ситуація, про що свідчать зниження темпів приросту ВВП, підвищення рівня інфляції, дестабілізація курсу національної валюти, зменшення доходів населення, зменшення кількості ефективно і прибутково працюючих підприємств [2].

Якщо говорити про сучасну грошово-кредитну політику, то вона суттєво позначається на безпеці функціонування страхового ринку, зокрема зростанням збитковості страховиків, скорочення чисельності договорів з класичного страхування, різким зниженням платоспроможності страхових компаній [1].

Процеси страхування і забезпечення безпеки індивідуума, підприємства, організації, галузі, комплексу і країни в цілому покликані забезпечити ефективне функціонування економічних відносин в суспільстві. Безпека належить до результируючих характеристик функціонування і розвитку будь-якої системи. Відповідно, потреба в забезпеченні безпеки є одним з основних критеріїв для господарюючих суб'єктів, що діють на різних рівнях організації суспільно-господарського життя. Якщо цей критерій не реалізується, то мають місце звуження ресурсного забезпечення безпеки, зниження ефективності та поглиблення соціально-економічних протиріч між суб'єктами (учасниками) економічних відносин.

Система впливу страхового ринку на економічну безпеку, яка в першу чергу залежить від розвитку макроекономічних процесів в Україні, ще не сформувалася. Нерозвиненість ж страхового ринку в системі економічної безпеки є одним з найважливіших факторів зниження інвестиційної привабливості національної економіки. Це пояснюється тим, що соціальні перетворення, які проводяться в Україні, зумовили виникнення різноманітних ризиків, що зумовило необхідність перетворень страхового ринку в системі економічної безпеки, оскільки з реформуванням відносин власності тягар відповідальності за збереження майна перейшов до господарюючих суб'єктів. У зв'язку з цим роль страхових послуг у вирішенні проблем соціальної і майнового захисту населення і господарюючих суб'єктів багато в чому стає визначальною.

Розгляд страхової галузі в контексті національної та економічної безпеки – це новий погляд на страхування в Україні, так як раніше страховий ринок займав місце у розподілі відповідальності між державою і приватними компаніями за добробут населення, а також зменшення фінансового навантаження на бюджет. Однак, у розвинутих країнах діяльність страховиків також розглядають як фактор економічної безпеки країни, або хоча б її важливу складову. Страховий ринок може стати великим учасником вирішення стратегічних і інвестиційних проблем. Це частково може сприяти розвитку самоінвестування інвестування всередині країни.

Варто зазначити, що така система неможлива без участі держави, як регулятора страхової діяльності. Це означає, що державі необхідно визначити норми рамки і правила контролю стану економічної безпеки страхових компаній, а також створити спеціальні умови для стимулювання їх діяльності, щоб вони могли фінансову стійкість в непередбачуваних умовах вітчизняної економіки. Не зважаючи на те, що в період з 2008 по 2016 рік відбувалося законодавче реформування страхової діяльності,

скорочення числа страхових компаній та їх укрупнення, ведення страхового бізнесу не можна назвати високорентабельним, особливо з другого півріччя 2014 року, коли поступово знизилася споживча активність і довіра населення до фінансових інституцій.

Розвиток ринку страхування і в той же час відсутність достовірної інформації про діяльність страхових організацій створюють передумови здійснення різних протиправних дій учасниками економічних відносин, серед яких переважає шахрайство. Економічний збиток може досягати таких розмірів, що виникає необхідність створення системи економічної безпеки в сфері страхування. Державні органи, і в першу чергу органи внутрішніх справ, належать до основних суб'єктів її забезпечення.

Як відзначають Марценюк Л. В., Чорновіл О. В., Біла К. В., Удовиченко А. О., Шарма Ануп Кумар, підвищення ролі та стабільний розвиток вітчизняного ринку страхування має бути одним із найдієвіших факторів розвитку національної економіки, економічної безпеки країни, залучення іноземних інвестицій. Створення сприятливого страхового клімату в Україні дозволило б зацікавити іноземних інвесторів в розширенні існуючого бізнесу та відкритті нового. Однак, із ситуацією, що склалась на сьогоднішній день, це неможливо [3, с. 37].

Відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку та торгівлі України «Про затвердження Методики розрахунку рівня економічної безпеки України», економічна безпека – це такий стан національної економіки, який дає змогу зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатний задовольняти потреби особи, сім'ї, суспільства та держави; фінансова безпека – це такий стан бюджетної, грошово-кредитної, банківської, валютної системи та фінансових ринків, який характеризується збалансованістю, стійкістю до внутрішніх і зовнішніх негативних загроз, здатністю забезпечити ефективне функціонування національної економічної системи та економічне зростання [4].

Безпека страхового ринку – це такий рівень забезпеченості страхових компаній фінансовими ресурсами, який дав би їм змогу в разі потреби відшкодувати обумовлені в договорах страхування збитки їх клієнтів і забезпечити ефективне функціонування [4].

Тлумачення терміну «безпека страхового ринку» відповідно до наказу Міністерства економічного розвитку та торгівлі України є дещо вужчим за свою суттю і включає фінансові аспекти здійснення страховими компаніями виплат відшкодувань відповідно до умов договорів, що підписані з юридичними та фізичними особами.

Корват О.В. пропонує розглядати сутність безпеки страхового ринку, як комбінацію двох складових: стану страхового ринку (внутрішня складова) та сукупності макроекономічних умов функціонування страхового ринку (зовнішня складова), кожна з яких характеризується відсутністю загроз для ефективного виконання страховим ринком своїх функцій з трансформації фінансових ресурсів [5, с. 209].

У контексті даного дослідження варто згадати і поняття, вперше введене в науковий обіг Виговською В.В. – «безпека інфраструктури страхового ринку» як наявність законодавчих, організаційних та інституційних умов, що дають змогу страховикам створювати і пропонувати страхові продукти, проводити операції з купівлі-продажу страхових послуг та здійснювати їх післяпродажне супроводження шляхом використання інститутами інфраструктури різних механізмів та інструментів, які забезпечують економічно вигідні умови для ефективної взаємодії між виробниками (продавцями) і покупцями (споживачами) страхових послуг на страховому ринку, що дозволило розширити сферу дослідження процесів функціонування фінансової системи. Крім того, дослідниця пропонує розділяти поняття безпеки страхового ринку, безпеки страховиків і безпеки страхувальників. Так, безпека страхового ринку - це стійкий у часі та просторі стан страхового ринку, що характеризується

здатністю протидіяти загрозам внутрішнього і зовнішнього середовища та забезпечувати страхове відтворення. Безпека страховиків – це стан, при якому нейтралізуються критичні загрози, що зумовлюють нестабільність функціонування страхової компанії та уповільнюють її розвиток. Безпека страхувальників – це здатність страхових компаній до формування та використання страхових фондів в обсязі, достатньому для відшкодування збитків та гарантії забезпечення фінансового стану споживачів страхових послуг на обумовленому рівні [6].

Гринчій Я.В. відзначає, що сутність ринку страхових послуг виявляється в тому, що він призначений для укладання договорів між продавцем і покупцем страхового продукту, який пов'язаний із захистом майнового інтересу клієнта від збитку, внаслідок настання страхового випадку. Реалізація страхової послуги – це кінцева ціль страхових компаній. Якщо страхові послуги реалізуються, тобто страхові договори укладаються, продаються страхові поліси, то тоді це означає, що запропоновані страховиком страхові продукти мають попит і зацікавленість на даний вид послуги у страхувальника [7].

Слободянюк Н.О., Прокопчук Г.Ю. визначають ринок страхових послуг як сферу специфічних соціальних, економічних та грошових відносин, де об'єктом купівлі-продажу є специфічний товар – страхова послуга, формується попит і пропозиція на неї, діє механізм розподілу і перерозподілу фінансових ресурсів страховиків і страхувальників [8, с. 167].

Фінансова (а отже, і економічна – авт.) безпека ринку страхових послуг, що залежить від багатьох об'єктивних і суб'єктивних, внутрішніх і зовнішніх чинників, перш за все визначається станом його розвитку, фінансовою результативністю та ефективністю діяльності. Водночас вона зумовлена і реальним фінансовим станом суб'єктів господарювання [9].

У спробах встановити місце економічної безпеки ринку страхових послуг у системі економічної і національної безпеки держави, вартує розгляду наукова позиція Вірбулевської О.В. Дослідниця відзначає, що створення ефективної системи захисту майнових прав та інтересів у окремих громадян, підприємців і підприємств, підтримання соціальної стабільності у суспільстві й економічної безпеки держави неможливе без функціонування потужного ринку страхових послуг. Крім того, страхування є важливим джерелом акумулювання коштів для подальшого інвестування в реструктуризацію економіки [10].

Як відмічає Сокол С.В., нині рівень економічної безпеки страхового ринку є важливим індикатором розвитку страхового ринку, фінансової системи та в цілому держави. Від безпечного розвитку страхового ринку та фінансового забезпечення страхових компаній залежить розвиток усіх секторів вітчизняної економіки [11].

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо розглядати безпеку страхового ринку не з позиції суб'єктів, що надають, або споживають певні страхові продукти, а з позицій послуг, що на ньому надаються та які є товаром на даному ринку.

На основі зробленого припущення, поняття «ринок страхових послуг» доцільно трактувати, як місце на якому відбувається врівноваження попиту і пропозиції на страхові послуги, що надаються вітчизняними та зарубіжними страховими компаніями.

Водночас під поняттям «*економічна безпека ринку страхових послуг*» пропонуємо розуміти такий стан ринку, за якого задовольняються майнові інтереси застрахованих осіб та встановлюється ринкова рівновага.

Особлива роль у забезпеченні економічної безпеки страхового ринку відводиться ідентифікації загроз та здійсненню комплексу заходів щодо їх попередження. Важливе значення для підтримки оптимального рівня

фінансової безпеки має протидія шахрайським проявам на страховому ринку [9].

Страховий бізнес виконує важливу соціальну місію – страхує всілякі ризики, пов'язані з життєдіяльністю людини. Разом з тим, це саме бізнес, і йому властиві економічні закони підприємницької діяльності, а також специфічні для страхування підприємницькі ризики. Страхові компанії як суб'єкти ринку, орієнтуючись на попит страхових послуг, проте, орієнтовані на збільшення власної капіталізації через збільшення прибутку і посилення конкурентоспроможності. Страховий бізнес розвивається в досить агресивному соціально-економічному середовищі, яке характеризується великою кількістю негативних чинників.

У широкому трактуванні економічна безпека ринку страхових послуг включає процеси забезпечення економічної безпеки розвитку страхового ринку України з акцентом на складову фінансової безпеки. Фактори впливу на фінансово-економічну безпеку розвитку страхового ринку України можна систематизувати у групи (рис. 1).

Рис. 1. Фактори впливу на фінансово-економічну безпеку розвитку страхового ринку України

Джерело: [12]

Таким чином, до економічних факторів варто віднести:

- відсутність економічної стабільності, сталого зростання виробництва;
- неплатоспроможність населення та дефіцит фінансових ресурсів;
- низький платоспроможний попит на страхові послуги;
- збільшення кількості страховиків, що неадекватно темпам росту попиту на страхові послуги;
- відсутність цілеспрямованої державної політики у сфері страхування;
- невідповідність розвитку страхування високим вимогам ринкових умов господарювання;
- недостатньо диверсифікований страховий продуктивний портфель компаній у цілому, вузький асортимент страхових послуг, що можуть надаватися банкам зокрема; порівняно низький рівень технологічної оснащеності здійснення страхових операцій.

До факторів, що сприяють правопорушенням і злочинам у страховій сфері, належать:

- порушення страховими компаніями умов ліцензування;
- пособництво страхових компаній громадянам і організаціям в приховуванні доходів від оподаткування та легалізації грошових коштів, нажитих злочинним шляхом («сірі схеми»), що ґрунтується на наявних недоліках законодавства, а також здійснення виплат за фіктивними страховими випадками;
- шахрайські дії з боку недобросовісних громадян щодо страхових компаній;
- недобросовісні дії співробітників страхових компаній по виплаті грошових коштів постраждалим і, як наслідок, шахрайство і корупція;
- слабкість позицій органів державного регулювання та відсутність моніторингу економічної безпеки на страховому ринку.

Крім того, варто звернути увагу і на власників страхових компаній найбільш зацікавлені у формуванні ефективної системи їх економічної безпеки, а тому домінуюча роль у процесі управління економічною безпекою відводиться саме внутрішнім структурам страховика. Під управлінням економічною безпекою страхової компанії пропонуємо розуміти один із процесів менеджменту страхової компанії, що спрямований на досягнення високого рівня захисту її ресурсів від негативного впливу різного роду загроз шляхом реалізації широкого спектру управлінських рішень щодо використання наявних у страхової компанії фінансових можливостей та контролю ризиків, що їх супроводжують, задля гарантування інтересів компанії та її клієнтів під час надання страхових послуг [13].

До факторів, що і надалі впливають на погіршення рівня фінансово-економічної безпеки страхового ринку України, можна віднести: «падіння» фондового ринку; збільшення ризиків, пов'язаних з інвестуванням активів фінансових установ, та неповернення наданих позик; підвищення недовіри населення до фінансових установ, у тому числі з причин затягування або відмови виконання ними своїх зобов'язань за укладеними договорами; – валютно-курсова нестабільність; відсутність взаємодії між банками та небанківськими фінансовими установами щодо забезпечення доступу останніх до коштів, розміщених на депозитних рахунках; збереження негативних інфляційних очікувань населення; – подальша тінізація економіки; переоцінка вартості інвестиційних активів через валютний, кредитний та інші ризики, що може призвести до зменшення обсягів чистих активів фінансових установ і вплинути на здатність виконання ними своїх зобов'язань.

Існують і системні чинники, що створюють передумови для економічних загроз на вітчизняному ринку страхових послуг. У їх числі: недостатня капіталізація гравців ринку страхових послуг, яка змушує

страхові компанії виживати за рахунок адміністративної підтримки, просування страхових продуктів, не пов'язаних зі страхуванням ризиків, входження в систему фінансово-промислових груп, використання механізму кептивних компаній, цінового демпінгу, умисного невиконання договірних зобов'язань перед страхувальниками і партнерами по бізнесу; системне невиконання або неналежне виконання діючих законів; прагнення отримати більше клієнтів і страхових внесків, що бере верх над виваженістю і обережністю і відсуває на другий план завдання забезпечення економічної безпеки, в тому числі протидію страховому шахрайству; слабке управління ризиками підприємницької діяльності і зокрема операційними ризиками страхування, неякісне управління бізнес-процесами; неадекватні існуючим ризикам: внутрішні процедури страхового бізнесу; внутрішній контроль, аудит, заходи захисту активів страхових компаній; недосконалість правової бази та галузевих механізмів регулювання; низька активність суб'єктів страхування щодо формування законодавчих ініціатив, форм і методів колективного управління ризиками здійснення економічних правопорушень в галузі; недовіра спільноти до страхування, і, разом з тим, терпиме ставлення до страхового шахрайства з боку населення.

Процес управління економічною безпекою страхової компанії – це такі етапи, як:

- виявлення причин небезпеки;
- попередження негативного впливу різного роду загроз;
- припинення протиправних і злочинних дій, афер, шахрайства, розкрадань з метою економічного підриву діяльності страхової компанії з боку зовнішніх сил; виявлення кримінальних структур, конкурентів, шахраїв, несумлінних партнерів і внутрішніх загроз;
- припинення розкрадань, скоєних персоналом компанії; знаходження інформатора супротивника (вербування співробітника);

- звільнення від недобросовісних співробітників [2, 13].

Служба економічної безпеки страхової компанії повинна розробляти і проводити заходи щодо забезпечення захисту відомостей, що становлять комерційну таємницю. У рамках управління економічною безпекою страховика повинно бути належним чином організовано захист комерційних секретів компанії, створено режим комерційної таємниці, налагоджено технічний захист інформації, а також розроблено алгоритм на випадок протидії недобросовісній конкуренції та промислового шпигунству. До завдань щодо забезпечення інформаційної безпеки страхової компанії також входять організація захисту персональних даних в страховій компанії, контроль за дотриманням організаційних, правових та технічних вимог з обробки персональних даних, розробка алгоритмів і покрокових дій щодо виконання вимог законодавства, а також налагодження взаємодії з органами державного нагляду та регуляторами.

Одним з джерел витоку економічної інформації є співробітники страхової компанії. Служба безпеки (економічної безпеки) при прийомі фахівця на роботу повинна проводити його перевірку і давати санкцію відділу кадрів на прийом або відмову у прийомі на роботу розглянутого претендента.

При настанні страхового випадку, а в деяких випадках і при прийомі об'єкта на страхування, служба економічної безпеки повинна проводити певну розшукову роботу з пошуку і розкриття факту втрати застрахованого майна або при укладанні договору страхування при необхідності здійснювати перевірку благонадійності й порядності клієнта з метою запобігання шахрайству (фахівці повинні вміти розрізняти поведінкові ознаки недобросовісних страхувальників), а також знати процедури взаємин з правоохоронними органами в ході розслідувань випадків шахрайства та інших загроз, що можуть чинити негативний вплив на економічні показники страхової компанії [14].

Тому, варто звернути увагу на три моделі державного регулювання, які існують страховому секторі (табл. 1).

На нашу думку, саме змішаної моделі державного регулювання страхового ринку варто дотримуватись Україні, оскільки це буде сприяти підвищенню рівня конкуренції на страховому ринку та сприятиме захисту страхових інтересів страховиків з боку держави.

Таблиця 1

**Коротка характеристика моделей державного регулювання
страхового ринку**

№	Назва моделі	Країна	Коротка характеристика
1	Континентальна	Німеччина, Швеція, Японія	заснована на жорсткій законодавчій регламентації і деталізації діяльності учасників страхового ринку
2	Ліберальна	США	створюються різні умови, в яких функціонують страхові компанії.
		Великобританія	характерна єдина система регулювання, страхові організації при цьому дотримуються загальних правил, норм і нормативів.
3	Змішана	Франція	характерним є регламентація діяльності страхових організацій, яка поєднана з гнучкими підходами, які дають можливість забезпечити достатній рівень конкуренції на страховому ринку.

Джерело: складено автором на основі [15]

Таким чином, суттєво оптимізувати процес управління економічною безпекою страхової компанії може наявність у її структурі відділу внутрішнього контролю. Можна рекомендувати побудову системи внутрішнього контролю сучасного страховика за моделлю Косо, компонентами якої є контрольне середовище, оцінка ризиків, контрольні процедури, моніторинг ризиків, інформація / комунікація, тобто процедури, які можуть стати в нагоді у процесі менеджменту економічної безпеки компанії.

Ефективне функціонування системи внутрішніх перевірок (внутрішніх розслідувань) та фінансових розслідувань дозволить вивести управління економічною безпекою страхової компанії на новий рівень ефективності. Та для цього фахівці з економічної безпеки повинні володіти методиками проведення судово-бухгалтерської експертизи (технологія форензик), вміти забезпечити достовірність звітності компанії. Комплаєнс в страховому бізнесі також може стати одним із інструментів управління економічною безпекою.

Як відзначає Нагайчук Н.Г., діяльність держави щодо забезпечення фінансової (а отже, і економічної – авт.) безпеки страхового ринку і страхових компаній, як основних його учасників, здійснюється шляхом: ведення державних реєстрів страховиків і страхових посередників та ліцензування діяльності з надання страхових послуг; нормативно-правового регулювання діяльності страхових компаній, їхніх об'єднань і страхових посередників; нагляду за діяльністю страхових компаній і страхових посередників; застосування уповноваженими державними органами заходів впливу; проведення інших заходів з державного регулювання ринку страхових послуг. Таким чином, державне забезпечення фінансової безпеки страхової діяльності здійснюється через дозвільну діяльність (реєстрація, ліцензування) і нагляд, тобто уповноважений державою наглядовий орган провадить діяльність, спрямовану на виявлення загроз фінансовому стану страховика й обмеження ризиків за операціями з фінансовими активами, і застосовує заходи впливу до тих страховиків, які порушують закони та інші нормативно-правові акти, що регулюють діяльність із надання фінансових послуг [16, с.196].

Пріоритетними напрямками діяльності державних структур щодо забезпечення економічної безпеки в страховій сфері є: дотримання законності в області страхування обов'язкової автоцивільної

відповідальності; контроль за процедурою банкрутств страхових компаній, спрямований на встановлення незаконних дій з активами компаній; попередження порушень в системі страхування вкладів; виявлення фактів незаконного отримання страхового відшкодування шляхом фальсифікації страхового випадку; розкриття злочинів в інтересах страховиків; припинення незаконного вивезення капіталу за кордон тощо. У страхових компаній на порядку денному також стоїть питання забезпечення економічної безпеки: протидія шахрайству в страховій сфері; створення єдиного інформаційного банку даних страховиків; питання фінансового моніторингу та здійснення внутрішнього контролю в страхових організаціях та ін.

Розвиток страхового ринку визначається ефективністю застосовуваних державою методів його регулювання [17].

На думку Фурмана В.М., модель державного регулювання страхового ринку України можна розмістити між континентальною та змішаною, про що свідчить неодноразова зміна центрального органу у справах нагляду за страховою діяльністю, вимоги отримання ліцензії на кожний вид страхування, чіткі вимоги до визначення платоспроможності страховиків, захист інтересів страхових компаній державою, умови вільної конкуренції під час здійснення страхової діяльності в сучасних умовах [15].

Інструменти реалізації концептуальних підходів до розвитку вітчизняного страхового ринку можуть бути організаційними, економічними, методичними. Перші спрямовані на вдосконалення організаційної структури страхового ринку, спроможної забезпечити розвиток суб'єктів страхування, сприяти налагодженню взаємодії страхового бізнесу, держави та суспільства й створенню умов для активізації участі страхового ринку України в структурній трансформації економіки та інтеграції у світовий простір.

Друга група інструментів впливає на економічні інтереси суб'єктів страхового ринку. Економічні методи включають до свого складу податки, пільги, субсидії, ціни (страхові тарифи), процентні ставки, валютний курс, заробітну плату. До методичних інструментів автори віднесли систему показників, яка характеризує кількісні та якісні параметри розвитку страхового ринку. Все це має позитивний вплив на економічну стабільність суспільства, соціальну захищеність громадян, зниження соціальної напруги та активізує процес інвестування коштів у структурну трансформацію економіки України, що сприятиме її ефективному розвитку в цілому

Також заслуговує на увагу погляд Бабець І.Г. та Матвійчук Л.О., які говорять про методи оцінки рівня та тенденцій розвитку страхового ринку, вибір яких залежить від конкретних завдань дослідження (табл. 2).

Таблиця 2

Методи ефективного розвитку вітчизняного страхового ринку

Методи	
1. Економічні	розроблення та вдосконалення методів залучення внутрішніх джерел інвестування в Україні та регіонах.
2. Правові	удосконалення законодавчої бази у сфері страхового бізнесу та формування державної економічної політики щодо залучення фінансових ресурсів страховиків в інвестиційний процес.
3. Організаційні	формування системи методів контролю за цільовим використанням інвестиційних ресурсів страхових компаній.
4. Інформаційні	формування інформаційної бази діяльності страхових компаній та акумуляції їх фінансових ресурсів.

Джерело: [18]

Таким чином, науковці пропонують виділити три групи методів оцінки рівня розвитку страхового ринку: аналітичні методи, методи соціології, методи економіко-математичного моделювання (табл. 3).

Групи методів оцінки рівня розвитку страхового ринку

Метод	Характеристика
Соціології	використовують засоби оцінки рівня розвитку регіонального страхового ринку, основою яких є узагальнення інформації та оцінок, що надані респондентами.
Економічно-математичної моделі	використовуються для прогнозування оцінних показників-індикаторів та визначення тенденцій розвитку страхового ринку.
Аналітичний	належить більшість традиційних методів регіонального і відтворювального аналізу.

Джерело: складено автором на основі [19]

Важливою умовою ефективного державного регулювання страхової діяльності в країні є наявність відповідної інфраструктури страхового ринку. Вона повинна містити в собі: систему перестраховування, страхові пули й інші об'єднання страховиків, страхових посередників, аварійних комісарів, аудиторів, актуаріїв, інформаційно-аналітичні центри, рейтингові агентства, організації по підготовці й перепідготовці кадрів. Процес державного регулювання страхової діяльності в цій частині повинна полягати в організації й регламентуванні діяльності даних структур [20].

Крім цього, варто відмітити, що Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг України, виступила з ініціативою поширення практики проведення валютних аукціонів для забезпечення потреб страхувальників – фізичних осіб в іноземній валюті по договорах страхування життя, в яких страхові зобов'язання сторін визначені у вільноконвертованій валюті, із забезпеченням використання придбаної іноземної валюти за цільовим призначенням [21].

Діяльність страховика по обслуговуванню споживачів страхових послуг передбачає певний механізм дій, що включає в себе певні етапи (рис. 2).

Всі етапи відображають певні стадії реалізації договору страхування, багато з яких передбачають участь спеціалістів різних галузей, а також тих, яких у страховика не має з певних причин. Таким чином, інфраструктура страхового ринку передбачає певну систему відносин та взаємодію між професійними учасниками страхового ринку та спеціалістів інших видів діяльності та структуру цих видів діяльності, що буде сприяти ефективному функціонуванню страховика та якісному наданню страхових та перестрахових послуг [23].

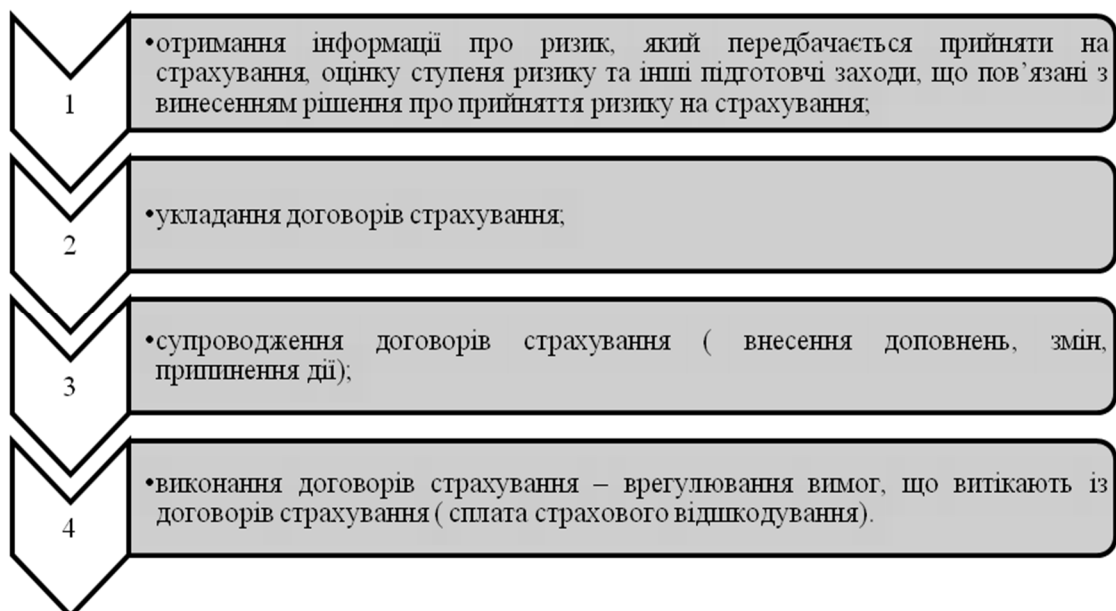

Рис. 2. Етапи діяльності страховика по обслуговуванню споживачів
споживчих послуг

Джерело: складено автором на основі [22]

Напрямок підвищення рівня безпеки страхового ринку можна вважати неприпустимість у діяльності страховиків порушень вимог законодавства про фінансові послуги, зокрема:

- недотримання страховиками вимог, встановлених законодавством щодо платоспроможності;

- укладання договорів страхування не у відповідності до правил страхування; обмеження та/або порушення прав страхувальників, визначених законодавством та/або договором страхування;

- безпідставної відмови у здійсненні страхової виплати або сплати страхового відшкодування;

- невиконання обов'язку здійснити страхову виплату або виплату страхового відшкодування в належному обсязі та у передбачений договором страхування термін; невиконання страховиками інших зобов'язань у порядку, терміни відповідно до укладеного договору страхування; використання правил страхування, які не відповідають вимогам законодавства;

- поширення страховими компаніями в будь-якій формі реклами та іншої інформації, що містить неправдиві відомості про їх діяльність;

- обмеження та/або порушення права страхувальників і потенційних споживачів страхових послуг на доступ до інформації щодо діяльності страхової компанії, в тому числі щодо відомостей про фінансові показники та економічний стан страховика, які підлягають обов'язковому оприлюдненню, переліку керівників страховика та його відокремлених підрозділів, переліку страхових продуктів, що пропонуються страховикам, цін/тарифів страхових послуг, іншої інформації, право на отримання якої закріплене в законах України [22].

Безперечно вагомим у діяльності органів державного регулювання та нагляду з позиції забезпечення відповідного рівня фінансово-економічної безпеки є вжиття заходів, що мають на меті та є дієвими у сфері підвищення конкурентоспроможності як окремих страхових компаній, так і страхового ринку України в цілому.

Основними напрямками підвищення конкурентоспроможності українських страхових компаній мають бути:

- розробка нових страхових продуктів і послуг;

- поліпшення корпоративного управління; створення нових каналів збуту страхових послуг; зростання капіталізації;
- впровадження аутсорсингу;
- підвищення якості менеджменту;
- розвиток страхового «ритейлу»;
- розвиток страхування життя; впровадження інформаційних технологій.

Так як існуючий рівень державного регулювання страхового сектору економіки України поки що не можна назвати ефективним, тому вважаємо за потрібним навести пропозицій щодо удосконалення методики державного регулювання страхового ринку. Система державного регулювання поточної діяльності страховиків спрямоване, в першу чергу, на забезпечення їх фінансової стійкості (рис. 3).

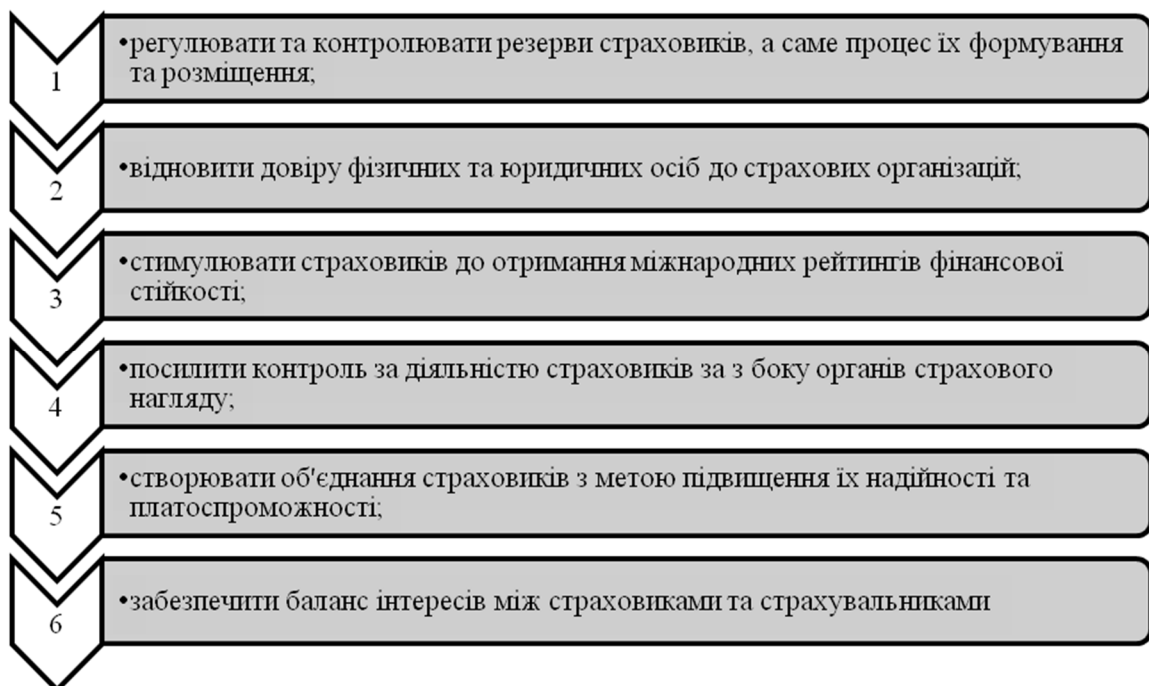

Рис. 3. Необхідні заходи для створення ефективного механізму захисту страхової справи з боку держави та адміністративних органів України

Джерело: складено автором на основі [18]

Доцільність застосування заходів підвищення рівня фінансово-економічної безпеки як на загальнодержавному рівні за рахунок впровадження необхідних механізмів, так і застосування системи показників з визначеними параметрами для моніторингу результатів діяльності страховиків.

Жабинець О.Й. вважає, що у сучасних умовах розвитку національної економіки пріоритетними завданнями державного регулятора у напрямі створення для вітчизняного ринку страхування легітимного та безпечного середовища є зміна орієнтованості капіталізації страховиків та якості їх активів, підвищення вимог до вітчизняних перестрахових компаній та перестраховиків-нерезидентів, введення обов'язкового розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів, як таких, що дають високу ставку доходності і мають високий рівень надійності. Зазначені заходи повинні суттєво вплинути на підвищення рівня фінансово-економічної безпеки сфери страхування, і як наслідок – безумовне виконання страховиками взятих на себе зобов'язань та відновлення довіри суспільства до страховиків [24, с.62].

Таким чином, незважаючи на наявність негативних факторів впливу на фінансово-економічну безпеку розвитку страхового ринку він залишається перспективним для подальшого функціонування. Виходячи з цього, можна зробити висновок про доцільність застосування заходів підвищення рівня економічної безпеки як на загальнодержавному рівні за рахунок впровадження необхідних механізмів, так і застосування системи показників з визначеними параметрами для моніторингу результатів діяльності страховиків.

Враховуючи вищезазначене, пропонуємо під поняттям «державне регулювання ринку страхових послуг» розуміти сукупність заходів, важелів та інструментів, за допомогою яких сприяє встановленню ринкової рівноваги та задоволенню потреб суспільства у наданих послугах.

Підсумовуючи вище викладене, можемо стверджувати, що ефективний процес державного регулювання страхової діяльності суттєво покращить якість наданих страхових послуг клієнтам, активізує процес інвестування коштів в економіку України, а також сприятиме її ефективному розвитку в цілому.

Підтримка вітчизняних страховиків і визначення великих гравців на ринку страхових послуг є важливими, так як їх стійкий стан – обов'язкова забезпечення національної безпеки, тому це має бути важливим пунктом Державної програми розвитку страхування, і її розробку необхідно прискорити зважаючи на те, у яких економіко-політичних обставинах опинилась Україна. Це дозволить домогтися єдності всіх страховиків, а також органів контролю на рівні країни.

Економічна безпека страхового ринку, як і його розвиток в цілому, значною мірою залежить від ефективності форм та методів державного регулювання. Від безпечного розвитку страхового ринку та фінансового забезпечення страхових компаній залежить розвиток усіх секторів вітчизняної економіки.

Особлива роль у забезпеченні економічної безпеки страхового ринку відводиться ідентифікації загроз та здійсненню комплексу заходів щодо їх попередження. Важливе значення для підтримки оптимального рівня економічної безпеки має протидія шахрайським проявам на страховому ринку. З огляду на це, є актуальним дослідження ролі безпосередньо держави у процесі забезпечення економічної безпеки ринку страхових послуг України.

Державне регулювання страхового ринку в різних його аспектах розглядається у працях багатьох вітчизняних науковців, зокрема Базилевича В., Внукової Н., Вовчак О., Гаманкової О., Філонюка О., Осадця С., Слюсаренко О., Адамович А., Пластун В. та ін.

Основними ознаками сучасного етапу розвитку світової економіки є лібералізація зовнішньоекономічних відносин, посилення інтеграційних та глобалізаційних процесів на міжнародних фінансових та товарних ринках, що відбувається завдяки відкритості національних економік та співпраці країн у різних сферах господарської діяльності.

Проте, відкритість національної економіки, з одного боку, сприяє розвитку та поглибленню економічних, виробничих, фінансових, соціальних, культурних та інших взаємовідносин між країнам. З іншого боку, це робить економіку держави більш уразливою до дії дестабілізуючих чинників релевантного зовнішнього середовища, турбулентності міжнародних фінансових і товарних ринків та загроз політичного і соціального характеру.

Зокрема, економічна безпека ринку страхових послуг залежить від багатьох чинників, як внутрішніх, так і зовнішніх, об'єктивних та суб'єктивних. Основними з-поміж них є стан розвитку ринку страхових послуг, фінансова результативність та ефективність діяльності страхових компаній, з одного боку, та реальний стан суб'єктів господарювання – з іншого [25].

Роль страхового ринку в забезпеченні економічної безпеки держави відзначається у працях багатьох вітчизняних дослідників. Як окрему складову в системі забезпечення економічної безпеки держави його виокремлюють такі науковці, як Барановський О. І. [26], Геєць В. М. [27], Теліженко О. М. [28] та ін. Таким чином, узагальнюючи науково-методичні підходи до розуміння сутності економічної безпеки держави та ідентифікації місця безпеки страхового ринку в її структурі, можна подати схематично (рис. 4).

Таким чином, на сучасному етапі розвитку економічних відносин виконання завдання щодо підтримки економічної безпеки держави

неможливе без забезпечення стійкого та ефективного функціонування її страхового ринку.

В умовах зростання впливу тенденцій світового фінансового ринку на функціонування національних страхових ринків посилюється необхідність здійснення державних заходів щодо підтримки економічної безпеки страхового ринку. Водночас одним із наслідків глобалізації у фінансовій сфері стало зменшення можливостей державних регулюючих органів контролювати економічні операції та впливати на економічні процеси в державі. Незважаючи на це здійснення державного регулювання страхового ринку є не лише важливим, а й необхідним, особливо в контексті забезпечення економічної безпеки страхового ринку, а через нього – і економічної безпеки держави.

Рис. 4. Складові забезпечення економічної безпеки держави

Джерело: [2, 4, 29, 30]

Важливе місце в системі державного регулювання страхової діяльності посідають також адміністративні та економічні важелі впливу. Що стосується економічних інструментів регулювання, то їх сутність полягає у створенні таких економічних умов, які б забезпечували вибір страховими компаніями тих напрямів функціонування, які б були вигідними та необхідними для суспільства. Економічні засоби впливу застосовуються в рамках непрямих методів регулювання страховою діяльністю і містять інструменти грошово-кредитної, податкової, бюджетної політики та інших складових економічної політики держави [31].

Адміністративні інструменти державного регулювання страхової діяльності належать до системи прямого регулювання та характеризуються безальтернативністю вибору варіантів вирішення певних завдань, обов'язковістю дотримання поставлених вимог та відповідальністю суб'єктів за ухилення від виконання розпоряджень і наказів. Слід зазначити, що групи економічних та адміністративних інструментів регулювання досить тісно взаємопов'язані і часто доповнюють одне одного. Таким чином, механізм державного регулювання страхового ринку – це сукупність форм, методів та інструментів регуляторного впливу, за допомогою яких здійснюється регулювання і контроль страхової діяльності, а також забезпечується захист прав та економічних інтересів суб'єктів страхового ринку (рис. 5).

Таким чином, поєднання методів та інструментів державного регулювання страхової діяльності, що застосовуються в країні, має максимально враховувати рівень розвитку національного ринку фінансових послуг та рівень його інтеграції у світову економічну систему, а також загальні особливості економічних та соціальних процесів у країні. Адже сьогодні рівень економічної безпеки страхового ринку є важливим індикатором розвитку страхового ринку, економічної системи та в цілому

держави, який являє собою нереалізовану, проте реальну загрозу певного збитку суб'єктам господарювання (рис. 6).

Рис. 5. Механізми державного регулювання страхового ринку

Джерело: [32]

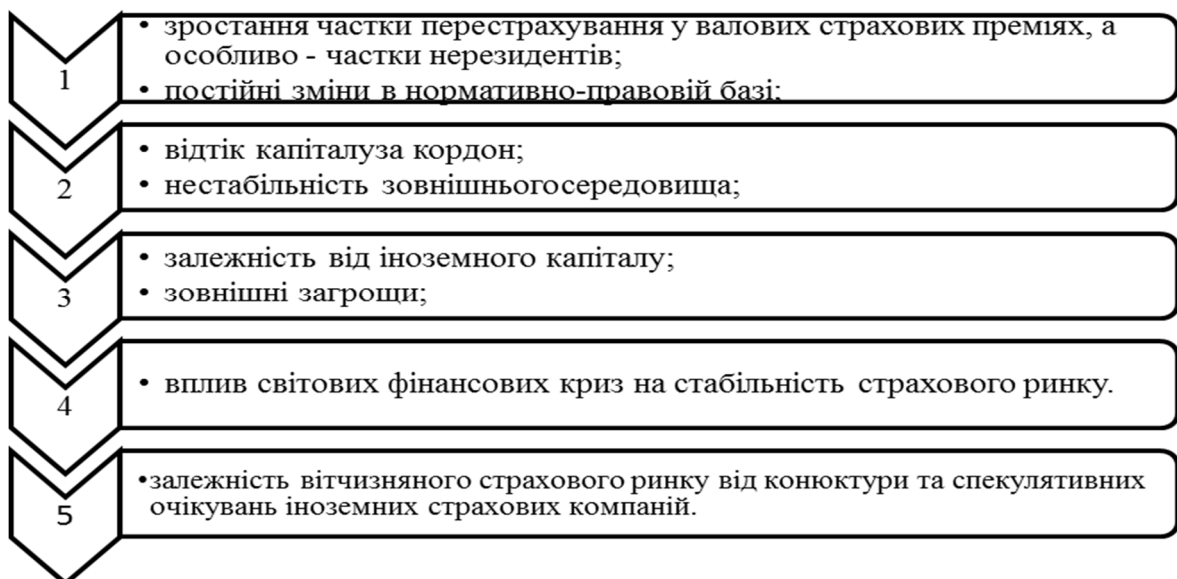

Рис. 6. Основні загрози, які виникають у процесі забезпечення економічної безпеки ринку страхових послуг

Джерело: складено автором на основі [33]

Таким чином, для сучасного етапу розвитку світового господарства дедалі актуальнішими стають банкрутства всесвітньовідомих компаній або виникнення труднощів у їх діяльності, валютні та боргові кризи, обвали на фондових ринках розвинутих країн світу. Унаслідок того, що на вітчизняному страховому ринку сконцентрований значний за обсягом іноземний капітал, то ймовірність спалаху фінансових криз у нашій країні є доволі значною.

Важливим завданням страхових компаній у рамках забезпечення економічної безпеки страхового ринку є формування збалансованих страхових портфелів, тобто необхідність залишатися економічно стійкими навіть при настанні значних за розмірами збитків. Проблемою вітчизняного страхового ринку є те, що більшість страхових компаній відшкодовують витрати за рахунок нових страхових премій, не приділяючи значної уваги формуванню адекватних взятому зобов'язанню страхових резервів [33].

Зазначимо, що загрози, викликані стрімким розвитком глобалізації, у сукупності можуть порушити як економічну безпеку страхового ринку зокрема так і держави в цілому.

При розгляді можливих небезпек економічній безпеці страхового ринку слід звернути увагу на можливі шахрайські дії з боку суб'єктів страхового ринку та необхідність розробки ефективних програм боротьби з легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом. Шахрайство в страховому секторі має масштабний характер і набирає з кожним роком все більших обертів. При цьому злочинні дії на страховому ринку в більшості випадків направлені на максимізацію прибутку або на отримання доходу, який не буде підлягати оподаткуванню. Зокрема, страхові компанії вдаються до протиправних дій для зменшення розміру страхового відшкодування, їх працівники – для отримання власної

економічної винагороди. Найбільш розповсюджені схеми економічних махінацій на страховому ринку наведено в таблиці 2.

Фінансові аналітики оцінюють щорічні сумарні збитки від здійснення шахрайських дій на вітчизняному страховому ринку на рівні 600 млн. грн. Підраховано, що близько 16% страхових виплат потрапляють до рук фінансових аферистів. Зацікавленість у здійсненні протиправних дій економічними суб'єктами на страховому ринку зумовлена тенденцією динамічного розвитку страхового сектору, недосконалою системою державного регулювання та специфікою страхової діяльності [34].

Таблиця 2

Можливі шахрайські дії на страховому ринку

Загрози економічній безпеці страхового ринку	
Страховики та страхові посередники	здійснення страхової діяльності компанією без ліцензії на провадження даного виду діяльності;
	функціонування незареєстрованих страхових агентів, які укладають договори від імені страхових компаній;
	видача фіктивних договорів страхування;
	розробка поліса страхування таким чином, щоб максимально можливим чином зменшити факт виплати страхового відшкодування;
	страхування вже зруйнованих об'єктів страховими агентами.
Страховальники	декларування страхової суми, вищої за дійсну вартість об'єкта страхування;
	приховування інформації, що суттєвим чином впливає на рівень страхового ризику та відповідно впливає на розмір страхової премії;
	страхування об'єкта страхування одночасно в декількох страхових компаніях;
	фальсифікація факту настання страхового випадку;
	навмисне пошкодження або знищення об'єкта страхування, що сприяють настанню страхового випадку.
Працівники страхових компаній	складання страхових полісів з неправдивими даними;
	повне або часткове привласнення коштів страховальників;
	перетворення незастрахованих збитків на застраховані;
	подання фальсифікованої інформації про страховий випадок;
	перегляд розміру страхової суми.

Джерело: складено автором на основі [12]

На сьогодні державне регулювання страхового ринку залишається найбільш дієвим та найважливішим механізмом контролю ефективності функціонування страхових компаній та забезпечення економічної безпеки страхового ринку. Крім того, об'єктивна необхідність державного регулювання страхової діяльності в Україні зумовлюється також такими чинниками: неефективність конкуренції в страховій галузі внаслідок недостатньої капіталізації більшості вітчизняних страхових компаній та їх неспроможності брати на страхування великі ризики; суспільний або змішаний (квазісуспільний) характер ряду страхових послуг, що передбачає суспільну корисність цих послуг, значно вищу за індивідуальну; потреба в запровадженні обов'язкових видів страхування за тими видами ризиків, які є невігідними для приватних страховиків внаслідок їх катастрофічного характеру або кумуляції ризиків; необхідність урегулювання негативних екстернальних ефектів, пов'язаних з виникненням техногенних аварій, ядерних конфліктів тощо; забезпечення прозорості функціонування страхового ринку, законності діяльності страхових компаній та підтримка інформаційної відкритості ринку [75, 36].

Тому, варто більш детально дослідити нормативні акти, якими керуються страхові компанії у своїй діяльності. Основними законодавчими актами, на основі яких здійснюється державне регулювання сфери страхування в Україні, є Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» [37] та Закон України «Про страхування» [38]. Так, у відповідності до Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» державне регулювання (ринків фінансових послуг, в т. ч. страхового ринку) полягає у «...здійсненні державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам». Тобто, вважається, що державне регулювання включає власне

регулювання, а також нагляд. У Законі України «Про страхування» йдеться уже не про державне регулювання, а про «державний нагляд за страховою діяльністю» [38]. Тобто «державне регулювання» замінено на «нагляд», а «страховий ринок» на «страхову діяльність» (табл. 3).

Таблиця 3

Порівняльна характеристика розбіжностей в основних законодавчих актах, на основі яких здійснюється державне регулювання страхового ринку в Україні

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 07.03.1996 р.	Закон України «Про страхування» від 12.07.2001 р.
Державне регулювання ринків фінансових послуг	Державний нагляд за страховою діяльністю
Форми державного регулювання ринків фінансових послуг:	Функції Нацкомфінпослуг:
1) ведення державних реєстрів фінансових установ і реєстрів осіб, які не є фінансовими установами, але мають право надавати окремі фінансові послуги	ведення єдиного державного реєстру страховиків (перестраховиків) та державного реєстру страхових та перестрахових брокерів.
2) ліцензування діяльності з надання фінансових послуг	видача ліцензій страховикам на здійснення страхової діяльності; видача свідоцтв про включення страхових та перестрахових брокерів до державного реєстру страхових та перестрахових брокерів.
3) нормативно-правове регулювання діяльності фінансових установ	розроблення нормативних та методичних документів; додержання законодавства об'єднаннями страховиків і страхових посередників; встановлення правил формування, обліку і розміщення страхових резервів та показників звітності.
4) нагляд за діяльністю учасників ринків фінансових послуг (крім споживачів фінансових послуг)	проведення перевірок страхових компаній на відповідність виданій ліцензії; проведення перевірки додержання посередниками законодавства про посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні і достовірності їх звітності; здійснення контролю за платоспроможністю страховиків відповідно до взятих ними страхових зобов'язань перед страхувальниками
5) застосування уповноваженими державними органами заходів впливу	
6) проведення інших заходів з державного регулювання ринків фінансових послуг	узагальнення практики страхової діяльності і посередницької діяльності на страховому ринку, розроблення і подання у встановленому порядку пропозицій щодо розвитку і вдосконалення законодавства України про страхову і посередницьку діяльність у страхуванні та перестрахованні; забезпечення проведення дослідницько-методологічної роботи з питань страхової і посередницької діяльності у страхуванні та перестрахованні, підвищення ефективності державного нагляду за страховою діяльністю.

Джерело: складено автором на основі [37, 38]

Сьогодні деякі із вітчизняних науковців, зокрема Гаманкова О. та Філонюк О. вважають, що необхідно розрізнити поняття «державне регулювання страхового ринку», «державне регулювання страхової діяльності», «державне регулювання страхових організацій» та «державний страховий нагляд». Із цим не можна не погодитись, тим більше, що і державне регулювання, і державний страховий нагляд здатні суттєво вплинути на безпеку ринку страхування та зростання довіри до нього з боку громадян та підприємств (рис. 7).

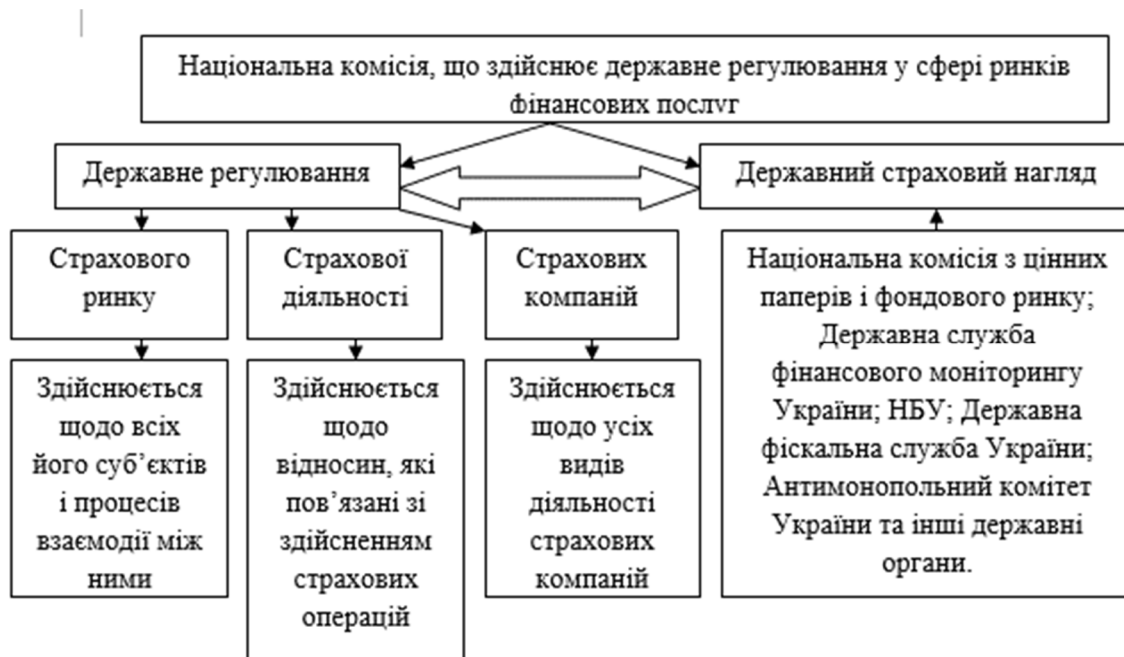

Рис. 7. Взаємозв'язок державного регулювання та державного страхового нагляду в контексті їх впливу на економічну безпеку страхового ринку України

Джерело: складено автором на основі [32, 33]

Серед інструментів впливу на економічну безпеку національного страхового ринку важливе місце посідає державне регулювання операцій перестраховування, адже саме перестраховування виступає важливим фінансовим інструментом підтримання економічної стабільності страхових компаній незалежно від розміру їх статутного капіталу, страхових резервів

та інших активів. Слід зазначити, що перестраховання в Україні жорстко регламентується державою, в т. ч. перестраховання у нерезидентів. Особливе значення в контексті державного регулювання перестраховання має фінансова надійність перестрахових організацій (як вітчизняних, так і зарубіжних).

Варто виділити заходи економічної безпеки страхового ринку, для того щоб покращити його якісні та кількісні показники:

- обов'язкове розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів, як таких, що дають високу ставку доходності і мають високий рівень надійності, з метою забезпечення принципів прибутковості та безпечності. Для компаній сфери ризикового страхування пропонується рівень у 15 % від обсягу резервів (сьогодні нормативу розміщення коштів технічних резервів законодавством не встановлено), для компаній зі спеціалізацією «страхування життя» – 25 % (на сьогоднішній день законодавчо визначено лише верхню межу такого розміщення, зокрема, не більше 80 % страхових резервів);

- рейтинг комерційного банку, в якому можна буде розмістити депозит страховій компанії, має становити «А» та вище за національною рейтинговою шкалою. Внаслідок цього кількість банків України, з якими зможуть співпрацювати вітчизняні страховики, скоротиться приблизно до тридцяти, причому серед цих банків переважатимуть банки з іноземним капіталом, а також увійдуть декілька вітчизняних приватних банків та три державних банки, до яких відсутні претензії з боку НБУ;

- внесення змін до проведення операцій з перестраховання, зокрема встановлення вимоги про наявність досвіду роботи вітчизняного перестраховика не менш як 10 років та високі рейтинги оцінки його платоспроможності за національною шкалою, а також підвищення вимог до перестраховиків-нерезидентів, рейтинг яких має бути не менше «А»,

оскільки світова економічна криза зачепила і загал міжнародних перестраховиків, які в останні роки працювали в Україні [2].

Таким чином, формування системи державного регулювання страхової діяльності є досить складним процесом, що вимагає проведення значної роботи у сфері законодавчої діяльності, а також потребує вивчення досвіду зарубіжних країн у цій галузі з урахуванням особливостей національного розвитку та наявних проблем і потенційних можливостей вітчизняного страхового ринку.

У зарубіжній практиці склалися різні моделі та типи державного регулювання страхового ринку. Так, за ступенем державного впливу на функціонування страхового ринку розрізняють, як правило, три моделі державного регулювання: жорстку, проміжну та ліберальну.

У свою чергу, залежно від рівня органів державної влади, які наділені повноваженнями щодо регулювання страхового ринку, можна визначити три типи систем страхового регулювання. Найбільш поширеним типом є система регулювання страхового ринку на рівні органів виконавчої влади. Така система застосовується в багатьох розвинених країнах (Японії, Німеччині, Швеції, Великобританії), вона була прийнята також і в Україні.

Інший підхід до формування системи регулювання страхового ринку має дуалістичний характер та передбачає, що деякі аспекти страхової діяльності мають бути врегульовані законодавчо на національному рівні, інші ж основні повноваження, – передаються місцевим органам влади. Така система страхового регулювання діє, наприклад, у Канаді.

Третій тип системи страхового регулювання притаманний федеративним країнам зі значною децентралізацією місцевого самоврядування, зокрема для США. Такий тип регулювання характеризується відсутністю загального національного законодавства у сфері страхування та здійсненням регулювання страхових відносин лише на рівні місцевих органів влади.

Загалом державне регулювання страхової діяльності являє собою систему засобів і методів, здійснюваних на правовій основі з метою визначення рамок і правил функціонування страхового ринку та діяльності страхових компаній на ньому.

Стосовно державної політики стимулювання у сфері страхування, то вона полягає, передусім, у забезпеченні добросовісної конкуренції на страховому ринку, проведенні спеціальної податкової політики, здійсненні пільгового кредитування страхових компаній, створенні сприятливого інвестиційного клімату та встановленні різних пільг для страховиків з метою стимулювання їх діяльності [39-47].

Крім того, важливою складовою стимулювання розвитку страхового ринку є забезпечення платоспроможності потенційних страхувальників (створення умов для оплати праці й пенсійного забезпечення на належному рівні, для рентабельної діяльності суб'єктів господарювання). Для виконання завдань регулювання страхової діяльності і забезпечення економічної безпеки страхового ринку уповноваженими органами державної влади можуть використовуватися різні методи та інструменти регуляторного впливу.

Як показує світова практика, здійснення правового регулювання страхової діяльності може ґрунтуватися на двох основних підходах – континентальному та англо-американському. Так, у країнах «континентального» права державне регулювання страхової діяльності базується на жорсткій законодавчій регламентації діяльності суб'єктів страхового ринку. Основними джерелами права при цьому є закони та кодекси.

Державне регулювання страхової діяльності в системі «континентального» права здійснюється шляхом встановлення відповідних правових норм щодо:

- затвердження страхових тарифів або встановлення граничних меж їх коливання;
- перевірки виконання бізнес-планів;
- затвердження на державному рівні типових форм страхових договорів;
- нагляду за страховими операціями;
- поточного контролю діяльності страховиків.

До країн, у яких державне регулювання страхової діяльності ґрунтується на «континентальній» моделі, належать Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Японія.

У свою чергу, у країнах з англо-американською системою права (система загального або прецедентного права) державне регулювання страхової діяльності засновується на прецедентному принципі судового процесу, а не на законодавчих актах як таких. Нормативно-правовими актами в «англо-американській» системі права визначаються найбільш загальні умови та встановлюються законодавчі обмеження страхової діяльності без детальної регламентації процесу надання страхових послуг. Таким чином, характерною ознакою «англо-американського» права є відсутність жорсткої регламентації страхової діяльності та вільне визначення форм договорів і величини страхового тарифу. Прикладом країн англо-американської системи права є США, Великобританія, Австралія, Канада. Для цих країн характерна ліберальна модель державного регулювання страхової галузі, за якої найбільша увага приділяється контролю фінансового стану страхових компаній, що базується на аналізі офіційної звітності страховиків [45-47].

Таким чином, поєднання методів та інструментів державного регулювання страхової діяльності, що застосовуються в країні, має максимально враховувати рівень розвитку національного ринку економічних послуг та рівень його інтеграції у світову економічну

систему, а також загальні особливості економічних та соціальних процесів у країні.

Проведений аналіз засвідчив вагомий вплив державного регулювання на економічну безпеку страхового ринку України. У сучасних умовах розвитку національної економіки пріоритетними завданнями державного регулятора у напрямі створення для вітчизняного ринку страхування легітимного та безпечного середовища є зміна орієнтованості капіталізації страховиків та якості їх активів, підвищення вимог до вітчизняних перестрахових компаній та перестраховиків-нерезидентів, введення обов'язкового розміщення коштів страхових резервів у вигляді державних цінних паперів, як таких, що дають високу ставку доходності і мають високий рівень надійності. Зазначені заходи повинні суттєво вплинути на підвищення рівня економічної безпеки сфери страхування, і як наслідок – безумовне виконання страховиками взятих на себе зобов'язань та відновлення довіри суспільства до страховиків.

Підсумовуючи, відмітимо, що рівень економічної безпеки страхового ринку визначається тим, наскільки ефективно суб'єкти страхового ринку можуть дієво протистояти наявним та потенційним загрозам та усувати негативні фактори впливу на функціонування страхового ринку. З іншого боку, безпечний розвиток самого страхового сектору в цілому і перестрахового зокрема є досить важливим та в сучасних умовах нестабільного зовнішнього середовища потребує державного впливу. Проте глобалізаційні та інтеграційні процеси світової фінансової системи останніми роками засвідчили недостатність та неспроможність національного державного регулювання адекватно впливати на економічний ринок окремої країни.

Глобальна економіка, як і національна економіка окремої держави, з одного боку, є самостійною системою, здатною до саморегулювання, але, з іншого – зазнає постійного впливу дестабілізуючих чинників та загроз.

Якщо раніше державне регулювання було атрибутом виключно національної економіки, то на сучасному етапі розвитку світової фінансової архітектури виникає об'єктивна необхідність у регулюванні розвитку страхового та перестрахового секторів фінансового ринку з метою забезпечення фінансової безпеки на міжрегіональному глобальному (наднаціональному) рівні.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гаманкова О.О. Страховий ринок України в глобальному страховому просторі // *Страхова справа*. 2012. № 2 (46). С. 8-12.
2. Єрмошенко М.М., Гарячева К.С. Фінансова складова економічної безпеки: держава і підприємництво : наукова монографія. К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2010. 248 с.
3. Марценюк Л. В., Чорновіл О. В., Біла К. В., Удовиченко А. О., Кумар Шарма Ануп. Страховий ринок України: сучасний стан та проблеми розвитку // *Наука та прогрес транспорту. Вісник Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2016. № 2. С. 36-46.
4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України [Електронний ресурс] : наказ Міністерства економічного розвитку і торгівлі України від 29.10.2013 № 1277. – Режим доступу : http://cct.com.ua/2013/29.10.2013_1277.htm.
5. Корват О.В. методичні особливості оцінювання рівня безпеки страхового ринку // *Гроші, фінанси і кредит*. 2017. № 6. С.208-212.
6. Виговська В. В. Безпека страхового ринку та стратегія її забезпечення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра екон. наук : 08.00.08 «Гроші, фінанси і кредит» Чернігівський національний технологічний університет. Чернігів, 2016. 40 с.
7. Гринчій Я.В. Сутність ринку страхових послуг в системі економічної безпеки підприємства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/46_NIO_2016/Economics/10_220483.doc.htm.
8. Слободянюк Н. О., Прокопчук Г. Ю. Стан страхового ринку України на сучасному етапі, проблеми та перспективи його розвитку // *Молодий вчений*. 2016. № 5. С. 166-170.
9. Миронов В., Петько В. Фінансова безпека як складова економічної безпеки України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/1256>.
10. Вірбулевська О.В. Проблеми та перспективи розвитку страхового ринку регіонів України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1\(40\)/143.pdf](http://www.kdu.edu.ua/statti/2006-5-1(40)/143.pdf).
11. Сокол С.В., Деркач О.М. Страховий ринок та основні загрози його фінансовій безпеці // *Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: зб. наук. праць*. 2012. Вип. 34. С. 285-291.
12. Дубина М.В. Фактори впливу на розвиток регіональної системи небанківських фінансово-кредитних посередників // *Фінанси України: матеріали XIV Міжнародної науково-практичної конференції, 19-20 травня 2010 р.: в 7 т. Д.: Біла К.О., 2010. Т. 3. 101 с.*
13. Єрмошенко А. М. Управління ризиками взаємодії страхових компаній з банками // *Актуальні проблеми економіки*. 2011. № 6 (120). С. 191-200.
14. Козьменко О. В., Бойко А. О. Сучасний стан і перспективи розвитку ринку перестраховання в Україні // *Фінанси України*. 2011. № 6. С. 24-33.
15. Фурман В.М., Зачосова Н.В. Особливості управління економічною безпекою сучасних страхових компаній як одного із видів фінансових установ // *Агросвіт*. 2015. №15. С. 20-25.
16. Нагайчук Н. Г. Інструментарій управління фінансовою безпекою страховиків // *Вісник Університету банківської справи Національного банку України*. 2014. № 2. С. 195–198.
17. Нечипорук Л.В. Напрями убезпечення страхового ринку України // *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Серія: Економічна теорія та право*. 2011. № 1 (4). С. 65-76.
18. Матвійчук Л.О. Концептуальні аспекти фінансової безпеки страхових компаній // *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2013. Т. 18, Вип. 2 (1). С. 30-32.

19. Бабець І.Г., Жабинець О.Й. Інтегральна оцінка безпеки страхового ринку України // *Бізнес Інформ*. 2015. № 2. С. 223-228.
20. Яворська Т.В. Розроблення державної системи економічної безпеки страхових підприємницьких структур в Україні // *Бізнес Інформ*. 2013. № 3. С. 30-35.
21. Матеріали офіційного сайту Національної комісії, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://nfr.gov.ua>.
22. Єрмошенко А.М. Механізм забезпечення фінансової безпеки страхових організацій: дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.06.01 «Економіка, організація і управління підприємствами». Київський національний торговельно-економічний університет. К., 2006. 203 с.
23. Нечипорук Л.В. Напрями убезпечення страхового ринку України // *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого*. Серія: Економічна теорія та право. 2011. № 1 (4). С. 65–76.
24. Жабинець О. Й. Вплив інструментів державного регулювання на фінансово-економічну безпеку страхового ринку України в сучасних економічних умовах // *Проблеми економіки*. 2015. № 2. С. 57-63.
25. Саєнко О.С. Сучасний погляд на еволюцію теорії економічної безпеки // *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2008. Випуск 367. С.20-23.
26. Барановський О. І. Фінансова безпека. К.: Фенікс, 1999. 338 с.
27. Гесць В.М., Кизим М.О., Клебанова Т.С. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство ; за ред. В.М. Гейця. Х., ВД «Інжек», 2006. 240 с.
28. Теліженко О. М. Лапін Є. В., Берфман М. А., Балацький О.Ф. Напрями вдосконалення бюджетної системи України // *Вісник Сумського державного університету*. Серія : Економіка. 2014. № 3. С. 41-59.
29. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України від 19.06.2003р. № 964-IV. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/964-15>
30. Власюк О. С. Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. праці. К.: НІСД, 2016. 528 с.
31. Пластун В. Л. Проблеми страхового шахрайства та практика його уникнення // *Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць : Випуск 254 : в 6 т. 2009. Т. 2. С. 477–488.*
32. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика : монографія. К., КНЕУ, 2009. 283 с.
33. Філонюк О. Ф. Державне регулювання страхової справи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук з держ. управл. : спец. 25.00.02 «Механізми державного управління». К., Національна академія державного управління при Президенті України. 2010. 20 с.
34. Адамович В. Залучення іноземного капіталу до сектору страхових послуг України та Польщі: переваги й ризики // *Економічний Часопис-XXI*, 2007. №6. С. 15-17.
35. Сухоруков А.І. Проблеми фінансової безпеки України: монографія. К.: НІПМБ, 2005. 140 с.
36. Кисельова О.М. Фактори, які впливають на розвиток страхового ринку України // *Формування ринкових відносин в Україні*. 2007. № 2. С. 76-80.
37. Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг [Електронний ресурс] : Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.
38. Про страхування [Електронний ресурс] : Закон України від 07.03.1996 р. № 85/96-ВР. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80>.
39. Гаманкова О.О. Ринок страхових послуг України. Теорія, методологія, практика: монографія. К.: КНЕУ, 2009. 283 с.
40. Мазаракі А.А., Булгакова С.О., Василенко С.І., Тринчук В.В. та ін. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку: монографія. К.: Київ. нац. торг. екон. ун-т., 2007. 460 с.
41. Козьменко О.В. Страхування і страховий ринок: термінологія, законодавство і динаміка розвитку. Суми: Ділові перспективи, 2006. 68 с.
42. Фурман В. М. Державне регулювання страхового ринку як чинник стратегічного розвитку // *Економіка і прогнозування*. 2005. №3. С.114-126.
43. Базилевич В.Д. Сучасна парадигма страхування: сутність і протиріччя // *Фінанси України*. 2007. №9. С. 42-50.
44. Базилевич В.Д. Нова парадигма страхування в умовах глобалізації // *Економіка*. Вісник Київського національного університету ім. Т.Шевченка. 2009. С. 186-195.
45. Докторовна Н.П. Механізми державного регулювання страхової діяльності в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. наук: 25.00.02 «Механізми державного управління». Державний університет управління. Донецьк, 2008. 19 с.

46. Кравченко О.Д. Державне фінансове регулювання економіки в умовах ринкової трансформації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.01.01 «Економічна теорія». Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2002. 17 с.

47. Філонюк О.Ф. Державне регулювання страхової справи в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 25.00.02 «Механізми державного управління». Національна академія державного управління при Президентові України. К, 2010. 23 с.

3.4. ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ ТОП-МЕНЕДЖМЕНТУ ЯК УМОВА БАНКІВСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

***ГОНЧАРОВА КРИСТІНА ГЕОРГІЇВНА**, к.е.н.,
заступник начальника управління ФМ і комплаєнсу ПАТ «УКРПОШТА»,
ГОРЯЧКІВСЬКА ІРИНА ВІКТОРІВНА, молодший науковий
співробітник,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

У сучасних геополітичних та економічних умовах дедалі більшої наукової актуальності набуває розгляд питання впливу ділової репутації на діяльність банківських установ загалом та на окремі процеси системи економічної безпеки, зокрема. Ділова репутація на сьогодні є одним із показників (індикаторів) як ефективності системи економічної безпеки (СЕБ) (одним із основних складників якої є система внутрішнього контролю банку (СВК)) так й системи комплаєнс, який, по-перше, здійснює економічний вплив на банківську установу, та, по-друге, через який банківська установа отримує економічний ефект. Банківська діяльність потребує невинного втручання та контролю за цими процесами, а також грамотного управління ними для досягнення банками економічних вигод та поставленої мети.

У банківській сфері та бізнесових відносинах досить часто використовується термін «ділова репутація». Розглянемо сутність цього явища та науковий зміст категорії «репутація», провівши аналіз етимології поняття (таблиця 1). У сфері господарських відносин більш вживаними є саме терміни «репутація» та «ділова репутація». Вперше поняття «репутація» у науковий обіг ввів професор Ч. Фомбран у 1996 р. [1] і в тому чи іншому ракурсі його досліджено в працях таких науковців, як

К. С. Букша [2], В. Венедиктова [3], Е. Гріффін [4], К. Дженазі, Г. Даулінг [5], К. ван Ріл, В. Ріндова, І. Смайжене [6], О. Трубецького [7], Ф. Шарков [8] та ін.

Таблиця 1

Аналіз етимології поняття «репутація» (складено автором)

*	Категорія		Зміст	
«репутація»	«reputatio» (лат.)		«обмірковування», «роздуми»	
	«reputation» (фр.)		«репутація»	
	словник іншомовних слів		узагальнена думка, що склалася в оточуючих, про переваги або недоліки кого-небудь чи чого-небудь	
	«думка»	existimati	Категоризовано давньоримськими юристами	позитивна
turpitude		негативна		погана репутація
infamis				дурна слава
<i>синоніми</i>				
«репутація»	«реноме» (фр.)		«слава», «репутація», «популярність»	
	honor (лат.)		честь, добра репутація, пошана, повага, знаки уваги	
	pides (лат.)		(віра, довіра) - власна чесність і довір'я до чужої честі, вірність даному слову	
	dignitas (лат.)		гідність, виявлення поваги, пошана	
<i>матеріальна складова</i>				
	гудвіл		ринкова вартість ділової репутації	

В українській науці вивчення наукової категорії «репутація» розпочалось не так давно, однак авторитет, престиж, імідж, суспільна довіра до, зокрема, органів державної влади, професійні стандарти у наданні послуг громадянам та інші репутаційні складові висвітлено у

Застосування в словосполученні «ділова репутація» прикметника «ділова» означає те, що оцінюється не будь-яка сфера діяльності фізичної або юридичної особи, а та, що пов'язана з його місцем у підприємницьких відносинах. До предмета оцінювання відноситься саме спроможність

суб'єкта бути надійним партнером у підприємницьких відносинах.

Таким чином, діловою репутацією можуть володіти особи, що задіяні соціально у сфері господарської діяльності.

Аналіз наукових праць надав змогу розглянути ділову репутацію за різними напрямками, серед яких цивілістичний, економічний, стратегічний, соціологічний, бухгалтерський та менеджмент (таблиця 2) [9].

Таблиця 2

Аналіз наукового поняття «ділова репутація» згідно різних наукових аспектів (складено автором)

№	Напрямок	Аналіз
1	Цивілістичний (згідно Законодавства України)	Розглядаючи «ділову репутацію» стосовно банківських інституцій, віднаходимо дефініцію «ділова репутація» – відомості, зібрані Національним банком України, про відповідність діяльності юридичної або фізичної особи, у тому числі керівників юридичної особи та власників істотної участі у такій юридичній особі, вимогам закону, діловій практиці та професійній етиці, а також відомості про порядність, професійні та управлінські здібності фізичної особи. (прибічник Н. Подлужна [10]).
2	Економічний (на думку економістів)	Ділова репутація не більше ніж особливості або знак, що дозволяють розрізнити типи банківських установ і їх бізнес- стратегії, прогнозувати відгуки на зміни навколишнього середовища.
3	Стратегічний (на думку стратегів)	Репутація - це і актив, і бар'єр, що перешкоджає мобільності банківської інституції. Оскільки репутація оцінюється зовнішнім середовищем, істотно обмежені можливості управління нею зсередини.
4	Менеджмент (з організаційної точки зору)	Репутація – це похідна від внутрішньої культури компанії, результат взаємодії співробітників та менеджменту банку з зацікавленими особами.
5	Соціологічний (на думку соціологів)	Репутація – сукупна оцінка відносної ефективності банківської установи, відповідності її прийнятим у суспільстві очікуванням і нормам ділового обігу.
6	Бухгалтерський облік (з погляду бухгалтерських норм)	Ділова репутація – це нематеріальний актив, що дає фірмі стійку конкурентну перевагу на ринку [11], один з «найбільш важливих стратегічних ресурсів» [12]. Матеріальна стаття «гудвіл» (прибічниками є іноземні вчені, зокрема: Робертс, Даулінг, Фланаган).

На сьогодні не має єдиного, загальноприйнятого визначення поняття «ділова репутація». В результаті аналізу наукових робіт було визначено, що за змістом ділова репутація може належати як фізичній особі (ФО), так і юридичній особі (ЮО) та, являючи собою нематеріальний актив, у юридичної особи може трансформуватись у матеріальний актив - гудвіл. Трансформація ділової репутації з нематеріального активу у матеріальний

показник гудвіл притаманна багатьом вченим. Структуру ділової репутації зображено на рисунку 1.

Рис.1. Структура ділової репутації

Проаналізувавши наукові роботи, було визначено, що за змістом ділова репутація банку має певні складові, що впливають на розвиток її діяльності. Аналіз складових ділової репутації та їх значення наведено у таблиці 3.

Таблиця 3

Складові ділової репутації банку (складено автором)

№	Складові	Аналіз впливу
1	Імідж	Емоційна привабливість банку.
2	Репутація керівника	Є показником рівня ділової репутації банку та не може бути вищою ніж репутація банку, який він очолює.
3	Інформаційна прозорість	Антикорупційний елемент банківського сектору.
4	Прозора організаційна культура	Внутрішнє джерело формування ділової репутації.
5	Фінансова стійкість банку	Один з факторів конкурентоспроможності банку. Партнерська база будується, спираючись на фінансову стійкість банку.
6	Гудвіл	Економічне відображення ділової репутації, елемент системи комплаєнс.
7	Соціальна Адаптованість банку	Клієнтоорієнтовані стратегія розвитку банку та кадрова політика формує певний рівень довіри до банку.
8	Якість продукції	В ринкових умовах у виробника неякісної продукції не може бути позитивна ділова репутація.
9	Комплаєнс	Відповідність нормам та використання оптимального міжнародного досвіду банківської діяльності.

Важливим є не тільки розуміння складових ділової репутації, але й їх систематизація, яку представлено у таблиці 4.

Таблиця 4

Класифікація складових ділової репутації банку
(згруповано автором)

№	Класифікаційна ознака	Характеристика
1	За способом формуванням	- первинні (установчі документи; найменування; місцезнаходження; конкурентоспроможність); - набуті (репутація керуючого персоналу; платоспроможність; кредитоспроможність; гудвіл).
2	За майновою ознакою	- пов'язані з майном (місцезнаходження; конкурентоспроможність; платоспроможність; кредитоспроможність; гудвіл); - не пов'язані з майном (установчі документи; найменування; репутація керівництва; права інтелектуальної власності; гудвіл контрактів; комерційна таємниця).
3	За формою закріплення	- задокументовані (установчі документи; найменування; місцезнаходження; платоспроможність; кредитоспроможність; гудвіл прав інтелектуальної власності; гудвіл контрактів; комерційна таємниця); - незадокументовані (репутація керівництва; конкурентоспроможність; законслухняність).

Ділова репутація ФО є нематеріальним активом, в той час, як ділова репутація ЮО - нематеріальний актив, що має вартісне значення - фінансовий еквівалент - гудвіл. Ділова репутація банку є повноправним нематеріальним активом банківської установи, який має матеріальне вираження – репутаційний капітал, що лише нещодавно отримав вартісне вираження: науково – через економічну категорію та практично – через бухгалтерську статтю «гудвіл», а тому формування та управління репутацією та використання її як інструмента в жорстких умовах конкуренції та євроінтеграції стає дедалі актуальнішим.

Ділова репутація банківської установи, як елемент системи комплаєнс, в практичному сенсі багато в чому визначає економічну безпеку банку, а саме можливість банку в залученні коштів, пошуку

стратегічних інвесторів та партнерів, оперативності управління, яке може забезпечити побудова відносин із владою, формуванні попиту й лояльності споживачів. Позитивна ділова репутація вже давно стала механізмом конкурентоспроможності та наразі є особливо важливою складовою успіху, яка допомагає захистити банківську установу, збільшити її вартість. Ділова репутація на сьогодні є одним із інструментів стратегічного захисту банківської установи від конкурентів на ринку в умовах нестабільності й невизначеності.

Вченими ще на початку ХХІ-го сторіччя встановлено поступальний характер понять «ділова репутація», «бренд», «імідж» та «гудвіл» та їх дизагрегування. На основі проаналізованих даних розвитку та еволюції ділової репутації банківської установи уточнено його етапи та зміст (таблиця 5). Слід зазначити, що ділову репутацію на рівні суб'єктів господарювання, а також регіонів і суб'єктів країн часто ототожнюють з їх іміджем. Аналізуючи поняття «репутація» та «імідж», виявлено як спільні характеристики, так і відмінності.

Репутація категоризована як: негативна репутація та позитивна репутація. Деякі науковці наділяють щойно створені банки нейтральною репутацією, що є окремим випадком та підтверджує ставлення автора до репутації, як характеристики, що набула історично.

Імідж є унікальним та неповторним, тож відповідно, не має подібної категоризації. Банківська група може володіти позитивною або негативною репутацією, оціненою в грошовому еквіваленті (гудвіл), проте імідж в кожній банківській установі та комерційної структури цієї групи є унікальний і неповторний. Поняття іміджу та репутації мають ще одну особливість: сприйняття іміджу банку емоційне – сприймається на підсвідомому рівні, проте репутація формується у формально-логічній площині - сприймається на свідомому рівні, в результаті обробки фактів, історичних подій, на основі висновків та власних думок.

Таблиця 5

Розвиток ділової репутації банківської установи (складено автором)

№	Етапи розвитку	Елемент, що формується	Зміст	Аналітичний коментар
1	Первинний елемент	«БРЕНД»	Набір символів, що характеризує банк та створює первинну пізнаваність серед клієнтів, контрагентів, інвесторів та інших бізнес партнерів, регулюючих органів.	Бренд завжди є первинним адже виникає разом із банківською установою та асоціюється з нею протягом її існування.
2	На основі бренду, корпоративної етики та ділової репутації топ-менеджменту банку.	«ДІЛОВА РЕПУТАЦІЯ»	Репутація, створена на основі історичних фактів протягом бізнесової діяльності ФО чи ЮО.	Ділова репутація банку є відображенням ділової репутації його топ-менеджменту.
3	На основі «бренду» та «ділової репутації банку» разом з імплементованою маркетинговою стратегією.	«ІМІДЖ»	Повноцінне сприйняття діяльності банківської установи на відміну від бренду - її попередника.	Ділова репутація топ-менеджменту банку є дуже вагомим критерієм у формуванні нематеріальної складової ділової репутації банківської установи.
4	На основі ділової репутації створюється калькулюється у грошовому еквіваленті за оцінкою ефективності функціонування системи комплаєнс банківської установи.	«ГУДВІЛ»	Матеріальна складова ділової репутації банківської установи – репутаційний капітал.	Для досягнення позитивного значення гудвіл банківська установа має створити систему комплаєнс та інтегрувати її в систему внутрішнього контролю банківської установи.
<i>приклад</i>				
Н. Маслова				
«... бренд → імідж → репутація → відданість...»			Прибічник облікового підходу до категоризації репутації.	

З метою розкриття наукової категорії «ділова репутація», потрібно також означити різницю між категоріями «бренд» та «імідж», що є насамперед маркетинговими складовими зовнішнього емоційного сприйняття банківської інституції її клієнтами, контрагентами та іншими учасниками ринку. «Бренд» та «імідж» є унікальними характеристиками

банку, що притаманні лише даній інституції, через що їх складно формалізувати. «Бренд» та «імідж» за своєю природою є залежними від ділової репутації, не зважаючи на те, що «бренд» на початку розвитку фінансової інституції є первинним за появою. Таким чином, метафорично, можна вважати, що «імідж» – це своєрідна «маска» банківської установи, створена з емоцій та розрекламованості «брендів», а «ділова репутація» – це те, що приховується за цією маскою – реальна сутність банківської установи.

Імідж банку – це існуючий у свідомості цільових груп емоційно забарвлений стійкий образ, що є результатом сприйняття інформації про банк. Імідж банку можна змінити шляхом використання маркетингових та

РЯ інструментів, при цьому, не змінюючи нічого у самій банківській інституції та характеристиках її продуктового ряду. Однак, дані інструменти виявляться неефективними, якщо імідж не відповідатиме репутації банківської установи. Проаналізувавши наукові праці стосовно поняття «імідж», автор вважає, що основними складовими іміджу можна вважати об'єктивний та суб'єктивний образи, що схематично представлено нижче на рисунку 2.

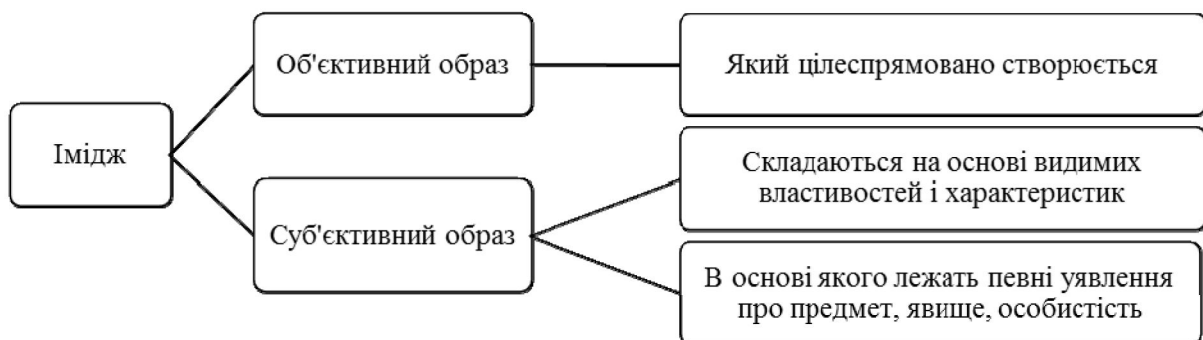

Рис. 2. Складові іміджу

Спираючись на наукові праці, імагологію та інші науки, що консолідує у своєму арсеналі широке поняття «імідж», автор розглядає наступні чинники, що впливають на формування позитивного іміджу

банку, а саме певні відомості, що не завжди відповідають дійсності (формується маркетинговими інструментами): фінансова стабільність банку; історія розвитку; стратегія розвитку; рівень репутації банківської установи; особа керівника; маркетингова стратегія – пізнаваність; кадрова політика; соціальна відповідальність; адміністративний менеджмент; корпоративна деонтологія.

У теорії репутаційного менеджменту раніше імідж неодноразово розглядався в загальному контексті з репутацією. Однак репутація на відміну від іміджу включає моральну складову оцінки, в якій втілюється суспільне або особисте визнання фактичних досягнень минулої діяльності (юридичної/фізичної особи) людини або корпорації [13]. На відміну від іміджу, репутація залежить від сутності суб'єкта, а не від його образу, який можна сконструювати технологічно. Отже, було з'ясовано, що головною різницею змісту наукових категорій «імідж» та «репутація» є те, що імідж – це образ, зображення вигляд, вид, подоба. Проте імідж – це фіктивний, штучно створений образ суб'єкта, в той час, як репутація – фактичний зміст суб'єкта.

Ділова репутація – це сукупність інформації щодо реального стану банківської установи. Тобто, корпоративна дійсність – основа репутації банківської установи, яка формується на здійсненні соціально значущих справ. Ж.-Н. Капферер дійшов висновку, що сьогодні зростає увага суб'єктів господарювання до проблем управління репутацією банку і зменшення інтересу до корпоративного іміджу [14, с.181]. Це зумовлено тим, що імідж втрачає своє свою позитивну складову, коли банк приділяє його створенню занадто багато уваги, не приділяючи уваги нарощуванню ділової репутації банку, через що остання сходить нанівець. Окрім того, поняття «репутація» глибше і ширше за поняття «імідж». Ч. Фомбран з'ясував, що загальна репутація суб'єктів господарювання залежить від шести чинників [1].

Проаналізувавши наукові складові поняття «імідж» та «репутація», автор вдосконалила перелік факторів, що впливають на репутацію банків, а саме: економічно-фінансова стабільність банку (економічна безпека); фактична історія розвитку; фактична позиція на банківському ринку послуг та конкурентоспроможність; рівень ділової репутації керівника банку; транспарентність; комплаєнс банку; кадрова політика; продуктової та сервіс-менеджмент у площині соціальної інтегрованості банку; імідж; бренд.

Необхідно зауважити, що в науковій літературі поширюється відображення поняття «ділова репутація» юридичної особи саме за допомогою терміна «goodwill» [13], тобто мова йде про матеріальну складову та економічний ефект ділової репутації. Ділова репутація за умов позитивного показника може трансформуватись саме у матеріальну бухгалтерську статтю «гудвіл» й тим самим продукувати економічний ефект.

Отже, необхідно розглянути поняття ділової репутації юридичної особи, так званого «репутаційного капіталу» або «гудвіл».

Поняття «гудвіл» з'явилося в Англії у першій половині XV ст. У перекладі з англійської мови «goodwill» означає вартість репутації й ділових зв'язків фірми, грошову оцінку невлдимого капіталу, «goodwill of business» дослівно перекладається як грошова оцінка репутації фірми [14]. Наприкінці XX століття розпочалась жвава наукова дискусія стосовного «репутаційного капіталу», коли основною метою науковців, що займались розвитком теорії капіталу, була спроба економічно обґрунтувати надприбуток банківської установи та відобразити його у балансі банку. Так П. Бурдьє у 1983 р. вводить в наукову термінологію поняття соціального капіталу для позначення соціальних зв'язків, які можуть виступати ресурсом отримання вигод. Соціальні зв'язки, що лежать в основі соціального капіталу за П. Бурдьє, дають своїм власникам стійку опору у

вигляді репутації, що в свою чергу забезпечує їх кредитами у всіх значеннях даного слова [15]. Дане джерело ресурсів вчений називає символічним капіталом, адже ці зв'язки можуть існувати тільки в практичному стані, у формі матеріального та/або символічного обміну, який сприяє їх підтримці. Саме з метою формування та управління діловою репутацією Базельський Комітет з Банківського Нагляду запровадив систему комплаєнс у банках усього світу.

Основною різницею між діловою репутацією та гудвілом є те, що ділова репутація є нематеріальним активом, проте гудвіл є матеріальним активом – економічною категорією та визначається за умов здійснення операцій купівлі-продажу або встановлюється за допомогою інших інструментів, що є складною, практично неможливою задачею, за умов відсутності методики.

У зарубіжній практиці гудвіл давно вже набув широкого застосування як об'єкт бухгалтерського й податкового обліку. На Україні дана практика з'явилась нещодавно. Він виражається в грошовому еквіваленті різницею між грошовою вартістю банківської установи, що продається, та її балансовою вартістю.

На сьогодні банки з розвиненою системою комплаєнс, що є елементом системи внутрішнього контролю, мають бухгалтерську статтю гудвіл, що є вищою за нуль. А отже ділова репутація у банках із розвиненою системою комплаєнс має економічний ефект, та, трансформуючись у гудвіл, приносить прибуток банківській інституції.

В результаті проведеної аналітичної роботи автор пропонує удосконалити визначення наукового явища ділової репутації за багаторівневим принципом в розрізі різних підходів, що наведено у таблиці 6.

**Авторські визначення наукової категорії «ділова репутація» за
різними науковими підходами (складено автором)**

№	Науковий підхід	Авторське визначення
1	Правовий	Ділова репутація система правових характеристик, що знаходяться в рамках актуального законодавства та можуть належати як фізичній так і юридичній особі.
2	Маркетинговий	Ділова репутація є показником іміджу та однією зі складових бренду, які формується завдяки якості корпоративної культури та є об'єктивною оцінкою професійних якостей фізичної чи юридичної особи.
3	Маркетингово-обліковий	Ділова репутація складається з нематеріального елементу іміджу та бренду та має матеріальну складову «гудвіл», що виражають разом ринкове сприйняття та вартість особи.
4	Маркетинго-процесний	Ділова репутація розглядається як безперервний процес накопичення нематеріальних характеристик, що конвертується у позитивний імідж та перетворень останнього у матеріальну складову «гудвіл».
5	Обліковий	Ділова репутація розглядається як діяльність з накопичення матеріальних благ за допомогою професійної діяльності в рамках комплаєнс, тобто, законодавчих норм та професійної етики.
6	Обліково-правовий	Ділова репутація є матеріальним вираженням нематеріальної складової комплаєнсу.

Запропоновано наступне авторське визначення змісту наукової категорії ділова репутація топ-менеджменту суб'єкта господарювання - «репутація» як наукова категорія представляє собою особисте немайнове благо фізичної чи юридичної особи, при цьому в юридичної особи «репутація» конвертується у матеріальний вигляд та може бути оцінена згідно діючих міжнародних (внутрішніх) бухгалтерських та юридичних норм.

Зазначимо, що споживачі оцінюють ділову репутацію за допомогою якісних показників, в той час як кількісним економічним вираженням може бути гудвіл.

З огляду на проведений автором аналіз наукових праць вчених щодо економічної сутності та значення ділової репутації як індикатора системи

економічної безпеки, зазначимо, що дослідження свідчить про актуальність проблематики з огляду на важливість показника ділової репутації у забезпеченні належного рівня економічної безпеки банку.

Економічна безпека банківської системи є частиною економічної безпеки країни, адже банківська система є стабілізуючим елементом фінансово-кредитної галузі держави. Стан банківського сектора визначає рівень фінансово-кредитної безпеки, та певною мірою й рівень економічної безпеки країни. Геополітичні та економічні трансформації в економічному секторі України характеризуються низкою взаємопов'язаних факторів, що призводять до зростання економічних загроз та підвищення ймовірності настання комплаєнс ризиків банківської системи.

Система складових економічної безпеки направлена на виявлення, знешкодження, запобігання, відвернення та попередження загроз, небезпек і ризиків, як зовнішньо-векторних, а саме тих, що загрожують банківській установі ззовні, так і внутрішньо-векторних – тих, що продукуються (без)діяльністю банківської установи. Ефективний менеджмент економічної безпеки банківської установи має проявлятися в ефективному процесі управління її елементами, а саме у створенні дієвої системи внутрішнього контролю банківської установи. Умови сучасного економічного становища вимагають від банків створення ефективної СВК, основним завданням якої є забезпечення економічної безпеки банківської установи. Дана система є новітньою та офіційно започаткована Національним банком України Постановою № 867 від 29.12.14 Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю [16], у якому розкривається її сутність та основні елементи, що системно забезпечують економічну безпеку банку.

Оскільки економічна безпека, яку ми розглядаємо, не існує поза банківською системою, для детального розуміння її основних елементів потрібно перш за все проаналізувати системну взаємопов'язаність

критеріїв із показниками економічної безпеки банківської установи. Основним, так би мовити, загальним критерієм банківської економічної безпеки виступає рівень, а отже оцінка економічного стану банку.

З огляду на практичний досвід автора та проаналізовані теоретичні викладки вчених, що займалися науковим питанням економічної безпеки, автор визначила перелік основних критеріїв оцінювання рівня останньої та навів відповідні показники економічної безпеки банку, що наведено у таблиці 7.

Для економічної безпеки банку велике значення мають не стільки самі показники, скільки їх порогові значення, тобто допустимі величини, недодержання яких буде перешкоджати оптимальному розвитку діяльності та бізнес процесам банку, зумовлювати формування негативних тенденцій його економічної безпеки. Система значень має бути розроблена кожним банком окремо, залежно від його напрямку та масштабу діяльності. Проте показники мають перевищувати позначку «нуль» у будь-якому разі. Найвищий ступінь економічної безпеки банку досягається при умові знаходження повного комплексу показників в рамках допустимих меж порогових значень, та порогові значення одного показника не мають досягатися за рахунок іншого.

Отже, основний критерій системи економічної безпеки банку - це ефективне забезпечення економічної безпеки банку, показником якої є імplementовані у банківську установу розвинені елементи системи внутрішнього контролю. Визначені критерії економічної безпеки банку та їх показники моделюють систему забезпечення оптимального функціонування банківської установи при існуванні зовнішніх і внутрішніх дестабілізаційних чинників – загроз, та у разі неконтрольованості останніх - появи ризиків.

Аналіз системної взаємопов'язаності критеріїв із показниками економічної безпеки банківської установи (складено автором)

№	Базові критерії оцінки ЕБ	Базова система показників ЕБ	Приклад	
1	ресурсний потенціал банку	- рівень ефективності використання ресурсів.	темпи зростання прибутковості та посилення економічної стабільності в діяльності суб'єкта.	
2	цілісність та масштаби структури банку	- затверджена адекватна структура, що погоджена НБУ; - частота перегляду структури банку.	структура відповідає процесній діяльності, у якій відсутнє дублювання функціонального навантаження.	
3	конкурентоспроможність банку	- економічні/фінансові показники в динаміці; - портфель банку у динаміці; - ріст партнерської бази за певний період часу (що аналізується); - рівень ділової репутації; - рівень комплаєнс банку.	- забезпечення зворотності кредитів, підвищення прибутковості, підтримання ліквідності, зниження банківських ризиків, гарантування депозитів; - пізнаваність бренду.	
4	система внутрішнього контролю банку	- арсенал/інструментарій можливостей банку протистояти загрозам економічній безпеці та самостійно ліквідувати їх.	низький рівень ризиків банку - високий показник гудвілу; - розвинені системи ризик-менеджменту, комплаєнс та інформаційної безпеки, що сформували високий рівень ділової репутації.	
5	кадрова політика банку	- рівень матеріального і соціального забезпечення працівників.		отримання висококваліфікованих кадрів за нижчу за ринкову ціну, позитивний імідж банку.
6	ділова репутація	- бренд та імідж.		експансія ринку.
7	комплаєнс	- ефективне управління ризиками комплаєнс.	показник матеріальної статті гудвіл (відсотковий/грошовий еквівалент).	
Результат				
8	забезпечення економічної безпеки банківської установи	- ефективна система внутрішнього контролю.	ефективні елементи системи, що інтегровані в банківську установу та знаходяться під контролем та постійно вдосконалюються.	

Аналіз змісту наукового поняття «загроза», який представлено у вигляді аналітичної таблиці 8.

Аналіз наукової категорії «загроза» (складено автором)

Науковці	Зміст наукової категорії «загроза»	Аналіз
В загальному розумінні	Дія або подія, здатна порушити безпеку банківської установи.	Важливим є те, що загрози класифікують за первісним класифікатором на зовнішні та внутрішні.
ст. 1 Закону України «Про безпеку» № 2446-1 від 5 березня 1992 р.	Безпека - це стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх та зовнішніх загроз.	
О. Бандурка, В. Духов, К. Петрова та І. Черв'яков	Розглядають економічну загрозу як потенційну можливість завдання шкоди суб'єктам господарюючої діяльності з боку окремих чинників внутрішнього та зовнішнього середовища, тобто поява загрози визначає потенційну можливість економічних втрат для підприємства.	Розглядається потенційна можливість реалізації/ завдання шкоди банку. Реакція банку на появу загрози повинна проявлятися у формуванні передумов для відбиття можливої небезпеки.
С. Дубецька	Потенційна чи реальна подія, процес чи явище, яке здатне порушити його стійкість та розвиток чи призвести до припинення його діяльності.	Мова йде про загрозу підприємству, подія, яка може запустити процес, що може призвести до порушень діяльності банку.
Д. Зеркалов	Дія дестабілізуючих природних і/або суб'єктивних факторів, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією та порушенням законів і норм, що може спричинити потенційні або реальні втрати для організації.	Поняття «загрози економічній безпеці підприємства» розглядається широко та торкається загроз системи комплаєнс.
М.М. Єрмошенко, К.С. Горячева,	Наявне чи потенційно можливе явище або чинник, яке створює небезпеку для реалізації фінансових інтересів підприємства.	Поняття «загроза фінансовій безпеці підприємства» розглядається як фактор впливу на економічну безпеку.
І. П. Мігус та С.М. Лаптев	«Загроза» являє собою певну подію, що впливає на діяльність суб'єктів господарювання, в тому числі й акціонерних товариств, тоді як «ризик» виступає результатом впливу цих загроз.	Отже, первинним елементом є загроза, яка продукує появу ризику.

З аналізу чітко видно, що більшість вчених науково обґрунтовує

первинність загрози та її похідну – ризик. Як показує практика, ризик дійсно виникає на основі загроз. В даному випадку ризик виникає на основі загроз економічної безпеки.

Результати аналізу економічної літератури свідчать про те, що на сьогодні немає однозначного тлумачення сутності ризику. Це пояснюється, зокрема, різносторонністю проявів цього феномена. Виходячи з аналізу, категорія «ризик» розглядається в таких ключових аспектах, як: ймовірність настання певної події; ступінь відхилення від бажаного результату; міра невдачі. Отже, запропоновано наступне розуміння ризику - ймовірність настання події нематеріального за природою характеру, що виникає в результаті реалізації потенційної загрози та може провокувати матеріальні збитки.

Аналіз наукових праць показав, що здебільшого науковці та практики представляють економічну безпеку банку комбінацією елементів, пов'язаних між собою різносторонніми зв'язками, що спрямовані на захист від загроз та управління ризиками, притаманними найбільш важливим напрямом діяльності банку.

З метою забезпечення належного рівня економічної безпеки банку необхідним є створення акомодативної моделі системи економічної безпеки банку, що передбачає інтеграцію з системою внутрішнього контролю банківської установи.

На основі проаналізованих даних, запропоновано такі елементи системи економічної безпеки банківської установи, а саме: організаційна безпека, фінансова безпека, репутаційна безпека, інформаційна безпека, юридично-правова безпека (таблиця 9). Серед іншого охарактеризовано кожен елемент системи економічної безпеки та зазначено, що репутаційна безпека, по-перше, є глибоко інтегрована у банківську структуру та процеси, а по-друге, має інструменти швидкого реагування та забезпечення попередження настання загроз репутації.

Складові економічної безпеки банківської установи
(складено автором)

№	Складові	Елементи
1	Організаційна безпека	Кадрова безпека з елементами фізичної та психологічної безпеки.
2	Фінансова безпека	Попередження настання економічних загроз та управління фінансовими ризиками банку.
3	Репутаційна безпека	Глибоко інтегрована у банківську структуру та процеси безпека з інструментами швидкого реагування та забезпечення попередження настання загроз репутації.
4	Інформаційна безпека	Інформаційно-технологічна безпека з елементами управління операційно-технологічними ризиками.
5	Юридично-правова безпека	Безпека комплаєнс банку.

З метою забезпечення ефективності системи економічної безпеки банку потрібно провести інтеграцію складових економічної безпеки у банківську установу. Для цього було визначено складові системи внутрішнього контролю та проведено аналіз відповідності складових економічної безпеки складовим СВК банку, а результати наведено у таблиці 10.

Аналіз відповідності складових економічної безпеки
складовим СВК банку
(складено автором)

№	Система внутрішнього контролю банку	Система економічної безпеки
	Внутрішні системи	Складові
1	Система комплаєнс	Юридично-правова безпека
		Репутаційна безпека
2	Система фінансового моніторингу	Інформаційно-технологічна безпека
3		
4	Система інформаційної безпеки	Фінансова безпека
5	Система управління ризиками	Організаційна безпека (кадрова безпека з елементами фізичної та психологічної безпеки)
6	Система кадрового забезпечення	

Аналіз змісту наукової категорії «система економічної безпеки» дозволив запропонувати власне визначення терміну: система економічної безпеки банку є інтегрованою, що передбачає поєднання з системою внутрішнього контролю, яка складається з взаємопов'язаних процесів, що направлені на мінімізацію та превенцію ризиків економічної діяльності банку.

Одним із новітніх елементів системи економічної безпеки є комплаєнс. В європейських країнах система комплаєнс присутня практично у всіх секторах держави: в медицині, торгівлі, у фінансових і страхових організаціях, виробничих підприємствах та інших галузях. З метою досягнення відповідності банківських установ основним стандартам та вимогам європейського рівня постала необхідність створення ефективної системи комплаєнс, як елементу економічної безпеки. Наукове поняття «комплаєнс» в перекладі на українську мову означає саме «відповідність».

Банківська інституція за своєю природою є високо-ризиковою системою, тому зобов'язана дотримуватися численних вимог, стандартів (норм), нормативів згідно законодавства та етичних норм. Невідповідність діяльності банку сукупності встановлених правил може спричинити незворотні наслідки як для самої кредитної організації, так і для її клієнтів і контрагентів. Запобігання подібним ситуаціям та підвищення рівня репутації банківської установи є квінтесенцією функціонального навантаження системи комплаєнс. За своєю сутністю комплаєнс є елементом економічної безпеки банківської інституції.

Систему комплаєнс у банківський сектор офіційно введено у 2005 році, через впровадження 10 Принципів організації комплаєнсу в Банківських інституціях, видані Базельським комітетом з банківського нагляду у документі «Комплаєнс і його функції в банках» [17, 18]. У серпні 2008 року, на основі трирічного досвіду імплементації системи комплаєнс

в зарубіжних країнах, Базельським комітетом з банківського нагляду було видано опитувальник «Імплементація принципів комплаєнс». В 2015 році Базельський комітет з банківського нагляду видав документ Принципи Корпоративного Нагляду та надав системі комплаєнс дев'ятий номер серед Принципів Корпоративного управління.

На теренах України було розпочато інтеграцію системи комплаєнс 28 березня 2007 року, коли Правління НБУ затвердило постановою № 98 Методичні рекомендації щодо вдосконалення корпоративного управління в банках України, де вперше зустрічається законодавчо окреслене, поки що, узагальнене бачення системи комплаєнс. Однак вже наприкінці 2014 року, а саме 29 грудня Правління НБУ видає Постанову 867 Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю [16], де не тільки прописує основні вимоги системи комплаєнс, як елементу внутрішньобанківської системи контролю, але й зобов'язує банки до її створення в чітко встановлені строки [18].

Проаналізувавши наукові позиції щодо комплаєнс та спираючись на практичний досвід, автор вважає, що система комплаєнс складається з наступних елементів: комплаєнс ризик-менеджмент (в тому числі репутаційні, стратегічні (геополітичні, продуктові та комплаєнс-ризик фінансового моніторингу); нормативний контроль; деонтологія. Критерієм ефективності системи комплаєнс виступає гудвіл банку, а саме додаткова вартість ділової репутації банківської установи, що виражається в грошовому еквіваленті, а отже складає економічний ефект.

Згідно Положення про організацію внутрішнього контролю в банках України № 867 [16], комплаєнс представляє собою дотримання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також стандартів та внутрішніх документів банку, у тому числі процедур, а комплаєнс-ризик – це ризик юридичних санкцій, фінансових збитків або втрати репутації внаслідок невиконання банком законодавчих актів, ринкових стандартів, а також

стандартів та внутрішніх документів банку, у тому числі процедур. На сьогодні, комплаєнс-ризик набуває особливого значення для банків України, адже вдала модель управління комплаєнс ризиків забезпечує високий рівень репутації банку, що дорівнює його інвестиційній привабливості й довірі клієнтів.

Система внутрішнього контролю впроваджується в банківську інституцію з метою досягнення наступних цілей: підвищення ефективності проведення операцій банку та захисту від потенційних помилок, порушень, втрат та збитків у діяльності банку; контроль ефективності управління ризиками; забезпечення адекватності, усебічності, повноти, надійності, доступності, своєчасності подання інформації користувачам для прийняття відповідних рішень, у тому числі подання фінансової, статистичної, управлінської, податкової та іншої звітності; забезпечення повноти, своєчасності та достовірності відображення в бухгалтерському обліку операцій банку; створення, інтеграції та постійного вдосконалення системи комплаєнс; дотримання ефективності управління персоналом в частині кадрової безпеки; недопущення використання послуг банку в протиправних цілях, виявлення і запобігання проведенню фінансових операцій, пов'язаних з легалізацією (відмиванням) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

З метою забезпечення функціонування системи внутрішнього контролю, банківська інституція реалізує ряд заходів з: контролю вищого керівництва банку за дотриманням законодавства України та внутрішніх процедур банку; коректного розподілу обов'язків під час здійснення діяльності банку; контролю за ефективним функціонуванням системи управління ризиками; контролю за інформаційною безпекою та обміном інформацією; впровадження ряду процедур внутрішнього контролю; проведення систематичного моніторингу системи внутрішнього контролю; впровадження новітніх процедур внутрішнього аудиту.

Оскільки банківські установи відрізняються за розмірами капіталу, направленістю та основними видами діяльності, стратегічними цілями, тощо, то під час організації системи внутрішнього контролю кожна окрема банківська установа має зважати на: розмір банку (обсяг загальних активів, коштів юридичних та/або фізичних осіб тощо); обсяг та види операцій банку; ризики, які виникають під час діяльності банку; рівень (де)централізації управління та діяльності банку; рівень упровадження інформаційних технологій та сферу їх використання.

З метою подальшого моделювання системи внутрішнього контролю, необхідно визначити суб'єкти системи внутрішнього контролю банку, а саме: Рада банку; Правління банку; підрозділ внутрішнього аудиту; Головний бухгалтер і його заступники; керівники і Головні бухгалтери відокремлених підрозділів; підрозділ з управління ризиками; підрозділ, що забезпечує комплаєнс; керівники підрозділів і працівники, які здійснюють внутрішній контроль відповідно до повноважень, визначених внутрішніми документами банку.

Організація системи внутрішнього контролю має відповідати певним принципам (таблиця 11).

Функціональні елементи системи внутрішнього контролю забезпечують:

1) чіткий розподіл обов'язків, повноважень (компетенцій) та відповідальності з метою уникнення їх дублювання між: а) органами управління банку; б) структурними підрозділами банку; с) працівниками банку, як елементу системи комплаєнс;

2) подвійний контроль, що полягає в додержанні правила «чотирьох очей» або «двох рук» під час здійснення операцій банку, як елементу системи комплаєнс. Відповідно до цього правила здійснення та облік операцій не може бути у компетенції лише однієї особи. Виключення може бути лише за наявності відповідного програмного забезпечення з

належними рівнями контролю, коли окремі операції банку можуть виконуватися від їх ініціювання до відображення в обліку та/або звітності однією особою, проте за умови здійснення подальшого контролю за цими операціями;

Таблиця 11

Принципи організації системи внутрішнього контролю

(складено автором на основі [16])

№	Принцип	Зміст
1	Принцип 1	Дієвість та ефективність. Організація постійного процесу внутрішнього контролю, інтегрованого в поточну діяльність банку та зрозумілого на всіх рівнях персоналу банку.
2	Принцип 2	Розподіл обов'язків. Забезпечення уникнення ситуації, за якої одна особа здійснює повний контроль над функцією чи видом діяльності банку (відокремлення функції контролю від здійснення операцій банку).
3	Принцип 3	Усебічність. Охоплення всіх видів діяльності банку та всіх його підрозділів.
4	Принцип 4	Свочасність. Створення системи внутрішнього контролю, яка надає можливість отримати інформацію про загрозу виникнення втрат банку раніше, ніж такі втрати будуть понесені.
5	Принцип 5	Незалежність. Відокремлення функції оцінки ефективності системи внутрішнього контролю від функцій її організації і здійснення.
6	Принцип 6	Конфіденційність. Недопущення розголошення інформації особам, у яких немає повноваження щодо її отримання.

3) проведення ретельного та всебічного аналізу операцій банку як до початку їх здійснення, так і після їх здійснення з метою запобігання несанкціонованим операціям або таким, що проводяться з порушенням вимог відповідного технологічного процесу банку, як елементу системи комплаєнс (включаючи комплаєнс-ризик фінансового моніторингу) банку;

4) організацію операційної діяльності банку та облік операцій відповідно до актуальних нормативно-правових актів Національного банку України, як елементу аудиту банку;

5) виконання вимог щодо організації захисту інформації у

програмно-технічних комплексах згідно актуальних нормативно-правових актів Національного банку України, як елементу інформаційної безпеки банку та системи комплаєнс банку;

6) упровадження та безперервне функціонування системи управління інформаційною безпекою відповідно до стандартів Національного банку України з питань інформаційної безпеки, як елементу інформаційної безпеки банку;

7) захист від навмисних і ненавмисних дій персоналу, як елементу кадрової безпеки та операційного ризик менеджменту;

8) підвищення кваліфікаційного рівня персоналу, як елементу кадрової політики банку та системи комплаєнс банку;

9) упровадження та безперервне функціонування вискоєфективного контролю за управлінням ризиків банку, як елемент ризик менеджменту банку.

Банківська інституція є системою багатьох взаємопов'язаних процесів, які перетинаються та йдуть паралельно. Схема процесної діяльності банківської установи є індивідуальною, та в деяких частинах навіть, унікальною для кожного банку. Оскільки економічна безпека банку має контролювати ключові елементи процесної діяльності банку, система внутрішнього контролю має охоплювати кожен етап його діяльності та включати попередній, поточний та подальший контроль. Більш детальний аналіз етапів діяльності банку, що охоплює система внутрішнього контролю представлений автором у вигляді таблиці 11.

Важливим елементом системи внутрішнього контролю банку також виступають внутрішні документи з питань організації системи внутрішнього контролю банківської установи, які підлягають затвердженню радою банку.

Аналіз процесів діяльності банку, які охоплює система внутрішнього контролю (складено автором на основі [16])

ЕТАП I попередній контроль	проводиться до фактичного здійснення операцій банку та забезпечується в наступних процесах:	підбір персоналу - шляхом ретельного аналізу ділових і професійних якостей кандидатів на вакантні посади, підвищення професійного рівня і кваліфікації працівників;
		залучення і розміщення грошових коштів - шляхом попереднього аналізу ризиковості та ефективності операцій банку, визначення оптимальних засобів і методів для їх виконання з метою уникнення або мінімізації можливих втрат та ризиків;
		матеріальних ресурсів - шляхом аналізу якості та рівня забезпеченості банку необхідними технічними засобами, обладнанням, системами автоматизації банківської діяльності з використанням сучасних інформаційних технологій, що відповідають обсягу та складності здійснюваних ним операцій;
		вибору постачальників товарів, робіт та послуг - шляхом ретельного аналізу ділової репутації та рівня професіоналізму працівників, дотримання принципу диверсифікації під час вибору постачальників та недопущення концентрації обсягів замовлень на адресу одного постачальника;
		розроблення та запровадження нових продуктів - шляхом попереднього аналізу ризиковості та ефективності продукту/послуги, що планується запровадити;
ЕТАП поточний контроль	проводиться під час здійснення операцій банку	включає контроль за дотриманням законодавчих актів та внутрішніх документів банку щодо здійснення цих операцій;
		контроль за дотриманням порядку прийняття рішень про їх здійснення;
		контроль за повним, своєчасним і достовірним відображенням операцій у бухгалтерському обліку та звітності;
		контроль за збереженням майна банку;
ЕТАП подальший контроль	проводиться після здійснення операцій банку	полягає в перевірці обґрунтованості і правильності здійснення операцій, відповідності документів установленим формам і вимогам щодо їх оформлення,
		відповідності виконуваних працівниками обов'язків їх посадовим інструкціям, виявленні причин порушень і недоліків та визначенні заходів щодо їх усунення,
		контролі за виконанням планових показників діяльності, визначених у стратегії розвитку банку, його бізнес-планах та бюджеті, перевірці повноти і достовірності даних фінансової, статистичної, управлінської, податкової та іншої звітності, сформованої банком.

З метою забезпечення системи внутрішнього контролю банківської установи та попередження виникнення загроз економічної безпеки та настання комплаєнс-ризиків, внутрішні документи банку мають бути розроблені з урахуванням найкращих міжнародних практик та згідно актуальних законодавчих норм України.

Окремо зупинимось на внутрішніх документах банку з питань комплаєнс, які створюються з метою забезпечення юридично-правової та репутаційної безпеки банку. Оскільки основним завданням системи

комплаєнс є ризик-менеджмент комплаєнс, отже в банку має бути розроблено документ, у якому визначається зміст комплаєнс-ризиків та розробляється методика оцінки комплаєнс-ризиків. Банк має адаптувати та впровадити основні принципи та порядок управління ризиками комплаєнс. Обов'язковим елементом ризик-менеджменту комплаєнс є проведення стрес-тестування, отже банк має розробити стрес-сценарії комплаєнс ризиків. Обов'язково мають бути чітко розподілені та затверджені повноваження і обов'язки комплаєнс-підрозділу, його керівника та членів підрозділу або працівника, який здійснює функції комплаєнс у разі відсутності комплаєнс-підрозділу в банку. Важливим є порядок взаємодії між підрозділами банку з питань здійснення управління комплаєнс-ризиками та порядок управління комплаєнс-ризиками на рівні групи - для банківських груп, у тому числі міжнародних.

Ризики економічної безпеки в банківських установах всього світу на сьогодні конвертуються в матеріальні та нематеріальні збитки та втрати, що проявляються зниженням корпоративної етики, втратою ділової репутації банківських установ, падінням вартості акцій і порушенням ділових відносин з партнерами. Саме тому, в нашій моделі внутрішнього контролю банку фінансова безпека забезпечується ризик-менеджментом банку. Внутрішні документи з питань правового забезпечення діяльності банку також входять до компетенції системи комплаєнс банку.

Система фінансового моніторингу виділяється окремо, проте є дуже вагомим елементом системи комплаєнс банку, а отже процедури та процеси забезпечення відповідальності діяльності банку вимогам законодавства у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму мають бути актуальними та відповідати найкращім міжнародним практикам.

Система внутрішнього контролю має бути забезпечена контрольною

функцією керівництва банку з питань дотриманням актуального законодавства України та внутрішніх процедур банку. Саме тому, з метою реалізації даної функції:

- банк має забезпечити чіткий розподіл обов'язків та повноважень, а також відповідальності між усіма суб'єктами системи внутрішнього контролю;

- Рада банку забезпечує функціонування системи внутрішнього контролю та здійснює контроль за її ефективністю в межах повноважень, наданих законодавством, статутом та внутрішніми документами банку;

- Правління банку забезпечує організацію системи внутрішнього контролю;

- Правління банку може делегувати частину функцій з організації системи внутрішнього контролю постійно діючим комітетам, керівникам структурних підрозділів банку. Правління банку забезпечує контроль за виконанням делегованих ним функцій;

- банк упроваджує визначені ним принципи корпоративного управління, професійні стандарти та кодекси поведінки працівників з метою підвищення ефективності функціонування системи внутрішнього контролю;

- Рада банку зобов'язана вживати заходів щодо запобігання виникненню конфліктів інтересів та сприяти їх урегулюванню, а також повідомляти Національному банку України про конфлікти інтересів, що виникають у банку;

- керівники банку мають уживати заходів відповідно до законодавства для забезпечення контролю за виконанням функціональних обов'язків працівників банку, підвищення ефективності їх виконання, у тому числі з урахуванням стратегії та бізнес-планів розвитку банку.

Розподіл обов'язків під час здійснення діяльності банку є елементом, що забезпечує ефективне управління та функціонування системи

внутрішнього контролю. Саме тому, з метою запобігання виникнення загроз та управління ризиками економічної безпеки, Правління банку визначає чіткі межі відповідальності структурних підрозділів банку, їх керівників та працівників під час здійснення операцій банку. Отже, Правління банку здійснює розподіл обов'язків, який має забезпечувати уникнення:

- конфлікту інтересів і умов його виникнення;
- можливості скоєння злочинів і здійснення інших протиправних дій під час проведення операцій банку;
- можливості здійснення одним підрозділом або працівником (крім операцій, які проводяться за наявності відповідного програмного забезпечення з належним рівнем контролю і за умови здійснення подальшого контролю за цими операціями): операцій банку і здійснення їх реєстрації та/або відображення в обліку; документального оформлення касових операцій, здійснення їх фактичного виконання та своєчасного відображення в бухгалтерському обліку; операцій за рахунками клієнтів банку і рахунками, що відображають фінансово-господарську діяльність банку; оцінювання достовірності і повноти документів, що надаються клієнтом під час отримання кредиту, і здійснення моніторингу позичальника після надання кредиту; дій у будь-яких інших сферах, у яких є можливим виникнення конфлікту інтересів;
- керівники банку та його структурних підрозділів мають забезпечувати відповідність завдань, що ставляться перед працівниками функціональним обов'язкам;
- керівники структурних підрозділів банку мають забезпечувати контроль за виконанням підлеглими працівниками функцій, передбачених посадовими інструкціями;
- працівники банку мають бути ознайомлені під підпис зі своїми посадовими інструкціями і діяти в межах визначених повноважень.

Важливим елементом економічної безпеки є контроль за функціонуванням системи управління ризиками, що забезпечує фінансову безпеку банку. Отже, система внутрішнього контролю повинна включати контроль за функціонуванням системи управління ризиками банку.

З цією метою банк створює комплексну та адекватну систему управління ризиками, яка забезпечує виявлення, ідентифікацію, оцінку, моніторинг та контроль за всіма видами ризиків на всіх організаційних рівнях з урахуванням специфіки діяльності банку та оцінку достатності капіталу банку для покриття всіх видів ризиків, керуючись вимогами Національного банку України.

Банк створює систему управління ризиками, яка забезпечує:

- оцінку зовнішніх факторів (зміна політичних, економічних умов; зміни, що пов'язані з окремим видом економічної діяльності; технологічні зміни тощо);
- оцінку внутрішніх факторів (складність організаційної структури банку, специфіка діяльності банку, рівень кваліфікації персоналу, організаційні зміни, упровадження нових продуктів тощо);
- оцінку ризиків, які підлягають кількісному виміру, та тих, що не підлягають кількісному виміру;
- визначення ризиків, які банк не має змоги контролювати;
- контроль за співвідношенням витрат, пов'язаних з управлінням ризиками, та витрат, які ці ризики можуть спричинити.

Банк вносить зміни до системи ризик-менеджменту, в разі виникнення нових ризиків, що є інструментом забезпечення ефективності системи ризик менеджменту, фінансової безпеки та економічної безпеки банку.

Важливим елементом економічної безпеки є контроль за функціонуванням системи інформаційної безпеки, що забезпечує інформаційну безпеку банку. Отже, система внутрішнього контролю

повинна включати контроль за інформаційною безпекою та обміном інформацією. Банк установлює у внутрішніх документах порядок управління інформаційною безпекою відповідно до стандартів Національного банку України з управління інформаційною безпекою в банківській системі України.

Банк здійснює контроль за обміном інформацією шляхом: забезпечення адекватної, усебічної, цілісної, надійної, доступної, конфіденційної та своєчасної внутрішньої фінансової, операційної та статистичної інформації, інформації про дотримання вимог законодавства України, внутрішніх документів банку, ринкової інформації, необхідної для прийняття рішень і виконання службових обов'язків; установлення порядку доведення інформації, обміну інформацією, який би забезпечував повне розуміння та дотримання працівниками банку внутрішніх політик та процедур.

Банк визначає форму надання інформації з урахуванням потреб та вимог конкретного користувача (органів управління банку, структурних підрозділів, працівників банку, наглядових органів, учасників банку та клієнтів).

Банк запроваджує ефективний обмін інформацією за різними напрямками, а саме:

- вертикально (знизу – вгору), щоб рада банку і правління банку знали і усвідомлювали ризики, на які наражається банк, та адекватно реагували, організовували та контролювали роботу банку;

- вертикально (зверху – вниз), щоб інформація про стратегію та політику банку доводилася до відома всіх управлінських рівнів та інших працівників, яких залучено до управління інформаційною безпекою та обміном інформацією;

- горизонтально, щоб інформація, якою володіє один підрозділ банку, надавалась іншому підрозділу, якому вона необхідна для виконання своїх функцій.

Одним з інструментів управління системою економічної безпеки є процедури внутрішнього контролю, а саме: банк для функціонування системи внутрішнього контролю повинен забезпечити наявність організаційної структури та відповідних спеціалістів, банківського обладнання, комп'ютерної техніки, програмного забезпечення, приміщень, що відповідають вимогам, установленим Національним банком України, а також розробити та впровадити відповідні процедури внутрішнього контролю; банк забезпечує проведення процедур внутрішнього контролю за поточною діяльністю щодня; процедури внутрішнього контролю повинні бути належним чином задокументовані та передбачати щонайменше три етапи, що зображено на рисунку 3.

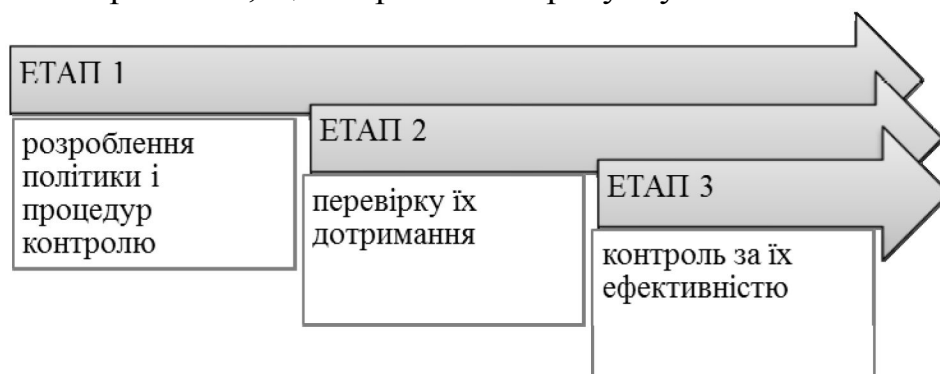

Рис.3. Етапи внутрішнього контролю

Банк запроваджує процедури внутрішнього контролю, які передбачають:

- звітування Раді банку і правлінню банку. Керівники банку відповідно до розподілу функціональних обов'язків постійно отримують і аналізують звіти про виконання поставлених цілей з метою визначення відповідності фактичних фінансових результатів запланованим показникам;

- багаторівневий контроль за діяльністю банку. Контроль керівників структурних підрозділів за виконанням працівниками своїх функціональних обов'язків; контроль правління банку за роботою (діяльністю) структурних підрозділів банку; контроль ради банку за діяльністю правління банку;

- перелік заходів (дій) банку для забезпечення контролю за наявністю активів банку, що включає періодичну інвентаризацію, подвійний контроль, обмежений доступ до активів;

- перелік заходів (дій) банку для забезпечення контролю за доступами до електронних банківських систем, баз даних та програмного забезпечення, що включає розроблення процедур та порядку надання відповідних дозволів;

- перелік заходів (дій) банку для забезпечення контролю за доступом до інформації, що містить банківську таємницю, що включає розроблення процедур та порядку надання доступу;

- перелік заходів (дій) банку для забезпечення контролю за доступом працівників банку до здійснення операцій банку, що включає розроблення процедур та порядку надання доступу;

- відображення всіх операцій банку в бухгалтерському обліку в день їх здійснення або наступного робочого дня, якщо операція здійснена після закінчення операційного дня (часу) банку або у вихідні чи святкові дні;

- перелік заходів (дій) банку для забезпечення контролю за оформленням облікових документів працівниками, уповноваженими на це керівником банку або іншою уповноваженою особою;

- перевірку дотримання встановлених лімітів та обмежень;

- перевірку повноти, достовірності та своєчасності складання фінансової, статистичної, управлінської, податкової та іншої звітності;

- постійне оцінювання адекватності та ефективності системи внутрішнього контролю;

- працівники банку в межах своїх функціональних обов'язків забезпечують реалізацію процедур внутрішнього контролю.

Процес моніторингу системи внутрішнього контролю є важливим інструментом індикації рівня економічної безпеки в банківській установі.

Моніторинг здійснюється наступним чином:

- Рада банку забезпечує регулярний контроль (щонайменше один раз на квартал) за ефективністю системи внутрішнього контролю;

- Правління банку забезпечує здійснення постійного моніторингу ефективності функціонування системи внутрішнього контролю;

- банк узагальнює результати моніторингу ефективності функціонування внутрішнього контролю. Звіти про результати моніторингу ефективності функціонування системи внутрішнього контролю мають готуватися на рівні всіх структурних підрозділів, які залучені до системи внутрішнього контролю, доводитися до відома членів правління банку та ради банку, керівників інших структурних підрозділів і обов'язково містити інформацію про узагальнені недоліки системи внутрішнього контролю, причини їх виникнення, ймовірні наслідки, до яких можуть призвести ці недоліки, та пропозиції щодо підвищення ефективності функціонування системи внутрішнього контролю.

Потрібно зупинитись на наступній складовій економічної безпеки, а саме - внутрішньому аудиту банку. Система внутрішнього контролю банку має бути забезпечена наступними процедурами внутрішнього аудиту: підрозділ внутрішнього аудиту має здійснювати перевірку й оцінку ефективності функціонування системи внутрішнього контролю, про результати яких інформує раду банку і правління банку шляхом надання об'єктивних суджень, висновків і оцінок щодо достатності та ефективності роботи систем управління ризиками, відповідності цих систем видам та

обсягам здійснюваних банком операцій, і внутрішнього контролю банку; банк має забезпечувати проведення підрозділом внутрішнього аудиту перевірок ефективності системи внутрішнього контролю, частота і обсяг яких залежить від характеру, складності та ризиковості операцій.

Оцінка ефективності системи внутрішнього контролю надається внутрішнім аудитом безпосередньо раді банку та правлінню банку за результатами проведених перевірок з урахуванням затверджених процедур (методології).

Отже, економічна безпека банку забезпечується системою внутрішнього контролю. Складовими системи внутрішнього контролю банку, як видно з моделі, що була описана вище є: система комплаєнс, система фінансового моніторингу, система інформаційної безпеки, система управління ризиками та система кадрового забезпечення.

Елементами контролю складових економічної безпеки є аудит, що охоплює всі складові банку та системи комплаєнс, які разом із системою управління ризиками контролюються спостережною радою банку.

Оскільки система комплаєнс є новітнім елементом та представляє собою найбільший науковий інтерес для системи економічної безпеки, було проаналізовано категорії ризиків банківських установ України за стандартами НБУ, та систематизовано їх відносно до їх управління складовими системи внутрішнього контролю банку (таблиця 13).

Як видно з цієї таблиці, комплаєнс-ризиками мають бути забезпечені у тісному взаємозв'язку та взаємодії усіх складових системи внутрішнього контролю та контролюватись системою комплаєнс банку. Операційні ризики так само здійснюють вагомий вплив на забезпечення безпеки банку. Ризики, що продукуються фінансовими загрозами, такі, як кредитний, валютний, ризик ліквідності, ринковий, ризик зміни відсоткової ставки контролюються системою управління ризиками банку.

Категоріальний розподіл контролю ризиків в банках
(складено автором)

Складові	Категоризація ризиків НБУ									
Система управління ризиками	Комплаєнс ризики	Стратегічний	Юридичний	Репутаційні	Операційно-технологічні ризики	Кредитний	Валютний	Ліквідності	Ринковий	Зміни відсоткової ставки
Система комплаєнс										
Система кадрового забезпечення										
Система інформаційної безпеки										
Система фінансового моніторингу		Клієнтський	Ризик країни	Продуктовий						

Зважаючи на проведений аналіз, вважаємо, що система економічної безпеки банківської установи має обов'язково включати в себе: розвинену модель системи внутрішнього контролю банку, ефективний контроль та періодичну оцінку ефективності функціонування кожного елементу системи внутрішнього контролю банку, особливо системи комплаєнс, що продукуватиме приріст гудвілу та контроль за високим рівнем ділової репутації банку, сучасний та досконало інтегрований операційний ризик-менеджмент.

Список використаних джерел та літератури:

1. Fombrun C. *Reputation: Realizing Value from the Corporate Image* / C. Fombrun. – Harvard Bussiness School Press, Boston, MA. – 1996.
2. Букаша К. С. *Управление деловой репутацией. Российская и зарубежная PR-практика.* – М. : Изд-во «Вильямс», 2007. – 144 с.
3. Венедиктова В.И., *Ділова репутація: особистість, культура, етика, імідж ділової людини.*, М., 1996 р.
4. Гриффин Э. *Управление репутационными рисками: Стратегический подход/ Эндрю Гриффин: пер. с англ.* – М. : Альпина Бизнес Букс, 2009. – 275 с.
5. Даулинг Г. *Репутація фірми. Создание, управление и оценка эффективности* / Г. Даулинг. – М. : Инфра-М, 2008. – 368 с.
6. Smaiziene Ingrida, Jucevicius Robertas. *Corporate reputation: Multidisciplinary Richness and Search for a Relevant Definition* // *Inzinerine Ekonomika.* – 2009. – Nr. 2. – P. 91 – 100.
7. Трубецкой А.Ю. *Психология репутации* / А.Ю. Трубецкой. – М.: Наука, 2005. – 291 с.

8. Шарков Ф. И. Интегрированные бренд-коммуникации / Ф. И. Шарков. – М., 2004.
9. Гончарова К.Г. Рівень ділової репутації топ-менеджменту банку як індикатор системи економічної безпеки [Електронний ресурс] / К.Г. Гончарова // Ефективна економіка. – 2015. – Випуск №12. – Режим доступу : <http://economy.nauka.com.ua>.
10. Подлужна Н. Загрози кадровій безпеці та методи їх попередження в виробничо-комерційної діяльності підприємств [Електронний ресурс] / Н. Подлужна, О. Єгорова. – Режим доступу: masters.donntu.edu.ua/2011/iem/kuzmina/library/tez1.htm (дата доступу 30.09.15).
11. Roberts P. W. and Dowling G. R. Corporate reputation and sustained superior financial performance. *Strategic Management Journal*. 2002. № 23 (12). P. 1077 – 1093.
12. Flanagan D. J. and O'Shaughnessy K. C. The effect of layoffs on firm reputation. *Journal of Management*. – 2005. – № 31 (3). – P. 445 – 463.
13. Канцір О. С. Роль і значення ділової репутації в бізнесі, БІЗНЕСІНФОРМ. – 2013. -№ 7. - с. – 349.
14. Канферер Ж.-Н. Бренд навсегда: создание, раз витие, поддержка ценности бренда / Ж.-Н. Канферер / Под общ. ред. В. Н. Домнина. – М. : Вершина, 2006. – 286 с.
15. Бурдые П. Формы капитала. – Режим доступа: <http://bourdieu.name/bourdieu-forms-of-capital>.
16. Постанова Правління НБУ № 867 від 29.12.14 Про затвердження Положення про організацію внутрішнього контролю [Електронний ресурс]. – Режим доступу з екрану: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0867500-14>
17. Комплаєнс і його функції в банках / квітень 2005; Базельський комітет з банківського нагляду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.bis.org/publ/bcbs113.pdf (дата доступу 01.10.15).
18. Гончарова К.Г. Система комплаєнс як елемент економічної безпеки банку / К.Г. Гончарова // Вісник Черкаського університету. Серія: економічні науки. – 2015. – Випуск №33 (366). – С. 27 – 36

3.5. РОЛЬ МОНІТОРИНГУ В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ БАНКІВСЬКОЇ СКЛАДОВОЇ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

*ДМИТРОВ СЕРГІЙ ОЛЕГОВИЧ, д.т.н., професор,
Член Правління, відповідальний співробітник за фінансовий моніторинг*

ПАТ «Банк Кредит Дніпро»,

*КУЦЕНКО ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ, магістрант,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

Процес формування методології діагностики явища корупції, як однієї із загроз економічної безпеці банку, та проведення аналізу впливу цього явища на банківську діяльність, слід починати з визначення показників, які дозволять оцінити, наскільки це явище є шкідливим для банківської діяльності. Але оцінити це без визначення та постійного моніторингу процесу банківської діяльності не можливо. Саме тому автор пропонує розглянути поняття «моніторинг», як економічну та вкрай важливу наукову категорію.

На даний момент не існує єдиного загальновизнаного тлумачення терміну «моніторинг» (внаслідок багатогранності даного явища), і існує низка загальноприйнятих визначень цього поняття.

Дослідження вченими поняття «моніторинг» є достатньо різноманітними, а часом навіть протилежними за змістом. Це може пояснюватись недосконалістю законодавства, що встановлює основні підходи до організації та здійснення моніторингу як методу контролю.

Загалом, термін «моніторинг» походить від «monitor» (латинський) – «попереджуючий» та «monitoring» (англійський) – «контроль» [1]. У науковій літературі можна зустріти різноманітні визначення поняття «моніторинг». Українсько-англійсько-російський тлумачний словник визначає «моніторинг» (monitoring) – як нагляд (спостереження, стеження)

за виробничою і фінансовою діяльністю підприємства. У Юридичній енциклопедії термін «моніторинг» означає (англ. monitoring – контроль, від лат. – monitor – той, хто попереджає, застерігає (радник, консультант), здійснює регулярне спостереження за станом природних, технічних і соціальних процесів з метою їх оцінки, контролю, прогнозування [2 с. 492].

Проблеми моніторингу діяльності суб'єктів господарювання, досліджували багато вчених таких як: Елисеєва І.І., Егорова І.І., Халіна В.М., Щербак В.Г., Шедина Н.А., Бурова Т.А., Чуліпа І.Д., Шмиголь Н.М., Лубенченко О.Є., Білько Т. О., Савченко Л. А., Валентюк І. В., Вовк В. Я., Козуб В.О., Поленок С., Ратушин Ю. та інші [3-16].

Усі згадані дослідники погоджуються у тому, що основними характеристиками моніторингу є системність, динамічність та спрямованість на прогноз, але у їх наукових працях відсутній чітко визначений підхід до визначення фінансово-економічного моніторингу, його функцій, інформаційного забезпечення та організації фінансово-економічного моніторингу суб'єкта господарювання. Саме тому, поняття «моніторингу» у економічній літературі часто ототожнюють із поняттям «спостереження», що не є вірним на нашу думку.

Спостереження це – метод фінансового контролю, що передбачає загальне ознайомлення з фінансовою чи господарською діяльністю об'єкта контролю з метою отримання інформації, необхідної для оцінки його стану. Він належить до попереджувальних заходів контролю, оскільки за його результатами не вживають заходів впливу до об'єктів контролю.

З деякими застереженнями можна вважати спостереженням і діяльність із питань, пов'язаних із здійсненням фінансового моніторингу, згідно з вимогами Закону України «Про попередження і протидію легалізації (відмиванню) доходів, отриманих злочинним шляхом» [17, с.2].

Вчені Воронова Л. К. та Кучерявенко М. П. також ототожнюють поняття «моніторинг» з поняттям «спостереження» [18 с. 87]. Вони підкреслюють, що спостереження (моніторинг) – це загальне відстеження фінансової діяльності контрольованого суб'єкта, на відміну від Білько Т.О. [11, с. 6], яка у своїх дослідженнях вважає, що моніторинг і спостереження – це різні поняття, і фінансовий моніторинг є специфічною формою державного фінансового контролю. Такої ж думки притримується і Савченко Л. А. [12, с. 180-182], яка зазначає, що моніторинг передбачає системний збір інформації, який може бути використаний для покращення процесу управління підконтрольного суб'єкта, прийняття рішень, та як інструмент зворотного зв'язку. Розглядаючи поняття моніторингу, науковець не ототожнює його із поняттям «спостереження» і вважає ці два поняття різними за змістом, оскільки спостереження є самостійним методом фінансового контролю і передбачає загальне ознайомлення з фінансовою чи господарською діяльністю підконтрольного суб'єкта, організацією внутрішнього контролю з метою отримання інформації, необхідної для оцінки його стану. Спостереження належить до попереджувальних заходів контролю, оскільки за результатами його проведення не застосовуються заходи впливу до підконтрольного суб'єкта. Воно є одним із елементів моніторингу, але, на відміну від останнього, не має систематичного характеру [12, с. 180-182]. Не можна погодитись із даним визначенням, оскільки спостереження, як можна побачити із наведених вище визначень, є неодмінною частиною моніторингу, а отже, не може існувати окремо від моніторингу.

У таблиці 1 наведено основні визначення поняття моніторингу.

Як можна побачити з матеріалів табл. 1.4, підходи вчених в цілому співпадають, і відповідно до них, моніторинг, це неперервне стеження за будь-яким процесом з метою виявлення його відповідності бажаному результату або тенденціям розвитку. Якісний підхід до управління не може

відбуватись без етапу моніторингу. Для того щоб мати уявлення про напрям управління організацією, необхідно мати максимально повну інформацію про поточну ситуацію із врахуванням змін, які відбуваються у часі.

Таблиця 1

Визначення сутті та змісту поняття моніторингу [19]

Автор	Визначення
Бурова Т.А. [7].	моніторинг - це економічна категорія, яка передбачає неперервний нагляд за економічними об'єктами та аналіз їх діяльності як складової частини управління
Берізко В. М. [20, с. 52–53].	фінансовий моніторинг – це сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції на предмет віднесення їх до таких, що можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження для передання її правоохоронним органам
Кизим В.А. [21, с. 36], Хан Д. [22]	моніторинг – це частина фінансового моніторингу, що є частиною системи діагностики фінансового стану
Морозов А. О., Косолапов В. Л., Колосов В. Є. [23]	моніторинг - постійне, систематичне збирання інформації з метою спостереження і контролю за розвитком певного соціально-економічного явища чи процесу, а також його прогнозування
Орлюк П.П. [24]	моніторинг – це метод фінансового контролю, що передбачає постійне ознайомлення із загальним станом фінансово-господарської діяльності об'єкта контролю, виконання ним управлінських рішень.

складено автором

У контексті даного дослідження під терміном «моніторинг» пропонується розуміти систематичний процес управління та контролю, який реалізовується через постійне спостереження збирання та оброблення інформації, з метою визначення зміни у навколишньому та внутрішньому середовищі [18].

Метою моніторингу є: виявлення ознак, які можуть свідчити про наявність фінансових чи інших порушень, та звернення на це уваги об'єкта контролю, аби запобігти порушенням у будь-якій формі. У контексті попередження корупції – метою моніторингу є виявлення ознак, які можуть

свідчити про наявність корупційних правопорушень, які можуть впливати на економічну безпеку банку.

Науковець Халіна В. М. [4, с.332] вважає, що основними завданнями економічного моніторингу є:

- забезпечення керівництва суб'єкта господарювання своєчасною і достовірною інформацією про його діяльність і економічний;
- попередження збійних, кризових і негативних ситуацій у діяльності суб'єкта господарювання для їх швидкого та ефективного попередження, локалізації і ліквідації;
- своєчасне реагування на зміни внутрішнього і зовнішнього середовища.
- формування ключових показників ефективності управління;
- спостереження за економічними показниками суб'єкта господарювання;
- оперативне прийняття рішень в складних економічних ситуаціях;
- визначення причин порушень і пошук адекватних рішень зміни ситуації.

Як і будь яка економічна категорія, моніторинг поділяється на окремі види за різними ознаками та типами.

Ознаки, що виділено для групування видів моніторингу, зумовлені організаційними та методичними особливостями його реалізації. В економічній літературі є згадування про моніторинг зовнішнього та внутрішнього середовища, а також зовнішній та внутрішній моніторинг.

Відмінності між представленими поняттями полягають у характеристиках моніторингу з огляду його об'єкту та суб'єкту.

Сохнич А.Я., Горлачук В.В., Смірнов Є.І. у своїх працях виділяють наступні види моніторингу та його структури [25, с. 99].

- збір, попередня обробка та збереження даних;
- попередня обробка;

- збереження інформації;
- аналіз;
- рекомендації.

Ця класифікація є досить спрощеною та відрізняється від класифікації, запропонованої Козуб В.О. [15]. На нашу думку, класифікація, запропонована Козуб В.О., є максимально детальною.

Процес моніторингу має здійснюватися як на рівні банківської системи в цілому, так і в кожному окремому банку. Крім того, він повинен носити комплексний характер. Комплексність моніторингу у банку характеризує одну з провідних закономірностей функціонування моніторингових систем, які мають забезпечувати користувачів своєчасною інформацією для здійснення відповідних управлінських рішень.

При побудові системи економічної безпеки банку, необхідно використовувати комплексний моніторинг, що являє собою найбільш складну структуру, який поєднує в собі методи дослідження, що використовуються у різних видах моніторингу залежно від цілей, а саме: інформаційний, базовий та проблемний.

- інформаційний – полягає у структуризації, накопиченні і розповсюдженні інформації;

- базовий (фоновий) – виявляє нові проблеми, небезпеки, тенденції до того, як вони стануть осмисленими на рівні управління. За об'єктом моніторингу організовується постійне спостереження з періодичним вимірюванням показників;

- проблемний – з'ясування закономірностей, процесів, небезпек, проблем, які вже відомі, і розуміння, усунення, коригування яких є важливим з погляду управління.

У банківській діяльності, моніторинг – це інструмент управління, який посідає важливе місце. Наприклад, Гаряга О., Гончарук Т. І., Люзняк М. Е., Чепелюк Г. М. [26] визначають моніторинг як систему

постійного спостереження за всіма контрольованими лімітами і нормативами, визначення розмірів і причин відхилення фактичних показників від нормативних, причин цих відхилень і прийняття управлінських рішень. Розглядаючи поняття моніторингу у банківській сфері, доцільно приділяти увагу насамперед:

- моніторингу кредитного портфеля;
- моніторингу індивідуального позичальника;
- моніторингу кредитного ризику.

Певна кількість банків використовують моніторинг лише як частину контролю за кредитним портфелем банку. Більшість українських та зарубіжних вчених, на основі проведеного моніторингу системи показників банківської діяльності визначають, що кредитна діяльність та кредитні ризики є одними з найбільш вагомих у банківській справі. Тому сучасні управлінці зосереджують увагу на проблемах моніторингу кредитних операцій.

Моніторинг кредитного ризику є частиною банківського моніторингу. Так, моніторинг кредитного ризику – це система постійного спостереження за економічною динамікою кредитного ризику, виявлення причин позитивної (негативної) динаміки, знаходження шляхів подолання негативних тенденцій.

Моніторинг кредитного портфеля можна визначити як проведення систематичного кількісного та якісного аналізу кредитного портфеля та здійснення відповідних управлінських рішень для поліпшення якісного складу кредитного портфеля.

Моніторинг індивідуального позичальника полягає у проведенні постійного аналізу діяльності окремого позичальника, систематичної перевірки його фінансового стану для вчасного виявлення проблемних кредитів та можливого попередження їх виникнення.

Автор вважає, що моніторинг виступає як важлива складова при прийнятті рішень як стосовно банківської системи в цілому, так і в окремому банку не лише при розгляді кредитного ризику. Саме тому моніторинг рівня корупції повинен бути невід'ємною складовою при побудові системи економічної безпеки банку.

В основу здійснення моніторингу банківської діяльності покладаються конкретні методологічні принципи та відповідні заходи для радикального підвищення ефективності використання моніторингових систем та вдосконалення роботи працівників та управлінців, що здійснюють моніторинг. Даний підхід передбачає визначений напрямок дій стосовно проведення моніторингу, що в контексті посилення процесів глобалізації та лібералізації капіталу набуває особливого значення і потребує підвищеної уваги як практиків, так і теоретиків.

Треба пам'ятати, що моніторинг банківської діяльності вимагає постійних удосконалень, оновлень та доповнень.

Загальні принципи побудови системи моніторингу у банківській діяльності не відрізняються від побудови системи моніторингу у будь-якій сфері; вони повинні:

- мати науковий та комплексний характер;
- використовувати єдиний підхід до всіх об'єктів моніторингу;
- гарантувати своєчасність виявлення порушень;
- забезпечувати неперервність спостереження та співставність даних;
- мати простоту та ефективність функціонування;
- забезпечувати репрезентативність результатів.

На рівні банківської системи в цілому, моніторинг банківської діяльності та нагляд за роботою банків здійснюється Національним банком України.

Зовнішній моніторинг використовується НБУ з метою банківського нагляду за діяльністю комерційного банку. При цьому, банківський нагляд

– це система контролю та активних впорядкованих дій Національного банку України, спрямованих на забезпечення банкам та іншим особам, стосовно яких Національний банк України здійснює наглядову діяльність згідно законодавства України і встановлених нормативів, стабільності функціонування та високого рівня захисту інтересів вкладників та кредиторів банку. Вчасне виявлення тенденції погіршення фінансового стану банку при контролі із сторони НБУ не можливе без моніторингу. З цією метою, Національний банк України на постійній основі контролює зміни економічних нормативів комерційного банку.

Економічні нормативи діяльності банків (economic ratios; regulatory ratios for banks) це – показники, встановлені Національним банком України з метою регулювання банківської діяльності на основі безвиїзного нагляду для здійснення моніторингу діяльності окремих банків і банківської системи в цілому. Національний банк України встановлює наступні економічні нормативи, що є обов'язковими до виконання всіма банками:

1. Нормативи капіталу: мінімального розміру регулятивного капіталу – Н1 (500 млн. грн.); достатності (адекватності) регулятивного капіталу – Н2 (не менше 10%).

2. Нормативи ліквідності: миттєва ліквідність – Н4 (не менше 20%); поточна ліквідність – Н5 (не менше 40%); короткострокова ліквідність – Н6 (не менше 60%).

3. Нормативи кредитного ризику: максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента – Н7 (не більше 25%); великих кредитних ризиків – Н8 (не більше 8-ми кратного розміру регулятивного капіталу); максимального розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих одному інсайдеру – Н9 (не більше 5%); максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам – Н10 (не більше 30%).

4. Нормативи інвестування: інвестування в цінні папери окремо за кожною установою – Н11 (не більше 15%); загальної суми інвестування – Н12 (не більше 60%) [27].

Враховуючи основні завдання пруденційного нагляду НБУ, підсумуємо та наведемо більш чітке визначення для моніторингу банківської системи виходячи із його основних завдань: моніторинг – це процес динамічного відстежування стану і параметрів системи, а також видача звітів по змінах, що відбулися, за пройдений період [28, с.29].

Запровадження такого моніторингу дозволяє систематично та своєчасно отримувати важливу інформацію щодо ефективності та результативності роботи банківської установи. Але цього, на жаль, не достатньо, як свідчить світова практика та ситуація, яка склалась на банківському ринку України. Наразі реалізація пріоритетних завдань удосконалення банківського нагляду з метою підвищення його ефективності та відповідності базовим принципам Базельського комітету посідає одне з перших місць серед основних завдань пруденційного нагляду НБУ. Виконання даного завдання, передбачає здійснення ряду заходів. Зокрема, необхідно: запровадити прогресивний моніторинг, встановити системи оперативної діагностики та раннього реагування щодо можливого виникнення проблем у діяльності банків [28, с. 44].

Зазначені дії, які повинні сприяти побудові ефективної системи моніторингу у банківській діяльності, є актуальними завданнями моніторингу економічної безпеки у банківській сфері.

Крім контролю нормативів, який використовує НБУ, Національний банк контролює діяльність банків та визначає загрози для економічної безпеки за допомогою фінансового моніторингу.

Багато фахівців вважають, що фінансовий моніторинг в сфері запобігання відмиванню коштів, отриманих злочинним шляхом, є одним із видів фінансового моніторингу загалом. Ряд вчених приходять до думки,

що це один із видів фінансового контролю, який здійснюється уповноваженими державними органами у сфері фінансового контролю та суб'єктами первинного фінансового моніторингу, та спрямований на виявлення операцій, пов'язаних із легалізацією доходів, здобутих злочинним шляхом [29], інші трактують його як сукупність заходів суб'єктів фінансового моніторингу з метою виявлення, аналізу та перевірки інформації про фінансові операції щодо віднесення їх до таких, які можуть бути пов'язані з легалізацією (відмиванням) доходів незаконного походження з наступним переданням їх правоохоронним органам [29].

Закон визначає термін «фінансовий моніторинг», як сукупність заходів, які здійснюються суб'єктами фінансового моніторингу у сфері запобігання та протидії легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму, що включають проведення державного фінансового моніторингу та первинного фінансового моніторингу.

На думку автора, фінансовий моніторинг в сфері протидії відмиванню злочинних коштів та фінансуванню тероризму – це не просто сукупність заходів, а насамперед, безперервний процес, який здійснюється суб'єктами фінансового моніторингу та включає в себе вивчення клієнтів та суті їх діяльності, спостереження за рухом фінансових активів, їх аналіз на предмет можливого зв'язку з відмиванням коштів або фінансуванням тероризму та вжиття відповідних заходів щодо зниження ризику використання фінансової сфери з метою легалізації злочинних коштів або фінансуванню тероризму [30].

Фінансовий моніторинг в сфері запобігання відмиванню коштів можна класифікувати наступним чином: за органом проведення – первинний та державний; за обов'язковістю надання уповноваженому органу результатів – обов'язковий та внутрішній; за ступенем

автоматичності – автоматичний, візуальний, комплексний; за типом об'єкту проведення – моніторинг окремих фінансових операцій за ознаками закону та моніторинг фінансової діяльності клієнтів за типологією; за типом суб'єкту проведення – початковий (проводиться відповідальними виконавцями) та спеціалізований (проводиться співробітниками спеціалізованих структур суб'єкту первинного фінансового моніторингу); за термінами проведення: до проведення операції, в момент проведення операції та при подальшому обслуговуванні клієнтів; за напрямками діяльності суб'єкту первинного фінансового моніторингу: цінних паперів, готівкових коштів, кредитних операцій, депозитів, операцій на фондовому ринку, грошових переказів, страхових операцій, безготівкових переказів, операцій з нерухомістю, зовнішньоекономічних операцій, фінансових операцій із застосуванням платіжних карток; за ініціатором проведення: фінансовий моніторинг, який проводить суб'єкт первинного фінансового моніторингу за своєю ініціативою, та який проводиться на підставі запиту ДСФМУ на відстеження операцій.

Об'єктом фінансового моніторингу є дії з активами, пов'язані з відповідними учасниками фінансових операцій, які їх проводять, за умови наявності ризиків використання цих активів із метою легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму, а також будь-яка інформація про такі дії чи події, активи та їх учасників [30].

Основним завданням фінансового моніторингу є недопущення використання фінансового сектору з метою легалізації коштів, отриманих злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму. До завдань первинного фінансового моніторингу можна віднести наступні: ідентифікація та вивчення фінансової діяльності клієнтів, виявлення фінансових операцій, які відповідають ознакам фінансового моніторингу, або можуть бути

однією з ланок процесу легалізації брудних коштів або стосуються фінансування тероризму, реєстрація операцій, які підлягають фінансовому моніторингу, або пов'язані з фінансуванням тероризму, надання ДСФМУ інформації щодо таких операцій, управління ризиками. До завдань державного фінансового моніторингу можна віднести наступні: збирання, обробка, аналіз, систематизація та узагальнення отриманої від суб'єктів первинного фінансового моніторингу інформації, взаємодія з відповідними в даній сфері іноземними органами, регулювання та нагляд діяльності суб'єктів первинного фінансового моніторингу.

Виконання покладених на суб'єкти фінансового моніторингу завдань можливо при системному підході до організації процесу, тобто на підставі створення системи фінансового моніторингу [30].

Термін «система фінансового моніторингу» може розглядатись в різних аспектах: методологічному, організаційному, правовому, функціональному тощо. Пропонується під системою фінансового моніторингу в методологічному плані розуміти сукупність форм та методів взаємовідносин, що виникають при проведенні фінансових операцій клієнтами через фінансові установи з урахуванням законодавчо покладених на них обов'язків забезпечення заходів щодо повного та своєчасного запобігання і протидії легалізації злочинних доходів і фінансування тероризму із урахуванням провідних світових тенденцій в галузі способів та методів легалізації доходів, а також сукупності збору, обробки та аналізу інформації та її передачі до спеціалізованих органів держави, які здійснюють перевірку правомірності проведення таких операцій і перевіряють джерела походження доходів клієнтів та з метою забезпечення економічної рівності ринкових суб'єктів, стимулювання виробничої та підприємницької діяльності, забезпечення сталого та послідовного економічно-соціального розвитку суспільства та боротьби з

суспільно небезпечними явищами (тероризмом, наркоманією, торгівлею людьми та інше) [29, 30].

Зважаючи на те, що саме поняття «система» – це цілісна сукупність елементів, яка характеризується наявністю стійкого зв'язку між ними, систему фінансового моніторингу можна визначити як сукупність методологічних, правових, організаційних елементів, засобів та ресурсів, які функціонують на основі нерозривних взаємозв'язків із метою зниження ризику використання фінансового сектору країни в цілях відмивання коштів, отриманих злочинним шляхом, або фінансуванню тероризму.

Система фінансового моніторингу об'єднує такі основні елементи, як об'єкт фінансового моніторингу, суб'єкт моніторингу, критерії моніторингу, процес моніторингу (або моніторингова діяльність), засоби та результат моніторингу.

Об'єктом фінансового моніторингу є дії з активами та будь-яка інформація про такі дії або їх учасників. Стосовно банківської діяльності об'єктом фінансового моніторингу є фінансові операції та фінансові угоди клієнтів, які здійснюються в рамках послуг, що надаються банками.

Законодавчо визначено, що до суб'єктів фінансового моніторингу належать: первинні суб'єкти фінансового моніторингу, за допомогою яких можливим є здійснення будь-яких дій з фінансовими активами, державні суб'єкти, які здійснюють відповідний нагляд та контроль за діяльністю суб'єктів первинного фінансового моніторингу, та спеціально уповноважений орган з питань фінансового моніторингу – Державна служба фінансового моніторингу України. З точки зору виконання моніторингових функцій до суб'єктів фінансового моніторингу можна віднести як організації в цілому, так і їх структурні підрозділи та персонал.

Під комплексом критеріїв здійснення моніторингової діяльності в сфері запобігання легалізації коштів та фінансуванню тероризму слід розуміти сукупність ознак та особливостей проведення дій з активами за

допомогою суб'єктів фінансового моніторингу, які підлягають відповідному аналізу та заходам з їх боку. Такі ознаки визначаються на законодавчому рівні та є безумовними для всіх суб'єктів первинного фінансового моніторингу, а також можуть визначатись безпосередньо суб'єктами фінансового моніторингу в залежності від особливостей їх діяльності та послуг, що надаються.

Моніторингова діяльність із запобігання та протидії легалізації коштів або фінансуванню тероризму є безперервним процесом отримання та постійного оновлення інформації щодо об'єкту фінансового моніторингу, її аналізу та проведення відповідних заходів зниження ризиків та законодавчо визначених обов'язкових дій на підставі проведеного аналізу. Процес є методологічно визначеним комплексом процедурних дій суб'єктів фінансового моніторингу, який регламентується відповідними правилами та програмами. Обов'язкова наявність правил та програм визначена законодавчими нормативними документами.

До засобів фінансового моніторингу відносяться інтелектуальний потенціал персоналу суб'єкту фінансового моніторингу та автоматичні системи і програмне забезпечення суб'єкту з використанням сучасних комп'ютерних технологій.

Побудова системи фінансового моніторингу, зокрема в сфері запобігання відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, здійснюється на підставі певних принципів. Моніторингова діяльність в широкому сенсі будується з урахуванням багатьох принципів, серед яких на підставі узагальнення думок різних авторів можна виділити основні: достовірність, оперативність, систематичність, комплексність, безперервність, цільову спрямованість, об'єктивність, ефективність, надійність.

У банківській діяльності, моніторинг використовується не тільки НБУ, з метою контролю роботи комерційних банків, але й самими банківськими установами. Цей вид моніторингу підпадає під визначення

внутрішнього моніторингу. Внутрішній моніторинг використовується банками для аналізу інформаційного середовища, для аналізу ризиків тощо. При використанні методу внутрішнього моніторингу банківською установою визначаються слабкі та сильні сторони, або виявляються існуючі загрози та переваги конкурентного середовища.

Іншими словами: банківська установа визначає загрозу кожній складовій системи економічної безпеки на основі детального аналізу та оцінки з використанням методу моніторингу, тобто, визначення величини та сили впливу загрози корупції на економічну безпеку банку не можливе без використання методів моніторингу.

При цьому враховуються напрямки зв'язків та інтенсивність впливу відповідних факторів на банківську устанovu та зовнішні фактори, які можуть вплинути на функціонування банківської установи.

Але необхідно зауважити, що у створенні системи банківського моніторингу та його проведенні мають місце труднощі як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. До таких перешкод належать: невідповідність структури, якість та оперативність статистичної інформації, певна закритість інформації, малий рівень обміну інформації між банками, та між банками та державними органами. Адже, чим більшим обсягом інформації володіє банк, тим більшою є ймовірність того, що система моніторингу буде побудована правильно та ефективно. З іншого боку, банк повинен визначити свої загрози та обчислити свої ризики. Аналіз і оцінка ризику значною мірою засновані на систематичному статистичному методі моніторингу та визначенні ймовірності того, що якась подія в майбутньому відбудеться. Зазвичай, ця ймовірність виражається у відсотках. При цьому, необхідно пам'ятати, що при моніторингу загроз, який призводять до виникнення ризиків, основною метою є зміна пріоритетів і планів подолання майбутніх ризиків

при зміні їх ймовірності настання та наслідків, а також своєчасне виявлення загроз, які реалізуються в даний момент.

Без своєчасного виявлення ризиків банк не зможе ефективно функціонувати. Виявлений ризик слід проаналізувати, щоб визначити його потенційний вплив на витрати, графік робіт тощо. Для кожного ризику оцінюється також імовірність, з якою він може реалізуватися. Пріоритет ризику визначається на основі ймовірності його впливу та можливих наслідків (що виражаються величиною очікуваного збитку). На нашу думку, банк повинен мати змогу вибирати такі ризики, які він може правильно оцінити, і якими здатний ефективно управляти. Приймаючи певний ризик, банк повинен мати змогу відслідковувати його. Це вимагає володіння навичками якісної оцінки відповідних процесів та навичками побудови правильної системи моніторингу. Прямий взаємозв'язок між моніторингом ризиків та загроз для банку та впливом на стабільний прибуток та результати функціонування банку. Лише повна ідентифікація загроз дозволяє визначити відповідні методи та засоби для контролю за рівнем ризику банку. Іншими словами, зменшуючи ризики економічної безпеки банк забезпечує собі більш стабільний розвиток, що в свою чергу, збільшує прибуток банку.

Розглядаючи поняття моніторингу, автор пропонує зосередитись на важливості побудови системи моніторингу саме для економічної безпеки. Адже першим етапом функціонування системи економічної безпеки є фінансова діагностика банку в частині оцінки рівня його економічної безпеки. На практиці оцінка здійснюється шляхом розрахунку ряду фінансових показників, виявлення та аналізу внутрішніх і зовнішніх загроз банку а також проблемних аспектів його діяльності. Крім того, проводяться й експертні (якісні) оцінки діяльності банку, оскільки розрахунок лише кількісних показників не дозволяє зробити обґрунтований висновок про рівень економічної безпеки. У результаті

діагностики банківський аналітик може отримати обґрунтовані висновки про поточний рівень економічної безпеки та основні загрози діяльності банку, розробити оптимальну модель поведінки банку в даній ситуації.

Основними об'єктами, які перебувають/перебували під захистом системи безпеки, є активи банків і поточні процеси, що сприяють отриманню прибутку або забезпечують стабільність її діяльності.

Активи банків, захист яких забезпечується системою безпеки, можна поділити на такі категорії:

- персонал підрозділів банку;
- будівлі, приміщення і території, що належать банку або орендовані;
- матеріальні цінності, банківське майно та обладнання;
- валютні кошти і цінні папери банку;
- інформаційні ресурси та банківські платіжні системи;
- ділова репутація банку.

У процесі моніторингу під захистом системи економічної безпеки знаходяться:

- ефективність поточних операцій;
- ефективність стратегічних і інвестиційних рішень.

Захист ефективності поточних операцій передбачає проведення постійного і періодичного контролю продажів банківських продуктів, а також обґрунтованості витрат на забезпечення діяльності банку з метою протидії випадкам зовнішнього і внутрішнього шахрайства. Протидія розкраданню коштів з рахунків клієнтів банку вимагає попередження професійних помилок персоналу при проведенні поточних операцій.

Захист ефективності стратегічних і інвестиційних рішень передбачає функціонування системи аналізу обґрунтованості розрахунків і рішень, на підставі яких виробляються витрати, які принесуть прибуток у майбутніх періодах, значно віддалених за часом від періоду здійснення витрат.

Потенційну загрозу безпечної діяльності банку може становити будь-який зовнішній або внутрішній вплив, здатний завдати шкоди його активам або основним поточним процесам.

Основними джерелами загроз безпечній діяльності банку за результатами моніторингу профільних підрозділів є:

- кримінальні елементи і структури;
- недобросовісні партнери та клієнти;
- конкуренти;
- неправомірні дії представників правоохоронних органів і контролюючих структур;
- аварії техногенного та природного характеру;
- персонал банку.

Кримінальні елементи і структури можуть намагалися реалізовували такі загрози щодо активів банку: викрадення провідних менеджерів, членів їх сімей або близьких родичів з метою шантажу, вимагання грошей або дій, грабежу, отримання закритої банківської інформації, помсти.

Процес моніторингу може допомогти виявити випадки, коли встановлювались неділові контакти з співробітниками банку з метою:

- отримання інформації або схилення до сприяння в шахрайстві
- нападу, захоплення, злому приміщень з метою грабежу або заволодіння грошовими коштами;
- терористичного акту з метою помсти;
- втручання в роботу інформаційних систем з метою розкрадання інформації;
- втручання в роботу банківських платіжних систем з метою розкрадання коштів з банківських рахунків або розкрадання коштів клієнтів.

Недобросовісні партнери та клієнти можуть намагатись завдати шкоди банку шляхом:

- заволодіння грошовими коштами банку, в тому числі шляхом неповернення кредитних сум;
- ухиляння від виконання договірних зобов'язань;
- неправомірного використання банківських платіжних систем з метою легалізації злочинних доходів або махінацій з фінансовими ресурсами;
- встановлення неділових контактів зі співробітниками банку з метою отримання інформації або схиляння до сприяння в шахрайстві.

Конкуренти можуть прагнути:

- розміщувати компрометуючі матеріали в засобах масової інформації щодо банку, або провідних керівників з метою нанесення шкоди іміджу;
- організовувати терористичні акти, пікетування або блокування об'єктів банку з метою дестабілізації його роботи;
- втрутитися в роботу інформаційних систем з метою розкрадання інформації з обмеженим доступом;
- втрутитися в роботу інформаційних або банківських платіжних систем з метою дестабілізації роботи банку;
- встановлювати неділові контакти з співробітниками банку з метою отримання інформації.

На жаль, в Україні відсутня розроблена та офіційно затверджена методика оцінки стану та моніторингу рівня загроз в банківському секторі. Кожен банк сам визначає методи та підходи, які він використовує у практичній роботі, та форми звітності і інформаційного забезпечення.

На разі необхідно розробити офіційні методичні рекомендації та здійснювати постійний оперативний просторово-структурний моніторинг рівня загроз, у тому числі і загрози корупції на основі методів, застосовуваних міжнародними організаціями [31]. Таким чином, моніторинг загроз банківській безпеці є необхідним елементом механізму забезпечення фінансової безпеки України у сучасних економічних і політичних умовах.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондаренко В. М. Система моніторингу життєздатності підприємства та її інформаційне забезпечення [Електронний ресурс] / В. М. Бондаренко. – Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Nvuv/Ekon/2011_32/statiti/3_3.htm.
2. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемичученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5: П - С. – 736 с.
3. Елисеєва І. І. Статистика : учебник / І. І. Елисеєва, І. І. Егорова ; под ред. І. І. Елисеєвой. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2003 – 448 с.
4. Халіна В. М. Концепція фінансово-економічного моніторингу підприємства / В. М. Халіна // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2013. – Вип. 42. – С. 331-334.
5. Щербак В. Г. Управління персоналом підприємства / В. Г. Щербак. – Харків : ХНЕУ, 2005. – 220 с.
6. Шедина Н. А. Моніторинг макроекономічних та галузевих показників / Н. А. Шедина, Т. В. Богуславская, В. В. Полякова и др. – К. : Мінекономіка, 2001. – 106 с.
7. Бутова Т. А. Концептуальні основи моніторингу діяльності підприємств харчової промисловості [Електронний ресурс] / Т. А. Бутова. // Ефективна економіка. – 2011. – № 12. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2011_12_56.
8. Чуліна І. Д. Моніторинг економічних показників діяльності машинобудівних підприємств: сутність та теоретико-методичні засади / І. Д. Чуліна // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2007. – № 599 : Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення і проблеми розвитку. – С. 269-272.
9. Шмиголь Н. М. Моніторинг діяльності підприємств харчової промисловості в сучасних ринкових умовах / Н. М. Шмиголь, А. А. Антонюк // Держава та регіони, серія: Економіка та підприємство. – 2009. – № 5. – С. 180-183.
10. Лубенченко О. Є. Організація моніторингу фінансово-економічної діяльності підприємства [Електронний ресурс] / О. Є. Лубенченко. – Режим доступу : http://www.econotyuconfer.com.ua/full_article/654/.
11. Білько Т. О. Правові проблеми визначення поняття «фінансовий моніторинг» / Т. О. Білько // Фінансове право. – 2011. – № 2 (16). – С. 4-7.
12. Савченко Л. А. Правові основи фінансового контролю : навч. посіб. / Л. А. Савченко. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 504 с.
13. Валентюк І. В. Класифікація моніторингу регіонального розвитку: теоретичний аспект / І. В. Валентюк // Держава та регіони. Сер. Держ. упр. – 2010. – Вип. 2. – С. 139-142.
14. Вовк В. Я. Організація системи моніторингу зовнішнього середовища банку / В. Я. Вовк // Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики : зб. наук, праць. – 2011. – Вип. 1 (10). – Ч. II. – С. 31-37.
15. Козуб В. О. Класифікація видів моніторингу [Електронний ресурс] / В. О. Козуб. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/7_NITSB_2013/Economics/10_130072.doc.htm.
16. Поленок С. Методологические принципы развертывания системы экономического мониторинга в сети информационно-маркетинговых центров / С. Поленок, Ю. Ратушин // Финансовые риски. – 2005. – № 4 (41). – С. 69-73
17. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдженню зброї масового знищення [Електронний ресурс] : Закон України від 14.10.2014 № 1702-VII. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1702-18>.
18. Фінансове право України : навч. посібник / Л. К. Воронова, М. П. Кучерявенко, Н. Ю. Пришва та ін. – К. : Правова єдність, 2009. – 395 с.
19. Дмитрова О. С. Формування методології термінів «моніторинг» та «фінансовий моніторинг» / О. С. Дмитрова // XI International scientific and practical conference. «Conduct of modern science». – 2015. – Volume 1. Economic science. Sheffield. Science and education LTD – С. 22-25.
20. Берізко В. М. Щодо питання понятійного апарату «фінансовий моніторинг» / В. М. Берізко // Право України. – 2006. – № 12. – С. 52-53.
21. Оцінка і діагностика фінансової стійкості підприємства : монографія / М. О. Кизим, В. А. Забродський та ін. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2003. – 141 с.
22. Планирование и контроль: концепция контроллинга : пер с нем / Д. Хан – М. : Финансы и статистика, 1997. – 800 с.
23. Розробка системи моніторингу національних інтересів в економічній сфері / А. О. Морозов, В. Л. Косолапов, В. Є. Колосов, В. І. Суперсон, С. М. Смірнова // НТІ. – 2001. – № 1-2. – С. 16-20.
24. Орлюк О. П. Фінансове право. Академічний курс : підручник / О. П. Орлюк. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 808 с.

25. Моніторинг земель: технологічні засади : навч. посіб / А.Я. Сохнич, В.В. Горлачук, Є.І. Смірнов ; за ред. А.Я. Сохнич та ін. – Львів : Укр. технології, 2005. – 116 с.
26. Моніторинг кредитного ризику в контексті управління конкурентоспроможністю банку : монографія / Л. О. Гаряга, Т. І. Гончарук, М. Е. Люзняк, Г. М. Чепелюк. – К. : УБС НБУ, 2012. – 326 с.
27. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 28.08.2001 № 368. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0841-01>.
28. Контроль: інспектування, аудит, банківський нагляд: монографія / В. С. Стельмах, А.О. Єпіфанов, І.В. Сало, М.А. Єпіфанова. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. - 432 с
29. Дмитров С. О. Фінансовий моніторинг у банку : навчальний посібник / С. О. Дмитров, С. В. Діденко, Т. А. Медвідь – Черкаси: видавець Чабаненко Ю. А., 2014. – 266 с.
30. Коваленко В. В. Міжнародний досвід у сфері запобігання та протидії відмиванню доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму : монографія / В. В. Коваленко, С. О. Дмитров, А. О. Єжов. – Суми: УАБС НБУ, 2007. – 140 с.
31. Дмитрова О.С. Національні особливості корупції в Україні: дослідження взаємозв'язків із фінансовим моніторингом / О.С. Дмитрова // XI Міжнародна научна практична конференція, «Achievement of high school». – 2015. - Том 1. Економіки. Софія. «Бял Град-БГ» ООД – С. 36-38.

3.6. ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД МОНІТОРИНГУ РІВНЯ КОРУПЦІЙНИХ ЗАГРОЗ У ПРОЦЕСІ УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ БАНКІВ У СИСТЕМІ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ

*ДМИТРОВА ОЛЬГА СЕРГІЇВНА, к.е.н.,
начальник управління ФМ і комплайєнсу, ПАТ «УКРПОШТА»,
КУЦЕНКО ДМИТРО МИКОЛАЙОВИЧ, магістрант,
Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького*

Наприкінці ХХ століття світова спільнота визнала, що корупція є глобальною проблемою кожної країни, і з цією проблемою треба боротися. Результатом стало ухвалення цілого комплексу міжнародно-правових актів (обов'язкових і рекомендованого характеру), підготовлених та прийнятих в Організації Об'єднаних Націй, Організації економічного співробітництва та розвитку, Організації американських держав, Раді Європи, Європейському Союзу, Африканському Союзу. Міжнародні юридичні інструменти відрізнялися за сферою застосування, проте в усіх було на меті одне – встановити загальні стандарти боротьби з корупцією шляхом забезпечення виконання антикорупційних законів на національному рівні.

Корисним досвідом для України в цьому випадку може стати антикорупційна діяльність таких провідних країн світу, як Сінгапур, Латвія, Данія, Швеція, Нідерланди, Франція, Бельгія та Польща тощо.

Досить чітка й ефективна система боротьби з корупцією, яка спирається на солідну нормативно-правову базу та однозначну підтримку суспільства діє у Фінляндії. Саме цю країну міжнародна неурядова організація по боротьбі з корупцією «Трансперенсі Інтернешнл» визначає як одну з найменш корумпованих країн серед 133 країн світу. Фінляндія як член Європейського Союзу, є учасником усіх основних нормативних

документів Євросоюзу з питань боротьби з організованою злочинністю та корупцією. Однак імплементація європейських законів у національну правову систему здійснюється цією країною досить виважено. Головним принципом цього процесу є органічне поєднання національного законодавства Фінляндії із загальноєвропейським із мінімально можливими змінами першого. Для фінської правової системи не є характерними закони з використанням терміну «боротьба» з визначенням певного виду злочину. Фінський законодавець заклав принципи попередження та застереження вчинення злочинів у кожному нормативно-правовому акті, що визначають конкретну сферу діяльності, а не вид злочину. Згідно з положеннями Кримінального Кодексу Фінляндії, за вчинення дій, що можуть кваліфікуватися як «корупція», передбачено санкції від штрафу до ув'язнення строком до чотирьох років в залежності від ступеня суспільної небезпеки злочину [1].

Вражає своїми успіхами Антикорупційна політика Сінгапуру. Її центральною ланкою є постійно діючий спеціалізований орган по боротьбі з корупцією – Бюро по розслідуванню випадків корупції, яке володіє політичною і функціональною самостійністю. Цей незалежний орган розслідує і прагне запобігати випадкам корупції в державному і приватному секторі економіки Сінгапуру. Бюро перевіряє випадки зловживань серед державних чиновників і повідомляє про них відповідні органи для вживання необхідних заходів. Бюро вивчає методи роботи потенційно схильних до корупції державних органів з метою виявлення можливих слабкостей в системі управління та, у випадку необхідності, рекомендує вжити відповідних заходів главам цих відділів.

Яскравим прикладом контролю корупції є Німеччина, яка посідає 15 місце в списку зі 178 країн які успішно борються із корупцією. У Німеччині прийнято наступне визначення корупції:

- зловживання державною посадою, політичним впливом або положенням у сфері торгівлі чи промисловості;
- надання переваг третій особі;
- корупція здійснюється з метою отримання будь-якої вигоди посадовою особою або третьою особою;
- корупція завдає шкоди суспільству (якщо йдеться про державну або політичну фігуру) або компанії (якщо мова йде про особу, що займає посаду в сфері комерції).

Також у Федеративній Республіці Німеччині в основу боротьби з корупцією покладено завдання знищення матеріальної, насамперед фінансової бази злочинних угруповань. Це досягається шляхом конфіскації майна і створення належної правової бази для унеможливлення «відмивання» «брудних» грошей.

Основне завдання німецького уряду у сфері запобігання корупції полягає в тому, щоб у результаті законодавчих, організаційних, кадрових та інших заходів унеможливити зловживання державного службовця своїм посадовим становищем. Особливо слід виділити обов'язок банківських установ надавати правоохоронним органам інформацію про операції з грошима за умов, що ця інформація буде використана виключно для розслідування. Генеральна лінія німецького уряду у сфері запобігання корупції полягає в тому, щоб в результаті законодавчих, організаційних, кадрових та інших заходів унеможливити зловживання державним службовцем своїм посадовим становищем. Серед антикорупційних механізмів, які запроваджуються в Німеччині, варто назвати намір створити реєстр корумпованих фірм. У даному випадку Німеччина обирає для себе шлях використання іноземного досвіду, зокрема ізраїльського. Його суть полягає в тому, що фірма, яка включена до такого реєстру, позбавляється права виконувати будь-які державні замовлення, стає об'єктом більш пильної уваги з боку правоохоронних органів.

Слід зазначити, що для протидії корупції в Німеччині було вжито заходів законодавчого та адміністративного характеру. У 1997 р. вступив в силу Закон про боротьбу з корупцією з одночасним внесенням змін до Кримінального кодексу (КК) Німеччини. Було розширено перелік корупційних злочинів: отримання вигоди; одержання хабара за порушення службового обов'язку; обіцянка, пропозиція вигоди, хабара; дача хабара за порушення службового обов'язку; отримання та давання хабара в господарському обороті; заходи обмеження конкуренції угод при проведенні конкурсів. У КК Німеччини була внесена стаття про давання та отримання хабара в приватно-правовому обороті, яка раніше містилася в Законі проти невіршеної конкуренції (підкуп службовця). Як організаційно-правова норма міністерствам і федеральним органам управління був представлений пакет документів, який отримав назву «Директива федерального уряду про запобігання корупції у органах федеральної влади» [2].

У Німеччині не використовується окремо оцінка корупції у банківській сфері. Банківський сектор використовується як додаткове інформаційне поле, відомості якого надаються правоохоронним органам, дозволяють зробити висновки про факти неспівпадіння задекларованого доходу та активів, які є в наявності у посадових осіб. Але окремо питаннями оцінки рівня корупції у банківському секторі фахівці не займаються.

У Бельгії у галузі боротьби з корупцією експерти пішли не лише традиційним репресивним шляхом – встановлення кримінальної відповідальності за корупційні діяння, а також подбали про попередження корупції. Ця проблема знайшла своє відображення у межах реформи COPERNIC (модернізації державного управління), зокрема у реформі сектору фінансового контролю. Бельгія розширила поняття корупції стосовно зловживання владою, не обмежуючись лише кримінальним

аспектом, а й залишивши місце для таких понять, як роз'яснення норм (правил, стандартів), їх нагадування, транспарентність поведінки, що приведе до вироблення кодексу поведінки (деонтології) [3].

Цікавим є досвід Японії у боротьбі із корупцією. Важливо, що норми японського законодавства фіксують регламентований порядок здійснення пожертвувань на користь кандидатів на виборах, організації та діяльності політичних фондів, встановлюють суворий порядок фінансової звітності. У науці відповідна політика держави щодо проведення антикорупційних заходів і подолання такого явища в державі дістала узагальнену назву «культура прозорості». В Японії, як і в багатьох країнах, одним з найголовніших напрямів боротьби з корупцією є кадрова політика. Японським державним службовцям гарантована гідна оплата праці. Велику увагу японський законодавець приділяє етичній поведінці політиків і службовців. Так, з квітня 2000 р. в країні діє Закон «Про етику державних службовців» і затверджені урядовим указом етичні правила державного службовця і норми адміністративних покарань за їх порушення. В етичних правилах державного службовця даються визначення «зацікавленої особи» і докладний перелік неетичних дій, що виключає довільне тлумачення вимог закону.

В квітні 2001 р. в Японії набув чинності Закон «Про розкриття інформації». Цей акт гарантує громадянам право на доступ до офіційної інформації, що є у урядових установах, і можливість подати апеляцію в Раду з контролю за розкриттям інформації у тому випадку, якщо уряд вирішить не розкривати певну інформацію. Ці умови дозволили громадським організаціям викрити декілька випадків корупції [4]. Також цей закон дозволяє здійснювати моніторинг та відслідковувати рівень корупції у банківському секторі.

У законодавстві США поняття корупції посадовців визначено досить широко. Під цим поняттям розуміють комплекс протиправних діянь,

передбачених, в основному, в чотирьох главах розділу 18 Зводу Законів: «Хабарництво, нечесні доходи і зловживання своїм положенням публічними посадовцями»; «Посадовці і службовці за наймом»; «Здирство і погрози»; «Вибори і політична діяльність». Кримінальному переслідуванню за хабарництво в США піддаються не тільки ті, хто одержує хабарі, а й ті, хто їх дає. Важливо, що покаранню за хабарництво разом з дійсним, підлягає як колишній, так і майбутній службовець [5].

У 2002 році у США було запропоновано індекс оцінювання рівня корупції у штатах (Індекс BGA), який полягав у детальному аналізуванні законів США про свободу інформації, захист свідків та інформаторів, фінансових законів, а також законів, що регламентують отримання подарунків та гонорарів, здійснення поїздок, і тих, які зачіпають сторони конфлікту інтересів. Для кращого розуміння ситуації у всіх штатах варто брати до уваги і їх географічне розташування. За рівнем корупції найбільш корумпованим штатом є Каліфорнія, а найменш корумпованим – Міссісіпі.

У Франції фінансові посередники, у тому числі й банки, зобов'язані сповіщати спеціальні адміністративні служби про суми внесків на рахунок, якщо виникає підозра щодо природи походження коштів, а також про операції з такими коштами. У подібних випадках обов'язок додержання професійної таємниці знімається. Спеціалізована державна служба має право вимагати припинення підозрілої операції або відкласти її здійснення до встановлення факту про наявність або відсутність правопорушення.

У Франції міністри, а також депутати занесені до особливого офіційного списку. Перед вступом на посаду всі вони мають подати звіт про власне матеріальне становище та матеріальне становище близьких родичів. До звіту записуються відомості про нерухомість, цінні папери, акції, банківські рахунки. Ці дані детально перевіряються спеціальною

державною комісією. Якщо комісія визнає звіт державного діяча неповним або неправдивим, то до нього можуть бути застосовані найсуворіші санкції [6, с. 101].

У Польщі лише наприкінці 2002 року затвердили Державну програму боротьби з корупцією під назвою «Антикорупційна стратегія». Для виконання цієї програми створена й працює Надзвичайна кодифікаційна комісія сейму, яка готує зміни до Кримінального, Кримінально-процесуального та Кримінально-виконавчого кодексів [7]. Найпоширенішим індикатором оцінювання рівня корупції також виступають індекси, запропоновані «Transparency International».

Успішність боротьби з корупцією в Польщі пов'язана з такими чотирма основними факторами, як прозорість публічної сфери, контроль за політикою, персональна громадянська активність та активність засобів масової інформації.

В Ізраїлі антикорупційна атмосфера забезпечується системою «певного дублювання моніторингу» за можливими корупційними діями. Він здійснюється урядовими організаціями і спеціальними підрозділами поліції, відомством Державного контролера, що володіє незалежністю від міністерств і державних відомств, і громадськими організаціями типу «Відомства за чистоту уряду». Ці організації досліджують можливі корупційні точки, а у разі їх виявлення інформують органи розслідування. В Ізраїлі через значні соціальні пільги для урядовців і безжального їх покарання при виявленні корупції, низова корупція практично відсутня. Доведених до суду корупційних злочинів в Ізраїлі не більше 5%, проте, репутація людини, замішаної в корупційному скандалі, вкрай небажана.

Латвія знаходиться в списку країн із найвищим рівнем корумпованості [8]. З метою попередження виникнення конфлікту інтересів у Латвії застосовуються різноманітні механізми: обмеження суміщення службової діяльності з іншими видами діяльності для осіб, які

обіймають політичні посади (глава держави, члени парламенту, уряду), публічних службовців, суддів; обов'язок декларування особистих доходів та подарунків для всіх службовців; обов'язок декларування приватних інтересів, пов'язаних із контрактними зобов'язаннями, якщо вони можуть вплинути на виконання службових обов'язків; обов'язок декларування приватних інтересів у зв'язку з голосуванням та прийняттям рішень у разі виникнення конфлікту інтересів; оприлюднення декларацій про інтереси, доходи та майно [8].

Отже, для боротьби з корупцією низка країн вживає заходи організаційного характеру – створюються спеціалізовані установи, організації, метою діяльності яких є вироблення відповідної стратегії й тактики, розробка превентивних заходів нормотворчого й функціонального змістового наповнення, переглядаються комплекси організаційно-правових та інших заходів на національному рівні з метою їхнього вдосконалення та інтенсифікується діяльність у міжнародних організаціях. Тобто, певні кроки, спрямовані на подолання корупції, вже здійснено на рівні міжнародного права і національного законодавства у різних країнах світу, але антикорупційне законодавство за кордоном більше розвивається у бік використання широкого спектру правових засобів боротьби (не тільки кримінально-правових) і з акцентом на попередження [9].

Досвід згаданих держав у питаннях боротьби із корупцією доводить, що з питаннями моніторингу рівня корупції саме у банківському секторі окремо експерти не займаються. В першу чергу, це пов'язано з тим, що термін «корупція» у більшості країн асоціюється та трактується як злочини, скоєні держслужбовцями. Але спрямованість тільки на зміну законодавства, і не приділення уваги питанням оцінювання, на нашу думку, є хибним шляхом. Велика кількість вчених наголошує на тому, що індекси оцінювання корупції, які використовуються майже у всьому світі, в першу чергу побудовані на суб'єктивній оцінці, та майже не враховують

об'єктивну складову. Це відбувається внаслідок того, що в методику розрахунку індексів покладені опитування респондентів.

Однією з головних складових формування і реалізації ефективної системи боротьби з корупцією є чітка взаємодія держав, у першу чергу їх правоохоронних органів, на регіональному і міжнародному рівнях, участь у заходах боротьби з цим негативним явищем, запроваджених у межах Організації Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями. При цьому дуже корисним є міжнародний досвід, досвід моніторингу рівня корупції та найкращі світові практики для подолання корупції, адже проблеми, пов'язані з корупцією, мають місце практично в будь-якій державі незалежно від політичного устрою та рівня економічного розвитку.

Зарубіжний досвід моніторингу рівня корупційних загроз як елементу системи економічної безпеки банківських установ, демонструє, що на сьогодні використовується досить обмежене коло інструментів, які дозволяють моніторити рівень корупційних загроз.

Індекс сприйняття корупції (англ. Corruption Perception Index (CPI)), є одним з найпоширеніших на практиці методів виміру корупції, який розраховується міжнародною організацією Transparency International.

CPI – це сукупний індекс, створений за допомогою складання низки різних оцінок, що не раз піддавався жорсткій критиці за неточність, непослідовність і неможливість оцінити реальне значення конкретного корупційного індексу для країни [10].

Цей індекс відображає сприйняття представниками ділових кіл країн світу корумпованості державного сектору економіки. CPI – це своєрідний зведений рейтинг, що оцінює розмах корупції в різних країнах і визначається на основі різних джерел – таких, наприклад, як Всесвітній

економічний форум, Інститут розвитку менеджменту, Price Waterhouse Coopers, Freedom House та Gallup International.

До показника входять оцінки попередніх років, щоб знизити раптові розбіжності в цифрах, викликані випадковими чинниками. Експерти з вивчення та протидії корупції інтегрують результати наукових досліджень, що проводяться в різних країнах окремими науковцями і організаціями протягом трьох років перед розрахунком зведеного індексу. Порівнюються суб'єктивні оцінки рівня корумпованості країн за інформацією, одержаною від фізичних осіб, суб'єктів господарювання та експертів. Після узагальнення результатів окремих досліджень, країна отримує оцінку за десятибальною шкалою, де 10 балів означає відсутність корупції, та є піком найвищої прозорості економіки, а 0 балів – найвищий рівень корупції, тобто, мінімальна її прозорість.

У найменш корумпованих країнах CPI становить – 9,0-10 балів, а в країнах з високим рівнем корупції – менше 3,0 бали.

Барометр глобальної корупції (англ. – Global Corruption Barometer (GCB)) розраховується Transparency International з 2003 р. Цей показник ґрунтується на опитуванні громадської думки про стан справ у різних сферах суспільного життя, зокрема в економіці, політиці, мас-медіа, освіті, законодавчих, судових та правоохоронних органах, дозвільній системі тощо

Барометр глобальної корупції (англ. – Global Corruption Barometer (GCB)) є одним з трьох найповніших опитувань громадської думки, що здійснюються «Transparency International» для виявлення глобальних тенденцій корупції. Дослідження проводиться спільно з компанією «Gallup International» за національними вибірками.

Основною метою дослідження є вивчення проблеми сприйняття суспільством корупції через виявлення найбільше корумпованих сфер суспільного, політичного і економічного життя в уявленні громадян.

Сприйняття корупції порівнюється зі ставленням громадян до проблем та здійснюваних антикорупційних заходів урядів. Формулювання запитань анкети для дослідження GCB є стандартними, проте може змінюватися об'єкт дослідження.

Загрозливим для соціально-економічного розвитку нашої держави є те, що Україна серед більшості постсоціалістичних країн за показником GCB займає найгірші позиції (середнє значення GCB дорівнює 4,3 з 5 максимально можливих балів). Причому критерії, за якими проводиться опитування, постійно змінюються. Так, у 2007 р. експерти оцінювали стан корумпованості у 14 сферах суспільного життя, у 2008-2009 рр. – у 6, а в 2010 р. – в 11-ти різних секторах. У 2011 р. експерти Transparency International проаналізували діяльність компаній у 19 основних секторах економіки 28 країн світу. Оцінювання GCB здійснюється за 5-бальною шкалою, згідно з якою 1 бал означає відсутність корупції, а 5 балів – найвищий ступінь корумпованості.

Професор Флейчук М. у своїх дослідженнях здійснила кількісне визначення передумов та факторів корупції на мікро- та макрорівнях. В узагальненому вигляді його можна зобразити як сукупність індикаторів монополізації окремих сфер діяльності та неефективності інституцій за винятком відповідальності та мотивації до легальної діяльності. За основу було взято індекс ВРІ.

Індекс хабарництва (англ. Bribe Payers Index (BPI)) – це показник, що відображає схильність підприємців окремих держав давати різного роду винагороди в обмін на певні послуги. Цей індекс оцінюється за 10-ти бальною шкалою, і що нижчий бал, то вищий ступінь готовності фірм з цієї країни до давання хабарів під час здійснення господарської діяльності за кордоном.

Якщо індекс СРІ показує схильність службовців до одержання хабарів, то для оцінки готовності економічних агентів країн до незаконних

«фінансових та матеріальних винагород», використовується ВРІ. Аналогічно індексу СРІ, схильність компаній давати хабар оцінюється за десятибальною шкалою, де нижчий бал свідчить про вищий рівень готовності фірм з даної країни до хабарів при здійсненні господарської діяльності за кордоном (вибірка та методологія неістотно змінюються за роками).

Індикатор державної влади у різних країнах світу (англ. – «World Government Indicator» (WGI)) дозволяє агрегувати результати соціологічних, економічних та політичних досліджень, проведених різноманітними міжнародними організаціями. На цій основі формуються інтегральні індекси, що відображають основні якісні і кількісні характеристики державного управління: проведення виборів, їх моніторинг; порядок зміни влади; здатність уряду до формування та реалізації ефективної політики; ставлення громадян до державної влади; рівень розвитку суспільних інституцій.

Формування індексу передбачає оцінку й узагальнення таких комплексних показників, як: підзвітність влади; політична стабільність; ефективність уряду; якість регуляторної політики; якість норм права; контроль рівня корупції.

В процесі дослідження аналізуються дані з понад 200 країн світу, застосовується шість індикаторів та 100-бальна шкала, де «0» – найгірше становище, а «100» – найкраще.

По суті, WGI не є «корупційним» індексом, оскільки вимірює інші фактори, щоб скласти «управлінську картину» кожної країни. До його складу входять такі комплексні показники, як: гласність і підзвітність влади; політична стабільність і відсутність насильства; ефективність уряду; якість регуляторної політики; верховенство права; контроль рівня корупції (відображає ефективність державної політики у боротьбі з попередженням корупції). З 1996 р. Інститут Світового Банку розраховує WGI на основі

більш як 30-ти різних інформаційних джерел у понад 200 країнах та 25 різних організацій світу.

Розраховані інтегральні індекси відображають основні аспекти державної влади, а саме: процес проведення державних виборів, їх моніторинг; порядок зміни влади; здатність уряду до формування та реалізації ефективної політики; ставлення громадян до державної влади; рівень розвитку суспільних інститутів. Індекс змінюється від - 2,5 (контроль відсутній) до 2,5 (абсолютний контроль). За рівнем контролю корупції Україна характеризується загрозово низькими значеннями.

До індикаторів, що опосередковано відображають рівень політичної корупції, можна віднести: «Право голосу та підзвітність» (англ. – Voice and Accountability), верховенство права, контроль над корупцією.

Достатньо репрезентативним та комплексним дослідженням, що відображає ефективність регулювання підприємницької діяльності та опосередковано рівень корупції, є «Оцінка умов ведення бізнесу» (англ. – «Doing Business» (DB)), яка передбачає аналіз корупційної активності в процесі підприємницької діяльності. Дослідження є щорічним, і дозволяє об'єктивно оцінити норми регулювання підприємництва в розрізі стимуляторів та дестимуляторів розвитку бізнесу.

Показники використовуються для компаративного аналізу умов ведення бізнесу в 181-й країні світу, а також для аналізу динаміки змін протягом певного періоду. У дослідженні наводяться оцінки рівня регулювання, що стосуються 10-и етапів життєвого циклу суб'єкта господарювання: створення; отримання дозволів на будівництво; наймання робочої сили; реєстрація власності; отримання кредитів; захист прав інвесторів; рівень оподаткування; умови здійснення міжнародної торгівлі; забезпечення виконання контрактів; ліквідація.

В останні роки набули поширення статистичні методи дослідження корупції. На основі аналізу взаємовідносин бізнесу та влади російський

вчений Сатаров Г. отримав кількісні оцінки інтенсивності (середня кількість за рік) корупційних контактів, середнього розміру хабара та загальної частки валових доходів, що направлено на хабарі держслужбовцям у Росії.

Дослідник оцінював параметри корупційної угоди, беручи до уваги часовий аспект та розмір хабара. Якщо зважати на два параметри цього процесу, а саме його інтенсивність і середній розмір хабара, та довести, що дані величини є незалежними, то їх добуток відобразить середній річний «внесок» однієї фірми у корупційну масу. Помноживши останній індикатор на кількість суб'єктів господарювання, одержимо розмір річного доходу чиновників від ділової корупції [11]. Результати проведених досліджень свідчать про тенденцію щодо збільшення середнього розміру хабара, темпи розміру якого, наприклад, суттєво перевищують темпи зростання цін на житло.

Ще одним показником, який з 1999 р. почав обчислювати Світовий банк, є Характеристика ділового і підприємницького середовища (англ. – «Business Environment and Enterprise Performance Survey» (BEEPS)).

На думку експертів цієї авторитетної інституції, корупція і нерозвинутість інститутів перешкоджають веденню бізнесу та притоку інвестицій. Цей індекс є одним із компонентів інтегрального показника, що характеризує перешкоди збоку державних органів влади у веденні підприємницької діяльності та рівень адміністративної корупції. BEEPS створено з метою ефективного вимірювання якості управління в двадцяти країнах Східної Європи і середньої Азії за оцінками представників приватного сектору. Його величина змінюється від 1 (немає корупції) до 4 балів (надзвичайно високий рівень).

До основних індикаторів характеристики ділового клімату належали:

- фінансова стабільність;
- рівень розвитку інфраструктури;

- політична стабільність;
- рівень інфляції;
- стабільність національної грошової одиниці;
- рівень корупції;
- рівень злочинності, у тому числі організованої;
- ефективність регуляторної політики здійснення підприємницької діяльності;
- ефективність законодавчої, виконавчої та судової гілок влади;
- діяльність Центрального банку;
- фінансування політичних партій тощо.

Результати досліджень підтвердили тезу про те, що країнам із найвищим рівнем корупції властиві низькі показники соціально-економічного розвитку. Окрім цього, BEEPS надав чудову можливість емпірично дослідити системи, на які намагаються впливати приватні компанії, і, таким чином, оцінити новий підхід до реалій зрощування бізнесу з державою в регіоні та отримати нові дані для антикорупційних та спільних державно-приватних проектів [12].

Міжнародна аудиторська компанія Price Waterhouse Coopers оцінює ступінь економічної свободи або прозорості ведення бізнесу на основі Індексу непрозорості (англ. – Opacity Index (OI)). Індекс непрозорості є інтегральним індексом, що розраховується на основі 5 базових показників, які характеризують найважливіші сфери економічного життя країни, а саме:

- корупція в органах державної влади;
- ефективність законодавства, що регулює право власності;
- якість економічної політики (фіскальна, монетарна, податкова);
- розвиток фінансового ринку;
- рівень регуляторного втручання під час здійснення господарської діяльності.

Чим більшим є значення індексу – тим вищий рівень непрозорості країни (показник виражається у базових одиницях – 100 базових одиниць – 1%) [13].

«Податковий еквівалент», що є компонентом індексу непрозорості, відображає рівень ухилення від сплати податків. Наприклад, еквівалент на рівні 30 означає, що ефект непрозорості країни для її громадян еквівалентний 30 % підвищенню прибуткового податку. Інший складник індексу непрозорості – «премія за ризик» відображає динаміку зростання процентної ставки за кредитами внаслідок підвищення рівня «непрозорості» країни.

Як правило, країни з вищим рівнем непрозорості змушені сплачувати вищу процентну ставку за кредитами. Наприклад, показник в 900 базових одиниць, означає, що фінансовий сектор змушений сплачувати іноземним інвесторам додатково 9 % з отриманого кредиту, компенсуючи таким чином високий рівень ризику здійснення підприємницької діяльності. Для деяких країн «відсоток за ризик» у підсумковому індексі оцінюється дещо вище, ніж оцінки респондентів після аналізу поточних змін в економічній системі.

За результатами оцінювання у 2008 та 2014 рр., найвищий рівень непрозорості спостерігався в роботі органів державної влади. Причому найсприятливіше середовище для ведення підприємницької діяльності було у розвинених країнах у той час, як у країнах з низьким рівнем доходів корумпованість влади досягала 80%, неефективність законодавчої бази – близько 58%, а «непрозорість» економічної політики – майже 48%.

Показником, який стосується визначення ступеня корумпованості суспільства, є індикатор «Свобода у світі» (англ. – «Freedom in the World» (FW)). Свобода в країні оцінюється на основі індексу політичних прав та індексу цивільних свобод. Кожен із індексів змінюється від 1 до 7 балів, де 1 бал ідентифікує «найвільнішу» державу, 7 балів – найменш «вільну».

Якщо отримане значення показника становить 80–100 балів, то ступінь ризику в такій країні вважається дуже низьким, якщо 0–49,9 пункту – надто високим [14].

У 2004 році в рамках європейського проекту щодо методики оцінки ризиків криміногенності (MARC) була запропонована «Загальна методологія оцінки ризиків криміногенності в законодавстві», поява якої суттєво змінила ставлення до проблеми оцінки корупціогенності законодавства, перемістивши її із сфери наукових досліджень в площину практичної діяльності. Це співпало з появою в міжнародно-правових документах, що встановлюють загальні принципи та механізми протидії корупції, чітких положень про необхідність створення національних превентивних механізмів, які унеможливають або суттєво зменшують ризики формування корупційних практик (ст. 5 Конвенції ООН «Проти корупції») [15].

Хоча в різних практичних контекстах проблемам корупції вже приділяють увагу, але, на жаль, лише в окремих сферах державні органи виявляли зацікавленість. І це не стосувалось банківської сфери.

З появою Методології проекту MARC значно активізувались зусилля європейських інститутів щодо створення методики оцінки корупційних загроз у законодавстві, яка мала б стати імплементацією цієї методології на національному рівні. В основі методології MARC є кілька принципових моментів.

Виділяються три стандартні фази оцінки:

- відбір законодавчих актів;
- проведення їх аналізу;
- формулювання пропозицій по усуненню виявлених загроз.

Оцінка проводиться на рівні концепції нормативно-правового акту (загальна оцінка) та його змісту (змістовна оцінка). Використовується система спеціальних індикаторів (показників) корупційних загроз.

Корупційні ризики отримують кількісну оцінку через спеціальні індекси.

За останні роки підготовка методики антикорупційної експертизи на основі методології MARC проводилась лише в кількох європейських країнах, хоча при цьому повнота та послідовність її імплементації була не завжди повною. Найчастіше вона використовувалась у якості рамкової моделі оцінки. Наприклад, в 2007 р. в Молдові було затверджено методику оцінки корупційних ризиків, яка розроблялась на основі використання окремих положень методології MARC.

Але, на жаль, дана методика також орієнтована на оцінку корупційних загроз у законодавстві, хоча частково її можна було б використовувати і для оцінки загроз корупції у банківській сфері, якби корупцію, як загрозу, було вчасно ідентифіковано. Адже антикорупційний план згідно даної методики має чотири фази:

- ідентифікація корупційних загроз;
- їх оцінка (визначення потенційних та реальних наслідків для певних сфер управлінської діяльності);
- управління корупційними загрозами (визначення та відбір можливих заходів протидії та запобігання);
- планування та контроль реалізації відповідних конкретних антикорупційних програм та планів [16].

Перевагою такого підходу є можливість їх органічного включення в антикорупційну діяльність та використання можливості уніфікації методик на різних рівнях публічної сфери та у банківському секторі.

Для вчених і практиків різноманітність показників та методів оцінювання корупції може бути безумовною перевагою, оскільки неточність одних методів може компенсуватися надмірною скрупульозністю інших. Окрім того, використання різних показників дозволяє скласти більш контрастну картину та одержати вірогіднішу

оцінку про ступінь корумпованості у суспільстві. Величезна кількість даних, накопичених за останні 20 років, і теоретичних моделей, призначення яких пояснити причини, наслідки і противаги корупції, також позитивно впливають на формулювання нових показників. Проте, у вивченні корупції сьогодні виникають ті ж самі проблемами, що і багато років тому.

Всупереч зростанню складності індексів, проблеми не змінюються, а кожен новий показник породжує все нові питання.

Дослідники корупції всі недоліки та проблеми, пов'язані з її вивченням та способами оцінювання, умовно поділяють на чотири групи:

- проблема сприйняття;
- проблема похибки;
- проблема недостатності;
- проблема дії [17, с. 15].

Суперечливий досвід останніх років щодо запровадження методологій моніторингу корупційних загроз у різних країнах Європи, на нашу думку, засвідчив необхідність створення підґрунтя для розробки практично орієнтованих методик, яким мали б стати відповідні наукові дослідження.

Варто наголосити на тісних зв'язках між корупцією (хабарництвом), організованою злочинністю та тероризмом. Даний факт викликає неабияке занепокоєння, оскільки країни, що характеризуються незадовільною ситуацією за показниками корупції, можуть автоматично позиціонуватись, як країни з високим ступенем організованої злочинності та/або тероризму.

Широке поширення корупції і хабарництва в Україні визнали також 91 % підприємців, опитаних аудиторською компанією Ernst & Young. За цим показником країна посіла 24-е, передостаннє місце в Європі, і поступається лише Росії (93 %), у той час як у середньому по Європі він становить 62 %. Але якщо в Європі про збільшення рівня корупції в 2015 р. повідомили 40 % респондентів-підприємців, то в Україні – 55 %.

Цікаво, що рівень зафіксованого Ernst & Young в Україні корпоративного шахрайства лише трохи вищий за середній показник у розвинених країнах (13 %) і кращий за показник країн, що розвиваються (20 %).

Враховуючи, що корупція як загроза для банківського сектору, виступає внутрішнім та зовнішнім чинником, розуміємо необхідність створення дієвого математичного апарату, який дасть змогу не тільки прорахувати наявність та рівень корупції у банку та банківській системі, але й дозволить контролювати та мінімізувати рівень корупції. Тому єдиним критерієм оцінювання рівня корупції на сьогоднішній день в українському банківському секторі виступає кількість кримінальних проваджень, які відкриті правоохоронними органами щодо банківських співробітників. Так, наприклад, щорічно кількість виявлених Службою безпеки України корупціонерів збільшується приблизно на 15 % – йдеться в заяві Начальник Головного управління боротьби з корупцією та організованою злочинністю СБУ Пилипюка Ю. на круглому столі «Боротьба з корупцією в Україні: стан і проблеми».

Усунення корупційних загроз в діяльності банківської системи значно знизить можливість порушення банками законодавства України, позитивно вплине на покращення економічної стабільності та сприятиме підвищенню як їх авторитету, так авторитету країни в цілому.

Закон України «Про засади запобігання і протидії корупції» [18] передбачає, що спеціально уповноважений орган із питань антикорупційної політики щороку не пізніше 15 квітня готує та оприлюднює у визначеному Кабінетом Міністрів України порядку звіт про результати проведення заходів щодо запобігання і протидії корупції, в якому, серед іншого, мають відобразитися відомості про результати виконання органами державної влади заходів щодо запобігання та протидії корупції, у всіх секторах економіки, але в державі досі не існує єдиної

системи оцінювання корупції, зокрема методик її розрахунку в різних сферах життя, у тому числі і у банківському секторів. Деякі вчені вважають, що корупцію не слід вимірювати взагалі, бо зробити це неможливо в принципі. Так, Фоміна М. В. дійшла висновку, що емпірично і статистично корупція не може бути виміряна [19, с. 183]. Більше того, на думку дослідниці, реальна оцінка рівня корупції практично неможлива. Беген Є. І. [20, с. 194] вважає, що, оскільки корупція за своєю природою є доволі абстрактним явищем, виміряти її вкрай важко, тому потрібно реєструвати окремі корупційні діяння і, спираючись на одержану сукупність фактів, оцінювати рівень корупції в державі. Тобто життєво важливим є створення та аналіз баз даних, які містили б описи обставин вчинення конкретних корупційних діянь та їх основні ознаки.

Отже, зарубіжний досвід свідчить про те, що у банківському секторі питанням корупції навіть на міжнародному рівні не приділяється достатньої кількості уваги.

Світові держави-лідери за показниками економічного розвитку намагаються подолати корупцію на державному рівні, роблячи акцент на політичній корупції, та не виокремлюють окремо корупцію у банківських секторах.

Високий рівень корупції в Україні визнано не лише вітчизняними та зарубіжними аналітиками, експертами, громадськими та міжнародними організаціями, а й навіть представниками вищих органів виконавчої та законодавчої влади. Це явище негативно впливає на всі сторони суспільного життя: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини. Корупційні та пов'язані з ними «тіньові» відносини витісняють легальні та, що небезпечніше, ці аномальні і деструктивні явища перетворюються фактично на інституціональну норму суспільної та економічної поведінки. Існування корупції призводить до того, що, фактично, у суспільстві

функціонують дві соціальні підсистеми – офіційна та неофіційна: перша з яких дотримується правових і моральних норм, друга – використовує протиправні методи. Суб'єкти корупції функціонують у неофіційному середовищі, де панує своя система цінностей.

Аналіз доводить, що співвідношення офіційної і неофіційної підсистем свідчить про надзвичайно небезпечну ситуацію, що склалася в державі. За оцінками, зробленими навіть на найвищому державному рівні, неофіційна підсистема, щонайменше, є не менш впливовою за масштабами, ніж офіційна.

В Україні набрало чинності нове антикорупційне законодавство, схвалено Концепцію, інші законодавчі акти, що стосуються боротьби з корупцією, створено Національний антикорупційний комітет, розроблено спеціальну антикорупційну програму, на політичному рівні проголошено стратегію протидії корупції, запроваджено систематичне проведення організаційних заходів за участю державних, у тому числі правоохоронних органів.

На думку автора, однією з головних складових формування й реалізації ефективної системи боротьби з корупцією є чітка взаємодія держав, насамперед, їхніх правоохоронних органів, спільна участь у заходах, ініційованих Організацією Об'єднаних Націй, Радою Європи, Інтерполом, Міжнародним валютним фондом, Світовим банком та іншими міжнародними інституціями, і відповідно обмін інформацією.

Аналіз міжнародного досвіду боротьби з корупцією свідчить про те, що за сучасних умов прояви корупції стали тими чинниками, що створюють реальну загрозу національній безпеці та демократичному розвитку більшості країн світу, негативно впливають на всі сторони суспільного життя.

Список використаних джерел та літератури:

1. Полтерович В. М. Факторы коррупции / В. М. Полтерович // Экономика и математические методы. – 1998. – № 3 – С. 47-66.
2. Директива Федерального правительства по предотвращению коррупции в органах федеральной власти [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bmi.bund.de/SharedDocs/Downloads/DE/Themen/OED_Verwaltung/Korruption_Sponsoring/RL_russisch.pdf?__blob=publicationFile.
3. Joris G. Federal public administration reform in Belgium: new public management under deconstruction [Electronic resource] / G. Joris, C. De Visscher, C. Montuelle. – Access mode : <http://www.congresafsp2009.fr/sectionsthematiques/st45/st45jorisdevisschermontuelle.pdf>.
4. Шевчук О. О., Глоба В. П. Практика зарубіжних країн у боротьбі з корупцією [Електронний ресурс] / О. О. Шевчук, В. П. Глоба. – Режим доступу : <http://pravoznavec.com.ua/period/article/5322/%CE>
5. Чепелюк В. Досвід зарубіжних країн у боротьбі з корупцією [Електронний ресурс] / В. Чепелюк. – Режим доступу : <http://uspishnaukraina.com.ua/strategy/69/244.html>.
6. Невмержицький Є. В. Корупція в Україні: причини, наслідки, механізми протидії : монографія / Є. В. Невмержицький. – К. : КНТ, 2008. – 368 с.
7. Чубата Л. Міжнародний досвід боротьби з проявами корупції / Л. Чубата // Часопис Київського університету права. – 2010. – № 2. – С. 212-217.
8. Філіпова Н. В. Бюро із запобігання і боротьби з корупцією: його роль у державній політиці протидії та боротьби з корупцією в Латвії [Електронний ресурс] / Н. В. Філіпова // Демократичне врядування. – 2013. – Вип. 12. – Режим доступу : <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=21314>.
9. Задирака Н. Світовий досвід запобігання та протидії корупції: до питання про інтеграцію законодавства України до права Європейського Союзу [Електронний ресурс] / Н. Задирака, Р. Кабанець. – Режим доступу : <http://www.viche.info/journal/4201>.
10. Transparency International Ukraine [Electronic resource]. – Access mode : <http://ti-ukraine.org>.
11. Сатаров Г. А. Антикоррупционная политика / Г. А. Сатаров. – М. : РА. «СПАС», 2004. – 206 с.
12. Business Environment and Enterprise Performance Survey (BEEPS) [Electronic resource]. – Access mode : <http://ebrd-beeps.com>.
13. PwC Україна [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.pwc.com/ua/uk.html>.
14. About Freedom in the World [Electronic resource]. – Access mode : <https://freedomhouse.org/report-types/freedom-world>.
15. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_c16.
16. Guide on Corruptibility Expert Review of Draft Legislative and other Regulatory Acts. – С. : CCPER, 2007. – 256 р.
17. Корупція: теоретико-методологічні засади дослідження / керівник авт. кол. доц. І. О. Ревак. – Львів : ЛьвДУВС, 2011. – 220 с.
18. Про засади запобігання і протидії корупції : Закон України від 7 квітня 2011 р. № 3206-VI // Офіційний вісник України. – 2011. – № 44. – Ст. 21.
19. Фоміна М. В., Кузьменко В. В. Сутність, форми і класифікація корупційних відносин / М. В. Фоміна, В. В. Кузьменко // Економічний вісник університету. – 2013. – Вип. 21(1). – С. 182-186.
20. Беген Є. І. Виявлення закономірностей вчинення корупційних діянь в економіці України на підставі методів «data mining» / Є. І. Беген, І. П. Твердохліб // Актуальні проблеми економіки. – 2011. – № 2. – С. 192-200.

3.7. ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ БАНКІВСЬКИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

***ЩЕРБАТИХ ДЕНИС ВОЛОДИМИРОВИЧ**, к. е. н.,
доцент кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
ПВНЗ «Європейський університет» Черкаська філія*

***ШПИЛЬОВИЙ БОГДАН ВІКТОРОВИЧ**,
старший викладач кафедри економіки, фінансів, обліку і аудиту
ПВНЗ «Європейський університет» Черкаська філія*

У 2014 році, на тлі погіршення ділової активності, стану депозитного ринку, зниження курсу гривні, що спровокували падіння платіжної дисципліни позичальників, якості кредитного портфеля, погіршення ліквідності, нарощення збитків багатьох банків, що вкрай негативно позначилось на фінансовій стійкості банківської системи України в цілому, держава в особі НБУ була змушена розпочати давно назрілий процес санації вітчизняної банківської системи, що практично не мав альтернативи в умовах, що склалися.

Передумови виникнення та накопичення критичної маси проблем у банківській системі були значно глибшими: непрозорість власності абсолютної більшості установ, низька якість або відверта недостовірність звітності та аудиторських висновків [1], ризикована кредитна політика, безвідповідальне залучення депозитів населення за завищеними процентними ставками та розширення мережі відділень у боротьбі за частку ринку, недостатня капіталізація значної кількості банків – саме ці чинники, посилені військовими діями на сході країні, кінець кінцем, обумовили банківську кризу в Україні.

У 2014-2016 роках в Україні відбулася системна банківська криза, яка призвела до низки суспільних втрат. Найбільші серед них – прямі витрати

держави на реструктуризацію банківського сектору. Кошти пішли на докапіталізацію Приватбанку та інших державних банків, фінансування ФГВФО для виплат вкладникам збанкрутілих фінустанов. Також було втрачено значні обсяги кредитів рефінансування, отриманих банками від НБУ.

Поряд з позитивними наслідками санації банківської системи України, що полягають у зростанні капіталізації, підвищенні прозорості та фінансової стійкості банків, які залишаються на ринку, слід окреслити загрози фінансовій безпеці банків України, зокрема:

1. Санація банківської системи супроводжується навантаженням на Державний бюджет України (збільшується прихований дефіцит бюджету та обсяг державного боргу) через вимушене фінансування Фонду гарантування вкладів фізичних осіб. Станом на початок 2017 р. накопичена заборгованість ФГВФОУ перед НБУ складала 9 млрд грн, перед Міністерством фінансів України – 60 млрд грн., а обсяг вже повернутих Фондом депозитів фізичним особам за 2014-2016 рр. склав 81 млрд грн, у т.ч. за 2014 р. – 14 млрд грн, за 2015 р. – 50 млрд грн, за 2016 р. – 15 млрд грн. Загальна кількість постраждалих вкладників, що отримали відшкодування з боку ФГВФОУ за минулі 3 роки, складає 1,5 млн осіб. Проведена в грудні 2016 р. докапіталізація ПАТ «Приватбанк» призвела до зростання загальної суми емітованих Міністерством фінансів України ОВДП на 107 млрд грн, що збільшило обсяг державного боргу на цю суму [2].

2. Втрата населенням та суб'єктами господарювання частини вкладів. На жаль, слід констатувати, що не всі вкладники збанкрутілих банків зможуть отримати свої кошти. За оцінками Голови НБУ В. Гонтаревої [3], станом на 01.07.2016 р. загальні втрати клієнтів неплатоспроможних банків склали 111 млрд грн., у т.ч. 59 млрд грн. – вклади населення, що не покриваються Фондом гарантування («великі» вклади більше 200 тис. грн),

52 млрд грн – кошти суб'єктів господарювання. Такий значний обсяг втрат підприємств корпоративного сектору та малого бізнесу зменшує обсяг їх обігових коштів, негативно впливає на їх фінансову стійкість та став одним із негативних чинників погіршення динаміки виробництва.

За даними НБУ [4], індекс виробництва базових галузей економіки України знизився за 2014 та 2015 р. відповідно на 10,2 % та 10,0 %, і лише протягом 2016 р. зростання показника ІВБГ відновилось на рівні 4,3 % за рік. Отже, фінансові проблеми банківської системи значною мірою лягли на бізнес та середній клас, що є базою для реформування та джерелом економічного зростання будь-якої успішної країни;

3. Зниження довіри до банківської системи України в цілому, на відновлення якої потрібний тривалий час. Натомість зростає рівень довіри до українських банків з капіталом іноземного походження. Згідно рейтингу довіри, складеного провідною в Україні інвестиційною компанією «Dragon Capital» [5], з 20 найбільш надійних банків присутні лише 6 банків з капіталом українського походження: державні «Ощадбанк», «Укрексімбанк», «Укргазбанк» та приватні «Міжнародний інвестиційний банк», ПУМБ та «Мегабанк». Натомість 14 інших установ – банки іноземних банківських груп в Україні. Це загострює проблему подальшого збільшення частки іноземного капіталу в статутному капіталі банківської системи України, яка зросла з 32,5 % на початку 2015 р. до рівня 55,5 % станом на 01.12.2016 р. [6], що перевищило граничний рівень у 40 %, визначений Наказом Міністерства економічного розвитку та торгівлі України від 29.10.2013 р. № 1277 «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України». Це є небезпечним для монетарного суверенітету держави та потребує здійснення заходів, спрямованих на відновлення домінуючої позиції банків з капіталом українського походження, втраченої у 2015-2016 рр.

У середньостроковій перспективі основними загрозами фінансовій безпеці банківській системі України є:

1. Можливе зростання інфляції та девальвація гривні внаслідок збільшення суми готівки в обігу. Підґрунтям цього є проведена докапіталізація банку за рахунок емітованих державою ОВДП, що збільшила статутний капітал банку (пасиви) та його активи на однакову суму. Проте у випадку суттєвого відпливу пасивів банку (зокрема, повернення депозитів) або значної активізації кредитування банк буде змушений монетизувати частину отриманих від держави ОВДП шляхом їх продажу Національному банку чи на відкритому ринку. У будь-якому з цих варіантів монетизації ОВДП має зрости грошова маса, що формуватиме певний інфляційний «навіс» в економіці та протягом певного періоду часу може позначитись на темпах цінового зростання.

Згідно звітних даних НБУ [4], у грудні 2016 р. відносно листопада грошова маса зросла на 57 млрд грн, або 5,4 % з 1045 до 1102 млрд грн. При цьому це зростання значною мірою відбулось саме за рахунок готівки в обігу, що збільшилась за місяць на 26 млрд грн, або на 9,0 % з 289 до 315 млрд грн. Якщо ці кошти поступово не повернуться в банківську систему у вигляді депозитів, а будуть спрямовані на споживчий ринок, це також може призвести до зростання темпів інфляції за межі, встановлені прогнозом регулятора на 2017 р. ($8\% \pm 2$ п.п.)

Динаміка попиту на готівкову валюту протягом 2016 р. відповідає тенденції чистого продажу валюти населенням, що була сформована у попередньому році, принаймні, та її частина, що відображена у звітності «білого» ринку. Згідно даних НБУ [7], фізичні особи за 2016 рік купили готівкової валюти на суму усього 747 млн дол. США, натомість продали еквівалент 3227 млн дол. США. Отже, чистий попит на валюту з боку населення був від'ємним. Ситуація на безготівковому валютному ринку також була відносно (порівняно з 2014-2015 рр.) стабільною: за 2016 р.

регулятор здійснив інтервенції з продажу безготівкової валюти на суму 906 млн дол. США, натомість обсяг купівлі валюти на ринку, що поповнювала міжнародні резерви, становив 2458 млн дол. США.

Враховуючи це, будь-яке поширення в інформаційному просторі негативної чи недостовірної інформації про банк, про затримки термінів проходження платежів або несвоєчасне повернення вкладів та інші об'єктивні ризики, пов'язані зі стабільністю функціонування банку в майбутньому, в змозі порушити хитку рівновагу на валютному ринку та спровокувати:

- зростання попиту на валюту з боку юридичних або фізичних осіб, що може призвести до негативної курсової динаміки гривні та вплинути на зростання інфляції;

- зростання видатків та дефіциту державного бюджету у випадку погіршення фінансового стану банку.

Згідно звітних даних НБУ [6], проведена в грудні 2016 р. докапіталізація ПАТ «Приватбанк» призвела до зростання загальної суми емітованих Міністерством фінансів України ОВДП на 107 млрд грн, що збільшило прямий державний борг України, приблизно, на 4 млрд дол. США. Процентна ставка по цих цінних паперах встановлена на рівні 7,54% річних, що значно менше поточної доходності державних цінних паперів на первинному та вторинному ринках (15-16 % річних). Тим не менше, навіть така низька ставка «гарантує» щорічні додаткові видатки держави (в особі Міністерства фінансів України) у сумі близько 8,1 млрд грн. Проте зазначена сума ОВДП, емітованих для рекапіталізації ПАТ «Приватбанк», може бути ще не остаточною, адже попередні оцінки дефіциту капіталу банку досягали 148 млрд грн. [3].

Очевидно, що у разі погіршення фінансового стану банку та зростання витрат держави на його докапіталізацію відповідно зростатимуть також

майбутні видатки бюджету та його дефіцит, що пов'язано з обслуговуванням емітованих ОВДП.

2. Потенційним джерелом небезпеки є претензійні дії щодо повернення коштів з боку іноземних власників євробондів ПАТ «Приватбанк», що були конвертовані в його акції у процесі націоналізації банку. Держава в особі НБУ та Міністерства фінансів України вважає цю конвертацію абсолютно законною. Проте деякі інвестори загрожують звернутись до іноземних судів та заблокувати кореспондентські рахунки банку в інших країнах. Зокрема, 02.02.2016 р. в інформаційний простір надійшла інформація про блокування на рахунку ПАТ «Приватбанк» у «Commerzbank» 17,8 млн євро в якості забезпечення його зобов'язань [8].

3. Загроза збереження збитковості банківської системи України у разі продовження дії комплексу негативних чинників, зокрема: подальшого скорочення процентних доходів, результату від торгівельних операцій та інших операційних доходів банківської системи, зростання витрат банків на формування страхових резервів під кредитні операції та комісійних витрат.

В останні роки більшість банків мали додатне значення показника прибутку завдяки адаптації до кризових умов, що проявилась у зниженні процентних ставок по депозитах і, відповідно, процентних витрат, скороченні мережі відділень та персоналу, що призвело до суттєвого зменшення загальних адміністративних витрат, у зростанні комісійних доходів на заміну втрачених процентних доходів. Проте динаміка фінансового результату банківської системи в цілому була негативною: -8,0 млрд грн станом на 01.04.2016 р., -9,2 млрд грн станом на 01.07.2016р., -11,6 млрд грн станом на 01.10.2016 р. через наявність збиткових банків [9]. Серед найбільш збиткових банків за результатами 2016 року присутні 4 банки з російським капіталом державного походження: «ВТБ Банк», «Промінвестбанк», «Сбербанк», «БМ Банк». При цьому збитковість цих

банків є «хронічною», а її сукупний для 4 установ розмір (13,1 млрд грн) суттєво перевищує збиток всієї банківської системи України. Загроза банкрутства збиткових банків може спровокувати значні додаткові витрати українського Фонду гарантування вкладів фізичних осіб для відшкодування депозитів населення.

Збитковість банківської системи негативно впливає на фінансову безпеку держави. Серед індикаторів, які ілюструють цей зв'язок, є показник рентабельності активів, оптимальне значення якого має становити від 1 до 1,5%. Натомість за умови збитків банківської системи значення даного показника буде від'ємним. При цьому критичним рівнем збитковості вважається значення -1 % [6]. Аналіз звітних даних по банківській системі України на основі відкритої статистичної звітності НБУ дозволяє зробити розрахунки та констатувати, що значення цього показника на початок 2017 року становить -1,01 % і є критичним.

Збитковість банківської системи України у четвертому кварталі 2017 року та у 2018 році може сформуватись під впливом низки негативних чинників, серед яких: збереження низького рівня довіри до банківської системи з боку юридичних і фізичних осіб, що стримує зростання портфеля депозитів та обмежує ресурси для активізації банківського кредитування та призводить до подальшого скорочення процентних доходів банків з урахуванням необхідності формування страхових резервів під проблемні кредити.

4. Загроза падіння капіталізації банківської системи України внаслідок збиткової діяльності окремих банків та недостатніх темпів їх рекапіталізації.

Внаслідок низки заходів НБУ, спрямованих на відновлення капіталізації банківської системи, що були здійснені у поточному році,

станом на 01.10.2016 р. величина власного капіталу для працюючих банків зросла до рівня 151 млрд грн, регулятивного капіталу – до 141 млрд грн. [9].

Проте у банківській системі залишаються банки, що на початок 2017 року мали недостатній рівень власного капіталу, зокрема: АТ «Регіон-Банк» – 99 млн грн, АКБ «Новий» – 89 млн грн (по цьому банку НБУ 13.07.2017 р. прийнято рішення про визнання його неплатоспроможним, додаток Б), ПАТ «Апекс-Банк» – 85 млрд. грн., ПАТ «Банк Фамільний» – 81 млн грн, АТ «Український банк реконструкції та розвитку» – 61 млн грн.

Наявність у банківській системі України працюючих банків з низьким рівнем власного капіталу формує загрозу як фінансовій безпеці банків, так і для держави в цілому, адже у разі виведення з ринку недостатньо капіталізованих банків витрати по відшкодуванню коштів населення на їх рахунках будуть покладені на Фонд гарантування вкладів фізичних осіб.

5. Загроза втрати контролю над банківською системою з боку держави в особі НБУ. Присутність на банківському ринку значної частки банків з іноземним капіталом може нести в собі різноманітні ризики та загрози банківській системі країни. Ці ризики пов'язані з потенційним занепадом вітчизняних банків в умовах загострення конкуренції з іноземцями, що мають значно більше можливостей користуватись дешевими ресурсами материнських банків, курсових коливань іноземних валют як у світі, так і в Україні, потенційного впливу нерезидентів на прийняття важливих економічних рішень (зокрема, вибору об'єктів кредитування в Україні).

В Україні серед індикаторів економічної безпеки, визначених [6] є індикатор «Частка іноземного капіталу у статутному капіталі банків», оптимальне значення якого має становити 20-25 %. Натомість значення в інтервалі від 26-30 % вважається задовільним, 31-35 % незадовільним, 36-

40 %, небезпечним, 41-60 % – критичним, що призводить до втрати контролю над банківською системою з боку держави.

Упродовж 2008-2012 років відбувалось зростання частки іноземного капіталу у статутному капіталі банків України з 35,0% до 41,9%. Впродовж 2013-2014 рр. іноземні банки зменшили свою присутність до 32,5 % (станом на 01.01.2015 року). Найбільше зростання присутності банківського капіталу іноземного походження у банківській системі України відбулось у 2015-2016 рр. [9]. Лише протягом 9 міс. 2016 р. банки іноземних банківських груп збільшили інвестиції у статутний капітал своїх «дочок» на 56,6 млрд грн, у т.ч.: ПАТ «Промінвестбанк» – на 20,0 млрд грн, ПАТ «ВТБ банк» – на 8,9 млрд грн, ПАТ «Укрсоцбанк» – на 8,8 млрд грн, ПАТ «Сбербанк» – на 4,3 млрд грн, АТ «Укрсиббанк» – на 3,3 млрд грн, АТ «Райффайзен банк Аваль» – на 3,2 млрд грн. Натомість зростання статутних фондів банків з капіталом українського походження (з урахуванням виведених з ринку банків) склало усього 1,3 млрд грн. Отже, процес рекапіталізації української банківської системи у 2016 р. відбувався переважно за рахунок банків з іноземним капіталом, що мають значно більші можливості підтримки дочірніх установ порівняно з українськими акціонерами.

На початок 2017 року частка присутності іноземного капіталу в українській банківській системі становила 56,0 %. Такий рівень даного показника, є небезпечним з точки зору фінансової безпеки не лише банківської системи, а й держави, через те, що він наближається до критичного значення у 60 %, визначеного у «Методичних рекомендацій щодо розрахунку рівня економічної безпеки України» [8], що потребує уваги з боку держави з метою поступового збільшення частки вітчизняного капіталу у статутному капіталі українських банків.

6. Загроза скорочення кредитного портфеля банків та їх процентних доходів. Платоспроможні на кінець 2016 року банки отримали 86,2 млрд

грн операційного доходу, що на 7 % менше, ніж у 2015 році. Чистий процентний дохід, який становив 51 % операційного доходу, дещо скоротився через високу вартість фондування, обмежене нове кредитування та фінансові труднощі позичальників. Компенсатором стало помірне зростання чистого комісійного доходу завдяки відновленню попиту на банківські послуги та підвищенню фінустановами тарифів на обслуговування. За 2016 рік чистий комісійний дохід збільшився на 7,1 % до 24,2 млрд грн. Фінансовий результат торговельних операцій був на 62 % нижчий, ніж у 2015 році, і суттєво коливався упродовж року.

За 2016 р. корпоративний кредитний портфель банків у національній валюті зріс на 30 млрд грн з 339 до 369 млрд грн, натомість у валюті скоротився на 1,6 млрд дол. США з 18,7 до 17,1 млрд дол. США [10]. Отже, у банківській системі відбувається процес погашення валютних кредитів юридичних осіб на тлі зростання кредитування в національній валюті. Проте, загалом, з урахуванням перерахунку повернутих валютних кредитів у гривневому еквіваленті, кредитний портфель банків, наданий нефінансовим корпораціям, у 2016 р. продовжує зменшуватись.

В разі продовження або загострення силового протистояння на сході країни у наступному році, збережеться макроекономічна невизначеність, що пригнічує ділову активність підприємств, негативно впливає на рівень зайнятості та обмежує купівельну спроможність населення, загроза подальшого скорочення кредитного портфеля банків та їх процентних доходів зберігатиметься і надалі.

7. Загроза погіршення якості кредитного портфеля банків, що обумовлює зростання витрат банків на формування страхових резервів.

Якість кредитного портфеля може бути оцінена шляхом встановлення частки простроченої заборгованості за кредитами в загальному обсязі кредитів, наданих банками резидентам України, оптимальне значення

якого згідно [6] має становити 2 %, значення на рівні 3 % є задовільним, 4 % – незадовільним, 5% – небезпечним, 7 % – критичним.

За останні роки в Україні на тлі погіршення зовнішньоекономічної кон'юнктури, ділової активності та платіжної дисципліни позичальників значення цього показника зростало. Якщо станом на 01.01.2014 р. цей показник загалом по банківській системі дорівнював 7,7 %, то на 01.01.2016 р. він зріс до рівня 22,8 %, а станом на 01.01.2017 р. сягнув межі 25 %. Таким чином, поточне значення даного показника є критичним з точки зору фінансової безпеки держави.

В умовах погіршення якості кредитного портфеля банків за 2014 р. банківська система України здійснила витрати на формування страхових резервів у сумі 103 млрд грн, що вчетверо більше, ніж за 2013 р. (25 млрд грн). За 2015 р. відповідні витрати разом по системі склали 115 млрд грн. Внаслідок очищення банківської системи від проблемних банків (разом з їх проблемними кредитними портфелями) відповідні витрати протягом 2016 р. суттєво скоротились та за 9 місяців поточного року склали 38 млрд грн [11].

Ризик погіршення якості кредитного портфеля банків стосується кожного конкретного банку окремо, проте у випадку системного порушення позичальниками своїх зобов'язань перед банками може стати причиною збитковості всієї банківської системи. Негативними чинниками погіршення якості кредитного портфеля українських банків у наступному році можуть бути: неврегульованість збройного конфлікту на сході країни, що унеможлиблює обслуговування та повернення наданих кредитів позичальниками, які знаходяться на неконтрольованій Урядом території, збереження низького рівня ділової активності та негативних ринкових очікувань суб'єктів господарської діяльності, повільні темпи відновлення рівня зайнятості населення, що обмежуватимуть попит на кредит та погіршуватимуть платоспроможність і платіжну дисципліну

позичальників, негативна цінова динаміка на традиційні експортні позиції вітчизняних підприємств (згідно оцінки НБУ, що базуються на прогнозах МВФ [11], середні за рік ціни на пшеницю у 2017 р. на тлі рекордного виробництва зернових у світі впадуть до рівня 130 дол. США за тонну, ціни на залізну руду, сталь та олійні культури також залишатимуться на низькому рівні на тлі значних обсягів їх світового виробництва та пропозиції), посилення штучних торговельних і транзитних обмежень з боку РФ, які спровокують погіршення стану платіжного балансу України, обмежать валютні надходження підприємств-експортерів та можуть погіршити стан їх розрахунків з банками за отриманими кредитами.

8. Загроза різкого відпливу залучених банками вкладів населення, внаслідок погіршення ситуації на валютному ринку, скорочення доходів та зростання споживчих витрат населення через зростання інфляції більше прогнозованого НБУ на 2017 рік рівня у 8%, обумовлене підвищенням адміністративно-регульованих цін, що у сукупності може загрожувати ліквідності банківської системи.

Після дворічного відпливу залучених банками коштів фізичних осіб у 2016 р. негативні тенденції на депозитному ринку були зупинені: обсяг коштів населення у гривні зріс на 5 млрд грн [7], у валюті практично не змінився. Таким чином, скорочення банківських вкладів фізичних осіб нарешті зупинилось, проте причини, що його провокували (зниження ділової активності, зростання рівня безробіття, скорочення реальних доходів населення внаслідок зростання тарифів на житлово-комунальні послуги, недостатній рівень довіри до банківської системи, викликаний банкрутством значної кількості банків тощо), не усунуті, що залишає одним із ризиків стабільності банківської системи та її фінансової безпеки поновлення відпливу банківських вкладів.

9. Загроза дестабілізації банківської системи у випадку значних девальваційних коливань національної валюти в умовах надмірного рівня

доларизації кредитів і депозитів банків. За індикатором економічної безпеки «Співвідношення банківських кредитів та депозитів в іноземній валюті» [6], оптимальне значення якого має становити 90-110 %, значення на рівні 130 % вважається задовільним, 140 % – незадовільним, 160 % – небезпечним, 180 % – критичним, значення даного показника станом на 01.10.2016 р, складає 146 %, отже характеризує співвідношення валютних кредитів і депозитів у банківській системі України як незадовільне.

Питома вага валютних кредитів у кредитному портфелі банків характеризує залежність банків від курсових коливань і суттєво впливає на їхліквідність та фінансову стійкість. Натомість питома вага валютних депозитів у структурі банківських зобов'язань та валютних вкладів у структурі залучених коштів населення характеризує здатність банків безперебійно виконувати свої зобов'язання в умовах курсових коливань.

Серед індикаторів економічної безпеки, визначених [6], є показник «Частка кредитів в іноземній валюті в загальному обсязі наданих кредитів», оптимальне значення якого має становити на рівні 20 %, 30 % – вважається задовільним, 37 % – незадовільним, 45 % – небезпечним, 50 % – критичним.

Станом на 01.01.2014 р. питома вага валютних кредитів українських банків становила 34%. Внаслідок знецінення гривні у 2014-2015 рр. питома вага валютних кредитів по банківській системі в цілому станом на 01.01.2017 р. зросла до рівня 54 %, що свідчить про перевищення фактичним значенням цього індикатора критичного для стабільності банківської системи України рівня.

Більшість українських банків станом на 01.01.2017 р. мають помірні значення питомої ваги валютного кредитного портфеля, валютних зобов'язань та валютних вкладів населення. Натомість найбільшу питому вагу кредитів та зобов'язань в іноземній валюті, мають, в основному, банки з іноземним капіталом, зокрема, «ІНГ Банк Україна» (питома вага

валютних кредитів – 83 %, питома вага валютних вкладів населення – 95 %), «Піраеус банк» (питома вага валютних кредитів – 81 %), «Універсал банк» (питома вага валютних кредитів – 82 %), банки з російським капіталом державного походження: «Сбербанк» (питома вага валютних кредитів – 91 %, питома вага валютних зобов'язань – 65 %), «ВТБ банк» (питома вага валютних кредитів – 75 %), «Промінвестбанк» (питома вага валютних кредитів – 85 %) та державний «Укресімбанк» (питома вага валютних кредитів – 77 %, питома вага валютних зобов'язань – 72 %) [9].

У випадку значних курсових коливань така небезпечна структура кредитного портфелю може суттєво вплинути на фінансову стійкість даних установ, а через них – на стабільність банківської системи України в цілому.

Враховуючи все зазначене вище, першочерговими заходами забезпечення належного рівня фінансової безпеки банків України мають бути наступні.

1. Відновлення прибуткової діяльності та рекапіталізація банківської системи.

2. Забезпечення монетарного суверенітету банківської системи України шляхом поступового зниження частки банків з капіталом іноземного походження у статутному капіталі банків до безпечного рівня нижче 40%.

3. Відновлення депозитного ринку та активізація кредитної діяльності банків

4. Забезпечення збалансованої валютної структури банківських кредитів і депозитів.

5. Забезпечення стабільності національної грошової одиниці як умова посткризового відновлення банківської системи України.

6. Реалізація комплексу дій з підвищення прозорості відносин та захищеності сторін у ланцюжку «акціонер-менеджмент-клієнт».

7. Посилення захисту прав позичальників, кредиторів та інвесторів.

Комплексне впровадження цих заходів має підвищити рівень фінансової безпеки банків України, попередити розгортання ризиків банківській системі та сприяти її посткризовому відновленню.

Список використаних джерел та літератури

1. Зрозуміти та відпустити: Причини і результати «великого банківського очищення»: спецпроект НБУ / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://badbanks.bank.gov.ua>
2. Фонд гарантування вкладів фізичних осіб. Статистика / Офіційний сайт Фонду гарантування вкладів фізичних осіб – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fg.gov.ua/statystyka>
3. Гонтареварасказала, скільки денегпотерялиукраїнцы в банках-банкротах НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://economy.apostrophe.com.ua>
4. Макроекономічний та монетарний огляд, січень 2017 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
5. В Україні залишилося п'ять проблемних банків – НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua>
6. Основні показники діяльності банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
7. Грошово-кредитна та фінансова статистика. Доходність ОВДП на первинному ринку, щомісяця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
8. Долг по евробондамПриватБанкаписан, - источник – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua>
9. Показники банківської системи. Доходи та витрати банків України / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
10. Статистика індикаторів фінансової стійкості / Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>
11. Інфляційні звіти. Офіційний сайт НБУ – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://bank.gov.ua>

Наукове видання

ІННОВАЦІЙНІ ПІДХОДИ ДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ФІНАНСОВОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ: МІКРО- ТА МАКРОРІВНІ

*Колективна монографія за редакцією
доктора економічних наук, професора
Черевка Олександра Володимировича*

*Технічний редактор Чабаненко Ю.А.
Оригінал-макет підготовлено Зачосовою Н.В.*

Підписано до друку «15» грудня 2017 р.
Формат 60x84/16. Папір офсетний
Гарнітура Times New Roman
Друк різнографічний. Ум. друк. арк. 15,6
Наклад 300 прим. **Зам. № 625**

Видавець: Чабаненко Ю.А.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців
серія ДК № 1898 від 11.08.2004 р.
Україна, м.Черкаси, вул. О.Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66, 093-788-99-99

Друк ФОП Чабаненко Ю.А.
Україна, м.Черкаси, вул. О.Дашковича, 39
Тел: (0472) 56-46-66 E-mail: office@2upost.com